

*Вінницька філія Центру дослідження історії
Поділля Інституту історії України НАН України
при Кам'янець-Подільському державному
університеті*

Анатолій Нагребецький

Трагедія мого краю

*Етапи «великого» шляху
на Шаргородщині:
розкуркулення,
колективізація,
г о л о д о м о р*

*м. Вінниця
2008*

ББК 63.3(4УКР-4ВІН)62.08
УДК 94(477.44)

Нагребецький А. Н. Трагедія мого краю: Етапи «великого» шляху на Шаргородщині: розкуркулення, колективізація, голодомор. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2008. – 476 с

У даній праці досліджується геноцид українського народу в 1932 – 1933 роках на території Шаргородського району Вінницької області. На основі документів та розповідей очевидців повідується про перебіг трагедії у кожному населеному пункті району зокрема.

Книга є даниною пам'яті тисячам подільських селян та їх дітей, які загинули мученицькою смертю від голоду. Вона розрахована на читачів, котрі цікавляться історією нашої держави, нашого подільського краю, в тому числі, Шаргородщини.

ISBN 966-2954-37-6

© Нагребецький А. Н., 2008
© ПП Балюк І. Б., 2008

**75-й річниці подій голодомору
в селах Шаргородського району, що на Вінниччині,
присвячується**

Вихід цієї книги в світ став можливим завдяки організаторам видання:

- членів комісії по увічненню пам'яті жертв голодомору 1932 – 1933 рр. у Шаргородському районі – голова комісії Попов М.К., заступник голови районної ради; співголова комісії Маркевич В.Г., заступник голови райдержадміністрації;
- членів ради районної організації ветеранів війни і праці – голова ради Цуркань І.У.;
- членів педагогічних колективів сільських шкіл району разом із учнями – пошуковцями під керівництвом кандидата педагогічних наук, начальника відділу освіти райдержадміністрації Слободянюка М.І.;
- місцевих краєзнавців, істориків та журналістів району: Володимира Мельника (Слобода-Шаргородська), Степана Дарчука (Хоменки), Панаса Кострубєя (Стрільники), Михайла Дзюбенка (Копистишин), Миколи Стрільчука (Ярове), Михайла Костишина та Олени Жук (Рахни-Лісові), Станіслави Трошкової (Вінниця), Михайла Купчишина (Київ), Миколи Луця (Джурин), Ніни Короп (Гибалівка), Максима Тимошенка (Івашківці), Івана Прилуцького (Шаргород), Миколи Чернеги (Шаргород), Володимира Германюка (Політанки), Михайла Дерещука (Плебанівка), Емілії Пишняк (Носиківка) та інших, не байдужих до трагічних сторінок історії та «білих плям» на цих сторінках, людей Ці люди творчо допомогли у творенні цієї книги.

Слід відзначити також значний внесок в організацію при пошуках матеріалів і документів та написанні цієї книги Китасюка Олега Івановича, Ковальського Віктора Казимировича, Бойцуна Федора Петровича, Сандул Світлани Михайлівни, Мельника Григорія Юхимовича, які активно сприяли цьому.

Організатори видання вдячні колективу районної газети «Шаргородщина» (редактор В.Буряк), колективу центральної

районної бібліотеки (Г.Волощук), працівникам Державного архіву Вінницької області (директор Гальчак С.Д.), працівникам обласної бібліотеки ім. Тімірязєва (директор Морозова Н.І.), архіву РДА (Пасічник І.Я.), які сприяли у пошуках історичних матеріалів, пов'язаних з трагічними подіями у нашому районі.

Завдячуючи цим людям – перед вами особлива книга, на сторінках якої людські трагедії з кожного села Шаргородського району.

*Іван Михайлович
Дзюба –
Лауреат Державної
премії України
ім. Т.Г. Шевченка*

«Говорячи про розкуркулення, колективізацію й голодомор, справедливо називаємо кремлівських злочинців режисерами тих трагедій, але замовчуємо, що серед виконавців були не тільки ж єврейські комісари, чиїми прізвищами декому зручно оперувати, а й свої – таки, і то не тільки партійні функціонери, а й «безпартійні галушки», і комнезами, і «добрі» сусіди розкуркулюваних».

*Із виступу академіка НАН України
Івана Дзюби на III Всесвітньому
форумі українців 18 серпня 2001 р.*

Передмова

Станіслав Кульчицький

Історичне краєзнавство не є окремою наукою. Це та ж сама історична наука, яка має справу з дуже конкретним об'єктом дослідження – окремим селом, підприємством, організацією, навіть біографією однієї людини. У підручниках для загальноосвітньої школи завжди знаходять місце і час, щоб розповісти дітям про історію їхнього села. Зв'язок між конкретним і загальним допомагає засвоїти історичний процес в усій його глибині й повноті.

Останнім часом ми намагаємося зрозуміти найбільшу за всю історію українського народу трагедію – Голодомор 1932-1933 рр. Спочатку до дослідження цієї теми зверталися лише окремі науковці. Останнім часом вона стала справою державної ваги.

28 листопада 2006 р. Верховна Рада України прийняла закон про Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид українського народу.

Тепер знаходяться кошти на друкування монографій, документальних збірників, свідчень очевидців. З кожним роком зростає кількість публікацій, які допомагають включити цю народну трагедію в історичну пам'ять народу. Це не так легко, бо в народі, серед людей старшого віку, ще живе страх. Держава в радянські часи не визнавала наявності голоду і переслідувала людей за згадку про нього, прирівнюючи її до антирадянської агітації, а потім карала за відповідною статтею Карного кодексу УРСР.

Кількість людей, які пам'ятають Голодомор, звужується з кожним роком. Адже його від нашого часу вже відділяють три чверті століття. Тому так важливо систематизувати і оприлюднити все те, що зібрано краєзнавцями за минулі роки.

Одним з таких краєзнавців-ентузістів є А.Н. Нагребецький. Він починав з свого рідного села, записуючи спогади про Голодомор, а з часом поширив коло свідків на весь Шаргородський район. Так сама собою створилася книга, яка тепер входить до наукового обігу.

Ми знаємо вже немало таких одинаків-ентузістів. Тепер їм допомагають опрацювати і видати зібраний матеріал архіви, музеї, школи, районні адміністрації. Кожна з таких книг потрібна і корисна, тому що вона поглиблює наше знання про ретельно сплановану і добре замасковану каральну акцію проти українського селянства, яку здійснили перші особи у керівництві Радянського Союзу.

В рік 75 річчя Голодомору в кожній області України за планом, розробленим Українським інститутом національної пам'яті, готуються до видання книги, в яких міститься матеріал про цю трагедію. Створюється також зведений том Національної книги пам'яті „Голодомор 1932-1933 рр. в Україні”. Ця науково-документальна книга має служити доказовою базою

для всіх, хто хоче переконатися в тому, що Голодомор був наслідком терору голодом, тобто акцією Кремля, яка підпадає під норми, визначені Конвенцією ООН про геноцид.

Терор голодом здійснювався шляхом конфіскації всіх їстівних запасів, нагромаджених селянами до нового урожаю. Оскільки ця каральна акція була здійснена на всій території України, базарна торгівля продовольством згорнулася сама собою, а купувати щось їстівне в державних магазинах селяни не могли: з 1930 р. магазини перетворилися на розподільники, в яких хліб видавався тільки по картках робітникам і службовцям. Отже, була створена ситуація, неможлива для фізичного існування людини, що цілком підпадає під правові положення Конвенції ООН про геноцид. Діяли лише магазини фірми «Торгівля з іноземцями» (торгсини), терміново засновані майже у кожному сільському районі, щоб викачати у голодуючого селянства побутове золото і срібло.

Ми не маємо документа, за яким місцеві органи влади зобов'язувалися конфіскувати все продовольство у селян. Такого документа ніколи не було. Було тільки звернення Сталіна до українського селянства від 1 січня 1933 р., в якому висувалася вимога виконати хлібозаготівельний план. З тексту цієї незвичної телеграми можна зрозуміти, що в усій Україні мали відбутися обшуки селянських садиб з метою знаходження прихованого зерна. Насправді Сталін добре знав, що в Україні нема „підземних пшеничних міст”, про які галасували радянські газети. Під прикриттям хлібозаготівельної кампанії в січні 1933 р. була здійснена акція з вилучення нехлібного продовольства тривалого зберігання.

Один з розділів зведеного тому Національної книги пам'яті присвячений показанням людей, які можуть засвідчити цю акцію. Ці свідчення – буквально кілька речень – задокументовуються і на карті відповідного району в кожній області ставиться відповідна позначка. Таким способом створюється карта сталінського злочину, яка виводить на поверхню замаскований злочин 75 річної давнини.

Читаючи оригінал-макет книги Анатолія Нагребецького, я знайшов багато таких свідчень по селах Шаргородського району. І тому одночасно з видруккуванням цієї книги прошу автора передати свідчення в Український інститут національної пам'яті. Ми не повинні обмежуватися розповідями про те, що трапилося в Україні 75 років тому. Ми зобов'язані добитися міжнародного визнання Голодомору геноцидом.

***Доктор історичних наук, професор Станіслав Кульчицький.
Київ, 18 березня 2008 р.***

СЛОВОМ ПРАВДИ

Анатолій Никифорович Нагребецький – член правління Вінницької обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців, знайний на Поділлі краєзнавець. У центрі його наукових пошуків – історія рідного краю, зокрема, Шаргородщини, села Плебанівки, що стали не лише батьківською землею, але й колискою його долі. Відзначаючись великим працелюбством та допитливою вдачею, він повернув із небуття, відкрив для сучасників чимало яскравих мало-відомих сторінок, пов'язаних з героїчним та трагічним минулим подолян, українського народу, милим серцю Поділлям, до болю дорогою Україною. Його краєзнавчі розповіді завжди цікаві, хвилюючі, відверті й щирі. В них постійно б'ється пульс гомінкого життя, нуртує непоборний дух боротьби за справедливість. Він не байдужий до людського болю, горя, біди, печалі. Завжди радіє душою, коли сили добра, мов ранкове сонце, постають над темним єством невігластва, коли, подібно до весняних струмків, долаючи численні перепони, пробиває дорогу правда. Своїм світлим розумом і добрим серцем він допомагає саме їй, Правді, розгребти завали історії, щоб восторжествувати над забуттям, брехнею й злом.

Сергій Гальчак

Не є винятком і дана книга. В ній – оповідь про жахливу трагедію, що мала місце в хлібосольному Поділлі, житниці світу – Україні в минулому столітті – Голодомор 1932 – 1933 років, визнаний Верховною Радою України, багатьма парламентами світу геноцидом українського народу. За своїми масштабами, трагічною сутністю, а головне – кількістю безневинних жертв – він стоїть на декілька порядків вище єврейського холокосту, вірменської різанини 1915 року. Досить сказати, що на лише одній Вінниччині від голодної смерті померло подолян більше, ніж під час Другої світової війни. Зіставмо цифри непоправних втрат: під час штучно організованого голоду на Вінниччині загинуло до 700 тисяч чоловік, від масового терору під час німецько-фашистської окупації – 169260 мирних жителів. Причому мартиролог жертв, як засвідчують виявлені архівні джерела, далеко не повний.

Та про голодний апокаліпсис широка громадськість довідалася порівняно недавно, адже сам факт голодомору ретельно і свідомо замовчувався.

Ставитися до масової голодної смерті як неіснуючого явища розпорядився ще Й.В. Сталін, лицемірство котрого не знало меж. Як пригадував

Трагедія моєї краю

один із колишніх лідерів республіки Р. Терехов, якого в січні 1933 р. звільнили з посади секретаря ЦК КП(б)У, інформацію про голод вождь та один із головних творців страшного людомору зустрів вкрай недобррозичливо: «Нам говорили, що ви, товаришу Терехов, добрий оратор, – гнівався він. – Виявляється, що ви добрий розповідач - вигадали таку казку про голод, думаєте нас залякати, але не вийде! Чи не краще вам залишити пости секретаря обкому і ЦК КП(б)У і піти працювати до Спілки письменників – будете казки писати, а дурні будуть читати...»

Майже шість десятиліть знадобилося для того, щоб Україна вийшла із стану заціпеніння, порушила ганебне табу мовчання. Лише із здобуттям нею державної незалежності, про трагедію заговорили сповна. Спершу – несміливо, а потім – на весь голос.

Нині ми в глибокій скорботі відзначаємо 75-у річницю незмірно великої біди. Низько схиляємо голови перед нетлінною пам'яттю усіх, хто загинув від не людськи жорстокої голодної смерті.

Дана книга – теж данина пам'яті жертвам трагедії, слово правди про біду, що шаленіла на хлібодайному Поділлі у той чи не найтрагічніший для всієї України час...

Сергій ГАЛЬЧАК,
керівник Вінницької філії Центру дослідження
історії Поділля Інституту історії України НАН
України при Кам'янець-Подільському
державному університеті,
кандидат історичних наук

До читачів

Багатовікова історія українського народу – це, насамперед, літопис життя і смерті народу-великомученика, на долю якого пришлося багато лиха. Майже кожне століття, як свідчать історичні джерела, позначене голодними роками, наслідками епідемії або спустошливими війнами.

Але найбільших людських втрат зазнала Україна саме у ХХ столітті. Кривавим і тернистим видався її шлях до незалежності. Надто багато безіменних могил залишив по собі український народ, а скільки сліз і страждань забрали з собою ті хлібороби, названі куркулями, яких позбавила права жити новоявлена влада. Від жовтневого перевороту, названого «революцією», до Чорнобильської катастрофи і закінчуючи земельною реформою, від розстрілу під Крутами до мільйонів жертв упродовж трьох голодоморів (1921 – 1923, 1932 – 1933, 1946 – 1947 роках), від «волинки» по всій Шаргородщині у 1930 – 1931 роках та масових розстрілів наших селян у Вінниці в 1937 – 1938 роках – далеко неповний перелік злочинів тоталітарної системи.

Одним з найстрахітливіших злочинів проти власного народу став штучний голод 1932 – 1933 років. За механізмом творення і страхітливими наслідками його слід занести до найбільш трагічних дат в історії людства. Наведу слова моєї землячки з Плебанівки, вдови безневинно репресованого її чоловіка Степана Німака – Марії Німак:

«Всі знають, що Гітлер знищував євреїв, слов'ян, «нечисті нації». Тут все зрозуміло: він – фашист. А як назвати Сталіна, який знищував власний народ?»

Це слова простої бідної селянки. І не однієї. Налякані діями влади, жінки довго мовчали. І лише у 90-х роках минулого століття, деякі вже перед смертю, розповіли про своє знедолене і пошматоване владою життя автору цієї книги.

Голод 1933 року – це історична минувшина. Але він живе у пам'яті очевидців, жагучим болем відгукується у їхніх серцях. Його і тепер не хочуть визнавати деякі політичні партії – спадкоємці ідеології «творців» голодоморів, репресій, депортацій. Для комуністів

України колишньої КП(б)У голоду в 1933-му не було, бо для них у кожному райцентрі організовано видавалися спецпайки (м'ясо, ікра, мед, риба та ін.). Але годі обожнювати ідолів, яких **Історія** спростувала сама.

Ми засуджуємо сталінізм не лише за фізичне винищення мільйонів українських хліборобів, а й за духовне покріпачення цілих поколінь. Людей змалечку виховували у душі класової ненависті за умов брехні, холопської відданості черговому «вождю». Саме тоді набули зворотнього змісту одвічні цінності народу: біле стало чорним, честь і гідність – вадою, донос на ближнього – почуттям патріотизму. Скільки людей постраждало від такого виховання! Діти доносили на батьків, сусід на сусіда, родич на ближнього...

Дух мільйонів замучених селян, інтелігенції, священослужителів, їхні тіні й невимовний біль закликають нас прокинутися від летаргійної сплячки, не піддаватися зневірі, а, попри наші сьогоднішні негаразди, намагатися донести про найтрагічніші сторінки в історії народу до наших дітей, онуків. Нехай вони передають її прийдешнім поколінням.

Робота над книгою про голодомор на Шаргородщині розпочалася ще з 1993 року і продовжувалась до її видання.

Звертаюсь до читача з проханням:

коли прочитаєш цю книжку, передай її іншому, а він нехай зробить те ж саме. Щоб наші подoliaни – від малого до старого – знали всі і все про ті страшні страждання, які переніс наш люд у тридцятих роках минулого століття.

В книзі використано цінні архівні матеріали, Постанови та Директиви Уряду і правлячої партії, статистичні матеріали від ДПУ(Державне Політичне Управління), доповідні записки керівників різного рангу та найголовніше – це страшні розповіді очевидців тих подій, зібрані протягом років, а то й десятиліть по крупинці силами учнів, учителів, активу сіл району, а також краєзнавцями, істориками, журналістами та просто людьми, не байдужими до тих історичних подій, які творилися на теренах нашого Шаргородського району.

У цих розповідях немає фальшу, немає підставних осіб, як і немає багато фотографій тих часів, а є плачевні спогади людей, які

знали, бачили або відчували на собі ту страшну смерть від голоду.

У книзі не повною мірою відображено вичерпність подій, що відбувалися в окремих селах Шаргородщини, із-за недостатньо добутих джерел. Адже багато документів та матеріалів тих часів влада навмисне знищувала, аби вигородити себе. Вся справа впиралась у відсутність документів, бо, річ зрозуміла, як може тоталітарна система дозволити компрометувати себе? Але давно відома в народі істина, що історію неможливо втаїти, замовчати. Проходять роки і правда спливає...

Тому сподіваюсь і покладаю надію на доповнення в майбутньому свіжих чи виявлених з історичних джерел нових матеріалів з трагічного минулого нашого Шаргородського краю.

І нехай читач не осудить мову автора, подекуди часом не зовсім літературну, і не вважає це за помилки. Адже це мова нашого місцевого діалекту, якою значно легше передати важкі трагічні спогади людей, які пережили страшні лихоліття, що творилися у селах нашого району в минулому столітті.

Висловлюю щиро подяку тим людям, які згадуються в публікації цієї книги, які надали матеріал чи розповіли про цікаві трагічні події, що відбувалися в селах Шаргородщини.

Окрема моя подяка і тим, хто спонсорував видання цієї книги. Вони, як ніхто, знають, ЩО варто спонсорувати. І цим усе сказано.

Крім Шаргородської районної ради, що профінансувала це видання, свій певний спонсорський вклад при підготовці та написанні книги зробили: *Анатолій Петрович Мудрак*, корінь роду якого з Плебанівки, нині житель с. Письменне Дніпропетровської обл., *Олександр Ананійович Войчишин*, уродженець с. Сапіжанки; сім'ї *Караванських* – *Олега Едуардовича* та *Леоніда Едуардовича* з м. Шаргорода; *Леоніда Франковича Славінського* з Плебанівки.

Автор щиро вдячний за моральну підтримку завідувачу сектору з питань внутрішньої політики, зв'язків із засобами масової інформації та громадськістю апарату райдержадміністрації *Тимофійшиній В.М.*, а також педагогам району *Юніцькій Н.М.*, *Томчук С.С.*, *Вусінській Г.Й.*, *Федоришену В.Д.*, *Гордійчук О.В.*, *Андрійцю В.Й.*, *Стаховій З.М.*, *Мануляк З.Д.*, *Боднарчуку С.Й.*, *Дунському С.М.*, *Главацькому С.І.*, *Колісник Г.В.*, *Новіцькій Г.П.*,

Струку В.М., Свитку М.І., Дубчак З.В., Федишеній Н.Г., Пастушенку В.М., Михальчук Л.Ф., Сиворінському А.О. та багатьом іншим небайдужим до цієї нелегкої та не завжди вдячної справи. Вони не розгубили свого ставлення до історії рідного краю, гордості за свій Шаргородський люд та державу Україну в цілому.

Звертаюсь до всіх читачів цієї книги, до науковців, краєзнавців, істориків, учителів та учнів, до всіх, кого хвилює історія голодомору 75-річної давності, назвати поіменно всі жертви голодомору та їх катів.

Пам'ять – це спокута наша перед загиблими з голоду.

Анатолій Нагребецький.

Дорогі браття і сестри!

Я звертаю це слово до ваших сердець.

75 років тому нам хотіли винести вирок смерті.

75 років тому мільйони синів і доньок України, мільйони невинних людей, мільйони наших рідних і близьких були без жалю винищені Голодомором. Тоталітарний комуністичний режим свідомо спланував і здійснив проти нас терор голодом.

75 років тому ми пережили Катастрофу, яка могла зупинити життя всього нашого народу.

Голодомор приніс не лише страждання і смерть. Він посіяв страх серед людей. Тільки правда про геноцид Українського народу і чиста пам'ять про усіх полеглих здатна звільнити нас від мороку минулого.

Я прошу кожного громадянина України і кожену українську сім'ю схилитись перед пам'яттю наших невинно загиблих батьків, братів і сестер. Це дуже потрібно для кожного з нас, для нинішнього і прийдешнього поколінь, для нашої єдності, для нашої віри у життя і справедливість.

Увечері 24 листопада у Києві на Михайлівській площі, по всій Україні і на всіх континентах світу будуть запалені поминальні свічки.

Закликаю вас, дорогі співвітчизники, у цей день об'єднатись у слові і молитві за Україну і поставити у кожному вікні свічку віри і надії.

Це - знак нашої пам'яті.

Це - святий вогник, який зігріє душі загиблих.

Це - світло очищення задля нашого майбутнього.

Ми живемо. Живе наш народ. Так буде завжди.

**Президент України
Віктор Ющенко**

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про Голодомор 1932-1933 років в Україні

Верховна Рада України **п о с т а н о в л я є** :

вшановуючи пам'ять мільйонів співвітчизників, які стали жертвами Голодомору 1932-1933 років в Україні та його наслідків;

шануючи всіх громадян, які пережили цю страшну трагедію в історії Українського народу;

усвідомлюючи моральний обов'язок перед минулими та наступними поколіннями українців і визнаючи необхідність відновлення історичної справедливості, утвердження в суспільстві нетерпимості до будь-яких проявів насильства;

відзначаючи, що трагедія Голодомору 1932-1933 років в Україні офіційно заперечувалася владою СРСР протягом багатьох десятиріч;

засуджуючи злочинні дії тоталітарного режиму СРСР, спрямовані на організацію Голодомору, наслідком яких стало знищення мільйонів людей, руйнування соціальних основ Українського народу, його вікових традицій, духовної культури і етнічної самобутності;

співчуваючи іншим народам колишнього СРСР, які зазнали жертв внаслідок Голодомору;

високо цінуючи солідарність та підтримку міжнародної спільноти у засудженні Голодомору 1932-1933 років в Україні, що відображено в актах парламентів Австралії, Аргентинської Республіки, Республіки Грузія, Естонської Республіки, Італійської Республіки, Канади, Литовської Республіки, Республіки Польща, Сполучених Штатів Америки, Угорської Республіки, а також у розповсюдженій

як офіційний документ 58-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН Спільній заяві з нагоди 70-х роковин Голодомору Великого голоду 1932-1933 років в Україні, яку підписали Аргентинська Республіка, Азербайджанська Республіка, Народна Республіка Бангладеш, Республіка Білорусь, Республіка Бенін, Республіка Боснія і Герцеговина, Республіка Гватемала, Республіка Грузія, Арабська Республіка Єгипет, Ісламська Республіка Іран, Республіка Казахстан, Канада, Держава Катар, Киргизька Республіка, Держава Кувейт, Республіка Македонія, Монголія, Республіка Науру, Королівство Непал, Об'єднані Арабські Емірати, Ісламська Республіка Пакистан, Республіка Перу, Південно-Африканська Республіка, Республіка Корея, Республіка Молдова, Російська Федерація, Королівство Саудівська Аравія, Сирійська Арабська Республіка, Сполучені Штати Америки, Республіка Судан, Республіка Таджикистан, Туркменістан, Демократична Республіка Тимор-Лешті, Республіка Узбекистан, Україна та Ямайка, а також підтримали Австралія, Держава Ізраїль, Республіка Сербія і Чорногорія та 25 держав - членів Європейського Союзу;

виходячи з Рекомендацій парламентських слухань щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років, схвалених Постановою Верховної Ради України від 6 березня 2003 року N 607-ІУ (607-15), та Звернення до Українського народу учасників спеціального засідання Верховної Ради України 14 травня 2003 року щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років, схваленого Постановою Верховної Ради України від 15 травня 2003 року N 789-ІУ (789-15), в якому Голодомор визнається актом геноциду Українського народу як наслідок зумисних дій тоталітарного репресивного сталінського режиму, спрямованих на масове знищення частини українського та інших народів колишнього СРСР;

визнаючи Голодомор 1932-1933 років в Україні відповідно до Конвенції від 9 грудня 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (995-155) як цілеспрямований акт масового знищення людей, приймає цей Закон.

Стаття 1. Голодомор 1932-1933 років в Україні є геноцидом Українського народу.

Стаття 2. Публічне заперечення Голодомору 1932-1933 років в Україні визнається наругою над пам'яттю мільйонів жертв Голодомору, приниженням гідності Українського народу і є протиправним.

Стаття 3. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень зобов'язані:

брати участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу;

сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості та культури, поширенню інформації про Голодомор 1932-1933 років в Україні серед громадян України та світової громадськості, забезпечувати вивчення трагедії Голодомору в навчальних закладах України;

вживати заходів щодо увічнення пам'яті жертв та постраждалих від Голодомору 1932-1933 років в Україні, в тому числі спорудження у населених пунктах меморіалів пам'яті та встановлення пам'ятних знаків жертвам Голодомору;

забезпечувати в установленому порядку доступ наукових та громадських установ і організацій, вчених, окремих громадян, які досліджують проблеми Голодомору 1932-1933 років в Україні та його наслідки, до архівних та інших матеріалів з питань, що стосуються Голодомору.

Стаття 4. Держава забезпечує умови для проведення досліджень та здійснення заходів з увічнення пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні на основі відповідної загальнодержавної програми, кошти на виконання якої щорічно передбачаються в Державному бюджеті України.

Стаття 5. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

2. Кабінету Міністрів України:

1) визначити статус і функції Українського інституту національної пам'яті та забезпечити його утримання за рахунок коштів державного бюджету як спеціального уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу;

2) у тримісячний термін з дня набрання чинності цим Законом:

подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законодавчих актів України у відповідність із цим Законом;

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

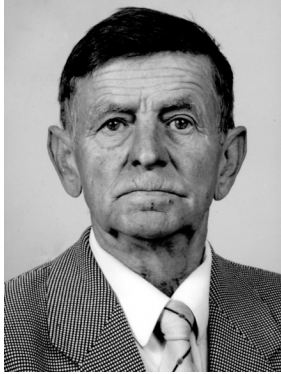
забезпечити перегляд і скасування органами виконавчої влади прийнятих ними нормативно-правових актів, що не відповідають цьому Закону;

3) вирішити в установленому порядку за участю Київської міської державної адміністрації питання щодо спорудження у м. Києві до 75-х роковин Голодомору 1932 - 1933 років в Україні Меморіалу пам'яті жертв голодоморів в Україні.

Президент України

В. ЮЩЕНКО

м. Київ, 28 листопада 2006 року
N 376-V

Коляса Іван Іванович

НЕ МАЄМО ПРАВА ЗАБУТИ

Не маємо права забути
Голодної смерті людей,
Не маємо права не чути
Голодного крику дітей.

Вони помирали на ниві,
Обнявши руками снопа,
Голодною смертю, сонливі,
Не чули відлуння серпа.

Не маємо права казати,
Що голоду в нас не було.
Голодною смертю вмирати
Примусили босе село.

Потрібно нам всім пам'ятати
Про жертви голодних років,
Бо з голоду страшно вмирати
Серед дозрілих хлібів.

Не треба тих літ забувати
У муках голодних дітей,
Їх голих скидали в кагати,
Не давши закрити очей.

Навік цю страшну домовину
Закрила безодня небес,
Щоб чути не було дитину,
Щоб голос її не воскрес.

Не маємо права судити
На лаві підсудних людей,
Адже вони мріяли жити
Заради прекрасних ідей...

*Іван Коляса, с. Михайлівка
Шаргородського району*

Із медичного словника дещо про голод.

Голод знищує усі ресурси людського організму. Тіло марніє. Шкіра набуває сірувато-брунатного відтінку і вкривається численними зморшками. Людина помітно старіє. Навіть нагадує кістяк, скритий натягнутою шкірою. Але частіше тіло набрякає, особливо руки, ноги та обличчя. Тоді шкіра тріскається і з'являються незагойні гнійні виразки. Найменший рух повністю знесилює людину. Дихання та серцебиття прискорюється. Зіниці розширюються. Починається діарея. Мінімальне фізичне зусилля викликає зупинку серця. Хворий у стані напівсвідомого сну може проіснувати ще якийсь тиждень, аж поки серце не перестане битися.

РОЗДІЛ I

Насильницька колективізація – початок трагедії

*«Без винищення класу куркуля
ми радянської влади не побудуємо»
В.І.Ленін*

Сталіна лякала духовна велич українського народу. І його помічники, такі як Молотов, Каганович, Постишев та інші, мудрували не над тим, як розвинути цю велич, а над іншим, – як зламати її. Адже вони добре знали про розмір величі українського народу, бо вона проявила себе ще з давніх-давен.

- Українці вперше у світі у Запорозькій Січі додумались до демократії.
- Україна ще за Володимира Великого була другою в Європі державою по розвитку.
- Дочки України вершили політику в найбільших державах світу, а Роксолана із рабині стала султаншою наймогутнішої імперії.
- Саме в Києві була заснована Могилянська академія раніше навіть від Гарварда і стала найкращою у світі, про що стверджував Лев Толстой, відзначаючи, що 2/3 професорсько-викладацької та творчої еліти Москви були українцями.
- На Україні засновано православ'я – найстарішу Лавру Києво-Печерську із її преподобними старцями та явленнями Богоматері.
- Прості українські козаки стали на захист своєї рідної мови із Сагайдачним ще у XVII ст.
- Вільнодумні українці на спаленій Катериною Січі рятували не золото, а ікони. А найстарший із них Калнишевський до 112 років просидів у ямі на Соловках і не зрікся переконань.

Про це думали і це бачили імператори і чітко знали: не подавши потенціал цього народу, інший буде далеко позаду... а особливо «старший брат». Цим і скористались більшовики та пообіцяли рівність.

Україна самотужки протягом кількох років дала такий сплеск розвитку національної могутності, народила таке покоління волелюбної української культурної еліти, що в Кремлі злякались...

Потім було розстріляне відродження...

Пішли з життя тисячі світлих і непідкупних геніїв. Але цього було замало. Страх не проходив.

І настали жахливі часи не тільки для української еліти, а й для простих українців.

Голод, голодомор, чи людомор. Історики по-різному називали його. Умовне поняття носили і такі назви, як «штучний голод», «наперед спланований», «навмисне організований». Але найвичерпнішою категорією є термін «геноцид», що за нормами міжнародного права означає повне або часткове винищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи людей. Доказом геноциду є свідоме створення владою таких умов життя, що призвели до масової смерті мільйонів українців.

Доба комуністичної диктатури з 1917 року виявилася для українського народу найтрагічнішим періодом у його багатостраждальній історії. «Друга революція», так звана суцільна, переважно насильницька колективізація індивідуальних селянських господарств, що розпочалася після з'їзду правлячої партії у 1927 році, супроводжувалася нечуваним варварством і страхіттям, небаченими в світі репресіями проти заможних і середніх господарів. Ця протиприродна акція комуністичного режиму в історичній літературі цілком справедливо називається війною більшовиків проти селянських мас власної держави. Події, пов'язані з антинародною колективізацією та її спустошливими наслідками – винищенням найпродуктивніших селянських господарств, занепадом сільськогосподарського виробництва, страхітливим штучним голодомором 1932 – 1933 років, – це одна з найжахливіших сторінок в усій українській історії, коли українці поїдали один одного... Це відбувалось в роки будівництва «світлого майбутнього» – комунізму.

Вже не треба заперечувати очевидне – штучний голод був задуманим, бо тільки так на найродючіших у світі землях можна було провчити і поставити на коліна націю.

Колективізація стала передумовою для цього. А тому більшовицькі уми заздалегідь підготували «солідну» нормативно-правову базу: прийняли цілий ряд рішень партійних та державних органів союзного та республіканського рівня, постанов, інструкцій тощо.

Але все по-порядку. Листопадовий 1929 р. пленум ЦК ВКП(б) проголосив курс на докорінну перебудову сільського господарства шляхом проведення суцільної колективізації: переведення одноосібних господарств на великі колективні (колгоспи), що давало можливість державі цілком контролювати їх і використовувати плоди їхньої праці для форсування індустріалізації країни. А вже 29 грудня того ж року на сторінках газети «Правда» Сталін писав: «Ми перейшли від політики обмеження куркуля до ліквідації куркуля як класу».

На початку наступного, 1930 року вийшла постанова ЦК ВКП(б) «Про темпи колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву». Ця «допомога» в основному зводилась до організації боротьби проти селян, яких, переважно, насильно заганяли до колгоспів, примушували «усуспільнювати» засоби виробництва. 21 січня «Правда» надала навіть конкретну інструкцію щодо насильства: «Ми повинні поводитися з куркулями так, – писала вона, – як із буржуазією 1918 року».

30 січня 1930 року було оприлюднено спеціальну постанову ЦК ВКП(б) під назвою «Про заходи у справі ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації», що відома як «постанова Молотова». Її автор, як і Ленін, повчав: «В особі куркуля ми маємо найхитрішого і все ще не розбитого ворога».

Саме така політика держави й отримала назву «розкуркулення» або «ліквідації куркульства як класу».

Перша хвиля розкуркулення, що прокотилася Україною, сягнула свого апогею у березні 1930 року і фактично стала передісторією Голодомору 1932 – 1933 років. Вона охопила майже всі райони України, в тому числі і Шаргородщину, під розкуркулення підпали сотні селянських господарств району. Почалося позбавлення всієї власності селян, депортації їх сімей, позбавлення волі та розстріли.

Під страхом покарання подібним «розкуркуленням» і виселенням селяни в масовому порядку вступали в колгоспи, передаючи їм свою землю, худобу, знаряддя праці тощо. Примусова колективізація набула широкого розмаху. Разом з тим українське селянство чинило опір жорстокій сталінській політиці на селі.

Про колективізацію у нашому районі у книзі «Історія міст і сіл Вінницької області» говориться дослівно: «Колективізація у Шаргороді проходила в умовах гострої боротьби з класовими ворогами. В березні 1930 року жителі сіл Шостаківки і Плебанівки вдалися до антирадянського виступу – вчинили в м.Шаргороді напад на приміщення райвиконкому. Але ніякі підступи куркулів не могли перешкодити ходу колективізації».

Ткачук Т. Б.

Що ж насправді тоді творилося у селах Мурафського, Джуринського та Шаргородського районів?

Пам'ятаю схвильовану розповідь моєї вчительки Шаргородської середньої школи **Тамари Борисівни Ткачук** на уроках російської літератури:

«В березні 1930 року нас, молодих вчителів, райком комсомолу направив у Плебанівку читати лекції. Ми поїхали в село на прикрашених червоними прапорами підводах. Зайшли до школи, бо разом з місцевими учителями мали організувати в селі не лише читання лекцій, бесід, а й концерт. Ми знали, що того ж дня пізно ввечері (10 березня) сюди ж приїхали оперативні групи для проведення колективізації та розкуркулення. Поки ми збирались і радились, у вікна школи полетіло каміння, задзвеніли шибки, почувся лайка, погрози. Ми, налякані, сховалися на горищі школи і пересиділи там до ночі, аж поки один місцевий чоловік не покликав нас і не вивів за село».

Із розповіді про події тих днів тодішнього секретаря комсомольської організації с.Плебанівки Горенюка Івана Михайловича:

«На той час на селі було два ТСОЗи (Товариство спільного обробітку землі).

У районі проводилася колективізація, якій передувало розкуркулення заможних сімей, згідно вказівок і рознарядок «зверху». В

село прибули уповноважені райкому ВКП(б) Конторович та Семенов, оперуповноважені НКВС Островський та Єнашов. З ними кілька міліціонерів та землеміри.

Молоді вчителі повинні були вести роз'яснювальну роботу, агітувати людей записуватися в колгосп. Тим часом землеміри приступили до перерозподілу землі на Корчівці. Оперативні групи, підсилені місцевими комсомольцями, мали провести розкуркулення і виселення з села цих сімей за списком. Зі всього села в колгосп подали лише 30 заяв. Це були ті, хто, вступаючи в колектив, нічого не втрачав, бо нічого не мав. Решта ж, хто мусив віддати нажиту нелегким трудом землю, майно, інвентар, не погоджувались на це. Кінчилося тим, що хтось з люттю запустив каменем у вікно сільради, а далі задзвеніли й вікна школи.

Тієї ночі оперативна група Островського зуміла арештувати всіх, кого нарекли куркулями. А друга група, як кажуть, дала маху: в дворі Михаська Шейгеця зав'язалася перестрілка. Господар втік через вікно, зібрав своїх рідних, близьких, до них приєдналися інші їх однодумці й кинулися на опергрупу. Сільські активісти розбіглися по сусідніх селах, а уповноважений Єнашов, відстрілюючись, забіг в сільраду, але розлютовані селяни наздогнали його в той момент, коли набій в його нагані дав осічку, побили його так, що посильний сільради Кость Голоднюк вночі привіз його ледь живого, без ока до Шаргорода. Той же К. Голоднюк вивів із схованки молодих учителів за село, і вони подалися до Шаргорода.

Ніч пройшла неспокійно. Настало 11 березня. Село готувалося до відповіді за скоєне. А ранком всіх підняв звук труби музиканта Феодосія Горенюка. Зібралися, хто тільки міг, в центрі села і рушили великим натовпом до Шаргорода. Дорогою до них приєдналися жителі сіл Розкоші, Шостаківки, Соснівки. Збуджений кількатисячний натовп попрямував до райвиконкому з метою знищити документи про колективізацію. Настрій у людей був таким, що важко було передбачити наслідки того походу. Вартовий міліціонер попереджував людей, щоб відійшли від приміщення, але його ніхто не слухав і він... вистрілив, влучивши в одного з жителів Розкоші. Лише після цього люди зупинилися і стали розходитися.

Згодом військовачастина, викликана з Могилева-Подільського, оточила наше село, взяла півсотні заложників. Потім виявили

зачинщиків: Добровольського Франка, Полющака Янка та інших – і поступово село притихло. Пізніше в селі з'явилися самописні антирадянські листівки».

В архівах колишнього КДБ знайшлась і кримінальна справа за № 6097, яка була заведена 24 березня 1930 року для розслідування цього «антирадянського виступу». З неї стає зрозумілим, чому стався вибух народного гніву. В ніч з 10 на 11 березня таємна поліція (Могилів-Подільський відділ ДПУ) провела арешти так званих «куркулів» у селі Плебанівці. Мала місце стрілянина, одного селянина було вбито. Скільки було заарештовано – невідомо, але вони вщерть заповнили три камери місцевої тюрми, яка знаходилась в корпусі колишнього православного монастиря. Ранком 11 березня обурене і схивильоване населення Плебанівки вийшло на сільський майдан. Син арештованого «куркуля» Микола Лігутко закликав іти до Шаргорода і звільнити ув'язнених. Адже завтра на їх місці можуть бути інші селяни. Він заявив: «Вночі на нас напали, поранили людей, одного застрелили. Ми вийшли в поле, щоб повідомити в інші села, що по нас стріляли, як в дичину. Ми йдемо в Шаргород, нехай випустять наших людей. Йдіть і ви з нами, а якщо не підете, то ви нам не сусіди». (Працівники ДПУ дійсно вчинили в селі стрілянину по людях. Було поранено кількох чоловік, серед них Івана Давидовича Лясового, а Володимира Тимофійовича Шейгеця – смертельно – А.Н). І люди вирішили – всі, так всі. Йдемо відбивати односельців. Деякі мешканці села побігли до сусідніх поселень піднімати людей. Зібрався великий натовп, озброєний палицями, вилами, сокирами, камінням, і вирушив до райцентру. В Шостаківці до повстанців приєдналося півтори – дві тисячі людей, з Розкоші також було немало співчуваючих. Сформувався натовп до чотирьох тисяч чоловік.

Основні події розгорталися в центрі містечка, на територіях, де раніше містились костьольні і монастирські будівлі. За костьольним муром у колишньому будинку ксьондза містився райком КП (б)У і райземвідділ, а в іншому, праворуч від храму – райвиконком з усіма службами. Через дорогу, ліворуч височів мур ліквідованого монастиря з камерами для арештованих. У ньому отаборилась районна міліція і районний адміністративний відділ.

Коли збуджений натовп підійшов до центру, його намагались зупинити міліція і представники райвлади на чолі з головою ОВК тов. Коровкіним. Але діалогу не вийшло. Народ вимагав звільнити арештованих, згадав і забраного ксьондза. І поволі просувався. Урядовці врятувалися втечею, а міліція засіла за муром із залізними ворітьми. Після цього плебанівські люди пішли до міліції, а шостаківці і розкошівці оточили райвиконком і райком партії.

З адміністративних будинків чиновники повтікали, а міліція була захищена муром і залізними ворітьми. В хід пішло каміння, були повибивані всі шибки. Ломами виламали вхідні двері, і бунтарі увірвались до приміщення. Першим почали громити фінансовий відділ: саме тут містилися документи про непомірні податки. Це підтвердив пізніше на допиті І.Б.Кульбіда: *«Я підійшов до воріт і побачив, що на землі палахкотять купи книг і паперу. Навкруги стояло багато людей, а з будинку райвиконкому продовжували виносити книги, папери, портрети вождів й кидали їх у вогонь. Серед інших я побачив громадянок села Шостаківки: Поштальян Кароліну, Стефанюк Михайліну, Грискевич Мар'яну і Дозорець Павліну з Розкоші. Тут же, біля воріт, стояв розбитий автомобіль. Від людей я почув, що першою почала трощити авто Дозорець Павліна. Вона також активно знищувала фінансові документи, волаючи при цьому : «З мене здерли 90 крб. за млин, а тепер все поб'ю, навіть мене грабували!». Біля райвиконкому горіли три купи паперу, а біля райкому КП(б)У – одна. Були знищені також всі меблі. Штурмом керували мешканці Шостаківки Поштальян Лука Павлович і Огородник Казимир Миколайович».*

Інакше розгортались події біля міліції. Коли повстанці почали ламати залізні ворота, міліція без попередження відкрила вогонь. Одразу було вбито Печенюка Михайла з Розкоші і декількох поранено. Люди почали розбігатися. Це стало відомо тим, хто був біля будинків. Страшна новина подіяла на натовп, як цебер холодної води, і селяни подались додому. Приблизно о другій годині дня, після появи опергрупи в складі 30 осіб, всі розійшлися.

Через декілька днів розпочались масові арешти. В основному арештовували і допитували повстанців з Шостаківки, з Плебанівки – жодного. У кримінальній справі є багато прізвищ активних

учасників народного бунту. Характерно, що в протоколах допиту в графі «походження» всі обвинувачені писали «селянин», «поляк-католик», або «українець – католик».

Слідчі пред'являли звинувачення тільки двом організаторам, але в 1937 – 1938 рр. місцеві енкавеєсівці арештували і стратили всіх інших. Про це ми ще скажемо пізніше.

Отже, процитуємо звинувачувальний акт:

«1. Пошталяян Лука Павлович, 1900 р. народження, уроженець с.Насіківки, проживаючий в с.Шостаківка Шаргородського району Могилівської округи, селянин, хлібороб, українець-католик, син куркуля, середняк, безпартійний, неписьменний, жонатий, 6 душ сім'ї, землі має 4.65 десятин, пару коней, одну корову, хату, клуню, сарай, податку платить 22 крб., хлібозаготівлі накладено 20 пудів, під судом і слідством не знаходився, виборчими правами користується, підданий УРСР;

2. Огородник Казимір Миколайович, 1885 року народження, уроженець і мешканець села Шостаківка Шаргородського району Могилівської округи, селянин, хлібороб, українець-католик, бідняк, безпартійний, неписьменний, жонатий, 5 душ сім'ї, землі має 2.65 десятин, одного коня, одну корову, хату, клуню, сарай, податку платить 3 крб, хлібозаготівлі накладено 3 пуди, під судом і слідством не знаходився, виборчими правами користується, підданий УРСР – звинувачуються в тому, що 11 березя 1930 року вони керували натовпом селян і направили його до міста Шаргорода, де під їх тиском і керівництвом були розгромлені радянські установи. Вони вимагали розгону радслужбовців, визволення арештованих куркулів і для цього зібрали натовп біля 4 тисяч чоловік. Таким чином звинувачувані здійснили злочини передбачені ст.ст.54 – 9, 54 – 10, 56 – 14 КК УРСР.

Судова трійка при колегії ДПУ УРСР від 8 червня 1930 року постановила:

«1.Огородника Казимира Миколайовича та Пошталяяна Луку Павловича ув'язнити до концтабору терміном на 4 роки умовно, рахуючи з 24.03.1930 року».

Обох з-під варти звільнили. Але в листопаді 1937 року їх знову було заарештовано. Одним з пунктів звинувачення було те, що

вони були членами колективної громади і підтримували близькі стосунки з Ксьондзом Туровським, репресованим за антирадянську діяльність. 9 грудня 1937 року за рішенням Народного Комісара внутрішніх справ СРСР (протокол №497) їх було засуджено до розстрілу. Вирок виконано 19 січня 1938 року пострілом в потилицю на подвір'ї Вінницького обласного управління НКВС. 7 листопада 1960 року Верховний суд УРСР реабілітував невинні жертви.

Слід відзначити, що селянські протести проти насильницької колективізації відбулися не тільки в Плебанівці чи Шостаківці і Розкоші. Вони швидко поширилися на сусідні села: Носиківку, Маслівку, Слободу-Шаргородську, Руданське, Гибалівку, Пасинки. А селяни з Козлівки звернулися ще й до сусідніх сіл Мурафського району. Того ж самого дня, 11 березня 1930 року, понад 100 жінок вдерлися в сільраду Слободи-Мурафської, побили голову та члена райвиконкому, а потім заходилися забирати назад з колгоспу усуспільнену худобу. Повиганяли на вулицю колгоспних волів, розібрали різний реманент. Становище в цьому селі почало набирати загрозового характеру, в чому посприяли чутки, що місцевий Ксьондз не витримає тортур ДПУ і помер.

Того ж дня в селі Травна селяни теж розгромили сільраду, побили голову.

Подібні події через день сталися і в Пасинках.

Завирували, протестуючи проти колективізації, села: Слобода-Мурафська, Мурафа, Травна, Клекотина, Заячівка, Копистирин, Михайлівка. Почався масовий вихід селян з колгоспів. Влада, як і в Плебанівці, для придушення бунту залучила військових.

Подію цю до нині в селі і довкруги називають «волинкою», яка зразу ж після «гарячих» березневих подій 1930 року була відображена у народній пісні. Її наспівували не тільки в Плебанівці, а й довкруги.

(Зі слів жителя с. Гибалівки Федора Парадюка):

З понеділка на вівторок
Плебанівка встала,
В руки все позабирала:
Граблі коси, вила й сапи,
Й в Шостаківку, мов кацапи.
 Бо на селах кандидати
 Стали землі розміряти.
 Як узнали про це люди –
 Розігнали їх повсюди...

Подібні події відбувалися і у с.Рахнах-Лісових, що в ті роки належали до Шпиківського району. 10 березня 1930 року в селі відбулися селянські збори (ДАВО. Ф.р.6023, о.4, о.зб. 25178, арк. 8), де люди виступали проти загального вступу до колгоспу. Вони розуміли, що робота в такому колективному господарстві ідентична колишній панщині, лише паном в цій ситуації виступала держава. Пророчі слова звучали з вуст П.Онуфрійчука, який на зборах селян говорив: «Радянська влада за допомогою колгоспу хоче відібрати у нас землі, зібрати туди увесь хліб, а ми повинні здихати з голоду...»

Подібні думки звучали в промовах М.Кушніра і С.Гуцоленка. Це приводить до висновку, що жителі села політику колективізації в Рахнах-Лісових, як і в усіх сусідніх селах, не сприйняли і чинили їй запеклий опір.

Процес розкуркулювання добре висвітлений у державних документах про конфіскацію майна, завдяки яким можна зрозуміти, що ж являло собою куркульське господарство у Рахнах-Лісових. Наприклад, С.Гуцоленко мав 6,22 га польової та присадибної землі, хату, клуню, двох коней, корову, кількох овець, воза, борону. Це при тому, що його сім'я складалася з семи чоловік, тобто, згідно з державними нормами наділення землею, Гуцоленко мав менше землі, ніж передбачав закон. (ДАВО, ф.р.6023, о.4, о.зб.24622, арк.14).

Про «справедливість» політики розкуркулення можна зробити певні висновки зі слів очевидців тих подій. В.Пустовіт (1919 – 1990 рр.) згадував: «Наша сім'я досить добре зрозуміла, що таке розкуркулення. У батька було двоє коней, 4 га землі,

сільськогосподарський реманент і сім душ сім'ї. Розкуркулювали нас за те, що хата була під залізом».

Не дивлячись на шалений тиск, селяни чинили запеклий опір радянській владі.

Щоб призупинити наростання невдоволення селян владою і не випустити ситуацію з-під контролю, Сталін в березні 1930 року опублікував у «Правді» провокаційну за своїм змістом статтю під назвою «Запаморочення від успіхів», в якій у «перегінах» у процесі колективізації звинуватив органи місцевої влади. Це ввело селян в оману, на деякий час почався їх масовий вихід, особливо середняків, із колгоспів.

Однак вже у вересні 1930 року ЦК ВКП(б) розіслав по республіках директивний лист «Про колективізацію» з вимогою посилити цей процес. Згідно з партійною директивою, Україна мала подвоїти рівень усупільнення селянських господарств і протягом 1931 – 1932 років закінчити суцільну колективізацію. Ще швидшими темпами і жорстокішими методами здійснювалося «розкуркулення». В результаті цих заходів накінець 1932 року у колгоспах України вже об'єднувалось майже 70% фактично закріпачених селянських сімей (селянам заборонявся перехід з колгоспу на інше місце проживання чи роботи без дозволу місцевої влади).

Про стан справ із проведенням колективізації у нашому Шаргородському районі на цей час добре видно із зведень та статистично-економічних показників, що відображалися у районній газеті «Прапор комуни» та у різних архівних документах.

Район на початку 30-х років.

3 вересня 1930 р. Шаргородський район став за рахунок об'єднання із Джуринським та Мурафським районами значно більший за розмірами та за кількістю населення. Район об'єднував 43 сільські ради та одну селищну (Шаргородську).

Керівниками укрупненого району були прислані з Москви секретар парткому КП(б)У Д. Кужельов і голова виконкому районної ради Барков. 6 вересня 1930р. відбулася перша районна партійна

конференція, яка обговорила «Хід політико-господарських кампаній у зв'язку з укрупненням району» і обрала керівний склад партійної організації: партком – 32 чол., контрольну комісію – 12 чол., ревізійну комісію – 5 чол.

Того ж дня об'єднаний пленум партійного комітету контрольної та ревізійної комісії обрав бюро районного партійного комітету у складі Кужельова, Баркова, Гончаренка, Валюха, Трахтмана, Кривоноса, Ратаєнка; кандидати у члени бюро: Кирилюк, Ледовський, Банах. Головою ревкомісії обрано Лисецького; головою контрольної комісії став Дзядчик.

Наступного дня на засіданні бюро райпарткому затвердили склад президії районного виконавчого комітету і доручили фракції комуністів рекомендувати його на пленумі комітету.

Склад:

Барков – голова РВК;

Жмурик – райплан, перший заступник голови;

Салюк – заступник голови;

Кужельов – секретар РПК;

Хмельковський – завфінроботою;

Даревич – завторгроботою;

Колесник – секретар РВК;

Дзядчик – голова КК,РСІ;

Ратаєнко – голова РКБС;

та три кандидати у члени президії РВК:

Кривонос – редактор;

Журавель – РВО;

Гончаренко – завог РПК.

Зазначимо, що на кожному засіданні бюро, пленуму парткому приймалися постанови про прискорення темпів колективізації. При цьому у зриві графіків подачі заяв звинувачувались «куркулі і підкуркульники», релігійні конфесії, священики.

Секретар Шаргородського парткому Кужельов на бюро парткому 11 листопада 1930 року заявив: *«...ми повинні кинути всі свої сили та енергію на виконання планів колективізації. Незважаючи на великі труднощі, створювані куркульською агітацією, при більшовицьких темпах завдання ЦК ми виконаємо»*. А на

засіданні 28 листопада було прийнято постанову, в якій зазначалось: «Бюро доручає відділу ДПУ провести рішучу боротьбу по придушенню антирадянської діяльності, посилити... тиск. ДПУ та міліції потурбуватися про очищення району від петлюрівського бандитизму...»

Ось рядки з архіву, які писав партійний керівник нашого району Беліхін в обласний комітет про політичний настрій населення.

Із зведення Шаргородського військового комісара 287 полку при справах Шаргородського Райпарткому про політичний настрій в районі (мовою оригіналу).

Надсылается в секретный отдел обкома

Политическое настроение района в сравнении с прошлым годом значительно улучшилось. В 1930 г. Шаргородский район был охвачен «волынками». В волынках принимали участие все Сельсоветы района. Волынки на столько были значительны, что закончилось разгромом Райисполкома, убийством отдельных уполномоченных РИКА и РПК.

В селах: Мурафа был избран староста. Волынки проводились под лозунгом долой коллективизацию, с требованием возвратитъ высланных кулаков. Волынки были особенно значительные в селах Плебановке, где был тяжело ранен Зав.Нач.Окромдела ГПУ. В бывшем Мурафском районе особенно выделились села: Клекотына, Заячивка, Слобода-Мурафская, Михайловка, эти села требовали вернуть кулаков, и немедленно выслать из села евреев и бедноту. Требовали убить уполномоченного РВК, и написать кровью, что коллективизация закончена. В селах: Федоровка, Копестирен, Малая Дербчинка, Пасынки, Пеньковка, Семеновка, Пацирова, Ефимовка прошли массовые выступления с применением оружия с ликвидированием местного актива и партприкрепленных.

В селах: Голынчинцы, Рожнятовка, Должок, Писаровка, Политанки, Сапезжанка кроме применения оружия разгону колхозов распространялись листовки в Польско-шовинистском духе. После окончания волынок было проведено выселение кулаков, которых выслано 433, и проведению массовой политической работы, настроение бедноты и середняков улучшилось. Сейчас район коллективизирован на 41%, подготовка к севу идет хорошая, случаев

волынок не зареєстровано. Воłyнки були ліквідовані з припиненням озупья.

В 1919 г. м.Мурафе організувався отряд против Гетьмана шовіністического напрямлення, в Гібаловском лесничестве оперировали уголовные банды. В 1929 г. в Рожнятовке действовали диверсионные банды. В период гражданской войны весь район был поражен бандитизмом и уголовщиной в том числе еще и до настоящего времени в селах: Плебановке и Шостаковка имеются много бандитов.

Секретарь Шаргородского райпарткома (підпис) БЕЛИХИН
(ДАВО, ф.п. 78, о.1, од.зб. – 80, арк. 25)

Довідник з основних статистично-економічних показників господарств районів Вінницької області за 1931 – 1932 рр.

Шаргородський район

утворений з восьми волостей: Шаргородська, Мурафська, Рожнятівська, Пеньківська, Чернівецька, Серб'янська, Копайгородська, Краснянська.

В районі 56 сіл.

Територія 954,6 кв. км.

Населення – 91,1 тис. чол.

Сільських рад – 45, із них одна селищна з населенням 3,0 тис.

Земельний фонд (гектарів):

– загальна площа – 91311 га,

– рілля – 69118 га,

– ліс – 10900 га

Колективізація станом на 01.11.1932 р.:

колгоспів – 72,

в них господарств – 19427,

колективізовано 13134 дворів, або 66,1%.

В районі мається:

– поштово-телеграфних установок – 20,

– телефонізовано сільрад – 6,

– МТС – 1,

- радіоточок – 188,
- поліклінік – 1,
- амбулаторій – 8,
- пунктів першої допомоги – 6,
- лікарень соматичних – 6, в них ліжок – 95, припадає населення на 1 ліжко – 958 чол.,
- санлабораторій – 1,
- лікарів – 15; на 10 тис. населення – 1,6
- середній медперсонал – 30.

Освіта:

1. Технікум техкультур – 1, с. Будне (117 студентів),
2. 4-річні школи – 33, в них учнів – 10107,
3. 7-річні школи – 23, в них учнів – 2103.

Промислові підприємства:

1. Млини – 43, з них вальцовані – 3, жорнові – 40.
Добова продуктивність $67 + 200 = 267$ тонн
(Перспектив розвитку мукомельної та круп'яної промисловості немає. Продукція з району вивозиться в переробленому вигляді, а навантаження на ці підприємства дають тільки місцеві споживачі).
2. Кузні – 77.

Тваринницькі ферми (колгоспні)

1. М'ясо-молочні – 4 шт., голів – 245, в т.ч. корів – 70.
2. Вирощування молодняка – 7 шт., голів – 250, нетелів – 3.
3. Свинарські ферми – 11 шт., голів – 1130, в т.ч. свиноматок – 298.
4. Вівчарські ферми – 4 шт., голів – 80, в т.ч. маток – 16.

Поголів'я худоби

№ з/п	Вид господарств	Коней	Волів	Корів	Овець	Свиней
1.	Радгоспи	1291	359	1978	–	2752
2.	Колгоспи	4052	780	196	225	1407
3.	Члени колгоспів	730	6280	5416	2309	4388
4.	Одноосібники	4549	2810	2136	2644	1981

Радгоспи, які належать до Шаргородського району: Рожнятівський, Соснівський, Джуринський, Деревчинський, ім. Сталіна (садовий).

МТС (машинно-тракторні станції) – 2

	Джуринська	Шаргородська
Обслуговують колгоспів	34	38
Охоплюють ріллі	18200 га	23580 га
Кількість обсл. госп. в колгоспах	5235	7834
Кількість тракторів	20	55
Потужність тракторного парку	305	630
Автомашин	–	5
Тонаж машин	–	12,5
Молотарок	9	23

(ДАВО,ф – 136,о – 4, о.зб – 177, арк. 2 – 3)

Із доповідної записки секретаря Шаргородського Р.П.К. Беліхіна Вінницькому обкому КП(б)У.

Про політично-моральний стан району:

Політично-моральний стан по району в основному задовільний. Переважна більшість партійної і комсомольської організації настроєна по-більшовицькому – виконати план. Так само задовільний настрій у позапартійного активу. На загальних зборах райпарторганізації одноголосно, без жодних заперечень, план затверджено і в ознаку до термінового виконання плану викликано на соцмаганья Жмеринський і Тиврівський райони, одно-разово село змагається з другим, колгосп з колгоспом.

*Характеризуючи політично-моральний стан, не можна не зупинитись і на ті окремі нездорові настрої, що маютьсь у окремих партійців. Скіглення про те, що плани великі і їх тяжко виконати в селах **Стара Мурафа, Джурин, Покутино**. В цих селах партійці плентались в хвості і такі настрої не можна кваліфікувати як правоопортуністичну практику. Класова боротьба в цих селах не розгорнута.*

Разом з цим потрібно відмітити шалену агітацію куркулів проти хлібозаготівлі, спекулювання на помилках минулого року, на труднощах, намагання стримувати, застрахувати себе хлібом, одержати по 3 кг і більше за трудовдень. Наприклад: куркуль веде агітацію проти скирдування соломи і напромовує на розбір хліба снопами, агітує, щоб не виходили на роботу (село **Ракеченці**), кидає гасла боротьби з хлібозаготівлею. На базарі знайдено таке гасло: «Увага! Громадяни! Ведіть нещадну боротьбу з хлібозаготівлею, бо жидівська влада забере весь хліб й ви останетесь голодними. Бий жидів!» або «Радянська влада – це ми, а тому ніхто не має права надавати нам плани. Спочатку забезпечимо себе, худобу, а що залишиться – віддамо державі».

В **с.Старій Мурафі** секретар сільради написав резолюцію зборів такого змісту: «...План по одноосібниках реальний, а по колгоспу – не реальний. І для того, щоб його виконати, треба хліб запозичити або купити на базарі.».

...При затвердженні планів по селах виявилось слідує: по більшості сільрад плани, як по колгоспах, так і по одноосібному секторі, були затверджені і ніяких заперечень і труднощів у цьому відношенні з боку правлінь колгоспів чи зборів колгоспників не зустрічалось.

Проте в окремих колгоспах плани хлібозаготівлі були зірвані, а саме:

– село **Стара Мурафа** – план зірвано по обох колгоспах. Це пояснюється тим, що уповноважені по цих селах та партосередки не підготувались до цієї надто важливої справи, не розташували партійно-комсомольські сили, не мобілізували актив села, а саме головне – по-опортуністичному поставились до прийняття плану, не давали відсічі куркульській агітації, не розгорнули жорсткої класової боротьби з куркулем. Характерно ще й те, що в цих селах не виділено твердоздатчиків за їх «браком».

В **с.Пеньківці** виявлено лише одного куркуля, якого вислано в 1931 році. Колективізовано це село на 93%.

Р.П.К. (районний партійний комітет) повів рішучу боротьбу з опортуністичними настроями, зняв уповноважених з цих сіл, притягнув їх до партвідповідальності. Ці села підсилені відповідними уповноваженими та відрядив туди членів бюро для проведення роботи й прийняття планів. 13 серпня 1932 р. бюро Р.П.К. заслуховує

В селе **Пасенки**, по колхозах «Червоный плугатарь» и «Черво-на Зирка» по приказанию председателя колхоза у колхозников, не выходящих на работу, в принудительном порядке выкапывались овощи на усадьбах и передавались для реализации в сельскую кооперацию.

В **селе Лозовая**, парторг колхоза «Прогрес» Гостына на основе постановления правительства о привлечении единоличников к работе в колхозе, не проводя совершенно никакой разъяснительной работы вокруг этого постановления, путем голого администрирования предложил через сельсовет единоличникам явиться на работу в колхоз.

В отношении тех единоличников, которые почему-либо отказывались выходить на работу в колхоз, применялись аресты и принудительные приводы путем связывания и в таком виде их приводили в колхоз.

Такому виду воздействия подвергались следующие лица:

Ясинецкая Мария,
Ясинецкая Анна,
Кушнир Текля,
Яцкова Анастасия,
Ясинецкая Парасковья.

В **селе Будное**, председатель сельсовета Семенюк при проведении отдельных хозполиткампаний систематически применяет наложение незаконных штрафов, особенно по мясозаготовке. При чем установлено, что эти штрафы Семенюк накладывал единолично, без соответствующего решения президиума сельсовета.

Выявлен факт, когда у гражданки Кушнир им было получено штрафных денег 40 руб. без постановления президиума сельсовета, при чем эти деньги нигде не оприходованы.

Об изложенном информируем для принятия необходимых мер.

Зам. нач. Виноблотдела ГПУ УССР /Пан/
Врио нач. секретно-политич. отд. /Брук/
(ДАВО, ф – 136, о – 4, о.зб – 351, арк. 60 – 62)

Чиїми вказівками, якими документами та постановами користувалися місцеві керівники, а часом сільські (безпартійні галушки) під час організації вилучення зерна та інших продуктів харчування у беззахисних селян?

**3 постанови ЦК ВКП(б) і РНК СРСР про хлібозаготівлю на Україні,
Північному Кавказі та в Західній області.**

14 грудня 1932 р.

Секретно

Не для печати

Заслушав доклад секретарей обкома Западной области т. Румянцева, секретаря ЦК КП(б)У т. Косиора, секретаря Днепропетровского обкома т. Строганова, секретаря Северо-Кавказского крайкома т.Шеболдаева, ЦК ВКП(б) и СНК СССР постановляют:

1. Обязать ЦК КП(б)Уи Совнарком УССР, под личную ответственность товарищей Косиора и Чубаря, закончить полностью план заготовок зерна и подсолнуха в конце января 1933 года...

2.

3.

4. Ввиду того, что в результате крайне слабой работы и отсутствия революционной бдительности ряда местных парт-организаций Украины, в значительной части их районов контрреволюционные элементы – кулаки, бывшие офицеры, петлюровцы, сумели проникнуть в колхозы, сельсоветы, кооперации и пытаются направить работу этих организаций против интересов пролетарского государства и политики партии, пытаются организовать контрреволюционное движение, саботаж хлебозаготовок и сева, ЦК ВКП(б) и СНК СССР обязывают ЦК КП(б)У, СНК Украины... решительно искоренить эти контрреволюционные элементы путём арестов, заключением в концлагерь на длительный срок, не останавливаясь перед применением высшей меры наказания к наиболее злостным из них.

5. ЦК и СНК указывают партийным и советским организациям Советского Союза, что злейшими врагами партии, рабочего класса и колхозного крестьянства являются саботажники хлебозаготовок с партбилетом в кармане... По отношению к этим перерожденцам и врагам советской власти и колхозов, всё еще имеющим в кармане партбилет, ЦК и СНК обязывают применить суровые репрессии, осуждение на 5 – 10 лет с заключением в концлагерь, а при известных условиях – расстрел...

Председатель СНК СССР В. Молотов (Скрябин).

Секретарь ЦК ВКП(б) И. Сталин.

(ДАВО, ф – 136, оп. 3, о.зб. 3, арк. 165)

Постанова Раднаркому УСРР ЦК КП(б)У «Про занесення на «чорну дошку» сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі»

6 грудня 1932 р.

Зважаючи на особливо ганебний провал хлібозаготівель в окремих районах України, РНК і ЦК ставлять перед облвиконкомами і обкомами, райвиконкомами і райпарткомами завдання зламати саботаж хлібозаготівель, що його організували куркульські і контрреволюційні елементи, знищити опір частини сільських комуністів, які стали фактичними провідниками саботажу, і ліквідувати несумісну з званням члена партії пасивність і примиренство до саботажників, забезпечити швидке наростання темпів, повне і безумовне виконання плану хлібозаготівель.

РНК і ЦК ухвалюють:

за явний зрив плану хлібозаготівель і злісний саботаж, що його організували куркульські і контрреволюційні елементи, занести на «чорну дошку» такі села: с. Вербка Павлоградського р-ну Дніпропетровської обл.; с. Гаврилівка Межівського р-ну Дніпропетровської обл.; с. Лютенька Гадяцького р-ну Харківської обл.; с. Кам'яні Потоки Кременчуцького р-ну Харківської обл., с. Святотроїцьке Троїцького р-ну Одеської обл., с. Піски Баштанського р-ну Одеської обл.

Щодо цих сіл вжити таких заходів:

1. негайно припинити довіз товарів, цілком припинити кооперативну і державну торгівлю на місці і вивезти з відповідних кооперативних і державних крамниць всі наявні товари.
2. Цілком заборонити колгоспну торгівлю як для колгоспників, так і одноосібників.
3. Припинити всіляке кредитування, провести дотермінове стягнення кредитів і інших фінансових зобов'язань.
4. Перевірити і очистити органами РСІ кооперативні і державні апарати від всіляких чужих і ворожих елементів.
5. Перевірити і очистити колгоспи цих сіл, вилучивши контрреволюційні елементи, організаторів зриву хлібозаготівель.

РНК і ЦК звертаються з закликом до всіх чесних, відданих радянській владі колгоспників і трудящих селян-одноосібників організувати всі свої сили для нещадної боротьби з куркулями і їхніми

посібниками на подолання куркульського саботажу хлібозаготівель у своїх селах, за чесне, сумлінне виконання хлібозаготівельних зобов'язань перед радянською державою, за зміцнення колгоспів.

Голова Радпаркому УСРР

В. Чубар

Секретар ЦК КП(б)У

С. Косіор

6 грудня 1932 р.

(Вісті ВУЦВК. – 1932. – 8 грудня)

З шаргородських сіл на «чорну дошку», дякувати Богу, занесено не було жодного, але умови життя у наших селах були не на багато сприятливішими, ніж у вище згаданих.

Політика переслідування селянства, кривавий терор відносно так званого куркульства тривали не тільки у 1932 – 1933 роках. Про жахливі масштаби репресій свідчить **страхітливий документ** – доповідна записка керівника каральних органів НКВС України І.Леплевського своєму керівникові М.Єжову.

У вересні 1937 року він писав своєму московському шефу:

«...У відповідності з Вашим наказом №00147 про операцію щодо куркулів, кримінальних злочинів та інших кр. елементів для України був встановлений ліміт... 28 800 чоловік. За моїм клопотанням... ліміт був Вами збільшений на 4 тисячі 200 чоловік...

На 28 вересня на Україні є ще 13 764 заарештованих по куркульській операції, справи на яких не розглянуті трійками, крім того, в обласних трійках НКВС УРСР є матеріали, на основі яких можна ще репресувати понад 15 тис. чоловік...

...Прошу затвердити додатково ліміти для України – 20 тисяч чоловік».

(Історія України: Документи. Матеріали. К.: Видавничий центр «Академія», 2001, – стор. 315 – 316).

Такі «прошення» були неодноразові і кожен раз відповідь не барилася...

Виписка з протоколу засідання Політбюро ЦК ВКП(б) від 17 лютого 1938 року:

«Дополнительно разрешить НКВД Украины провести аресты кулацкого и прочего антисоветского элемента и рассмотреть их дела на тройке, увеличив ЛИМИТ для НКВД УССР на ТРИДЦАТЬ ТЫСЯЧ».

Термін он який використовували – «ліміт», ніби мова йшла про зерно, картоплю чи корів, а не про живих українців.

Так, уже вище згадані чужі в Україні люди: фінгери, цехмістери, жмурики, дзядчики, трахтмани та до них подібні ціною життя тисяч шаргородських селян будували соціалізм в імперії.

Порівнюючи життя наших селян з минулим, мимоволі замислишся над цією драматичною ситуацією, яка склалася у 30-х роках минулого століття на Поділлі і на Шаргородщині зокрема. Сотні, тисячі селянських сімей Шаргородщини фактично вели патріархальний спосіб життя, тобто такий, як тисяча років, тому за часів татаро-монгольських набігів, та де там! Таке не порівняти. А порівняння це приблизно таке:

В середині XIII століття наш край Поділля у смертельній боротьбі із сильним і підступним ворогом втратив десятки тисяч людей і, переможений, повинен був платити переможцям, золотоординським ханам **десяту частину** всього, що вироблялося на наших землях. В першій же половині XX століття Україна втратила десятки мільйонів (!) свого люду і, повергнута московським тираном Йосифом Сталіним, під страхом смерті, під загрозою суворої кари, невідворотнім голодом примушена була сплачувати данину в небувало великому розмірі – **понад 90%** продукції, котра вироблялася українським народом...

Татари всього не забирали. У 1932 – 1933 роках забрали все.

Люди конали... Одні – вдома, інші – в тюрмах.

Висновок від таких переконливих фактичних даних нехай зробить читач...

РОЗДІЛ II

Хлібозаготівля по-більшовицьки

*«...Українських селян винищили не тому,
що вони були селянами, а тому,
що вони були українцями-селянами»
(Із книги Роберта Конквеста «Жнива скорботи»)*

На жахливі масові репресії проти українського селянства перетворилися акції комуністичної терористичної влади по здійсненню державних хлібозаготівель. Їх плани часто встановлювалися без врахування реальних можливостей колективних і одноосібних господарств. Ці плани з року в рік збільшувалися з тим, щоб забезпечувати всезростаючі потреби «соціалістичного будівництва».

На початку 90-х років були відкриті архівні матеріали компартії, які засвідчують не тільки факти масової смертності від голоду, а й по-суті доводять, що голодомор – це свідомо створена правлячою партією найстрашніша трагедія за всю історію українського народу. Сталінське керівництво використало його як один з найбільш ефективних методів боротьби з селянством, яке чинило опір насильницькій колективізації. До того ж, Сталін поставив просто неймовірне завдання по хлібозаготівлі.

Справа в тому, що Радянському Союзу вкрай була потрібна валюта. Інвестиції ж з-за кордону не надходили. Єдиним товаром, який купували за рублем, був хліб. Його в 1930 році продали на 883 млн. крб. («Правда», 29 жовтня, 1988 р.). Та ціни на зерно на міжнародному ринку знизилися вдвоє. Щоб отримати відповідну валюту, яка була потрібна для проведення швидкої індустріалізації,

Сталін приймає рішення – експорт хліба у 1932 – 1933 роках теж набагато збільшити. Тому найголовнішим завданням партії й стала хлібозаготівля.

Саме для України були максимально завищені (майже у півтора раза) плани хлібозаготівель у 1932 та 1933 рр., що супроводжувалися до того ж повною конфіскацією у населення всяких продовольчих запасів і вивезенням награбованого до Росії. Такі методи хлібозаготівель, що супроводжувалися арештами, обшуками, притягненням до суду керівників колгоспів та районних партійних і господарських організацій, рік у рік погіршували становище із продовольством в українському селі. Так, внаслідок заготівель з урожаю 1931 року, які тривали аж до весни 1932 року, десятки сільських районів України повністю залишилися без хліба та насіння.

У своєму листі в Москву до М. Калініна жителі Вінниччини у серпні 1931 року, зокрема, писали:

«...Мы надеемся, что Вы ответите нам через газету на наши вопросы:

– Почему мы, крестьяне-хлеборобы, работающие возле хлеба, видим, сколько мы собрали зерна пшеницы и всех культур на сегодняшний день, а не имеем что кушать?

Нам говорят, что наш хлеб идёт в рабочие районы, но мы убедились, что и рабочие в украинских городах также голодают...

Вы думаете, что мы недопонимаем ходу строительства социализма. Мы как раз хорошо понимаем всё. Мы видим, что наше сельское хозяйство совершенно разоряется...».

(ДАВО, ф – 136, о – 4, о.зб. – 177, арк. 35).

У цьому листі, як бачимо, ідеться не лише про руйнування сільського господарства, але і про початок голодування селян. Голод продовжувався взимку і весь весняно-літній сезон, поки визрів новий урожай 1932 р. За підрахунками спеціалістів, лише протягом цих місяців з голоду в нашій області загинуло близько 150 тисяч селян. Але це був лише початок Великого Голодомору, перетвореного на геноцид українського народу.

Переглядаючи історичні документи, бачимо характерну особливість ставлення партійно-державних «вождів» у тодішніх

столицях Харкові й Москві – до голодомору в Україні. Вже навесні 1932 р., коли по всій нашій республіці маси селян пухли з голоду і помирали найстрашнішою смертю, секретар ЦК КП(б)У Станіслав Косіор в листі до Сталіна писав:

«У нас є окремі випадки і навіть села, що голодують, одначе це лише наслідок місцевого головоत्याпства, перегинів, особливо щодо колгоспів. Всілякі розмови про «голод» в Україні слід категорично відкинути».

А в своїй доповіді на III конференції КП(б)У, що відбулася 6 – 9 липня 1932 р. у Харкові, намагаючись виправдати грабіжницьку політику щодо селянства і непосильні плани хлібозаготівель, він зазначив:

«Намагання прикрити всі серйозні хиби нашої роботи планом хлібозаготівлі треба рішуче викрити, засудити, бо це є не що інше, як тільки капітуляція перед труднощами і скочування на позиції ворожих елементів...»

«Хлібозаготівельна кампанія, – наголошував далі Косіор, – відбуватиметься в обставинах загостреної класової боротьби. Ця боротьба вже розгорнулася особливо там, де почалося збирання врожаю. Всілякі контрреволюційні елементи, куркульня, підкуркульники, що пролізли до колгоспів, використовуючи помилки минулого року, проводять тепер боротьбу проти скиртування, поширюють всілякі чутки, агітують за розтягання хліба!.. Нам, нашим сільським організаціям треба негайно піднятися, взяти керування в міцні руки, мобілізувати всі свої сили, щоб дати рішучу відсіч куркулеві та його агентурі, і в жодному разі не допустити ніяких втрат. Ми повинні так поставити всю свою роботу, щоб повністю зібрати врожай і забезпечити успішне виконання плану хлібозаготівель».

(Третя конференція КП(б)У, 6 – 9 липня 1932 р. Стенографічний звіт. – Харків, 1932, стор. 17).

Таку жорстку, а точніше жорстоку, антилюдську позицію щодо страждань українського селянства зайняли посланці Сталіна в Україну, московські «вишибали» українського хліба В'ячеслав Молотов і Лазар Каганович. На тій липневій конференції в Харкові вони обидва вдалися до нагнітання й без того драматичної ситуації, вимагаючи будь-якою ціною забрати у селян хліб.

В. Молотов: *«Тепер є намагання затерти хиби роботи в сільському господарстві в Україні, зваливши негативні факти останньої хлібозаготівельної кампанії в Україні на «зовнішні» причини, на розмір хлібозаготівельного плану і т. ін. Треба дати рішучу відсіч цим антибільшовицьким спробам».*

Л. Каганович: *«Ви повинні підготувати й розгорнути роботу, щоб повністю виконати план хлібозаготівель, рішуче переборюючи всі й всілякі демобілізаційні, а часто капітулянтські, правоопортуністичні настрої щодо хлібозаготівель».*

Зрозуміло, серед вищих українських керівників, виконавців сталінської політики в Україні, були й інші погляди на події 1932 – 1933 рр. Зокрема, Голова Ради Народних Комісарів УСРР Влас Чубар в листі до В. Молотова і Й. Сталіна в червні 1932 року, повідомляючи про труднощі, пов'язані із завищеним планом хлібозаготівель для України, і, наполягаючи на необхідності їх коригування, писав:

«Оптимістична оцінка становища нашого села перед посівною кампанією була помилковою і базувалась більше на поверхневих враженнях відповідальних працівників, які бували на селі (нестатка в кількості працівників, що сиділи місяцями на селі, не було), аніж на аналізі облікових даних статистики, оперативної звітності по ряду заготівельної кампанії і вивчення справжнього становища в районах, де ці товариші працювали як уповноважені».

Переоцінка наших можливостей мала місце в прийнятому нами плані хлібозаготівель, в плані м'ясозаготівель тощо. Тепер перед новим врожаєм, коли вичерпуються старі ресурси, в період найвищого напруження сил для виконання плану весняної посівної кампанії, розкриваються з особливою гостротою всі слабкі місця. Кількість районів, що перебувають у тяжкому становищі, зростає...

Зараз уже можна вважати мінімум 100 районів (замість 61, як вважалося на початку травня) такими, що потребують продовольчої допомоги і зривають план весняної сівби...»

Ще вагоміші аргументи відносно вкрай тяжкого становища в українському селі наведено в листах голови ВУЦВК Григорія

Петровського до В. Молотова і Й. Сталіна та до генсека ЦК КП(б) С. Косіора.

«На мою думку, – писав він московським вождям, – взявши виконати 510 млн. пудів хлібозаготівлі в Україні, ЦК КП(б) У винний в тому, що він без заперечення це зробив, скоряючись владній необхідності зберегти взяті нами темпи соціалістичного будівництва, а також враховуючи напружене міжнародне становище. У цьому смислі я розумів необхідність виконати директиву ЦК ВКП(б) про хлібозаготівлі, яка і була прийнята нами до неухильного виконання.

*Однак ми знали, що виконання хлібозаготівель в Україні буде нелегким, але **те, що я тепер побачив на селі**, говорить за те, що в цій справі у нас сильно переборщили, перестаралися. Я був у багатьох селах і всюди бачив, що **значна частина села охоплена голодом**. Є й такі, що опухли від голоду, головним чином бідняки й навіть середняки. Люди вживають такі сурогати, що далі нікуди, та й сурогатів цих подекуди немає. На великих зборах по селах мене, звичайно, лають нізащо, баби плачуть, а буває – й чоловіки. Іноді критика існуючого становища заходить дуже глибоко й широко – **навіщо створили штучний голод**, адже в нас був урожай: навіщо посівматеріал забрали – цього не було навіть за старого режиму; чому українці мусять за важких умов їхати по хліб до нехлібних країв, тощо».*

А в доповідній С.Косіорові, вимагаючи рятувати становище в республіці, Г.Петровський пропонував:

«Через те, що продовольче становище починає тяжко складатись для районів Дніпропетровської, Одеської, Харківської, Київської та Вінницької областей, і не тільки села, а й деяких робітничих міст, я вважаю за необхідне:

- 1. Написати доповідну записку до ЦК ВКП(б)...*
- 2. Просити ЦК ВКП(б) видати постанову про припинення хлібозаготівлі на Україні...».*

(Ю.Шаповал. Голод 1932 – 1933 років. Сучасність – 2003 – №6. – стор. 79)

Таким чином, вже в документах середини 1932 року відверто вживається поняття **«штучний голод» в Україні**, лунають прохання

про необхідність рятівної «продовольчої допомоги». Але ці тривожні сигнали і спроби привернути увагу Москви до катастрофічного становища українського села не викликали необхідної реакції Кремля. Навпаки, «вождь усіх народів» вкрай був невдоволений і українським партійним керівництвом, і ситуацією в Україні щодо виконання планів хлібозаготівель.

«...Найголовніше зараз – Україна, – писав Сталін в листі від 11 серпня 1932 р. до Кагановича. – Справи в Україні надто погані. Погано по партійній лінії... Кажуть, що... близько 50-ти райкомів висловились проти хлібозаготівель, визнавши його не реальним. В інших райкомах справи не кращі... Якщо не візьмемось уже зараз за виправлення становища в Україні, Україну можемо втратити...».

А на закінчення свого директивного листа Сталін зажадав від Кагановича – фактичного хазяїна в Україні і головного організатора голодомору – «поставити собі за мету перетворити Україну у найкоротший термін на справжню фортецю СРСР». Звісно – у більшовицько-московському розумінні...

Термінові заходи, спрямовані на «виправлення становища» в Україні та перетворення її на «справжню фортецю», були розгорнуті вже у жовтні 1932 року.

Надзвичайна хлібозаготівельна комісія на чолі з В.Молотовим поставила себе над законом. За її наполяганням були прийняті репресивні за своєю суттю постанови ЦК КП(б)У від 18 листопада 1932 року і Раднаркому УСРР від 20 листопада під назвою «Про заходи по посиленню хлібозаготівель». Основним серед цих заходів була директива партійним і радянським органам областей і районів республіки про перерахування в хлібозаготівлі всіх створених в колгоспах натуральних фондів, в тому числі і насінневих.

Повсюдне вилучення залишків зерна з колгоспів викликало численні звернення місцевих керівників у різні інстанції з приводу нереальності встановленої розверстки хлібоздачі. Ось що писав у своїй доповідній записці Вінницькому обкому КП(б)У секретар Шаргородського Р.П.К. Беліхін у листопаді 1932 р. (уривок тексту дослівний).

*– Настрій колгоспників надзвичайно по окремих колгоспах **незадовільний**, а саме по колгоспу **с.Міхайловка** к-п «Віллен»,*

колгоспники виступають проти плану хлібозаготівлі і заявляють, що плани великі, бо для того, щоб не бути голодним, як це було минулого року, треба, щоб зараз же роздали по 4 кг на трудодень, а останнє – державі, аванса не повернемо, далі заявляють, що коли б держава не мала такого погляду на бурякові райони й не забирала стільки хліба, скільки бере, а брала-би стільки, скільки постановляє, тоєсть так, як це сказано в договорі по контрактації – одну третину. Це ще було б добре, а далі, коли не буде хліба, чобіт та ін. ми з голоду вмирати не хочемо, то повиходимо всі з колгоспу, бо в колгоспах гірше, ніж в індивідуальному секторі. Далі колгоспники вимагають чому партія та уряд не притримуються статуту с/з артілей, де правління колгоспу і загальні збори колгоспу **є господарями колгоспу** і чому зараз не робиться так, як робилось раніше по відношенню до колгоспників і чому не виконується статут артілі, колгосп давній, існує вже 6 років.

Такий настрої виявляється в більшості колгоспників нашого району, особливо старих колгоспів, де введено сівозміни **і бує у 1932 р. більш-менш добрий врожай**... Політично небезпечні настрої існують в таких селах нашого району: Мурафа, Сапіжанка, Покутино, Федорівка.

(ДАВО, ф – 136, о – 4, о. зб. – 177, арк. 35)

– Низка колгоспів будуть у важкому стані за відсутності фуражу для коней в зв'язку з ліквідацією в цих колгоспах фуражних фондів під час виконання хлібозаготівель.

(ДАВО, ф – 136, о – 4, о. зб. – 177, арк. 41)

Далі з архівних документів дізнаємось слідує:

– Уповноважений Р.П.К. по **с.Носіківці** Тодосієв балачками своїми про нереальність плану хлібозаготівель деморалізував місцевий актив і сільрада проводила явно куркульську політику.

(з протоколу бюро Шаргородського Р.П.К. від 24.11.1932 р.

ДАВО, ф – 136, о – 4, о.зб. – 282, арк. 51)

– по **с.Ксьондзівка** селяни масово подають заяви до сільради, в яких требують видачі хліба, бо не мають що їсти...

– по **Хоменках** – в колгоспі загинуло від нестачі фуражу 30 коней...

Навесні 1933 року, коли щоденно в кожному селі помирали з голоду люди, керівництво району за допомогою своїх буксирних

бригад грабувало народ. Ось як звітував про це секретар Шаргородського Р.П.К. Беліхін Вінницькому секретареві обкому 22 березня 1933 р.

«...Силами активу району знайдено та звезено куркульського хліба на хлібоприймальний пункт більше 2 тис. пудів зерна...»

Такі «знахідки» продовжували звозити із сіл нашого району протягом року. В колгоспах від недоїмки почали масово здихати коні та інша худоба. Бюро райкому партії прийняло грізну постанову, в якій відзначалося, що стан конярства в районі вкрай незадовільний, а тому члени бюро постановили:

«За бездіяльність в справі засипки насіння та за неналагоджену роботу по догляду за кіньми секретарям партосередків сіл Хоменок, Голинчинець, Малої ДЕРЕБЧИНКИ, Ксьондзівки, Гибалівки, Лозової, Руданського оголосити догану».

(ДАВО, ф – 136, о – 4, о.зб. – 282, арк. 41)

Та ці тривожні апеляції були даремними. Навпаки, Молотов посилює тиск на партійно-радянські органи влади. В телеграмах секретарям обкомів він наказує:

«Найпершим обов'язком обкому і парторганізації є зараз забезпечити неухильне піднесення хлібозаготівель від п'ятиденки до п'ятиденки – аж доти, доки виконання встановленого річного плану не буде цілком забезпечене».

З Москви і Харкова на адресу обкомів, райкомів регулярно поступали часом страшні по змісту цілком таємні постанови.

– № 227. Постанова ЦВК і РНК СРСР про застосування **розстрілу та 10-річного ув'язнення** за розкрадання колгоспного майна (в народі – Постанова про п'ять колосків від 7 серпня 1932 р.)

– № 282. Постанова Наркомторг УСРР про **заборону продажу** колгоспникам лишків хліба до виконання плану хлібозаготівель (15 серпня 1932 р.).

– № 337. Постанова про репресивні заходи щодо колгоспів, занесених на **«чорну дошку»** (28 грудня 1932 р.).

Патологічна жорстокість, якою супроводжувалась хлібозаготівля в Україні, не задовольняла Москву, вона вимагала ще більш жорстоких заходів і тиску на українське селянство.

19 грудня 1932 р. ЦК ВКП(б) і РНК СРСР визнали, що насильства, які творилися на українській землі, недостатні. Ставилось завдан-

ня – здійснити на Україну більш рішучий тиск і забрати увесь хліб будь-якою ціною. Впоратись з цим доручалось новому дуету «особо уповноважених» – Л.Кагановичу і П.Постишеву, який зайняв посаду другого секретаря ЦК КП(б) України. Щодо призначення Павла Постишева на цю посаду, то відомий вчений, доктор історичних наук, професор Віктор Король в одному із номерів журналу «Державна справа» пише:

«...Невдовзі, після призначення на Україну секретарем ЦК Павла Петровича Постишева, Сталін викликав його, С. Косіора та В. Балицького і в присутності Молотова, Кагановича та Г. Ягоди «давав ряд керівних указаних» щодо політики на Україні.

На прощання, вийшовши з-за столу, він наблизився до Постишева, поблажливо поплескав його по плечу та зі своїм сатанинським гумором промовив, хитро всміхаючись:

«Ты, Паша, назначен нами туда в роли ГЛАВГОЛА (головнокомандующим голодом), и этим оружием сделаешь больше, чем Семен (С. Будённый) – несколькими конными армиями. Стасик (Косиор) немного растерялся, а у тебя рука железная. На тех слизняков (Чубар, Петровский) не обращай внимания».

Цей дует, Каганович і Постишев, й взялись «виправляти» ситуацію. Від такого виправлення українські села наприкінці 1932 року і на початку 1933 року вимирали масово.

Але й цього було мало:

Наприкінці грудня, коли на підмогу Молотову в Україну приїхали Каганович і Постишев (дует), ними на засіданні ЦК КП(б)У було заявлено, що попередню їх постанову від 18 листопада 1932 р. в частині про невивезення насінневих фондів Москва скасувала, «як рішення, яке послаблює більшовицькі позиції у боротьбі за хліб на Україні». Новою постановою, прийнятою на цьому засіданні, ухвалили **вивезти із України увесь посівний матеріал**. Колгоспи позбавлялись будь-яких хлібних запасів, у тому числі й насінневих фондів.

В директивному листі ЦК КП(б)У всім секретарям райкомів і головам райвиконкомів, в. т.ч. і Шаргородським, від 24 грудня 1932 року **наказувалося:**

1. В усіх колгоспах, які не виконали плану хлібозаготівель, у п'ятиденний строк вивезти всі без винятку наявні колгоспні

фонди, у тому числі і насіннєвий, в рахунок виконання плану хлібозаготівель.

2. Всіх, хто чинить цій справі опір, у тому числі і комуністів, арештовувати і віддавати під суд.

3. Попередити всіх голів колгоспів, що у випадку, якщо по закінченні вказаного строку будуть виявлені які-небудь невивезені чи приховані фонди, комори тощо, голови, а також інші винні в цьому службовці будуть притягнуті до судової відповідальності і суворо покарані...

(Ю.Шаповал. Україна ХХ століття – К., 2001. – стор. 70)

Далі з усією силою запрацювали спецгрупи, міліція, прокуратура, суди. Тих керівників низової ланки, які намагалися запобігти трагічному становищу на селі і на власну відповідальність брали вивезення хліба (таких чимало було і у Шаргородському районі, (див. с.Стрільники, стор. 409), звільняли з посад, заарештовували і кидали в тюрми під всяким приводом.

Дані із довідника з основних статистично-економічних показників господарств районів Вінницької області за 1931 – 1933 рр. В тому числі по Шаргородському району:

Виконання хлібозаготівлі:

План на 1930 – 1931 рр. – 5901 т., виконано – 5947 т., або 100,8%,

План 1931 – 1932 рр. – 13600 т., виконано – 11676 т., або 89%,

План 1932 – 1933 рр. – 7392 т., виконано – 7662 т., або 103,6%.

В тому числі за 1932 рік план виконано по секторах:

куркульський – 95%, одноосібний – 78%, колгоспний – 111%.

Репресії вживались судового характеру за весь час виконання хлібозаготівлі.

У 1932 р. по району засудили:

куркулів – 138 чол. до 3-х років,

середняків – 158 чол. до 3-х років,

голів сільрад – 26 чол. до 3-х років,

членів правління колгоспів – 38 чол.

Далі наведемо виписку із спецзбірки начальника Вінницького обласного управління РС міліції Даргольця:

«Часто траплялось так, що голодуючі йшли на відчайдушні вчинки. Голод діяв на всіх: на бідняка, на середняка, на куркуля. Коли

господарство залишилося без останньої зернини й картоплини, люди вимушені були шукати порятунку.»

З доповідної записки в.о. секретаря Шаргородського РК Шаповалова:

– **У Хоменках** куркуля за зрізування в колгоспі колосків пшениці засуджено до розстрілу.

– **У Слободі-Шаргородській** колишній жандарм за царизму зрізував в колгоспі колоски, намагався стріляти у варту – засуджений до розстрілу.

– **У с.Носиківка** куркулі забили колгоспного сторожа посівів полів на смерть.

(ДАВО, ф – 136, о – 4, о.зб. – 282, арк. 77)

Для нашого селянина рік 1932 став гіркою школою того, як здобувати харчі шляхом обміну, крадіжок, школою того, як вживати замість хліба – полу, листя, замість картоплі – гниль, жом, брагу, замість м'яса – падаль, замість цукру – мелясу, замість їжі – покидьки та ще й радіти, коли було чим хоч трохи приспати голод.

У вкрай важкому матеріальному і моральному становищі перебували не тільки селяни, а й інтелігенція та службовці, вчителі та медичні працівники. Хто-хто, а медики добре розуміли, що найкращими ліками для голодних людей є не мікстури і пігулки, хоч і їх не вистачало, а хліб насущний, якого, на жаль, лікарня не мала. Весною і серед медиків зустрічалися голодні і пухлі.

– Всі ліквідації, розкуркулення є не що інше, як пограбування народу, який нині пропаде від недостачі їжі, – казав лікар Носиківської амбулаторії нашого району. – Така політика до добра нас не доведе.

Зведення (мовою оригіналу – А.Н.)

Из сводки по заболеваемости безбелковой отечностью по селах Шаргородского района, май 1933 г., (чел.)

...Довжок – 18;

Гибаловка – 24;

Писаревка – 29;

Политанки – 14;

Ивашковцы – 21;

Плебанівка – 37;
Носиківка – 19;
Копистерин – 22;
Лозовая – 21;
Будное – 8;
Дерев'янки – 31;
Хоменки – 39;
Мурафа – 27;
Пасынки – 15.
ИТОГО: 325 чел.

(ДАВО, ф.п. – 136, оп. – 3, спр. – 80, арк. 149)

На основі медичних експертиз часто встановлювалося, що люди, які споживали кінську падалю, заражалися сапом. Хоч їх деяких і госпіталізували, однак вони швидко вмирили. В документі, який писав секретар Шаргородського РПК Беліхін Вінницькому обкому, про це розповідається коротко:

«...Люди вимагали дати їм трупи коней для особистого споживання». Вони відрили кінські трупи і поїли їх.

(ДАВО, ф. – 136, оп. – 3, од.зб. – 196, арк. 2)

Підтверджує у своїх спогадах факт поїдання людьми трупів коней жителька села Писарівка **Копистиринська Меланія Христофорівна**.

«...Масово вмирили люди. В колгоспі чахли від голоду коні. Якщо тварина здихала, то жителі накидалися на цю здобич, як на небувалий наїдок...»

(ДАВО, ф.Р. – 6031, о. – 1, од.зб. – 26, арк. – 6, оригінал, рукопис).

Навколо виконання сільськогосподарських робіт по Шаргородському району мають негативні моменти, а саме:

– житель с.Плебанівки Л. Голоднюк написав листа до тов. Сталіна про роботу голови сільради Брояка, члена сільради Давида Чепурняка, голови колгоспу «Нова громада» І.А. Самборського.

1. Негативні моменти в роботі Плебанівської сільради вважають за підтверджені.

2. Вжиті заходи щодо виправлення допущених перегинів:
Брояка – засуджено на 2 роки, з партії вилучено.

Д.Чепурняка – звільнено з роботи через визнану хворобу психічного.

І.А.Самборського – засуджено на 1,5 роки за приховування хлібних фондів, з комсомолу вилучено.

(ДАВО, ф – 136, о – 4, о.зб – 177, арк. 42)

Сталінський маховик репресивної машини для створення умов життя українців, несумісних із фізичним існуванням, запрацював на повну потужність. В світі такі умови виживання називають **геноцидом**. Ці умови виникли не від природних явищ, катаклізмів, засухи, від цунамі чи від землетрусів. Ні. На Україні вони створювалися штучно, планово.

Але вже в січні 1933 року стало зрозуміло, що й із-за найжорстокіших репресивних заходів, коли у колективних господарствах забрали все продовольче зерно, фураж і насіннєвий матеріал, запланованої кількості хліба «надзвичайна комісія» зібрати не зможе, навіть вигрібши з колгоспних засіків до останньої зернини. Тоді вона повністю переключилася на **підвірні обшуки хліба в індивідуальних селянських господарствах**.

По всій Україні тисячі загонів, зацікавлених владою партійних і колгоспних активістів (в Плебанівці такі мали назву «гепи»), підкріплені військовими підрозділами та каральними органами, у пошуках хліба нищпорили по селах, у кожній хаті зривали підлоги, залізали в погріби й колодязі, шукали в коморах і на горищах... І знаходили. «Активісти» ж одержували для себе особисто 10 – 15 відсотків від награваного.

В результаті цих бандитських грабівницьких дій влада за зиму 1932 – 1933 рр. вигребла із селянських дворів України ще близько 90 млн. пудів хліба та інших продуктів. Забирали не лише зерно, а й всі інші селянські припаси. Забирали продукти навіть у тих сім'ях, де діти і дорослі вже пухли з голоду.

А щоб полегшити «активістам» проводити збір продуктів, найвірніший сталінський спільник і слуга у боротьбі проти українських селян В.Молотов придумав пекельну кару для тих, хто не зміг виконати план хлібозаготівлі. На боржників накладали так

звані **натуральні штрафи**, тобто боржникам можна було розраховуватися з державою замість зерна м'ясом або картоплею. На практиці ж під час обшуків «червоні бригади» забирали у селян усі продовольчі продукти, що знаходили у коморах й погрібах. Якщо у селянській хаті не знаходили хліба, то тим гірше для цього господаря – у вигляді штрафу за колгоспний борг забирали з дому квасолю, крупи, пшоно, качани кукурудзи, цибулю, капусту, навіть заготовлені на зиму сушені фрукти для компотів.

За свідченням історичних документів та очевидців, «червоні ешелони» вивезли тоді до «червоних столиць» Росії навіть квашені огірки й капусту, вилучені в коморах і погрібах українських селян.

У книзі компетентного дослідника голодомору в Україні Станіслава Кульчицького «1933: трагедія голоду» відмічено, що саме цей варварський захід у пограбуванні українських селян, тобто **конфіскація** у них **незернового продовольства**, стала смертельним ударом для сотень тисяч й мільйонів сімей, які вимерли з голоду в 1933 році.

Не обминув такий удар і Шаргородщину. Ось що свідчать архівні документи про свавілля місцевої влади, про знущання над селянами під час поголовних обшуків і вилучення всяких продовольчих продуктів під виглядом хлібозаготівлі:

З інформації Вінницького обласного управління РС міліції від 26.12.1932р. (текст дослівно – А.Н.)

В Шаргородському районі в процесі господарчо-політичних кампаній мали місце:

– **В с.Кликотині** уповноважений РПК Зінгер разом з бригадирами і комсомольцями збирали жінок-контрактантів, що не виконали хлібозаготівлі, роздягали їх наголо, накладали на голови капелюхи, примушували залазити під ліжко, а самі танцювали на ліжкові, поки дошки не падали на жінок, а уповноважений РПК Падун заарештував селян за нездачу насіння.

– **В с.Клибанівці** уповноважений РПК Цехмістер наносив побої гр. Бойко Л. і Мудраку Тодору, а голова сільради Брояк заарештовував селян за нездачу насіння і тримав їх закритими в лосі.

– **В с.Пасинки** бригади активу під керівництвом сільради і уповноваженого робили масові трусси у колгоспників.

– **В с.Політанки** уповноважений Кирилюк злигався з курку-

лями, надав їм пільги по хлібозаготівлі за могоричі, а план накладав на бідняків-погорільців та сім'ї червоноармійців, розбазарював заготовлене зерно й муку.

– В **с.Калинівка** – уповноважений РПК Пандик примушував селян силою вступати у гуртки об'єднання.

В районі виявлено випадки, коли бригадири по хлібозаготівлі палили в хаті соломю під комином, підводили контрактантів до димаря і примушували засувати голову у димар з висловами: «душіться», вночі виводили надвір контрактантів і примушували їх гавкати по-собачому, танцювати та ін. Окремі бригади розшивали хати і забиралися через стріху до хат контрактантів, знуцалися над ними.

(ДАВО, ф – 136, о – 4, о.зб. – 282, арк. 60,

Ф – 136, о – 4, о.зб. – 177, арк. 2, 3, 42)

У розпал голодомору вінницькою владою було використано ще один аморальний прийом «викачки» хліба із господарств селян. Коли хлібозаготівлі на місцях зайшли у безвихідь, населенню було запропоновано нагороду за донос. Кожен, хто вказував, де сусід ховав зерно, одержував від 10 до 15% виявленого, як премію. Пізніше постановою українського уряду від 17 лютого 1933 р. такий прийом було рекомендовано використовувати по всій Україні.

Ось що про це розповів свідок тих подій, уродженець села Джурина, нині житель Шаргорода Іван Ульянович Цуркань у своїй книзі «Мій рід, моє село» (2005 р.).

«1932 рік відзначився від попередніх років поганим урожаєм в селі та в цілому по Україні. Держава приймає Постанову про введення продовольчого податку: тобто колгоспи і населення з державою повинні розрахуватися не грішми, а продовольчими товарами – хлібом, м'ясом і другими продуктами. Ці податки вигризали душу селянина. Податки були великі і непомірні, які мало хто міг виконати, а тому, хто виконав, добавляли ще, дивлячись, що він мав з продуктів. Селяни стали хліб ховати в сараях, закопувати в землю. В селі ходили так звані «червоні бригади» по викачці хліба, ходили хата в хату і замітали все, навіть виси-

Цуркань
Іван Ульянович.

пали з горщиків, і сховати хліб було неможливо – знайдуть. Селам доводився план здачі продовольчого податку державі, і керівники села приймали всілякі форми насильства, аби виконати план і мати хоч яку похвалу. Не виконав плану – це уже ворог і контра, а там, дивись, і бюро райкому партії прийме грізне рішення. Цього керівники в селі боялися.

1933 рік був надто важким для всього населення. Рік був голодний – голодовка. Хоч статистика тепер говорить, що в 1932 – 1933 роках держава хліба менше не зібрала, як в попередні роки, але хліб з України викачали і зроблено було **штучний голодомор, насильницький**.

Шукаючи можливості для виживання нашої сім'ї, наш тато після розрахунку з державою по податку мав ще три мішки жита. А жито сіяли селяни на своїх городах. Він сховав жито в сараї, де була корова, перемуровував стіну і три мішки жита помістив там у бочку. Не знаю, скільки часу пробула там ця замурована бочка з житом, але одного дня приходить бригада з 5 – 6 чоловік з палками залізними на подвір'я і зразу ж запитують: «Товаришу Цуркань! Де сховав хліб?»

Ми, всі перелякані, не відали нічого. Тато, стискаючи плечима, ніяково відповідав, що він з державою розраховувався і ніякого хліба не ховав. Вони і до хати не заходили, пішли прямо в сарай, де стояла корова. Розбирають стіну і забирають жито. Ні в якому місці більше не шукали. Вони пішли прямо туди, де був схований хліб. Пішли за поданням сексот-донощиків. Мережа завербованих міліцією донощиків була велика. Не встиг десь щось сказати, як в органах уже знають. Хто завербований донощик, він радий вислужитися, не дивлячись, чи це жарт, чи справді критика на адресу держави, чи це свій родич, чи товариш дитинства, може ще й свого язика докладав. Так було і з татом: в нього був задушевний товариш, друг дитинства – Гриньов Григорій Захарович – він не повернувся з війни. Каже тато після того, як жито забрали: «Ніхто про це не знав, тільки мама здогадувалася, я все робив вночі. Але через деякий час у дружній розмові розказав кращому своєму другу, більше нікому не казав, ніхто не знав. **Це він, і тільки він дав на мене донос**. Чому ніде не шукали, а прийшли прямо до того місця, де було сховане жито?» Так розмірковував тато після того,

як жито забрали. Цих три мішки жита негативно відбилися на харчуванні нашої сім'ї, але вижили.

1933 рік. Голодомор боляче зачепив своїм чорним крилом нашу сім'ю. Тільки корова, яку батьки доглядали, як малу дитину, спасла нас усіх від того, що ми не попухли з голоду, але дистрофія у нас, малих, проявилася.

З давніх, ще дідових та бабiniх часів, із батьками ми всі сідали до столу обідати чи вечеряти, і всі їли з однієї миски – великої, череп'яної, гарної, квітчастої, дерев'яними ложками. Але голодовка внесла свої корективи і в цей процес. Маленькі голодні дітки ложками повертали швидко, до рота не все доносили, але спішили, щоб більше з'їсти, ложку рівно держати не могли. Переїдів, надкусів не було, тому, що бевка ріденька, а хліба мама видавала по пайку. Малокалорійні харчі сприймалися всіма жадно, спішили ложками, щоб успіти більше з'їсти їжі. У маленької Гані та Марусі були великі животи – це уже погана ознака. Щоб кожне не спішило і з'їло свою пайку, батьки запровадили нам нові умови харчування, які збереглися і понині. Кожному в хаті була дана своя миска, своя ложка – «кацапочка». Так називали ложку, дерев'яну, глибоченьку, з липової дошки, яку виготовив для нас батько. Після цього нововведення ніхто уже не спішив, кожен їв свою пайку, а кому було мало, тому була й добавка.

Так виживали. Завдяки тому, що тато вертівся на всі боки, ходив підробляти в радгосп, крім колгоспу, ми вижили. В сім'ї ніхто не спух і ніхто не помер. А в селі нашому і в інших селах, і не тільки в селах, голодомор забрав на той світ мільйони людей. Вмирили з голоду насамперед маленькі дітки, старі люди. Їли котів, псів, часто траплялося і людодіство. З голоду вмирили цілі сім'ї, тож і хоронити не було кому. На тему голодомору написано дуже багато, і все це мало місце і своє **підтвердження наяву в нашому Джурині.**»

У той же час партійне керівництво Вінницької області було невдоволене недостатніми масштабами натурштрафів, роботою з доносчинками та активістами і вважало за злочин зниження хлібозаготівель у деяких районах області.

З постанови бюро Вінницького обкому КП(б)У про хід хлібозаготівлі у Вінницькій області.

26 грудня 1932 року

Совершенно секретно

За последние пятидневки ряд районов преступно снижают хлебозаготовки. Липовецкий, Литинский, Станиславчицкий, Вороновицкий, Гайсинский, Махновский особенно тяжело отстают в выполнении хлебозаготовок, благодаря отсутствию решительной борьбы с саботажниками хлебозаготовок.

Основное поступление хлеба пошло за счёт районов, выполнивших годовой план или приближающихся к его выполнению. Районы, которые всё время отстают в выполнении плана хлебозаготовок, преступно демобилизовались, а отдельные районы (Станиславчик, Литин, Вороновица, Липовец) фактически прекратили хлебозаготовки.

В отношении отстающих районов установить конечным сроком окончания плана хлебозаготовок 1 января 1933 года.

Дополнительно мобилизовать и перебросить с районов, закончивших план хлебозаготовок, актив для помощи отстающим районам.

В ряде районов, закончивших план хлебозаготовок, невзирая на неоднократные директивы обкома, наступило недопустимое успокоение, хотя в этих районах имеются колхозы, сёла и единоличники, которые не выполнили хлебозаготовок...

Секретарь обкома КП(б)У Чернявский

(ДАВО, Ф.П. – 136, о – 3, спр. – 3, арк. 176)

А що ж Сталін? Як він поставився до молотовських суцільних обшуків, арештів й суворих покарань селян, часто аморальних вчинків «активістів» щодо них, залишення їх без будь-якого продовольства?

Відповідь на це риторичне запитання дає «новорічне поздоровлення», надіслане кремлівським диктатором 1 січня 1933 року до Харкова керівникам УСРР, в якому давалась директива:

«Запропонувати ЦК КП(б)У й РНК УСРР широко оповістити через сільради, колгоспи й працюючих одноосібників, що:

а) ті з них, які добровільно здають державі раніше розкрадений і приховуваний хліб, не будуть піддані репресіям;

б) до колгоспників, колгоспів та одноосібників, які вперто продовжують приховувати розкрадений і схований від обліку хліб, будуть застосовані найсуворіші заходи стягнення, передбачені постановою ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. (постанова про п'ять колосків – А.Н.) про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації й зміцнення суспільної соціалістичної власності».

Українські села, які мали особливо велику заборгованість по хлібоздачі, були приречені. Вони заносились на «чорну дошку». Це означало фактичну блокаду: селяни позбавлялися права на виїзд, і, якщо в селі не було продовольчих запасів, люди масово гинули голодною смертю. У 1932 р. таке блокадне становище комісія Молотова під виглядом перешкоди «незаконній» торгівлі хлібом на ринку ввела по всій Україні. Лише з 15 грудня 1932 року було дозволено продавати гас, сірники, мило та інші промислові товари у благополучних селах.

Новою величезною проблемою стало для України вилучення у колгоспів та селян насінневого фонду в рахунок хлібозаготівельного плану. Настала пора підготовки до сівби, а насіння катастрофічно не вистачало. І все-таки ще 23 вересня 1932 року з Москви надійшла постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б), в якій застерігалось не тільки про повне виконання Україною хлібозаготівель, але й неприпустимість будь-якої насінневої позички.

Так штучно створений московською владою голод твердо увійшов майже у кожну українську хату, який супроводжувався надзвичайно високим рівнем смертності серед населення, спалахами епідемій, проявами масового жебрацтва, крадіжок і навіть трупоїдства та канібалізму.

Чому Україна? Україна завжди була житницею Європи – це був хлібосіючий регіон СРСР. Тому і зародився тут епіцентр біди. Але хліб цей вирощували люди, які не хотіли миритися і коритися московській владі, яка своєю політикою зневажала український на-

Трагедія мою краю

род, принижувала його культуру, мову, науку, мистецтво, і взагалі не вважала його за націю, не визнавала його незалежності. Й тому такими жорстокими заходами й антилюдськими методами тоталітарний режим Сталіна долав небажання українського селянства піддатися цьому антинародному режимові, піддатися суцільній колективізації, примусив їх під страхом найсуворіших покарань – голодом – працювати в колгоспах безплатно на комуно-радянську державу.

165

В господарстві облічено			
Літв. в тому числі непрац. задатих	Кілк.	Прибуток	
Гектарів землі, що П оподатковано за нормами	Рідлі	Сінокатей	Льону та конопель
Спеціальні галузі	Сенок.	0,15	16,00
Копей./копін.-копін.-бутал.	1		28,00
Овечь та кіз	2		2,00
Нехліборобські заробітки			
Оподатков. прибуток від продажу с.-г. продукції на приватному вивозі			
Оподатков. в індивідуальному порядку			
Разом прибутку від усіх джерел			163,30
Нараховано податку			10,54
Знижки	по непрац. задат.		0,52
Залишається до виплати			10,02
Недоплат минулих років			
Пені до 1932 р.			

Пролетарі всіх країн, єдніться!

Окладний лист
по сільсько-господарському податку 1932 р.
Жаривецький
Прізвище
Хведь Тейоріє
Дія та по батькові

ОБЛІКОВА КАРТКА № 120

Селище *Тибамьське*
Сільрада *Сидороподольск*
Район *1*
м. п. Платис *Роздобин*

Окладного листа доручено 1932 р.

Співзвучний податок, пред'явлений окладним листом. В разі несплати податку в визначеній окладному листі строки, податок стягується в примусовому порядку. Всі свідки позастяг до сільради не пізніше місячного строку з дня одержання окладного листа.

Належить до виплати окладу по		Відмітки про прирахування та знижки	
строках: до 14/11 1932 р.	5 Крб. 02 к.		
до 18/11 1932 р.	5 Крб. 00 к.		
С п л а ч е н о			
Назва установи, що прийняла платіж	Місяць та день	Недоплат минулих р	Об'язу пот. ч. р
С.р.	1/11		5,00
С.р.	29/11	5	5
<i>Виплачено</i>		<i>власноручні</i>	
<i>29/11 1932 рік.</i>			

Зам. № ГТЛ 4590 ОИД

Окладний лист 1932 р.

РОЗДІЛ III

Страшна правда голодомору в цифрах, фактах, документах та спогадах очевидців

*«...Українська проблема...
з жертвами від 10 до 15 мільйонів осіб.
Нехай ця цифра не здається перебільшеною.
Я тієї думки, що, мабуть, її уже досягли ...»
(Італійський консул в Харкові Граденіго, 31 травня 1933 р.)*

Найстрахітливішим і найжорстокішим явищем у ті роки було те, що влада цілком свідомо довела мільйони українців до голодної смерті, хоча, безсумнівно, голоду можна було уникнути; сам «вождь народів» заявив, що «загальний урожай зерна в 1932 р. перевищував урожай 1931 року». Отже, хліба в країні вистачало. Радянський режим чинив у такий спосіб розправу над непокірними українськими селянами, які противилися антинародній колективізації сільського господарства.

Деякі керівники з позиції влади прямо висловлювалися про ті події так, як вони бачили, як виконували, як було насправді. Хоча більшість з них замовчувала або перекручувала події тих років під лад режиму. Ось як рапортував у 1933 році Йосифу Сталіну секретар ЦК КП(б) України, він же секретар Дніпропетровського обкому партії Мендель Хатаєвич: «Між селянами і нашою владою точиться жорстока боротьба. Це боротьба не на життя, а на смерть. Цей рік став випробуванням нашої сили... Голод довів їм (селянам), хто тут господар. Він коштував мільйонів життів, але колгоспна система існуватиме завжди. Ми виграли війну з селянами»...

(Голод 1932 – 1933 років на Україні, К., 1990. – стор. 403).

Але він, на жаль, так, як і інші керівники партії влади, не вказав, скільки ж мільйонів життів коштувала українцям ця війна з селянами.

В загальному, за різними даними, голодомор 1932 – 1933 років забрав від 6 до 10 мільйонів людських життів українців. Деякі вчені вважають ці цифри завищеними, інші, навпаки, збільшують їх до 12 мільйонів жертв. Але, й за мінімальними підрахунками, це населення цілої європейської держави!..

Чому ж не названо точної цифри жертв? Сталінський режим добре усвідомлював, що коїть. А тому на низи були видані вказівки – не реєструвати у документах численні випадки смертей від голоду. А кому ті документи про смерть були потрібні, якщо в хаті троє померло, а інші на черзі? Чи до них тоді було? Документи, які й були, згодом всі були знищені. І тому світ й досі не в змозі підрахувати число жертв голодомору.

Найпростіший, можливо, не зовсім точний, спосіб підрахунку жертв використав український письменник Іван Багрянний. Він зокрема писав:

«Візьміть Малу Радянську Енциклопедію видання 1940 року, розкрийте її на букву «у» і прочитайте в рубриці «УРСР», що там написано.

Це документ державний. А написано там чорним по білому, хоч і дрібним друком, що Радянська Україна за переписом 1927 року мала українського населення 32 мільйони, а в 1939 році, цебто по 12 роках... 28 мільйонів».

Всього лише 28 мільйонів! Де ж ділися 4 мільйони людей проти 1927 року?

А де дівся приріст, що за 12 років мав би бути щонайменше 6 – 7 мільйонів?

Разом це виходить понад десять мільйонів. Де ж вони ділися, ці 10 мільйонів українського населення? Що з ними сталося в країні «цвітучого соціалізму?»

Ось через це я не хочу вертатись під більшовизм. Я пройшов увесь тернистий шлях зі своїм народом і був живим свідком, де поділися ті мільйони...»

(І. Багрянний. Публіцистика. – К.: Смолоскип, 1996. – стор. 57).

Скільки ж загинуло людей від голоду на Вінниччині? Як і всюди по Україні, ніяких статистичних даних, що вели ЗАГСи у 1932 – 1933 роках, немає. Нічого не пояснило в цьому питанні відкриття таємниць засекречених документів у органах безпеки України. Воно й зрозуміло, чому.

Вінницьке обласне управління ДПУ 16 лютого 1933 року інформувало обком партії: *«Необходимо категорически запретить какой бы то ни было организации вести регистрацию случаев оу-*

хания и смерти на почве голода, кроме органов ГПУ, так как это может привести к стихийному созданию разных организаций и искусственному увеличению количества голодающих».

Переглядаючи архівні документи Вінницького колишнього партійного архіву, знаходимо всього навсього декілька невідомих раніше статистичних документів, написаних деякими райкомівськими посадовцями, з яких можна вирахувати, скільки померло людей по області в 1932 – 1933 рр. та до жовтня 1934 року.

Цифри свідчать, що на Вінниччині в 1932 році померло людей у півтора раза більше, ніж у 1934 році, а в 1933-му – в 4,6 разів більше, ніж у тому ж 1934-му.

Загальна кількість зареєстрованих померлих в області нараховує в 1932 році 86984 чоловіка, у 1933-му – 263520. Разом понад 350 тисяч чоловік.

Але слід пам'ятати, що це тільки ті душі, які були зареєстровані у місцевих радах. А скільки таких душ залишилося поза реєстрацією через те суворе рішення органів влади, яке звучало так:

«...Вважати за неприпустиме факти реєстрації смерті по книжках ЗАГСу окремими сільськими радами «від голоду» – оскільки це ніким не встановлено (!). Запропонувати фракції райвиконкому дати сільським радам відповідні вказівки по цьому...»

Або такий ще документ:

«Негайно відберіть книжки ЗАГСу про смертність за 1932 та 1933 роки і надішліть такі до спецчастини райвиконкому».

(І.Г. Шульга. Голод на Поділлі. – Вінниця, 1993, стор. 125 – 126).

Щодо кількості померлих у районах області, то слід зауважити, що в окремих районах, як, наприклад, у Копайгородському, Станіславчицькому, Шаргородському, смертність була у 6 – 10 разів більшою, ніж по області в цілому. Тому Ілля Гаврилович Шульга – відомий подільський історик і краєзнавець, дослідник Голодомору на Поділлі, називає цифру смертності по області у межах (станом на 1933 р.) понад один мільйон чоловік.

А в ЗАГСових книгах, що збереглися, значаться дуже занижені цифри померлих часто з неправдоподібними причинами їх смертей. Так, у Слободі-Шаргородській дослідник подій Голодомору, краєзнавець Мельник В.Ф. стверджує, що, згідно записів у актових

книгах, слобідчан померло 160 чоловік. І це на село із населенням у 1932 році біля 3-х тисяч чоловік, які проживали в 750 господарствах. Цифра померлих 160 душ – це тільки згідно актових записів. А жителька цього ж села Марія Осипчук, яка прожила аж 108 років, стверджувала ще у 1989 році, що в її Слободі-Шаргородській померло у 1933 році щонайменше 500 чоловік (див. Слобода-Шаргородська, ст.370). Звичайно, це більш достовірно, тому, що 92-х річна жителька цього ж села Попова Катерина Степанівна й тепер стверджує, що в її Слободі померло в рік голоду понад 500 чоловік (див. Слобода-Шаргородська, стор. 372).

Автору та організаторам видання цієї книги дуже хотілося скласти свій список померлих з голоду в 1932 – 1933 роках у нашому Шаргородському районі. Це вдалося зробити тільки по окремих селах, де дослідники-краєзнавці, вчителі, журналісти та інші зацікавлені особи в свій час встановили поіменні списки майже всіх померлих з голоду. Але основна маса померлих в багатьох селах району майже не встановлена із зрозумілих причин – немає ні свідків, ні документів.

Тому, на жаль, ці сторінки книги залишаться білими.

Але, судячи із зібраних по крупинках матеріалів про голодомор у більшості сіл району, із розповідей свідків – очевидців тих подій, а також враховуючи статистичні матеріали, які все ж таки залишилися в нас в районі, слід зауважити, що на період створення Вінницької області – 27 лютого 1932 року – у Шаргородському районі (а це територія колишнього Джуринського, Мурафського і Шаргородського районів) нараховувалось 91142 чоловіки.

(ДАВО, ф. – 136, о – 4, о.зб. – 2, арк. 1 – 3)

Станом на IX.1934 року людей у цих самих селах району налічувалось 77784 чоловіки – це на 13358 менше проти 1932 року.

(ДАВО, ф. – 136, о – 4, о.зб. – 448, арк. 86 – 87)

Постає логічне запитання: де ж ділися в нашому районі за згаданий період 13 тисяч чоловік? Чому немає природного приросту населення, який би мав бути за ці роки у 1,5 – 2 раза більший, ніж кількість померлих?

Приріст був, але дуже мізерний. Так, в Плебанівці у 1933 році вижило новонароджених лише 9 дітей, померло ж 700 чоловік.

А тому слід вважати, що села Шаргородського району втратили через події 1932 – 1933 років біля 20-ти тисяч чоловік. І це не перебільшення. Це логічно. А думки окремих старожилів району, які донедавна належали до колишньої правлячої партії більшовиків, про те, що в селах нашого району помирали з голоду тільки ледарі, бомжі, голодранці, нероби і п'яниці, або ті, які не хотіли записуватись до колгоспів, – це чиста нісенітниця. Як і те, що у 1932 році у нас через погодні умови був неврожай.

Врожай був. І це стверджує Постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 23 вересня 1933 року, в якій говориться: «В связи с тем, что урожай в этом году является удовлетворительным, правительством оставлен для колхозов уменьшенный план хлебазаготовок, который должен быть полностью выполнен, СНК и ЦК постановляет:

1. Отклонить все предложения о выдачи семенной ссуды.
2. Предупредить, что в текущем году ни совхозам, ни колхозам семенная ссуда выдаваться не будет ни для озимого, ни для ярового сева.

Молотов, Сталин».

(І.Г. Шульга. Голод на Поділлі, 1933, стор. 58).

Раніше уже згадувалося, що у довіднику з основних статистично-економічних показників господарств Шаргородського району йдеться про те, що наш район у 1931 році виконав план хлібозаготівель на 100,8%, або державі здано було 5947 тон врожаю зернових.

У 1932 році, який деякі стратеги вважають, що це був рік неврожайний і тому, мовляв, виник голод, наш район здав хліба 11676 тонн, але план заготівлі виконано всього на 85,9%.

З вище наведених даних про здачу хліба державі думати і гадати про те, що 1932 рік був неврожайний, немає ніяких підстав. Урожай був, хліб був, але його забрали.

Наведемо цифри врожайності, зернових та інших культурах у 1932 році по Шаргородському району (ц/га):

- жито – 7,1;
- пшениця – 6,9;
- ячмінь – 7,4;

овес – 6,9;
просо – 5,0;
гречка – 4,3;
кукурудза – 7,1;
горох – 7,4;
квасоля – 5,8;
сочевиця – 7,8;
вика (зерно) – 6,4;
цукрові буряки – 90;
картопля – 67.

Перед нами інформаційний лист
Шаргородського РПК у Вінницький обком від 1 серпня 1933 р.

Види на врожай у районі станом на 1 липня 1933 року:

	колгоспи	одноосібники
жито	9,9	8,96
пшениця	10	9,67
ячмінь	8,04	6,8
овес	7,6	7,1
просо	6,18	7,6
гречка	7,5	7,3
кукурудза	6,45	7,0
горох	8,5	7,1
квасоля	7,6	5,2
сочевиця	8,6	9,0
вика зерно	7,0	6,9
цукрові буряки	105	99
картопля	43	62

(ДАВО, ф. – 136, о. – 4, о.зб. – 351, арк.. 24, 27)

Звичайно, для Шаргородської землі – це низькі врожаї. У 30-х роках минулого століття це був середній урожай. Але для доброго хазяїна такі врожаї були низькими.

Слід пам'ятати, що добрих хазяїв, які вміли давати лад своєму господарстві, на своїй землі, влада просто знищила, відправивши їх з клеймом «куркуль» у віддалені незаселені райони країни рад.

Залишилися ті, які з голими руками масово записувалися в колгоспи. У Шаргородському районі станом на 1 травня 1932 року таких вже було усупільнено 66,1% від загальної кількості господарств. Решта ще трималась самостійно. Ці ще дещо мали у своїх господарствах.

Насильницька колективізація не тільки призвела до різкого падіння врожайності, але й відбила у селян любов до землі. Поля заростали бур'янами, худоба гинула, врожаї з року в рік падали. Влада ж в столицях вирішила виморити землеробів країни голодом. Мовляв, не хочете працювати, то здихайте з голоду. Дійсно, проти українського народу в 1932 – 1933 роках скоєний злочин, за допомогою якого в могилу зведено мільйони ні в чому не повинних людей. Отже, це був г е н о ц и д.

Далі слід нагадати читачам про стрибок цін на сільськогосподарську продукцію.

Серед сотень клаптиків паперів у районному, обласному і своєму домашньому архіві знайшлися так звані «ценники» на продовольчі товари на ринках Шаргородського району. З них дізнаємось, що борошно коштувало у листопаді 1932 року на Шаргородському ринку 250 крб. за пуд, десять картоплин – 10 крб. Десять яєць – 15 крб. Десять цибулин – 3 крб. Гуска коштувала 100 – 120 крб., склянка пшона – 2 крб., качан кукурудзи – 2 крб. і т.ін.

Щоб краще усвідомити ситуацію із цінами на продукти, для порівняння наводимо ціни, уже благополучнішого, 1935 року.

**«Ценник»
на продукти урожаю 1935 року з розрахунку в центнерах**

Назва культури	Колгоспні ціни		Державні ціни
	Зерно (крб./ц)	Мука/крупя (крб./ц)	Крб./ц
Пшениця	8	10	8 – 05
Жито	6	8	5 – 80
Ячмінь	5 – 60	7 – 60	6 – 45
Овес	5	–	5 – 60

Трагедія моєї країни

Просо	5	7	5 – 20
Гречка	6 – 50	12 – 70	6 – 60
Кукурудза (зерно)	6	8	–
Кукурудза (качан)	3 – 50	–	5 – 60
Горох	7	9	6 – 80
Фасоля	6	–	7 – 50
Соняшник	7	0 – 30 (0,5л)	–

Про голод, який щоденно поширювався по всіх селах району, владні відповідальні працівники не говорили. Мовчали про це і засоби масової інформації. Мовчала про голод в районі і місцева газета «Прапор комуні». Єдине, на що спромігся «вождь» Сталін, – із середини лютого 1933 року припинив вилучення зерна (це тоді, коли в людей вже нічого не залишилося).

Вінницькій області залишили, як цукерок, 9 тисяч пудів зерна, уже відібраного у хліборобів після 1 лютого.

Але якби ж голод тривав день, два, тиждень. Голод же морив місяцями. Весною 1933-го край наш спустошився до невпізнання. «Боже, – простягали люди руки до неба, – дай мені зуби, то дай же мені і хліба...»

В архівах зберігається багато документів про ці часи – обов'язково із грифом «совершенно секретно». Ось, наприклад, як 20 квітня повідомляв обком партії перший секретар Шаргородського райкому Беліхін:

«З доповідної записки секретаря Шаргородського райкому партії секретареві Вінницького обкому КП(б)У Алексєєву про голод у селах району

20 квітня 1932 року

Совершенно секретно

В Виннице я не мог разрешить вопрос следующего содержания: как быть с таким положением, что у нас в отдельных селах голодают колхозники. Когда едешь по селу, мальчишки кри-

чат: «Дай хлеба!». Ночью с колхоза, с индивидуальных хозяйств крадут лошадей. В с.Рекеченцы есть случаи употребления в еду жома и буряка.

Мы пока не пытались установить размеры голода, ибо в этом отношении нет указаний. В с.Рекеченцы были попытки разгромить склад с посевным материалом. Какие бы то ни было резервы хлеба в районе отсутствуют...

Секретарь райкома партии
Белихин.»

(ДАВО. Ф.П. – 136, оп. – 3, спр. 24, арк. – 78)

Як свідчать різні документи та вислови владних керівників, голодомор таки був і був спланованим. Про що Клемент Ворошилов на XVII з'їзді ВКП(б) про голодомор 1932 – 1933 рр. мав необережність виголосити таке: «Ми пішли свідомо на голод, бо нам потрібен був хліб, але жертвами голоду були нетрудові елементи і куркульство...»

(Стенограма XVII з'їзду ВКП(б). «Народна газета» №46 від 23 листопада 2000 р.)

Нетрудового елементу і куркульства в ті роки у нас в Шаргородському районі було найбільше.

Скільки ж було цього «елементу» нам, на жаль, також встановити важко. А раніше – було заборонено.

(Див. Рахни. стор. 348, спогади свідка Мефодія Яцька)

В Плебанівці, наприклад, господарств налічувалось 480. Померло у 1932 – 1933 рр. понад 900 осіб. Це більше, ніж двоє у кожній хаті.

Кількість господарств і населення у селах нашого Шаргородського району складало 21664 і відповідно 91142 чоловік жителів. Якщо вважати навіть не двоє, а одного померлого у кожній хаті, виходить цифра понад 20 тисяч осіб.

Отака вона, статистика, такі факти та документи.

*«Україна – страна хлєборобная,
Хлїб Росїї віддала,
а сама голодная...»*

Так висловлювалися мої селяни ще у 1932-му році. А як же дійсно існувало село у 20-х – 30-х роках минулого століття? Чим воно жило?

Перед правлячою партією, яка виборола владу, постало надзвичайно складне і важке питання відбудови вщент зруйнованого революцією, боротьбою з іноземними інтервентами, Громадянською війною народного господарства. Ревкоми, сформовані під час Громадянської війни і які ще існували як органи влади, себе вичерпали, виконавши поставлені перед ними завдання.

У багатьох селах вже діяли ради, але в умовах мирного будівництва їх треба було націлити на відбудову і розвиток народного господарства. В основному ради очолили комсомольці, оскільки комуністів в селах було ще зовсім мало або і зовсім не було. Комсомольські осередки залучали до агітаційної роботи на селі так званих «активістів» з числа непрацюючої і часто не грамотної молоді.

Для відбудови і розвитку сільського господарства в селах створювалися перші прообрази колективних господарств – ТСОЗи (товариства спільного обробітку землі).

В Плебанівці такий прообраз колгоспу вперше був створений у 1926 році під назвою «Пролетар». Потім, через рік, створено ще два товариства – «Незаможник» і «Хлібороб». В селі із населенням 2564 чол. працюючих у ТСОЗах було всього 70 людей. Це на 480 селянських дворів було зовсім мало. І влада розпочала насильницьку колективізацію, що призвела до так званої «волинки» в Плебанівці, яка швидко поширилась по інших сусідніх селах Шаргородського, Джуринського, Мурафського, Томашпільського, Лучинецького та інших районів. Влада застосувала силу. Хоча авторитету їй на селі не додалось.

В селі діяли деякі установи. Безперервно працювала школа, було відкрито сільський магазин, функціонувала церква. В селі

станом на 1926 рік православного населення було 1270 осіб і католицького – 1294. Останні віками не мали свого храму в селі і користувались послугами Шаргородського костельу.

У селі панувала бідність. Ніякого будівництва не велося ні колективними господарствами, ні одноосібниками.

Харчувалися люди погано. Основною їжею бідного селянина були: чорний хліб, картопля, пшоняна каша. Картоплю їли завжди без жирів з солоним огірком або кислую капустою. М'ясні і молочні продукти вживалися здебільшого в свята. У селянських родинах обід розпочинався молитвою про «хліб наш насущний», бо надто складним був шлях хліба від землі до столу.

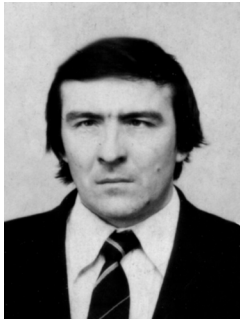
На той час набувають поширення дрібні селянські промисли, що базувались на використанні дешевих місцевих матеріалів – глини, дерева, каменю. Основним заняттям у Плебанівці було виробництво товарів з дерева. Виготовляли сани, вози, колеса до них, діжки, столи, вулики, ложки, веретена, куделі, макогони. Робили навіть ткацькі станки, які збереглися до наших днів. Заготовляли дрова і возили їх кіньми і волами у Шаргород на продаж.

Уміли наші майстри і одяжу шити, і чоботи робити, і музичні інструменти – сопілки, цимбали тощо. Але не до музик тоді було. Село, незадоволене новими порядками, повстало проти влади. І хоч у 1930 році колгоспу створити таки не вдалося, проте село поплатилося за це на довгі роки. Про трагічні 1932 – 1933 роки піде мова далі.

Прийшла весна 1932-го року. Комуністична влада на цей раз спрацювала влучно. Владу на селі представляли місцеві активісти з числа комсомольців та безпартійної молоді. Вони ж, виконуючи накази, робили поголовні обшуки в господарствах людей і забирали все, що можна було їсти. Виносили не тільки те, що знаходилось в мішках, а й висипали з горщиків, з торбинок... Коли вже не було що взяти, виливали із горщиків сякий-такий борщ.

Так почався штучно створений голод. Місцевий краєзнавець, учитель історії Плебанівської школи **Михайло Дерещук** особисто зібрав багато матеріалів та розповідей старожилів села про ті страшні роки. Ним встановлено сотні імен померлих з голоду.

У своїй статті «Червона чума 1933-го» в районній газеті «Шаргородщина» від 17 грудня 2002 року М.Дерещук пише: «Ті страш-

*Дерешук Михайло
Степанович.*

ні роки голодомору і сьогодні відгукуються страшним болем, є незаживаючою раною в серці кожного жителя Плебанівки. Щоправда, свідків тих жорстоких подій стає все менше. І, щоб знати правду, ніколи більше не повторювати тих трагічних помилок, ми і сьогодні повинні пам'ятати про тих, хто загинув не тільки в роки війни, але й про тих, хто був передчасно зведений в могилу «Червоною чумою».

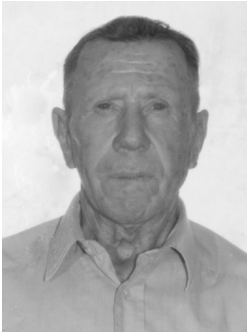
Голод в історії людства – явище не таке вже й рідкісне. Але щоб штучно його організувати? Такого історія не пам'ятає. Попри все, **це зробив московський** більшовицький тоталітарний **режим**, почавши справжню війну проти селянства. Він занижував ціни на сільськогосподарську продукцію, забороняв завозити в торгівельну мережу сіль, сірники, гас, звинувачував селян в саботажі, застоював адміністративно-судові методи хлібозаготівель (судили за спекуляцію), продрозкладку; багато сіл, дворів розцінювали як куркульські. Але й цього радянській владі здалося замало. В умовах надзвичайних заходів по ліквідації «кризи заготівель» на початку 1928 року вона висунула лозунг суцільної, «всеосяжної колективізації», яка проводилась шляхом грубого адміністрування, погроз, насильства і репресій. Колгоспи були потрібні, щоб забезпечити державу дармовим хлібом та одержати кошти на індустріалізацію. При цьому ставилось завдання «ліквідації куркульства (фактично селянства) як класу». Селян-одноосібників розкуркулювали, обкладали «твердими завданнями» та великими податками.

Така політика призвела до швидкого зростання кризових явищ, а фактично – до винищування сільського господарства. Крутим поворотом (вирішальною битвою) у війні проти селян стали трагічні 1932 – 1933 роки. У листопаді 2007 року виповнюється 75 років, як почалася страшна трагедія голодомору. Її початок пов'язаний з приїздом в Україну надзвичайної комісії (для конфіскації в селян останніх крихт хліба). Очолив її В. Молотов, а в грудні йому на допомогу Сталін прислав ще й Л. Кагановича. Чорним смерчем пройшовся голод по нашій давній Плебанівці, по всіх селах району.

Події розвивалися за давнім відомим сценарієм. Спочатку було «здано» державі хліб, як колгоспний, так і одноосібний. Але план хлібозаготівель не було виконано. Тоді в селі була створена із числа своїх же сільських людей спеціальна «буксирна бригада» по здиранню лишків сільськогосподарської продукції, яка проводила подвірні обшуки з конфіскацією всіх запасів їжі, заготовлених людьми до нового врожаю, а фактично це була банда грабіжників, які діяли під опікою радянської влади. Це було карою за нібито куркульський саботаж хлібозаготівель.

Страх і сум снували селом. Доведені до відчаю діяльністю бригади, в складі якої були свої ж такі люди, голодною смертю конали селяни. Бригада, звичайно, не страждала від нестачі продуктів, питва... Все нагробоване забирала собі або відвозила до колгоспу. Не мучила їх совість, хіба що дошкуляло похмілля. А тому ходили злі, озвірілі. Через кілька годин обшуків обійстя жертви там залишався повний погром. Шукали зерно, картоплю, усе їстівне.

Забирати або знищувати – така була директива. Загостреними дротами шпигали скрізь. Колупали стіни, валили печі, копали ями в хаті під столом, під ліжком, коло печі, в коморі, у хліві. Могли за-просто зірвати двері з петель і так і залишити їх, хряснути залізним

Салямон\
Степан Іванович.

прутом по шибках. Ламали все, що ламалося, трощили все, що заважало пошукам зерна. Речі, які подобались, забирали собі. Не на дні, на тижні, на місяці залишалися сліди пограбування і розбою. Селяни не мали ні сил, ні можливості наводити сякий-такий порядок. Ось що розповідає **Салямон Степан**: – Я – свідок страшних подій: жили ми, як усі одноосібники. Життя наше заможним не назвеш. Працювали з ранку до пізнього вечора. Мали своє господарство, землю, пару коней, деяку іншу свійську худобу та птицю. Була в нас стодола, хлів й інші надвірні будівлі й інвентар. Та ось прийшла «бригада», і наше господарство стало невпізнаним. Ніби над ним пролетів чорний смерч. Худобу забрали, стодолу розвалили, а каміння завезли до колгоспу. Сніпки, балки, дошки члени бригади розібрали собі.

*Твердохліб
Домка*

– В роки голодомору, – згадує **Твердохліб Домка**, – люди рятувались, як могли. В кого ще залишилась корова – то була щаслива і багата людина. Селяни ходили або їздили в навколишні села і навіть в Бесарабію, щоб хоч щось виміняти на харчі. По прибутті додому вони ховали ці «лишки» в горнятках, скрізь і всюди. Але марним було їх старання. Пильне око активістів знаходило все. Не було в них жалю ні до старих, ні до малих. Стареньку мою прабабку вони кинули до скрині, замкнули її, а зверху ще їй приклали камінням. Забирали не тільки все, що можна було їсти, але й взуття, одяг, посуд, дитячі іграшки, – все, що попадало на очі.

«Червона бригада» Плебанівки.

*На передньому плані голова колгоспу «Нова громада» Горенюк Іван Михайлович.
Травень 1933 р.*

За свідченням старожилів, «буксирна бригада» складалася з 12 – 15 чоловік. Очолював її голова колгоспу Горенюк І.М. та голови сільської ради відповідно Брояк, Смеричинський (1932 р.) і Чіпак (1933 р.). До їх складу входили окремі комсомольці і навіть

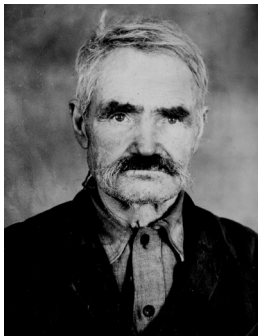
жінки. «Бригада» забирала «лишки» тільки в одноосібників. Їх по одному викликали у «штаб» і вимагали здати зерно. Відпускали тільки після того, як селяни погоджувалися. Але де ж було його взяти? За нездачу хліба позбавляли волі на 5 – 10 років. Це була не хлібоздача, а розбій-війна проти українського селянства. Деякі селяни одноосібники накладали на себе руки.

У розоренім, зболенім селі лютував голод. Нещасні, виморені голодуванням, очманілі від знуцання, люди бродили селом, мов привиди і помирали... помирали... щодень, щогодини – десятками. Помирали скрізь і всюди: вдома, на вулиці, на роботі. Здавалося, ніщо не в силі зупинити смерть, зло, насильство. Навіть в це лихоліття опухлі від голоду селяни йшли на «колгоспну панщину». Лихо ходило селом і несло в кожную оселю смерть.

Така родюча земля густо вкривалася мерццями, а трупний сморід не встигав вивітрюватися з осель плєбанівчан. Вже повністю вимерли люди з вулиці, яка нині носить ім'я Шевченка. А по зчорнілому від мух селу продовжувала шастати бригада. Все сходило їм з рук. Але коли хтось зронив супроти бодай словечко, тоді приїжджали енкаведисти, міліціонери, і пропадав той. То вже був ворог народу. І такий терор мав свої наслідки.

Після багатьох жертв селяни знали – начувайся біди, поведуть у Сибір. І слід за тобою пропаде. І по багатьох пропадав. А ті, які залишились, робили сумні і важкі для себе висновки: терпи, мовчи, коли хочеш жити. Але яке то було життя? Життя рабське, голодне. Не життя, а пекло.

Голод хазяйнував в селі як справжній господар, наводячи в кожній селянській хаті свій порядок. Опухлі, зчорнілі від мук люди займались крадіжками один в одного. Щоб врятуватись від голодної смерті, їли все, що попадалось на очі: собак, кішок, мишей, щурів, горобців, жаб. Споживали навіть те, чого їсти, здавалось, неможливо: подрібнений очерет, кору та бруньки дерев, цвіт акації, тирсу, додаючи їй в щось більш-менш їстівне: траву, кропиву, лопухи, лободу та інші бур'яни. Знесилені голодом, селяни їли також гнилі чи мерзлі картоплю та буряки, знаходячи їх у старих

*Голоднюк Кость
Васильович (1885-1971).*

та з дня на день мали поповнити могилу. До таких «живих мертвих» належав і Горенюк Володимир. Його кинули разом з іншими на гарбу і повезли ховати. В останньому прояві життя, зібравши останні сили, він проліз через щаблі і випав на дорогу, таким чином залишився жити».

– Страшні часи настали, – розповідає **Цимбалюк Олена**. – Дуже важко доводилось.

Перші колгоспники Плябанівки.

Зліва-направо: Михайло Цимбалюк, Мінько Вірський (голова колгоспу 1931 р.) Парфен Роздорожний, верхи на коні Віктор Салямон. Фото 1931 р.

сховищах та на минулорічних полях. Були випадки, коли батьки їли трупи дітей, діти трупи батьків. За зірваний колосок чи корч картоплі або відправляли в Сибір без усякого суду, за списками, або розстрілювали.

Старожили розповідають: «Костю Голоднюка і Парфена Роздорожного викликали до сільради і зобов'язали гарбою, якою возили снопи, звозити трупи на цвинтар, а щоб не повертатися по кілька разів в одну і ту ж оселю, наказали брати і тих, які ледве животіли

*Цимбалюк
Олена Михайлівна.*

«Бригада» забрала геть усе. Знайшла навіть і останню квасолю, заховану в горнятах; їсти тепер вже не було що. А щоб вижити, мусили їсти мерзлу і гнилу картоплю та буряки, траву, лопухи, цвіт липи. Лободу перемішували з тирсою, додавали кілька пучок муки і пекли палянички. До мерзлих напівгнилих картоплі та буряків додавали трішки муки і пекли хліб. Він був схожий на мамалигу. В казан кришили

бурячиння, трішки картоплі, кидали 2 – 3 пучки борошна і варили таку страву. Ось так вижили.

Напівопустілим селом гуляла голодна смерть. Вона не йшла, а повзла по мертвих, щодень, щогодини, не минаючи ні старих, ні малих. Своєю кістлявою рукою викошувала цілі сім'ї і родини, живі не встигали ховати мертвих. Доведені до божевілля, селяни доходили до канібалізму. Не всі очевидці мають сміливість і силу оповісти сьогодні гірку правду. І все ж старожили пам'ятають і не забувають ті часи.

З доповідної записки секретаря Шаргородського райкому партії Вінницькому обкому КП(б)У про смертність від голоду у селах району:

«28 квітня 1933 року. Цілком таємно.

Шаргородський райком повідомляє, що в селах Писарівка, Дерев'янки, Політанки, Лозова, Плебанівка, Копистирина наявне масове вимирання населення та худоби. В селі Писарівка на протязі квітня померли 26 чоловік, з них за 26 – 27 квітня – 9 чоловік. Окремі люди стоять виснажені, валяються на дорогах. Крім того, в селах району здохло 45 коней, під час їх розтину зібралась група колгоспників і вимагали дати їм трупи для особистого споживання. Були випадки, коли трупи викопували та розтаскували».

На х.Млини жінка хотіла з'їсти свого померлого чоловіка, але її не дав цього зробити сусід, який випадково зайшов у хату.

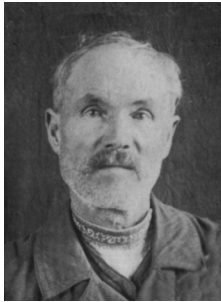
*Жмудь Павло
Франкович.*

– Жмудь Тадей повертався з с.Бохоники, – пригадує **Жмудь Павло**, – і ніс додому деякі харчі, які зумів виміняти .В с.Андріївка його запросили до хати ніби для того, щоб напиться води. Коли він зайшов у середину, то його зарубали, а потім з'їли.

Село конає з голоду. Тужна тиша тулиться до хат, стелиться подвір'ями. А може, то не сутінки так моторошно облягли село? Може, над ним нависли людські прокляття тим, хто влаштував це нещастя? Згорьована до безумства мати схилилася над конаючою дитиною. Тисячі раз запитує Бога: « Кому потрібна смерть її дитини?» Запитує і посилає тяжкі

прокляття душоубам, радянській владі, державі, яка свій же народ мордує, і Сталіну... Проклинали, проклинали. Село конає з голоду. Мовчазними свідками тих лихих часів Голодомору є три братські могили, які знаходяться на двох цвинтарях.

Я знову повертаюся до спогадів старожилів.

*П.П. Нагребецький
(1883-1966)*

Мій дід, Нагребецький Петро Петрович, який у ті роки працював секретарем Плебанівської сільської ради і мав достовірну інформацію про померлих, під великою таємницею розповідав про події тих років...

«Спочатку прийшло розпорядження з району, згідно з яким у записах актів громадянського стану, які велися у сільраді, заборонялося фіксувати смерть дітей віком до одного року. Але коли вже взимку і навесні 1933 року розпочалося масове вимирання цілих сімей, вулиць, тоді зверху прийшла вказівка писати в актах будь-яку хворобу з числа епіdemій, але не смерть від голоду. Так сільрада і звітувала перед районом, хоча всі місцеві керівники на власні очі бачили безліч опухлих дітей, дорослих людей, які бродили по селу у пошуках чогось їстівного...»

Далі дід розказував, що його сім'я голоду не зазнала через те, що він одержував продпайок. Звичайно, це був невеликий запас харчів, але до його господарства «червона бригада» не повертала. Так і вижили. Але внучку його, Ліду, вберегти від смерті таки не вдалося. Померла вона вже навесні 1934 року. Тоді теж вмирили люди з голоду, але вже менше.

В загальній кількості, за спостереженнями та підрахунками Нагребецького П.П., в Плебанівці померло більше 900 людей. З них у 1932 році померло біля двохсот, а масове вимирання людей від голоду проходило у 1933 році.

«...Варто пам'ятати про те, – згадував Петро Нагребецький, – що хоч і був голод, але село жило. Працювала школа (директор О.Господар), хоч учні були дуже знесилені, виснажені та худі, і в класі за відсутніх дуже часто було чути відповіді: «Вчора помер», «Поховали», «Повезли на цвинтар». Частина людей ходила на робо-

ту в колгосп, а там **працюючим** давали їсти. Але основна маса людей бродила по лісах, по полях, уздовж річок, по людськихгородах у пошуках їжі. Більш заможніші селяни навіть справляли для своїх дітей весілля (якщо його можна так назвати).

Женив свого сина Никифора і я. Мій 19-річний хлопець покохав дівчину Настю, яка була із бідної багатодітної сім'ї. Але пізніше її удочерив бездітний заможний селянин Федір Голоднюк. Таких тоді називали куркулями. Але Голоднюк за моєю порадою своєчасно вступив до колгоспу і так обминув лиха...

Ну і от настав день весілля. Це була неділя, 23 квітня 1933 року. Гості сіли у хаті того ж таки Голоднюка – мого свата. У нього було приховане сало, була капуста, хліб. Знайшли і небагато горілки.

Дуже добре пам'ятаю той момент, коли гості сіли за стіл.

На застеленому білим полотняним обрусом столі зовсім нічого не було: ні посуду, ні харчів.

Зайшов господар до хати і приніс з собою одну велику пляшку (око) горілки і єдину чарку. За ним йшла його дружина, Ірина, і несла порізаній на шматочки хліб і ложки.

В цей час з казанка в миску насипали смажену капусту, помащену шкварками. Господар наливав кожному особисто єдину чарку горілки і, коли гість випивав, то чарку повертав назад в руки господаря і той переходив далі до іншого. Господиня ж вручала кожному, хто уже випив чарку, шматочок хліба і ложку. Все. Ніяких інших страв, ніяких напоїв не було і не могло бути. У селі лютував голод.

А на подвір'ї і під вікнами хати, де проходило весілля, юрбилися голодні люди, здебільшого діти, в надії, що і їм що-небудь перепаде... Перепало. Їм винесли миску капусти. Їли навіть без ложок... Щодо музик на тому весіллі, то, як не дивно, вони були. Так уже співало, що і я, і мій сват Ф. Голоднюк уміли грати на скрипці і кожен мав свій інструмент. Сват, чесно кажучи, був віртуозом – скрипалем, а я вже коло нього...

Ну і от, коли вже з'їли капусту і випили ту пляшку горілки, ми обидва взяли скрипки і заграли. І полилася чарівна музика між голодного люду. Слухали її мовчки і ті, які були в хаті, і ті, які під вікнами. Всі ніби на мить забули про голод, про раптову смерть, про своїх голодних рідних. Забули про все.

Але так тривало недовго. Після двох-трьох виконаних пісень «концерт» закінчився...

А на ранок я вже був у сільраді на роботі. Зразу ж черговий доніс статистику смертей по селу: за минулий день померло 17 людей... Серед них були і ті, яких я бачив вчора під вікнами хати, де проходило весілля...

Я намірився було виписувати акти про смерть на померлих людей, аж тут заходить голова сільради Чіпак (із с.Дерев'янки) і дає нову вказівку, яка надійшла з району про те, щоби **в актах не вказувати причину смерті від голоду**, а писати інші причини смертей. Ніяких довідок від медпрацівників не було, та й медперсоналу не було. А на трупи людей уже ніхто не звертав уваги, та й довідок про смерть живим не потрібно було.

Важко, дуже важко про таке згадувати навіть тепер, через тридцять з лишнім років, – продовжував мій дід П.П.Нагребецький, – а ще важче було бачити, як масово вмирають люди, з якими вчора ще зустрічався, а допомогти їм усім було просто неможливо.

Так страждало наше село Плебанівка за «волинку», яка відбувалася тут у 1930 році, під час колективізації.

Страждало, і не один раз...».

Село вмирало десятками, сотнями...

Сьогодні силами учнів місцевої школи, активу школи і села встановлено імена 740 душ померлих з голоду у ті роки. Пошук імен триває.

Вмирили сім'ями. Вмирили під тином, на городах, під хатою, під колгоспною кухнею. Колгосп взяв на себе харчування працюючих. Біля старого клубу (приміщення попової хати) стояв погріб, поряд кухня. Варили, що було. Часом листя з липи (липовий суп).

Старожили села згадують кухарів. Ними були односельці Григир Грабчак і Степан Колісник. Харчувались тільки ті, хто працював на конях (іздові). Решта там же і вмирили...

У роки Голодомору 1932 – 1933 рр. із села назавжди зникли прізвища: Басистий, Качурак, Качушко, Малий, Матей, Неживий, Ратушний, Паславський, Павловський, Сірак, Трембіцький, Ходзінський, Швець, Ясінський та інші. І тільки в назвах сільських

вулиць і в пам'яті односельців ще і понині живуть вони: Басина вулиця, хутір Оліхи, Куток Паславських, Дерещукова гора, криниця Паславських та інші.

На жаль, пам'ять людська не досконала. Старожили часто називають померлих з голоду за прізвиськом, наприклад: Хрінові діти – 5 душ, Демкові діти – 3 душі, Туркові – Кароліна, Анелька, Марія – 3 душі, або просто без прізвища, наприклад: Артем, Марія і двоє дітей – 4 душі, або згадують просто дітей з однієї хати: Тихон, Надія, Вася, Степан, Міша, Петро, Костя... – 7 душ, без прізвищ.

На сільських кладовищах дуже добре видно місця поховання у 1933 році. Ті могили без хрестів та пам'ятників. Їх – ціла площа!

Народ перестраждав, стерпів люту наругу своїх катів, але в його пам'яті живе і нині прокляття тим, хто збиткувався над його долею і життям. Ще й досі у сні селян приходять ці похмури тіні, ще й досі кровоточать роз'ятрені серця, болить душа, що звідала горя до краю.

Ось така жорстока правда, не було тоді ні пошесті, ні стихійного лиха, ані війни. Для порівняння додам: за чотири роки війни загинуло двісті плебанівчан, за два роки голодомору – дев'ятсот, за 1933 рік вижило дев'ятеро новонароджених дітей, померло сімсот чоловік. Смерть мала ім'я – голод. І ця жорстока правда замовчувалась десятиріччями. Але світ й наші односельці поминають і будуть поминати великомучеників-українців, закатованих Великим Голодом і в попередні тисячоліття.

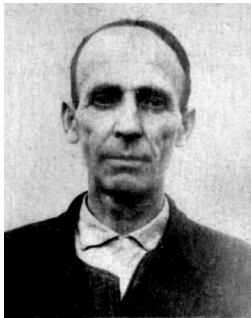
5 травня 1994 року на краю села, поруч з пам'ятником загиблим воїнам, вивершено ХРЕСТ СКОРБОТИ – на вічну пам'ять землякам своїм, які залишили життя земне у пекельних муках. В цей день відбулась скорботна учта та відправилась панахида за участю священників православної та католицької церков. Освячено хрест. Запалено поминальні свічки. В цю поминальну годину прийшов на майдан весь плебанівський люд, щоб вшанувати пам'ять загублених голодом своїх близьких і родичів. Не було тут ні пишних промов, ні гучних музик, ні кварти з горілкою. А були тут тільки вода і хліб. Черствий хліб, який люди принесли з собою. Не було на тому майдані піднятих знамен, бо убієнні не полягли у боротьбі, а знищені страшним голодомором. Не було тут, біля ХРЕСТА СКОРБОТИ,

жодного підневільного. Кожен прийшов за покликом землі-матері, яка сховала чи то батька, чи то сестру, чи ще когось з рідних.

Здіймається в гору на краю села ВЕЛИКИЙ ХРЕСТ – символ розп'яття наших односельчан. Здається, сягає неба, вічності і БОГА.

Але голод – це ще не вся кара. Ще були репресії, тобто, знищення куркулів як класу.

Із розповіді Василя Лігунка – сина репресованої сім'ї Лігунків Миколи і його дружини Анельки:

*Лігунко Василь
Миколайович.
(1915-1978).*

«Мені було 15 років, як нашу сім'ю насильно виселили із хати, із села. Відправили нас аж у Красноярський край на «спецпоселення». Так вийшло, що мої молодші сестри Степанка і Станіслава в день відправки загубилися в селі і залишилися без всякого нагляду, без житла і їжі. Окремі люди гнали їх від себе, називаючи «ворогами народу». Сестри були настільки налякані, що тікали від людей...»

З часом хтось із знайомих написав нам листа про їхнє життя в селі. Коли мама Анелька прочитала того листа, то до вечора ж і померла...

До ранку слідуючого дня помер і батько Микола, не стерпівши такого невимовного горя, що звалилось на сім'ю.

Похоронивши двох батьків у одній могилі в мерзлій Сибірській землі, мене шістнадцятирічного хлопчину добрі люди посадили на поїзд і відправили додому, де з голоду вмирили мої безпритульні сестрички...

Але ми вижили, дякувати Богові. Було про що згадувати...».

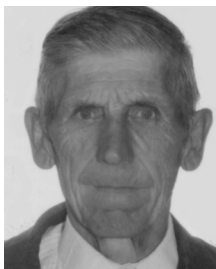
Дивно, але часом доходило до смішного від деяких постанов місцевої влади, наприклад: «Постановили: за нездачу плану хлібозаготівлі жителя Олексю Красножона разом із сім'єю виселити з села за межі району». А межі нашого району знаходилися поряд, за селом. Сусіднє село Перепільчинці входило до складу Копайгородського району. Наш потерпілий, насильницьки вигнаний сільськими «активістами» зі свого житла, був вимушений оселитися в Перепільчинцях, за три кілометри від своєї хати...

Така ж доля спіткала сім'ю Матея Шейгеця, якого взимку насильно вивезли за річку, під ліс «Кругляк» (за межі району), і там залишили.

Пізніше, у 1934 році, новий список репресованих розпочався із сільського дяка Олександра Івановича Іванишина. Його забрали лише за те, що він працював дяком у сільській церкві. Мало того, в село надійшов наказ знищити церкву. Село спіткало нове лихо. На щастя, споруда церкви збереглася. Завдяки тому, що вона була кам'яна. Але все майно, що було всередині, сільські «активісти» за допомогою чужих, таких самих бузувірів, розгромили, поламали і побили. Вони винесли на подвір'я церкви ікони, картини, хоругви і запалили багаття з них.

Пам'ятаю схвальну розповідь моїх односельців про Дунську Маньку, яка, побачивши святі ікони на купі біля церкви, підбігла і схопила ікону святого Миколая і спробувала з нею втікати. Але тільки-но, досягла муру, як ззаду підбіг один з «активістів», вихопив з її рук ікону, розбив, а рештки кинув у вогнище.

Не все згоріло тоді. Мої селяни, незважаючи на небезпеку, діставали і виносили з вогню те, що не згоріло. Так збереглися деякі ікони, заховані по домівках в людей, які пізніше, після війни, повернули їх до церкви. А документи, рукописи, книги, картини 200-річної давності були знищені. Церкву віддали під зерносклад. На щастя, її використовували як склад тільки одні жнива.

*Гереш Станіслав
Григорович.*

Спогадами з далекого свого дитинства поділився зі мною колишній житель сусіднього села Козлівки, а нині плебанівчанин Станіслав Григорович Гереш:

«У той страшний голодний 1933 рік мені було вже 12 років. Ми, шестеро малолітніх дітей – напівсиріт, жили ще лише завдяки корові, яку по черзі випасали, виводячи її на мотузці, по ярах та горбах. Згадуючи про той час, ніяк не можу його відділити від кричущої несправедливості і беззаконня, які залишили глибокий біль в душах багатьох людей, як і в моїй, ще не окріпій тоді дитячій душі.

Саме на той час припало створення колгоспу в Козлівці. Люди не могли отак відразу, без вагань і роздумів, віддавати надбане

роками. Потрібен був час. Але комусь, видно, не чекалося швидше відзвітувати про повну колективізацію. При правлінні новоствореного колгоспу діяла група «активістів», яка не раз чинила справжнє беззаконня, глумилася над людьми.

Пам'ятаю розповідь своєї матері Павліни про те, як одну з жінок, яка зволікала із подачею заяви в колгосп, примусили роздягнутися і танцювати перед «агітаторами». Коли ж і після цієї наруги вона відмовилася стати колгоспницею, її проткнули металевим прутом...

Тим, хто не корився, наливали в чоботи води й виганяли на мороз, або насипали гарячих жарин і примушували взуватися...

Якби могли говорити дерева в дворі Йосипа Домарецького, висланого до Сибіру, то вони багато розповіли б людям про те, що творилося в його опустілій селянській хаті. Тут було влаштовано катівню. Знаю про це не з розповідей. Трапилося так, що сам став очевидцем того, про що говорили в селі, і не лише свідком, а й потерпілим.

Вже казав про те, що сім'я наша виживала лише тому, що дивом уберегли в дворі корову. Худа, аж ребрами світила, але все ж її молоко рятувало нас від голоду. І свою годувальницю ми щодня з усіх сил старалися напасти. Того злощасного дня я пас її, водячи на мотузці, в канаві навпроти колгоспного поля. І треба ж було, щоб на цей час нагодилися двоє охоронників Франко Заграй і Ілько Ковальчук. Бачили ж, що пасу через дорогу від жита, а все ж спіймали мене і, як злочинця, привели до тієї хати, яку в селі прозвали «бойня», на розправу. Жертв тут чекали свої ж такі сільські дядьки: Григорій Мартинович Кокиза (приймщик), Михайло Шалавінський, Степан Германюк. Один з них (приймщик) прив'язав мене до великої дубової лави, два інших з усіх сил взялися нещадно бити ремінними шлеями. Повірте, донині в мене стоїть перед очима та страшна розправа з дитиною. Вже «старанні» охоронці привели у свою катівню другу жертву – Михайла Миколайовича Бабя, а по моїй спині все гуляло ремінячча.

Не знаю, чим би це скінчилося, якби не вбіг на той час у хату колгоспний бухгалтер Томко Жмурко. Побачивши, що мордують прив'язану дитину, він гукнув, аби вони зупинилися, але ті вже озвіріли зовсім. Лише після того, як Жмурко вдарив одного з них,

другий отямився і став мене відв'язувати. Бухгалтер взяв мене на руки так, як я лежав до низу животом, бо спина була вся пошма-тована, й поніс додому, де ще й не знали мого лиха. Довіку дякува-тиму цій добрій людині.

Більше місяця виходжували мене мама й сестри Яніна й Геле-на, мастили якимись мазями зранене тіло, по черзі відганяли мух.

Із розповідей односельців знаю, що бували дні, коли до тієї **хати-бойні**, в якій мені довелося побувати, стояла черга...

Отаким був той 1933-й рік. Тим, хто не помер від голоду, вко-рочували віку у тій катівні. Траплялося, що коли побитих людей відв'язували, то **прийомщик жертв міг, кого хотів, добивати молотком в груди**. Так був вбитий Іван Павлович Гереш, який, ря-туючись від голоду, зайшов на колгоспне картопляне поле й тут був спійманий охоронцем. Таких випадків, коли в Козлівці скарали насмерть без суду й слідства, пам'ятаю аж три.

Хіба ж не могли такі злодіяння не викликати обурення, глухий гнів людей? Ці почуття підсилювало несправедливе розкуркулення чесних працюючих сімей з відправкою їх аж до Сибіру. Пам'ятаю, як вислали сім'ю Янка Блага за те, що добрий господар мав машину-молотарку. І люди не могли довго тамувати своє незадоволення. Воно виливалося у волинки. І тоді в село для наведення порядку при-їздили військові...

Для чого розповідаю це? Для пам'яті нащадкам. Не хочу я за свою і численні людські кривди помсти. Та й не всі, хто чинив зло, ще є серед живих. Але хотілося б, аби ті давні гіркі уроки не забули-ся, щоб стало зрозумілішим, яким чином і чому селянські сини ста-ли віддалятися від землі-годувальниці, нерідко й шукати легшого хліба поза селом, де зросли, поза вічними турботами про хліб на-сущний, без чого раніше не могли навіть уявити свого життя».

Отака вона, ця гірка розповідь колишнього малого пастушка з Козлівки.

Такого свавілля влади зазнала не тільки Плебанівка чи Козлів-ка, а й інші села нашого району. Докладно дослідила події тих років у селі Рахни-Лісові учителька історії Рахнянської школи №2 **Оле-на Валентинівна Жук**, а також випускниця Вінницького державно-го педагогічного університету ім. М.Коцюбинського, уродженця с.Рахни-Лісові **Катерина Леонідівна Пірус**, дочка Тятяни Пірус.

Масова колективізація, яка супроводжувалася розкуркулюванням, розпочалася у Рахнах в березні 1930 р. Цей процес руйнував традиційні форми і методи господарювання. Селянин перетворювався зі славетного хлібороба на жебрака. До загибелі були приречені середняки – головна сила в Рахнах-Лісових. Колективізація обурювала їх. Тому в селі, як і за часів «воєнного комунізму», діяли таємні організації, що чинили підпільний опір політиці влади. На вулицях Рахнів-Лісових часто з'являлися листівки такого змісту: «Геть Росію!», «Не підемо в ярмо!». Повсталі закликали селян не вступати в колгоспи.

(ДАВО, ф.р. – 848, оп. 31, од.зб. 2, 4, арк. 8, 48.)

Але діяльність їх була доволі короткою. Завдяки оперативним діям органів Державного партійного апарату владі вдалося розправитися з повстанцями.

Складовою частиною процесу колективізації було так зване розкуркулювання. Директиви з цього питання були видані владою, хоч у жодній з них чітко не зазначалось, хто потрапляв під категорію куркулів. Формально існували певні критерії щодо трактування поняття «куркуль». Ще в 1922 – 1924 рр. ліквідовували ті господи, які мали більше 15 десятин землі, але, як відомо, в малоземельних Рахнах-Лісових таких господарств не існувало. Тому перша хвиля розкуркулювання села не торкнулась. Друга хвиля, що проходила паралельно з колективізацією, впала на голови не лише хазяйновитих рахнян, а й поглинула просто неугодних режимові господарів.

Сільські активісти. 1932 р.

Через брак документів точну кількість розкуркулених рахнян встановити не вдалося. Але достеменно відомо, що були розкуркулені господарства П.Майстренка, С.Гуцоленка, Т.Костишена, І.Саца, М.Чорногуза.

Не дивлячись на шалений тиск, селяни чинили запеклий опір радянській владі. У 1932 р. колгосп

«Новий сівач» в Рахнах-Лісових об'єднав 327 господарств, що становило лише 35 відсотків від загальної кількості. Епізод із хлібозаготівельної кампанії взимку 1931 – 1932 рр. подає міська газета Вінниці «Ленінський шлях». Зрозуміло, що ніякої об'єктивності у статті немає. Автор стверджує, що Рахни – найвідсталіше село у хлібозаготівлях на весь Брацлавський район. За три дні було заготовлено всього 90 центнерів зерна. Селяни, очолені С.Божком, хотіли убити активного хлібозаготовця товариша Сухоцького. В статті вони зазначаються як «зграя куркулів і терористів». Поза змістом документів залишилися відомості про те, що це були бідні селяни. Такі випадки нападів на хлібозаготівельників були непоодинокі, адже таким чином **рахняни рятувалися від наступаючого голоду**, яким сталінське керівництво карало селян за непослух. Подих страшного лиха був відчутний у Рахнах-Лісових уже весною 1932 р.

Про події в селі в голодні 1932 – 1933 рр. залишились лише епізодичні згадки, бо архівні документи по Брацлавському району, до якого на той час входили Рахни-Лісові, не збереглися. Але повну картину того, що відбувалося, можна скласти зі **спогадів** очевидців, які змогли пережити ті жахливі роки.

Почалась «війна» з рахнянами. По хатах стала нишпорити «червона мітла» продзагонів. **Михайло Іванович Дем'як** (1910 р.н.) говорив про це: «Страшно було. Продзагонівці увійшли в дім і заглядали в кожний закуток, виривали в дітей хліб із рук. Навіть забрали зі столу варену картоплю. А ми з дружиною стояли мовчки, бо чи була б користь з нашого обурення!»

Згідно з прийнятою 20 листопада 1932 р. постановою Раднаркому України «Про заходи щодо посилення хлібозаготівлі», заборонялося видавати на трудодні зерно колгоспникам, які не виконали держплану. Тоді в селі ситуація взагалі стала складною. Частина рахнян, щоб врятуватися, втікала з села. Щодня в Рахнах-Лісових вмирили десятки людей. Вулицями щоранку підводою їздив Гуменний (люди прозвали його Каплицею), збирав трупи на полудрабок і вивозив на старе кладовище. Іноді одна могила ставала місцем поховання десятків односельців. Про перші жертви голодомору сповіщав церковний дзвін, а потім і це було заборонено. Часом в розповідях рахнян, свідків тих страшних подій, звучать слова про те, що у голодні роки були в селі випадки людоїдства. **Ганна Ми-**

хайлівна Синько (1923 р.н.) згадувала: «По селу поповзли чутки про те, що люди їли своїх дітей. Тому багато односельців почали проводити і зустрічати свою малечу зі школи. Школярам давали хоч сякий-такий суп». Та лише від однієї думки про випадки людоїдства стає моторошно. Але не можна безапеляційно засуджувати цих людей, адже то не лише їх провина, а вина провладних катів, які прирекли на голодне божевілья мільйони українців. **Антон Федосійович Колесник** (1904р.н.) розповідав: «Коли йшов до школи, то не міг без болю дивитися на людей, опухлих, з простягнутими руками, які благали їжі. А повертаючись, бачив, що вже багато з них лежали мертвими. Влада все тисла і тисла. Зелінський і Кривий, здавши податок, приховали півмішка зерна на насіння. Гадали, що більше не прийдуть, але активісти віднайшли схованку. Їх забрали і відправили у заслання.»

Починаючи з середини 1933 р., серед селян прослідковується відкрите незадоволення радянською владою. Так, П.Онуфрійчук на сільських зборах говорив: «Радянська влада хоче знищити селянство голодом. Хліба у нас нема. Люди помирають з голоду, а держава не допомагає і хліб відправляє за кордон.» М.Куцію в 1937 р. слідчий НКВД ставив у провину те, що він у 1933 р. якимсь серед селян у Рахнах-Лісових сказав таке: «Дивіться, до чого довела радянська влада: коні здихають, сотнями мруть люди, а якщо б ви були допомогли мені разом з Петлюрою розбити цю владу, то цього б не було».

(ДАВО. ф.р. – 6023, оп, 4. спр, 11767, арк. 12.)

Роздобути більш конкретних документальних даних про Голодомор 1932 – 1933 рр. не вдалося, але дізнатися про ситуацію в Рахнах-Лісових можна також з газетних статей. У газеті «Більшовицька правда» від 2 серпня 1933р. була опублікована стаття про зрив хлібозаготівлі в Рахнах-Лісових. Кореспондент газети зазначав, що в селі «куркульські запродавці із сільради на чолі з головою брутально перекрутили лінію партії, зламали твердий, непорушний закон про зернопоставку державі.» Селяни, не дочекавшись дозволу влади, самостійно розпочали збір урожаю. Вони зробили це, аби врятуватись від голодної смерті. Протягом семи днів жнив одноосібники не здали державі жодного кілограма зерна. **Цього влада рахнянським селянам пробачити не могла.** Саме тому пік голодомору в Рахнах-Лісових припав на кінець липня 1933 р., коли

й стався цей випадок. Влада помстилася селянам страшними екзекуціями. **Іван Ксенофонтович Синько** (1918 р.н.) так говорив про той період у селі: «На вулицях уже не було котів і псів. Люди ловили та їли все. Після липневих подій 1933 р. активісти ще більше знахабніли. Було обшукано кожен куточок, відібрано останнє. У Рахнах-Лісових не було б стільки мучеників, якби не холопське виконання волі «наймудрішого» сільськими активістами».

В той період в Рахнах-Лісових голодувала кожна сім'я. Влада цим не задовольнилась. Через кілька днів після виходу статті «Про порушення закону про хлібоздачу в с.Рахнах-Лісових» Вінницький обком КП(б)У прийняв відповідну постанову. Обком зобов'язав облпрокурора товариша Черніна розслідувати інцидент для притягнення винних до відповідальності. До Рахнів-Лісових направили облуповкомзага РНК товариша Колядинцева, який мав перевірити правильність виконання зобов'язань по здачі хліба, як у колгоспному, так і в індивідуальному секторах. У зв'язку з цими подіями активізувалася діяльність органів ДПУ в Рахнах-Лісових. Вони забезпечували проведення хлібозаготівель та недопущення голодних селянських бунтів. Незадоволені державною політикою на селі, які наважилися проявити своє обурення вголос, одразу ж потрапляли за ґрати, звідки майже ніхто не повертався. В 1933 р. у Рахнах-Лісових заарештовано за «антирадянську діяльність» С.Гуцоленка. Матеріали слідства передають справжній дух тодішньої епохи. Справу було порушено сільрадою і направлено на розгляд до ДПА. Акт складено 25 лютого 1933р., засвідчено головою сільради Д.Сеньком і членом правління А.Лиманським. В акті йшлося про те, що «кулак Гуцоленко» до усіх міроприємств, організованих владою, ставиться вороже. За свідченнями голови сільради Сидір Гуцоленко вів шалену антирадянську роботу щодо весняної посівної, намагався зірвати її підготовку. Але цей акт уже не мав ніякого значення для райвиконкому, адже питання про репресію Гуцоленка було погоджено заздалегідь, бо його сім'я вперто відмовлялася вступати в колгосп. Гуцоленко допомагав голодуючим односельцям, чим заважав владі. Ось яку характеристику у своїх доповідях у райвиконком дає Сидору Гуцоленку сільський голова: «До влади ставиться вороже. Підбурює рахнян до повстання».

(ДАВО, ф.р. – 6023, оп.4, спр. 24622, арк. 22.)

До справи було залучено багато свідків. Їх свідчення почасти були суперечливими, що говорить про їх сфабрикованість. С.Гуцоленка було засуджено на три роки концтаборів. Ці випадки непоодинокі. Було репресовано П.Галушина, С.Зелінського, Т.Кривого. Цим представники радянської влади в районі хотіли показати селянам, яка доля чекає їх в разі опору наказам.

Старожили згадують, що голодомор 1932 – 1933 рр. торкнувся кожної родини. Легше було перерахувати тих, хто вижив, аніж мертвих. Вести облік жертв голоду стали потайки в 1934 р. Коли у

*Сім'я Гуцоленків. 1931 р.
(Загинули усі)*

Рахни-Лісові приїхав з Черкащини **Мефодій Яцько**, він аж злякався того, як спорожніло село: «Я почав рахувати померлих». Пам'ятаю, **нарахував 1417 осіб**. Списки спалив, бо боявся, щоб не посадили за політику, адже на Голодомор 1932 – 1933 рр. було накладено «табу».

Прошли роки. Тисячі рахнян, які були очевидцями подій 1932 – 1933 рр., відійшли в інший світ. Ті, які вижили, добре розуміють: голоду можна було уникнути, якби не волюнтаризм Сталіна та його при- служників, якби не злочинна полі-

тика радянського керівництва проти українського народу.

Кожне село нашого району заплатило данину **Голодомору-33** багатьма життів дорослих і дітей. Жахливу пам'ять ще зберігають сільчани похилого віку, свідки тих страшних років. Кожна їх розповідь, кожен спогад – це історичний документ. На жаль, без єдиної фотографії. Скільки ж людей померло, не довідається ніхто і ніколи.

Перший секретар ЦК КПРС, Голова Ради Міністрів СРСР М.С.Хрущов у своїх мемуарах, виданих за кордоном, писав:

«Я не можу вказати точні цифри, оскільки ніхто не вів обліку. Все, що ми знали, – це те, що люди на Україні помирали у величезних кількостях...»

– Ми – дивна нація, – пише Марія Татарин із Жмеринщини, – опереткова. З нас кров ціди, а ми на біль не з сльозами й помстою відповідаємо, а... співом. Або віршем. Можна й прозою...

А скільки крові збігло тільки в навколишніх селах! Від тієї розповіді пастушка Станіслава Гереша з села Козлівки стигне кров у жилах. А скільки таких козлівок? Скільки смертей зазнало село? Їх тисячі й тисячі. За обкрадених, обдертих, за божевільних людоїдів і трупоїдів, за голодних і здичавілих людей не заступилися ні сонце, ні місяць, ні трави... Бо за них не вступилися співвітчизники – земляки-«активісти», від яких це залежало.

Про страшні роки голодомору Олександр Чадюк із Носиківки у своєму вірші пише так:

*Настав важкий голодомор,
Забрали все з людських комор
І люди стали помирати,
А більше всіх страждали діти...*

*Могили були без хрестів.
Хто цих страждань хотів?
Хто голод штучно цей зробив?
І собі «славу» заробив.*

У всьому нині звинувачують Сталіна і тоталітарний режим. Україна кров'ю вмилася в 1932 – 1933 роках, втратила від 7 до 9 мільйонів своїх людей, а окремі українці і сьогодні ще носять на демонстраціях під червоним прапором портрети Сталіна, бажаючи повернути сталінізм назад, залишаючи на згадку пам'ятники тим, хто примусив українців їсти один одного. Весь світ знає, що під час голодомору вимерав лише український народ – на найситніших в Європі чорноземах, а нині ми готові добровільно залізити в чергове інтернаціональне об'єднання під назвою ЄЕП (єдиний економічний простір). Це правда. Ми — дивний народ. Влада звинуватила в організації голоду «шкідників», «прихованих петлюрівців», «українських націоналістів», «поляків», а цей народ у 1941-му став на її захист. Українські селяни мерли задля вигоди держави, щоб допомогти у становленні нового ладу. Вони загинули, а світова пам'ять про їхню насильницьку смерть поросла забуттям.

РОЗДІЛ IV
Географія трагедії:
голодомор від влади словами очевидців

*Ні труни, ні хрестів,прямо в яму.
Навіки віків!..*

Голод, який поширювався протягом усього 1932 року, набув найстрашнішої сили навесні і влітку 1933 року, призвівши до масового вимирання сільського населення Шаргородщини.

Щоденно гинули сотні людей. Серед них – діти, жінки, старики. Залишившись без хліба й інших продовольчих запасів, селяни змушені були їсти різноманітні сурогати, собак, котів, щурів, кору дерев, листя й качани, дійшло до дохлятини й трупоїдства.

Місцевими краєзнавцями, істориками, журналістами, учителями й учнями шкіл зібрано десятки, сотні свідчень наших земляків-шаргородців, кому довелося пережити ті трагічні роки і події. Наведемо лише деякі з документальних свідчень очевидців з кожного села нашого Шаргородського краю.

БУДНЕ

Василевський П.Ю.

Борець Д.Ф.

Кривдюк Н.Д.

Зникали з життя династії

В країні проводилась індустріалізація, із села старалися витиснути якомога більше. У 1930 році було видано Указ організувати в Буднянському кущі колгоспів молочні ферми на 100 корів і силосні ями на 125 тонн. В роки перших п'ятирічок, із спогадів старожила **Ригайла Миколи Стефановича**, було побудовано віцеферму, свиноферму, птахоферму, кухню, де варили їсти під час голодомору, а також сільський стадіон. У фільварковій коморі відкрили магазин, де продавцем був єврей Елик, а пізніше магазин було розміщено у панській кузні, де він знаходиться й до цього часу. Клуб і адмінприміщення сільської Ради розміщувались в хаті Денисюка Опанаса, якого розкуркулили, а пошта була розміщена в хаті Горбова Омельяна. Також була пожежна, яка розміщалася на господарстві Ларіїв (Кузичів), їх теж розкуркулили. На території сучасної школи-інтернату була і в даний час є невеличка двоповерхова будівля, де до війни був швейний цех, який обслуговував дитячий будинок. У приміщенні панського млина-разовика, коли функціонував сільськогосподарський технікум, проживали студенти, а після переведення технікуму тут було розміщено інкубаторну станцію.

Але, не дивлячись на позитивні моменти в освітянському і суспільно-політичному плані, радянська влада принесла українському селу багато негативного. У нашому селі у 1931 році було закінчено колективізацію утворенням колективного господарства „Ленінський шлях». Наслідком її було зруйнування значної кількості селянських господарств. Серед них господарства Малая Трофана, Копитка Станіслава, Заграя Василя, Заставного Гната, Барана Тодора, Денисюка Опанаса, Кривдюка Афанасія, Наконечного Арефи, Борця Пилипа та інших. Як згадують старожили, становище в селі було жахливим. В селі панувала продрозкладка, організовувалися загони для конфіскації хліба. Приходили так звані активісти, частіше за все серед ночі, забирали жінку, чоловіка (дітей, правда, залишали) і зникали в невідомому напрямку. Діти залишалися жити

Ні труни, ні хрестів,
і ні тризни!
Прямо в яму,
Навіки - віків!
Чорна сповідь моєї
Вітчизни.
І її затамований гнів

в сусідів чи родичів, а майно їх забирав колгосп, будівлі віддавались під державні установи. З приходом 1933 року ситуація ще більше ускладнилась. Рік 1932 виявився неврожайним. До цього додалася конфіскація продуктів харчування у населення, наслідком якої став Голодомор 1932 – 1933 рр. Як свідчать очевидці, становище в селі було безнадійним, вимирали цілими сім'ями, зникали цілі династії.

Із спогадів **Малай (Горбової) Віри Омелянівни**, пенсіонерки, 1922 року народження: «Голодні роки 1932 – 1933 навіки залишилися в пам'яті страшним сном. Здається, слова Тараса Шевченка

Подружжя Малай Віри Омелянівни та Григорія Семеновича зі своїми онуками (фото 2005 р).

«...чорніше чорної землі блукають люди...» якраз про моїх односельчан тих років. Саме «тих», тому що багато з них не пережили того голодного 33-го. Неврожай 1932 року і неадекватна політика держави, яка змушувала забирати останнє у сільського трудівника, прикриваючись ідеєю розкулачення та колективізації, а також невинувата жорстокість керівників села – голови колгоспу, голови сільради, комірника, які ревно виконували команди зверху і разом з міліцією забирали в людей все, вигрібаючи останню жменю квасолі з горщика. Людей, які не хотіли йти в колгосп, виганяли з домі-

вок разом зі всією сім'єю. Малечу і старих виганяли серед зими на лютий холод голими і босими.

В нашій сім'ї було 7 дітей. Батьки пішли в колгосп і для загального добра розібрали нашу стодолу. Хоч була ще мала, та добре пам'ятаю ту апатію, в якій жили тоді люди. Одна-єдина думка: «Їсти, їсти». Бевка з бурячиння, затерта жменькою муки, була найкращою їжею. Нас рятувала корова, а ще мама пекла хліб в Агрономії (агрошкола – А.Н.), от і залишалася жменька муки для бевки. А ще мама віддавала пляшку молока за лушпиння картоплі, яке їй давала жінка Волянського, тодішнього директора Агрономії. Молока ми майже не пили, мама робила сир і продавала на базарі в Шаргороді, а натомість купувала м'якни (шолухи з проса). Їли тоді все: слимаків і жаб, котів і псів. Перед очима картина: жінки і діти з торбами на шії по пояс в холодній воді шукають скойки на дні ставка. Дехто так і не вибрався звідти. А потім почалося найжахливіше. Кожен день підвода везла на цвинтар померлих від голоду. І, що дивно, ніхто не плакав, не проводжав, та і нікому було, бо вимирали цілими сім'ями. Навпроти нас жила сім'я Кушніра Калини, його мама, жінка Марія, діти: Настя, Ганя, Петро, Павло, Донька. Померли всі. Із родини Кушніра Арсена помер він сам, його жінка Гафія, жінчина сестра Соломія, діти: Арсен, Петро, Павло, Льоня. А старші діти – Марфа та Іван – пішли по селах і вижили, приїжджали в село вже дорослими, Марфа стала агрономом, Іван – кореспондентом.

Померли всі із сім'ї Кузь, та вони жили далеко і я не знала їх добре, а також сім'ї Барана Федора і Ірини (їх діти Павло, Захар, Альоша, Марфа, Іван); Кушніра Фанаса і Мар'яни (діти Марфа і Іван). Пам'ятаю вдову Саламациху, з її дочкою Наталкою ми були однокласницями, і їх спіткала тяжка доля: Наталку знайшли мертвою на березі річки, а мати з малим сином довго лежали мертві вдома, бо не було рідних, щоб вивезти на цвинтар. Перед очима – маленький хлопчик із шкірою на лобі висохлою, як пергамент, і він ще був живий, та невдовзі помер. Марійка, донька Семена Малая, йшла до тітки на другий кінець села за допомогою, та не дійшла, впала біля пожежного стовпа. А жінки з буряків йшли, підняли, відвели до Валькової Наталки, яка напоїла дитину кислим молоком і дівчинка залишилася жити. І хоч від знесилення досить часто люди були байдужими до

смерті, але цей випадок підкреслює, що людина завжди залишається людиною, навіть в таких нестерпних умовах.

А ось що згадують інші старожили с.Будного. **Гедзюк Марфа Петрівна:** «Мені було 9 років, а меншій сестрі і братові 5 і 3 роки, щоб вижити, ми пасли траву, а то мама приносила трошки бевки з колгоспної кухні, де роздавали людям, які працювали у колгоспі. Сусіди наші повимирали, діти і батьки. Люди їли, хто що бачив: жаби, скойки, цвіт з акації, а коли вже появлялись колоски, то крали колоски».

Згадує **Кузь Надія Пилипівна:** «Нас було в сім'ї 8 дітей, одна дитина померла, а всі інші вижили. Закарбувався в пам'яті випадок, коли старша сестра Ганя залізла в жито і зірвала кілька колосочків, то маму судити мали, але зглянулося колгоспне керівництво, що багато дітей».

Із спогадів **Обуховського Федора Івановича:** «У нашій сім'ї було 9 дітей. Під час голоду у 1933 році померло 5 дітей і тато, а залишилася мама і 4 дітей. У людей забирали все до зернини, все для держави, сховати не можна було, бо землю біля хати палками залізними прощупували. Їли коріння з очерету і зілля, отим і рятувалися». Його жінка Палагна згадує, що її батько закопав два пуди жита в глинці, але знайшли. У їх сім'ї померло двоє дітей, а батька вбили бандити, коли він повертався з Шаргорода з базару, бо мама була вагітна і послала його, щоб щось купив їсти за останні заощадження для дітей. Він не повернувся, а ми вижили завдяки добрим людям. Пригадую, як бабка Шамрайка дала нам хліба по кусочку, і він такий смачний був, а тітка Мотря Сімчиха мала капусту квашену і людям давала по жменці, щоб зварити капустняк, а також мама приносила інколи з колгоспу бевки.

«Великим лакомством вважалися для нас дітей млинці з гнилих висохлих картопель, спечених на дубових листках», – згадує **Кривдюк Марія Мефодіївна.**

Люди помирили від голоду, а місцева влада хизувалася своїм становищем, за її вказівкою пекли малаї (хліб) і продавали в магазині, але мало хто міг його купити. Багато людей померло того року страшною голодною смертю. «Їх закопували навіть не глибоко, – згадує **Обуховська Палагна,** – могили були, як звалища».

Прізвищ всіх людей старожили не пам'ятають, але повністю вимерло сімей десь біля 20, а душ – більше 60.

Як свідчать очевидці, голод було створено штучно політичною, яка проводилась керівництвом держави та владою на місцях. Бо хіба керівництво визначало, кого розкуркулити в кожному селі? У нашому селі розкуркулили кривого хазяїна, у якого був сліпий кінь. Серед зими викинули на вулицю, а хату розвалили. Він помер від голоду у чужій хаті. З тих пір ходила в селі приказка: «Куркуль – кривий Арефа і сліпий кінь!». Верховна влада давала вказівки, але на місцях творила все місцева влада: вимітала з горщиків і глечиків останню квасольку, кукурудзу, просо. Як вважають старожили, такого голоду не було б, якби місцева влада була трохи людянішою, гуманнішою до людей. Сім'ї керівників села не голодували і їх родичам жилося не так сутужно. Пригадують люди, як лунали веселі співи з їх осель, і це тоді, як інші пухли від голоду, проклинаючи владу. Старожили нашого села одностайно стверджують, що голод 1932 – 1933 рр. було створено штучно державою і засуджують політику тодішнього керівництва, а також звертаються до нинішнього керівництва із застереженням, щоб такого більше не повторилося, щоб правнуки наші жили в достатку і раділи життю, щоб країна наша була багатою на жито, а люди – на щасливе і здорове життя.

Заграй Ірина, Статкевич Альона,
Донець Іван, Василевський Вадим,
Бевзюк Оксана, Кривдюк Олексій,
Горобець Алла, Кривдюк Оксана.

ГИБАЛІВКА

Ніна Короп

Не прости, земле!

Розповідь про сім'ю Занозів, яка пережила голод 1933-го.

«Чуєш, Марино, колгосп у селі збирають. Що маємо робити? – з цими словами **Іван Йосипович Заноза**, не роздягаючись, сів на лавку. До нього, зазираючи в смутні татові очі, збіглися діти. При тихли, дивуючись розпачу батьків. А Марина з Іваном та його старенькою матір'ю й уночі не могли заснути. Як же це все віддати? Ледве стягнулися на коня, а тепер віддай... Корова, вівці, реманент – віддай. А воно ж потом нажите. А дітей он семеро в хаті – чим годувати? Не раз бачили, як на сусіднім полі бур'яни плодяться. Тепер з такими в колгосп? Ні, треба подумати... Не поспішати.

*Дружина І.Й. Занози
Марина Іванівна з онуками.
Фото 1974 р.*

Того 1932 року їх нива таки непогано зародила, але і працювали зранку до ночі. Дівчата разом з братами допомагали батькам з усіх сил вижати хліб, до колоска зв'язати в снопи, скласти в полукипки. Поїсти не завжди мали час. Навіть мама Рузя була зі всіма в полі. Лиш пізно вночі поверталися до обійстя запилені, стомлені. Але не було, як в минулі роки, радості від доброго врожаю: індивідуальникові Занозі треба було сплатити такий податок, що й не вірилося, що хоч насіння лишиться.

Але працювали, як стожильні. Після жнив'я порадувало, згодом розраховалися з податком. Засипали насіння. Дещиця й на приварок лишилася. Ощадливо ділили його, щоб дотягнути до нового хліба. Щоразу меншу квартинку брала Марина борошна, та коли до столу сідає десятеро тричі на день, то як розділити то борошно – по пилинці хіба?

А котрогось вечора в двір зайшло кілька незнайомців разом з односельцями: «Треба здати зерно, Іване»... – «Люди добрі, в мене й так діти недоїдають», – просив у совісті тих, що в шкірянках.

Не слухали. Залізними палицями тикали скрізь, де могло б бути зерно. У печі залили вогонь. Все догори дном перекинули. Не знайшли. Забрали насіння (не віддаси – підеш у тюрму)... Тепер Іван Йосипович не мав над чим думати – подав заяву в колгосп. Відвів худобу. Аж вітер засвистав у порожній шопі, де й миша не змогла б собі знайти зернину.

Той 1933-й рік Ганні не забути довіку. Дівчинка не могла збагнути, чому на полях замість хлібів лише кукіль та будяки, й навіть було брати у них поле, коли воно так і не засіяне лишилося... Багато не розуміла дитина. Не все розуміли й її батьки. Одне знали – треба мовчати, щоб не було гірше. Підлітки й малі Занози шукали по полях мерзлу, гнилу картоплю, забутого буряка. Чатували на кожний листок вишні, бур'янину, що необачно поспішила вирости. Все їли. Деколи виручала ступа. Хто мав просо, приходив його оббити (піхати), а господарям залишалася лузга. Тоді в хаті був суп.

Не могли Іван з Мариною дивитися, як опухають з голоду діти. Першою не витримала недоїдання бабуся Кароля. Але довкола було стільки смертей, що до них вже звикли. Пам'ятає Ганя, як перед очима несла жінка на цвинтар на плечах мертво дитину... Щодня когось тут ховали, а то й кілька разом. Померлим заздрили – їм вже не хотілося їсти... Але дружня сім'я Занозів вижила. А нарік вже трохи полегло, була городина, зрідка й хліб.

Лиха не чекають, воно само приходиться. Чорна хмара недовіри раптом розділила людей в селі, посіяла страх в простих селянських душах. Чорної осінньої ночі 1937 року тишу і в їх хаті розбудив стукіт: «Іван Заноза тут? Збирайся, підеш з нами»... Не питав за віщо, не знав, що радити ридаючим дітям та жінці. Обняв кожного востаннє: «Не кривдьте Рузю, вона найменша», – мовив вже на порозі. І... навіки проковтнула його та багатьох односельців імла темної ночі. Й де могили – не знають донині. Й питати немає кого...

По тому лихолітті не раз довелось Марининим дітям терпіти кривду. Думалося по війні, як повернуться сини з фронту, легше стане. Де там. Тільки-но село звільнили від окупантів, як принесли Ганні повістку: «Поїдеш на Донбас, в шахту». Згоди не питали. Повезли разом з іншими. Їй ввижались рідні поля. Ночами марила сільськими нелегкими буднями, а мусила спускатися в штрек, від-

гортати вугілля. А серце рвалося додому, до землі. І не витримала, через рік втекла. Ночуючи по скиртах, де пішки, де на товарняку добралася в Гибалівку напередодні Дня Перемоги. В село прийшло довгождане свято, а в Марининій хаті болісна тиша – Ганя ховається від людей. Її міліція розшукує, як злочинця. Згодом сама пішла з повинною за дезертирство з трудового фронту. А їй одного жаль, що так і не встигла до рідного поля, хоч на часинку чолом прихилитися...

– Таких же молодих, як огірочки дівчат – селянок було в камері до 70. Всі покарані за втечу з шахти. Хоч кожна знала, що завинила лише перед землею, яку мимоволі залишила. Та не її в тому вина...

Через рік, по амністії, звільнили Ганю. Хвора, з опухлими від цементної долівки ногами, повернулася додому. Трохи одужавши, пішла в ланку знову. Йшов 46-ий рік. Ні тягла, ні насіння. Жали серпами, горох косили косами, ножами ходили в'язати, а там – до молотарки. Буряковий лан аж під Довжком – пішки туди й звідти. Копали вручну аж до білих мух. Якось сіли обідати, а молоко льодом взялося. Та все не страшно. Головне, що вдома, на своїй землі, біля родини.

*Ганна Іванівна Заноза під час перебування в Башкирії.
Фото 1950 р.*

Але наступний рік знову все перевернув в житті Ганни. Жнивували. Жниці, взявши ділянку (постать), жали пшеницю. А вдома ж у кожній голодні рідні. Тож нишком зрізали колоски в заповітну торбинку. В надвечір полем шум: «Міліція!». На безтарці повно торбинок, які разом з головою колгоспу повезли в райвідділ. Кілька днів виходив він звідти сам не свій, прагнучи врятувати людей від тюрми. Хто зна, як це йому вдалося. Але після того в сім'ї вирішили – досить тобі, Ганю, йди від села подалі. Шукай іншої долі. Поїхала Ганна в Росію. Може, й тому залишилась жива.

Досі не розуміє проста працююча жінка: кому це було вигідно отак бездум-

но, безкарно нівечити людські долі, землі. Для чого було так зло й наполегливо виривати з душі селянської коріння споконвічної любові до землі, до найсвітлішого на ній ремесла – вирощування хліба насущного?! Адже скрізь, куди б не закинула Ганну доля, їй снилися сестри й брати на жнивному полі і материні руки, які любовно виробляють хлібину перед тим, як всадити її у дихаючу жаром піч. І по характеру незлоблива й весела вона не може втриматися, щоб не сказати єдиного, адресуючи тим нелюдам: «Не прости їм, земле. Не прости!».

* * *

Кушнір Б.П.

Промовляє правда народу

*З тих далеких 30-х промовляє до нас
правда народу, розіпнута на хрестах
його доля, свідченнями очевидців*

Саміла Ганна Йосипівна, 1922 р.н.

На той час проживала в с. Гибалівка (тепер Шаргород) пригадує, що колгоспи створювались силою і працювати примушували безкоштовно. Спеціальні бригади із колгоспників ходили по селі. Після того, як така «червона мітла» виходила з хати, там уже нічого не залишалося їсти. Тато оповідачки заробив півмішка кукурудзи, але оскільки сховати було практично неможливо, він заніс на

Саміла Ганна Йосипівна. цвинтар і закопав мішок у свіжу могилу.

Їхня сім'я жила біля кладовища, тож через подвір'я носили ховати опухлих від голоду людей. Одного разу несли чоловіка з їхньої вулиці, а маленька Ганна лежала на порозі біля хати. Дівчинка помітила, що мрець відкрив очі. Вона підбігла і сказала про це. Але їй відповіли, що йому вже ніщо і ніхто не допоможе.

Навесні люди шукали торішню картоплю, їли лободу, лопухи, парили макуху, піджарювали на змащеній воском сковороді лушпиння, перемішували з висівками і так їли. Коли в їхній хаті вже не

було нічого поживного, тато пішов і назбирав грибів, влив трішки води і зварив їх. Вже була ніч, він розбудив дочку, щоб їла. Але гриби аж позлипалися і дівчинка відмовилась. Батько з'їв усі і до ранку вже не дожив. Ганні було тоді 9 років, коли вона стала сиротою. Батька вона поховала сама, прив'язала за ноги грубою мотузкою і потягла на кладовище...

Під час колективізації, у 1930 році, в селі була «волинка» – стихійний бунт людей. Селяни брали в руки вила, граблі, сокири і прагнули вбивати людей, які займали пости при радянській владі. Міліція бунт придушила.

А голод посилювався. Гинули тварини, їх закопували, а на ранок трупів вже не було, бо їх з'їдали голодуючі. Люди їли собак, котів. Дівчинка бачила, як спіймали їжака, засмажили на триніжках і з'їли. Люди гинули цілими сім'ями. На вулиці вимерли всі чоловіки, вони сильніші і більше потребували їжі, а жінки виживали краще.

Хворостяна Марина, 10 клас.

Блах Марія Павлівна (сидить) із своїми родичами.

Блах Марія Павлівна

«...Я народилась в березні 1927 р. в с.Козлівка в сім'ї одноосібника. Батьків своїх майже не пам'ятаю. Батько – Блах Павло Михайлович, мати – Катерина. Перший її чоловік загинув у Громадянську війну. Вона залишилась з чотирма малими дітьми. В село повернувся вже немолодий чоловік, який був призваний ще в царську армію, а потім пройшов всі страхіння Громадянської війни. Це був мій батько. Катерина і Павло побрались. В 1927 році народилась я.

Сім'я жила непогано. Мали землю, худобу, реманент. В 1930 році почалася нова хвиля колективізації. Селяни примусово віддавали в колгосп худобу, реманент. А мати, Катерина, не хотіла вступати до колгоспу, особливо їй було шкода віялки, яка дісталась їй у спадок. Батько просив матір віддати реманент, але коли вона погодилась, то було вже пізно. Батька було арештовано і звинувачено за

ст. 54 – 10 КК УРСР «Контрреволюційна пропаганда та агітація». За постановою ОН ДПУ УРСР від 15.12.1930 р. його було засуджено на три роки заслання на Північ разом з сім'єю. Моя старша сестра Ганна була вже одружена, жила окремо. Тому мені дозволили залишитись біля неї. А всі члени родини були вивезені в Сибір, більше я їх ніколи не бачила, хоча зверталась в різні інстанції, але не знайшла ніяких відомостей про дальше перебування моїх рідних.

В сім'ї сестри було семеро дітей. Під час голоду вижило четверо. І хоча я ніколи не сиділа без роботи: бавила дітей, поралась біля худоби, на городі, та я завжди відчувала себе зайвою, особливо, коли діти сестри підросли. Коли мені було 18 років, я подалась з дівчатами у Федорівський радгосп, там платили трішки більше. Одного разу втрюх, повертаючись з роботи додому, ми завернули на горохове поле. Не встигли вирвати навіть кілька стручків гороху, як появилсь сторож. Він нас затримав і відвів у міліцію. В моїх подруг були батьки, вони домовились з міліцією і їх відпустили, а мене, як дочку «ворога народу», засудили на вісім років тюрми. Відсиділа я шість років. Це були роки важкої безоплатної праці. Ми будували будинки. Я була міцною, сильною дівчиною, не цуралась ніякої роботи, тому користувалась авторитетом і була бригадиром. Але доля до мене була безжальною. Коли вже мала виходити на волю, стався ще один випадок. В одній з новобудов виникла пожежа. Велося слідство. Але моєї вини не було, і я вишла на волю.

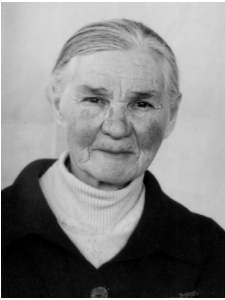
Повернувшись, влаштувалась на Вінницький м'ясокомбінат робітницею. Працювала на найважчих ділянках роботи. За багаторічну самовіддану працю була представлена до звання «Герой Соціалістичної праці». Але коли дізналися, що мої батьки і я були засуджені, то прийшла відмова.

Таке важке життя я прожила».

Кокиза Володимир, 10 клас

Осипчук Антоніна Адамівна

«...Я народилася 1927 р. в багатодітній сім'ї Адама і Кароліни. Крім мене, було ще семеро дітей. Але ті страшні тридцяті поховали всіх моїх рідних.

*Осипчук Антоніна
Адамівна.*

В 1924 році виникло перше товариство спільного обробітку землі (ТСОЗ) «Незаможний селянин», а в 1929 р. – друге, які в жовтні 1929 об'єдналися в колгосп «Спільна праця».

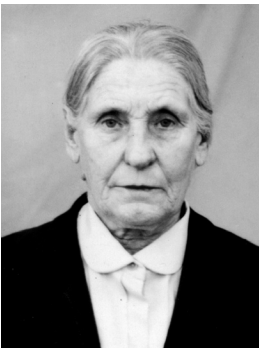
В 1930 р. в селі була завершена колективізація, і в 1934 році колгосп «Спільна праця» був поділений на три артіль: ім. Будионного, ім. Петровського та «Спільна праця». Головою першого колгоспу «Спільна праця» було обрано секретаря КСМ Заволовича М.А. В 1930 р. повернувся з армії і був обраний головою колгоспу молодий комуніст Хом'як Василь Остапович. Обидва були принциповими, але з людей не знущалися.

Але мої батьки не хотіли йти до колгоспу. Бригади своїх же односельчан ходили по хатах і забирали все, що було в людей, бо не було що коням дати їсти. Тато поклав мішок ячменю під голову. То прийшли і забрали цей мішок, а діти бігли за ними і плакали. То казали, що прийдуть до тата ще, бо не хотів віддати зерно сам. Але він тієї самої ночі втік. Та не врятувався, через кілька днів помер (хворів на порок серця).

Найбільше дошкуляв голод. Люди їли бурячиння, кропиву, гнили картоплю. Лушпиння картоплі змішували з висівками, пекли пампушки на третій воском сковороді. За «паливо» були будяки, повій, картоплиння і сміття. Розказували, що в селі була жінка, яка з'їла двох своїх дітей.

Дякую Богу за те, що живу до цих пір і можу розказати за ті страшні часи і молитись за рідних».

Кокиза Юлія, 10 клас

*Саулко Марія
Степанівна, уродженця
с. Плебанівки, нині
жителька с Гибалівка.
Фото 2001 р.*

Саулко Марія Степанівна, 1923 р. н.,
уродженця с.Плебанівки.

«Наша сім'я налічувала восьмеро чоловік: батько – Степан, мати – Ганна та шестеро дітей (я була третьою дитиною). Батько вою-

вав за радянську владу на фронтах Громадянської війни, повернувся інвалідом (був поранений в праву ногу, зробили операцію, після цього права нога стала коротшою від лівої на 5 см.; не бачив на одне око).

У нього були золоті руки, важко і виснажливо працював, щоб прогудувати сім'ю. Під час НЕПу взяв в оренду млин. Відремонтував його і працював там разом із старшими синами – Іваном та Петром. В ті роки і народилась я, в 1923р. Деякий час наша сім'я жила в млині, а потім перебралась у власний новий будинок. В будинку було чотири кімнати, а критий він був черепицею. На подвір'ї були клуня та стодола. Мали й худобу: корову, пару свиней та овець. Гордістю батька була молотарка, яку він відремонтував і робив обмолот людського збіжжя. З початком колективізації серед небажаючих вступати до колгоспу був і мій батько. «Чортові душу не віддам!» – говорив він. Спочатку агітували, потім погрожували, давали два рази «тверде завдання» доти, доки батько не здав все зерно, крім посівного. Коли не розрахувався – забрали реманент, худобу, яку батько ще не встиг продати. Батька, як «куркуля», викинули з хати, але не вислали. Нам дали притулок сусіди – Самборські Тимофан та Марія. Але невдовзі проти насильства у нашій Плебанівці зчинився бунт. Все клекотіло. Люди громили колгоспи (а їх в селі було три). Бунт придушили і почали розправлятися із зачинщиками. Хоч батько участі не брав, але його як ненадійного «елемента» заарештували і місяць тримали в одиночній камері. Але потім випустили, бо він нічого не знав про бунт. Невдовзі нас вигнали із села. І ми (тато, мати, я, менший брат і дві сестрички) з маленькими клунками рушили до знайомого лісника в с.Лукашівку.

Запам'яталося мені, 9-річній дитині, як ми йшли з села. Вишли за село, а назустріч голова колгоспу в виїзному екіпажі, в який впряжені наші коні. Їздовий направляє їх прямісінько на нас. Батько прикрив нас та й каже до коней: «Я ж любив, жалів, доглядав вас, а ви хочете мене роз'їхати?». І тварини ніби зрозуміли батька. Перед нами вони зупинилися, наче вкопані. А коли їх шмагнули батою, рвонулись у бік, поволочивши своїх пасажирів по польовому бездоріжжі.

Ми оселилися в маленькій лісовій хижці. Батько важко працював за харчі (2 булки хліба на тиждень), а мати ходила продавати в Джурин на базар в'язки дров, які збирала у лісі. Коли батьків не було вдома, а ми дуже хотіли їсти, то я, мої сестри смерком пішли на колгоспне поле, нарвали колосків і вдома зварили «борщ». А вранці, коли ми ще спали, прийшла міліція і дала нам штраф. Та заплатити було нічим, тоді вони стрясли нас з останнього рядна (на якому ми спали на долівці) і забрали в колгосп для пошиття мішків.

В той час на селах вже майже не було людей. Вимирали сім'ями. Всіх ховали в одну яму, навіть тих, які ще не померли «до кінця». Недалеко від нас жила одна сім'я, і от коли там померла дитина, то батьки зварили її і з'їли. Було таке, що люди сходили з розуму. Нам, дітям, було дуже боязко, ми дуже хотіли їсти. Ще взимку ми збирали на городі гнилу картоплю, її ми розминали, щоб була однорідна маса, і пекли пампушки. Для мене ті пампушки запам'яталися такими смачними! Після того я таких смачних ї не їла. А ще були дуже смачними пампушки із акації, які ми пекли вже навесні.

На мою думку, ми ще легко відбулися. Потім батька запрошували працювати в різні колгоспи, та заяви до вступу він не подавав. Пізніше дозволили нашій сім'ї викупити свою хату, яку оцінили в 10 тис. крб. Гроші вираховували з батькової зарплати, коли він працював з синами на ремонті Плебанівської школи в 1954 році.

Ось так мого батька заплямували «ворогом радянської влади», а ми, «діти куркуля», теж були «небезпечними». Мого брата Петра через це покинула дружина, а мене так і не прийняли в комсомол».

Копитко Катерина, 10 клас

Шалавінська Євдокія Якимівна, 1920 р.н.

Жила у сім'ї колгоспників, де було семеро дітей. До голоду 1932 – 1933 років дівчата повмирали. Залишилися хлопчики, старші та один молодший – Василь. Саме що нього і найбільше пам'ятає Євдокія Якимівна. Голодомор почався у селі, і майже ніхто не зміг уникнути його. На вулиці (сучасній Комсомольській), де живе Євдокія Якимівна, було всього дві хати, їхні господарі були заможніші і не пухли від голоду. Але вони ніколи не допомагали голодуючим.

Пам'ятає бабуся, що в одному із цих будинків на квартирі жила учителька, в якій був собачка. Одного разу учителька дала собачці їсти і пішла в будинок. У той час брат Василь ходив біля того дому і побачив, що собачка щось їсть. Він опух від голоду і бажання поїсти взяло гору. Хлопчик, не задумуючись, переліз через загорожу і почав їсти разом із собакою. Собака відступив, але почав гавкати, хоча підійти не наважувався. На поріг вийшла вчителька. Вона перелякано схопила Василя (якому було 8 років) і почала на нього сваритися. Вона боялася, що собака укусить малого. Вивівши хлопчика за огорожу, наказала йому дочекатись її. Через кілька хвилин вчителька винесла гладущик супу і кілька скибок хліба. Василь зрадів і побіг до хати, де на землі лежала опухла від голоду мама. Побачивши у сина суп, почала благати, щоб дав і їй трішки. Але дитина вибігла з хати, сівши на дорозі, почала жадібно їсти. Євдокія Якимівна усе це бачила. Бачила і те, що мати почала плакати і просити їсти. Вона побігла до брата і благала, щоб він дав і мамі. Але Василь не хотів, а забрати суп вона не наважувалася.

Ще один випадок із братом Василем. Йшовши з м. Шаргорода, сестра та брат побачили «жиденя», яке їло хліб із маслом. Василь почав плакати, що теж хоче. Євдокія Якимівна, не роздумуючи, вирвала у хлопчика хліб із рук і почала тікати. Відбігши від місця подій, дала Василеві хліб. Брат жадібно почав їсти і навіть не поділився з сестрою, яка також була дуже голодна.

В 9-річному віці почала навчатися в першому класі школи Яніцького (тепер СТО), закінчила два класи, у третій не пішла, бо було потрібно заробляти на хліб, сапаючи буряки. Вона вирішила це сама. Коли на перерві виходила у двір, то бачила, що жінкам – сапальницям приносили на обід суп із лушпини від насіння. Їй хотілося їсти нестерпно, і тому на другий день разом із мамою пішла на буряки. Було дуже важко. Адже голодна і знесилена мусила сапати два нескінченні рядки. Спочатку в неї не виходило, вона значно відставала від людей. Мати розізлилася і вдарила дочку сапою, та так і звалилася із ніг. Біля неї також сапала молода дівчина, яка її піднесла й пожаліла. Дівчина до кінця дня допомагала Євдокії сапати її два рядки, хоча мала і свої. Але всі ці події забулися ввечері,

коли їм давали хліб за рядки. За рядок буряків – одну мірку зерна (400г), а вона заробила їх дві.

Їли у ті страшні дні все, що бачили. Пам'ятає, як колись у багатих сусідів росла слива. Сливи на дереві були з горошину, але які смачні! Євдокія Якимівна вирішила їх украсти. Перелізла через окіп – і на сливу. Але тут надійшов хазяїн та питає: «Що це ти тут робиш?». Дівчина злякалася, але злазити не схотіла. «А ну злазь!» – крикнув чоловік. Євдокія Якимівна почала злазити і ненароком зламала гілочку. Вона перелякано дивилася на господаря, але він їй нічого не сказав. Вона схопила гілку, на якій були зелені сливи, і пішла додому. Чоловік їй у слід крикнув: «Більше ніколи сюди не приходь». Більше вона не приходила – боялася.

У холодні зими палити не було чим. Ходили по хмиз у ліс за 5 км. Одного разу, повертаючись з лісу з в'язкою на плечах, її зустрів козак. Він перепинив Євдокію і почав кричати, щоб вона покинула хмиз. Дівчинка злякалася і зібралася йти з порожніми руками. Але козак пожалів її і сказав: «Забирай свою в'язку, але щоб більше я тебе не бачив». Більше він її не бачив, бо вже почала ходити вночі. Якщо у когось із сусідів горів вогонь, вони приходили і брали жменю жару, несли до себе, щоб розпалити своє вогнище. Спали на землі. Могли вночі накрасти в колгоспі соломи, на якій спали, а вранці спалювали, щоб зігрітися і зготувати сякий-такий харч.

Щоб вижити, люди їли все: бурячиння, гнилу картоплю, бруньки, висівки від пшона (які на базарі коштували 5 крб.). Найсмачнішою стравою були колоски пшениці, з яких варили суп. Саме ці колоски крала вночі Євдокія Якимівна. Тай крала так, щоб ніхто не бачив. Під страхом смерті ходила на те поле. Адже, кого зловлять, над тим суд, штрафи, інколи розстріл. Але на її боці була удача. Вона жодного разу не попалася, завдяки чому вижила і прогодувала сім'ю.

Ще Євдокія Якимівна розповіла про жертви голодомору. Людей помирало дуже багато, сотні.

Якщо хтось викопав яму, то поки він принесе трупа (носили на драбинах), то у тій ямі було вже 1 – 4 чоловіки. Так і ховали усіх разом, бо ніхто не мав сили копати ще одну яму.

Ось такі важкі роки пережила Євдокія Якимівна. Зараз про це розповідає з болем у серці і сльозами на очах. І постійно повторює:

Трагедія мого краю

«Страшні та важкі були роки. Але люди жили і народжували. Не дай Бог пережити таке знову!».

Євдокія Якимівна не пам'ятає, скільки людей загинуло на її вулиці та хто був головою колгоспу. Але про нього говорить, що був не дуже жорстокий, допомагав людям. З історії села знаю, що це був Хом'як Василь Остапович.

Маркевич Олена, 10 клас

ГОЛИНЧИНЦІ

*Стань, народе, без ліку й числа
Хором Траурним, пам'ятним колом.
І нехай в честь їхню свічка горить*

Гнатюк В.І.

Примусові методи колективізації і масові репресії влади проти селянства посилювали загрозу виникнення селянського вибуху на Україні. Тому Сталін та його оточення вирішили зламати опір колективізації шляхом винищення українського селянства. Почалася одна з найбільших трагедій українського народу – спланований та організований голодомор.

Внаслідок колективізації в Голинчинцях різко впала продуктивність сільського господарства. Урожай в колгоспі виявився дуже низьким. Але навіть за такої врожайності можна було забезпечити населення села продовольством. Але...

*До зернини – бубки, дотла
(Що там бабський плач-голосіння?)
Все мела «червона мітла»,
Не лишала й жменьки насіння.*

Зі сльозами на очах свідки згадували події голодомору.

Із спогадів **Бондар Марфи Яківни**, 1921 р., народження. «Був колгосп, засухи не було. Пшеницю жали серпами, складали в снопи, молотили. Люди надіялися, що виживуть. Але по домівках ходила бригада на чолі із Залецьким Михайлом та бригада на чолі із Олійником Петром і забирали все, що було: продукти харчування, худобу, одяг. Люди ховали свої останні запаси, хто куди міг: хто в

*Бондар Марфа Яківна,
Смачелюк Марія Петрівна.*

землю закопував, хто в комір одержі зашивав, але «хижий нюх» все знаходив і забирав до останньої зернини, не лишаючи навіть на насіння».

Із спогадів **Смачелюк Марії Петрівни**, 1923 року народження:

– Активісти ходили гуртами (по 8 – 12 чоловік) по хатах і

все забирали, що в людей було. Хто не хотів здавати зерно, їх судили, і вони вже не поверталися назад в село.

Колосків у полі чи залишки городини не дозволяли збирати; хто попадався, того судили, судили навіть за 2 буряки. (Охоронником на полі був дід Галини Єременко. Він людей гонив з поля , бив їх. Але одного разу селяни спіймали його і зарізали. З тих пір в його родичів з'явилося прізвисько «зарізані»).

Держава сиротами не піклувалася, люди не допомагали один одному. Не маючи крихти хліба в роті протягом багатьох днів, люди їли траву навесні, пекли млинці з кропиви, лободи, липи, подорожника, їли гнилу картоплю, мишей, щурів, горобців, котів, псів, їли кору з дерев, робили борошно з кісток і їли.

*Гуменюк Анеля
Антонівна.*

«...Божеволіючи від голоду, люди не усвідомлювали своїх вчинків, – згадує **Гуменюк Анеля Антонівна**, 1920 року народження. – Вони вбивали один одного. Матері вбивали і їли своїх дітей. Так, в селі одна жінка Тетяна, на прізвисько Проциха, з'їла свою дитину. Жив син з матір'ю на прізвисько Куда, він зарізав матір і з'їв.

Люди гинули, а хоронити їх не було кому. Мертві тіла валялися по вулицях, на полях. А коли хоронили, то в одну яму закопували по декілька трупів, навіть хоронили з мерцями людей, які ще дихали. Так, Безп'ятчука Доміна ще живого похоронили разом з мертвою жінкою.

Відчуваючи свою наглу смерть, ще жива людина чіплялася руками за яму, царапала по її холодних стінах, але її штовхали і присипали землею.

За роки голодомору 1933р. померло близько 500 жителів села (чоловіки, жінки, діти). В актах про смерть записано, що люди помирили від пухлин, переохолодження – і це в червні!

Найбільше постраждали від голодомору сім'ї Бондаря, Шевчука».

Причини голодомору на думку свідків такі:

- 1) вивезення хліба з села;
- 2) розорення середняків та заможних селян;

3) створення колективних господарств.

Зі сльозами на очах свідки згадували події голодомору.

До наших днів дійшли народні назви місяців 1932 – 33 років:

– осінь 1932 – називали «гарбузень», тому, що люди їли переважно гарбузи;

– зиму 1932 – 33 років – страшною назвою «пухкутень», а весну 1933 – «капутень».

Багатостраждальний український народ, який має героїчну і водночас трагічну історію, заслуговує шани й поваги. Відповідальність за ті злочини, які творились над ними в ті криваві і жахливі голодні роки, повністю ляжуть на тих, хто своїми руками видавав та здійснював нелюдські директиви, починаючи від «вождя всіх народів» і закінчуючи «приводними пасами» і «червоними мітлами», яких гірким словом згадують ще й тепер у всіх українських селах. І щоб ніколи такого жаху не повторилось, слід пам'ятати про пережите, шанувати рідну землю і всіх, хто дає їй раду, працею й мудрістю зміцнює нашу незалежну Україну.

Улюблений і щирий мій народе,

Не зрадь могил

Згорьованих дідів,

Зазнавши мору і колючок дроту,

Не дожили вони до заповітних днів.

Стань вінком, стань життя ореолом,

Хай почує всяк пагорб і кожна орда,

Що засуджено зло і промініться правда.

Омріяна Правда.

На закінчення хочемо сказати: «Нехай вічно горить свічка пам'яті в нашій Україні, що стала храмом скорботи за невинно убієнних її синами і дочками. Які ми зараз щасливі, що живемо в незалежній Україні, але не треба забувати трагічні сторінки історії. Прийдешні покоління мають знати і пам'ятати, що треба робити все можливе, щоб такого лиха не сталося».

Ніна Перенчук, 1989 р.н.,

Ольга Богуцька, 1989 р.н.,

Сергій Шевчук, 1988 р.н.

Роман Григорович Перенчук:
«Бути чесним перед собою»

Розповідь члена комсомольської бригади по викатці хліба у селах нашого району.

Роман Григорович Перенчук, житель села Джурина, досить реально дивиться на події, свідком або учасником яких був. Він відчуває і власну причетність до давноминулих справ, проте маючи на них власну точку зору.

Роман Григорович – людина великого життєвого досвіду (народився він у 1915 році). Майже все своє свідоме життя вчителював у Джуринській середній школі і учасник Великої Вітчизняної війни, він, потрапивши в полон, тривалий час провів у фашистських концтаборах, звідки врешті-решт йому вдалося втекти.

Перенчук один з тих, хто досить добре, в деталях пам'ятає роки, які ми зараз намагаємося осмислити і зрозуміти, а що ж тоді все-таки сталося, а як же було насправді?

Перенчук – прекрасний оповідач. Він охоче ділиться спогадами про минулі часи та про себе – маленьку людину у вирі історії.

Нижче пропонується розповідь Р. Г. Перенчука про роки колективізації. В ній подано все так, як розповідав ще у 1990 році сам Роман Григорович, не змінено ні імен, ні прізвищ тих, хто, може, живий ще, й тих, кого вже нема серед нас.

Його розповідь – то наша історія, наше минуле, яке необхідно знати, щоб зрозуміти ті непрості процеси, що зараз відбуваються в нашому суспільстві.

«Аналізуючи те, що діялося в нас у 1929 – 1932 роках, а робилося все жорстоко, не гуманно, заради того лише, «щоб не було багатих», приходжу до думки, що то була мало не цілеспрямована робота по підготовці голоду 1933 року. Все, що діялось в роки, які передували величезній трагедії українського народу, було ніби підпорядковано цій меті. Методично, день у день, все робилось із однією метою: зробити людей безсловесними рабами, їх, яких потім уже можна буде морити голодом.

Після чотиримісячних курсів у Могилів-Подільському педагогічному технікумі я отримав спеціальність помічника вчителя. І вже в 1931 році працював учителем другого класу в Лозові. Одержував 40 карбованців, 25 з яких йшло на оплату за квартиру та харчування.

Жилося в ті роки бідно, особливо мені. Пам'ятаю, як з мене сміялися вчителі, коли я прийшов на уроки босим...

3 січня 1932 року я вже отримував 72 карбованці 50 копійок. Як справжній вчитель. За таку платню можна було купити непоганий костюм.

І от про одну варварську акцію проти свого народу цього періоду і хочу розповісти.

Йтиметься про так званий культпохід комсомолії Шаргородщини на куркулів та тих, хто ховав хліб. Метою культпоходу було виконання районом хлібозаготівель.

В кінці грудня 1931 року всі школи Шаргородського району було закрито. В районному центрі на бойовий лад було сформовано із комсомольців та молоді такий собі полк, в якому було, може, з тисячу чоловік. Той полк мав, як у справжній армії, свої підрозділи: – батальйони, роти, взводи. Командиром полку був тодішній голова райвиконкому Нездименко, комісаром – перший секретар

райпарткому Супруненко, начальником штабу – секретар райкому комсомолу Ягнятовський. Відповідно мали своїх командирів та комісарів і інші підрозділи. Кожен батальйон мав свою групу сіл, де розгортав дії, так само були закріплені за ротами села, за взводами – кутки. Найбільший удар був завданий по таких селах, як Голинчинці, Рахни, Хоменки та інші, що на сході району.

В народі той «культпохід» комсомолії Шаргородщини було названо «червоною мітлою». В тому не було ніякого перебільшення. Вимітали ми тоді все, що в кого могли побачити: пшеницю, квасолю, яке-небудь конопляне сім'я. Робилося все нещадно. Нікого не мусило цікавити те, що в людини, може, забирали останнє, з якого вона могла зварити собі чи дітям яку-небудь їжу.

Люди були нажахані. Вони покидали хати, тікали з села. Ми ж, в свою чергу, влаштовували облави, засідки. Пам'ятаю, ловили людей і ставили єдину вимогу: «Віддай усе, що маєш їстівного».

Як народ сприймав таку акцію? Схвалював чи не схвалював він такі методи виконання п'ятирічного плану? Відповідь очевидна, та захисту тоді ніхто не мав і не знав, де його можна шукати. Разом з нами участь у поході брала міліція, райпрокурор, райсуддя, захисник. І варто було комусь висловити яке-небудь невдоволення, навіть не показати, а тільки натякнути, що ти не згоден із такими методами роботи або, не дай Бог, вчинити ще якийсь активніший опір, то людину – хто б вона не була – тут же арештовували, і тут же знаходився й суддя:

– Іменем Української Соціалістичної Радянської Республіки... п'ять років тюрми.

І – все. Тільки ту людину й бачили в селі.

Особливо ретельно шукали хліб там, де підозрювали, що він може бути схований. А на такий випадок були «спеціалісти» із відповідними інструментами, які протикали скирти, стіни й долівку в хаті, сінях, обстежували щупами подвір'я. Бувало, що дійсно знаходили хліб. Його було, звичайно, небагато, воістину – на чорний день. Але ті чорні дні для тих, у кого знаходили прихований хліб, наставали раніше, ніж вони собі навіть сподівалися. За приховування хліба теж можна було надовго потрапити в тюрму.

Мабуть, цікаво буде знати, а як же жили самі учасники «культпоходу»? Скажу коротко: добре жили. Як правило, місцеві власті нас розміщували на ночівлю в хатах. В колгоспах нам готували досить добрії різноманітні страви. І це тоді, коли багато селян спродували останнє, щоб якось прохарчуватися.

Не знаю, чи допоміг «культпохід» комсомолії виконати плани по здачі хліба державі, але десь перед Різдвом, п'ятого – шостого січня 1932 року, акція була закінчена.

Я скінчив похід у Мурафі. І от деталь, яка засвідчує, як нас «любили».

Для того, щоб порозвозити учасників «культпоходу» по домівках, у сільвиконком були повикликувані одноосібники, які мали коней.

З Лозової нас було кілька чоловік. Ну, виділили і нам чоловіка.

– Де живете? – питає дядько.

Ми сказали.

– Ну то поїхали.

Але як тільки виїхали за село, сани прямо під нами розвалилися навпіл. Хитрий мужик погнав коней не санною дорогою, а через ріллю. Коней йому було більше шкода, аніж нас. Став дядько і ніби зажурився:

– Ну що ж, хлопці, самі бачите, не могу вас везти далі. Йдіть собі з Богом...

Ну, ми й пішли, звичайно, хоча світ був з Мурафи до Лозової неблизьким.

А зараз хочу кілька слів сказати про батька – Григорія Пантелеймоновича Перенчука. Він, як я вже зазначав, був головою сільвиконкому. 21 січня 1933 року його було заарештовано і засуджено в Могилеві-Подільському. До цього часу я нічого не знаю за його подальшу долю. В роки «хрущовської відлиги» він був реабілітований Трибуналом Прикарпатського військового округу «за відсутністю складу злочину».

Зараз я розумію, чому репресували батька. Причиною стало те, що він ніколи не був приспівником. Ніколи бездумно не виконував директив, які приходили, ніколи не дозволяв собі принизити

чи навіть образити людину. «Верхи», звичайно ж, не любили таких. Треба було інших людей. І ті, інші, були. Вони рвалися до влади. І їх влада настала, коли були винищені такі, як мій батько.

Приводом же до арешту і, треба вважати, знищення, послужила така обставина. Серед батькових друзів був і один з тих, хто нізачо не хотів вступати у колгосп, не погоджувався з такими саме методами побудови «світлого майбутнього». Але в нього була сім'я, і треба було якось жити. Через те доводилось, оскільки хата була обдерта активістами, чимось займатися. Так той батьків друг переправлявся через Дністер (по річці тоді проходив Державний кордон) в Бессарабію, приносив звідти синьку, фарби, перець, мило, продавав їх тут і з того жив.

І от одного разу його затримали прикордонники. В числі інших речей в нього була виявлена газета «Вісті В.Ц.В.К» із записом прізвища, який звичайно роблять поштарі, – Перенчук. В ту газету, через необачність, батько загорнув йому на дорогу шмат сала та хліба. І цього було досить, щоб батько поплатився життям. Йому, швидше всього, приписали зв'язки з контрабандистами. І, як звичайно, охрестили «ворогом народу». Хоч він ніколи ним не був.

Моїй родині без батька довелось нелегко в тяжкому 1933-му. На мою думку, значною мірою врятувало нас від голодної смерті те, що я був учителем, а вчителі одержували щомісяця по 8 кілограмів борошна. І ще один щасливий випадок.

У розпал голоду я вчителював у Джурині, а перед голодовою, взимку був ще в Лозові. Пам'ятаю, там був сільбуд – переобладнана хата священика. І от одного разу, коли йшла репетиція якоїсь вистави (а популярними були тоді п'єси М. Ірчана «Родина Щіткарів» Є. Васильченка «На першій гулі» і, звичайно ж, «Наталка Полтавка» І. Котляревського), я якраз не був зайнятий в епізоді і, від нічого робити, почав в одній з кімнат стукати рукою по стіні. І мені видалося, що та стіна якось дивно стугонить, ніби порожня всередині. Переконавшись, що це дійсно так, я почав віддирали тиньк і виявив у стіні нішу з полицями, повними якихось церковних книжок.

Стало аж дивно, нащо це було книжки замурувати? Переглядаючи ті книжки, я виявив там ще й гроші. Срібні монети

були складені двома стовпчиками і загорнуті в папір. Перерахував 37 карбованців.

Але що ти зробиш з ними, коли гроші ще царські?

А чув я, що в Шаргороді був торгсін («торгсін» — з російської: – торговля с иностранцами), де скуповували золоті і срібні речі. Взяв я два карбованці тих царських монет і пішов у Шаргород. Зайшов у приміщення, де приймали дорогоцінні метали, і спостерігав якийсь час, як це робиться. Ну, один чоловік приніс обручку, другий – сережки, третій – ще щось. Бачу, ніхто нікого й ні про що не питає – ні де взяв, ні чого здаєш.

Насмілюся і я. Підходжу до віконця, даю одну монету. Той, хто приймає, бачу, перевіряє її якимось квачиком, видно з кислотою, потер і за якийсь час каже, що годиться. Ну, а коли таке діло, то я йому й решту монет даю. Перевірів він і ті, зважив, а тоді виписав папірець, де значилося, що я маю невеличку суму міжнародних грошей, за які можу собі щось купити в торгсіні.

А торгсін – поруч.

Як зайшов я в той магазин, то в мене й очі розбіглися від того всього, що побачив. Тут тобі і промислові, тут тобі й продовольчі товари, і консерви, і крупа, і цукерки, і мануфактура, і чоботи, і туфлі, і костюми.

Почав я думати, щоб його таке купить, і не придумав нічого ліпшого, як набрати курива. Дорогого, найкращого!

В торгівлі для всіх були тоді цигарки «Купиш – куриш», «Экономические», ще якісь погані, дешеві по 15 чи 16 копійок. Я ж набрав повні кишені «Северной пальмиры» і «Эсмеральды».

Не дивуйтесь, мені було тоді лише 16 років.

Через якийсь час я заміняв решту срібних монет, на які купив уже мішок дуже добрих і високоякісних макаронів, який ми уже в Джурині ділили, як могли, аби вижити... З Лозової, де голод вже косив людей, я просто – напросто втік. Все-таки в рідній домівці було не так сутужно. За наслідки втечі я не переживав: нікому не було тоді діла до якогось учителя.

Що пам'ятаю ще з 1933 року?

У Джуринському сільвиконкомі був виконавцем-посильним Роман Тимофійович Царук. В його обов'язки чомусь входило відвозити гарабаркою на цвинтар померлих.

Багато він перевозив їх, багато...

Трапилось мені бачити таке. У соснах коло Русавського яру при дорозі вмерла якась Іваниха. Лежала довго, птиці й очі пови-колювали їй. А син її, опухлий від голоду, ледве-ледве проходячи повз труп, бачив, та не звертав на матір ніякої уваги. «Їсти, їсти», – ось чим були з ранку до ночі зайняті думки людей.

Пам'ятаю, був у Джурині одноосібник Леонтій Хмелюк. Господар на все село. В свій час ніхто краще за нього не міг відгодувати биків. А весною 1933 року він прийшов до нас просити сирого буряка...

Бачив, як підійшла мати Степана Худи до свого померлого на дорозі сина, похитнулася, упала коло нього і через хвилину й сама кінчилась...

Питаєш у школі: «А де такий-то й такий-то учень?!» У відповідь: «Вмер... Вчора поховали».

Творилося, одним словом, щось жахливе. Всі це бачили і мовчали... Про те, що вмирають села, не те що не можна, а небезпечно було й обмовитися. Все, що завгодно, – тільки не голод. Не проскочило тоді, наскільки я пам'ятаю, слово «голод» і в пресу. Але голод був і якимось треба було пояснити, чому люди вмирають. І вдумали: вмирають селяни тому, що поприкопували хліб і, боячись, щоб сховки їх не виявилися, а в такому разі рештки хліба треба буде здати державі, й самі його не їдять...

Рештки – це було таке розповсюджене слово, яке втратило в той час свій справжній зміст.

Голодували, проте, не всі. Дещо варили для тих, хто працював у колгоспах. Саме ж начальство жило навіть дуже добре. В Шаргороді був розподільник, де видавали чиновникам все – від одягу до продуктів. Не знаю, як часто могли користуватися ним голови сільвиконкомів, секретарі партосередків, а так звана «двадцятка» – 20 чоловік, які займали в районі найвищі посади, обслуговувались постійно. Крупа, мед, олія, м'ясо, сало, консерви, рибна ікра, кава, чай в них не переводились.

Разом з тим не можна сказати, що все керівництво схвально ставилось до голоду. Ні, пам'ятаю, були і голови сільвиконкомів, і голови управ колгоспів, які робили все можливе, ризикуючи всім, щоб врятувати людей від смерті.

Але вдавалося те небагатьом.

Події, які я згадував, на жаль, довгий час не були історією. До недавня залишилися в ній «білими плямами». І тільки зараз повертається народові його страдницьке минуле.

А раніше ж про все треба було мовчати. Треба було мовчачи хоча б із тим, щоб вижити. Пізніше, коли вже не було страшно за життя, коли настали нові часи, говорити про свою історію теж не можна було, бо ми цим би зіграли тільки на користь ворогів. Замітьте, в нас завжди було багато, навіть дуже багато ворогів з перших же днів революції. Коли їх не вистачало за кордоном, їх шукали й знаходили в себе; мало не цілі республіки, а нації так точно вже оголошували ворогами.

І от ми, вчителі української літератури, знаючи такі страшенні факти історії з радянської доби, мусіли все-таки твердити, що лиш за панів, лиш до революції було нужденно й тяжко, а за Радянської влади Україна почала квітнути, а народ її здобув справжнє «щастя».

А ми зазнали того «щастя» і можемо сказати, що ніяка неволя, ніяке кріпацтво не може зрівнятися з геноцидом народу, з його відвертим знищенням.

І хоч було все те давно, та є ще чимало живих учасників тих подій. Їм нелегка випала доля, але що було, те було... І треба **бути чесними перед собою**. Не можна ж жити з роздвоєною совістю. Слід визнати, що ми були не праві, що ми будували оте світле майбутнє варварськими методами, не задумуючись над тим, а яким же воно буде, те майбутнє?

Часу, щоб звірити свої колишні вчинки із совістю, було досить у всіх нас. І я, наприклад, можу чесно зізнатись і собі, і всім, хто хоче чути мої зізнання, моє каяття: так, агітував, не знаючи ні на що; так, брав участь у таких заходах, за які зараз і боляче, й соромно; так, винен – вільно чи не вільно. Але додає мені сили те, що я все-таки в будь-яких умовах намагався допомогти людям усім, чим міг, завжди діяв по совісті та й інших того вчив, не дозволяв собі того, що дозволяли інші.

І це мене кріпить».

Розповідь записав М. Луць, 1990 р.

Віталій Петрович Сайчук:

«Криваві і чорні сторінки Джурина»

Пам'ять – нескінченна, в якій записано все: і життя людини, і життя країни. Та багато сторінок у нашу історію вписано кривавим і чорним. Особливо вражаючі сторінки, де смертельним шрифтом вкарбовано слова: голод, голодомор, геноцид...

Мальовниче село Джурин. Після Громадянської війни в селі почали створювати і розвиватися форми сільськогосподарської кооперації. У 1921 році засновано кредитне сільськогосподарське товариство, перший ТСОЗ «Сельроб». Через два роки організували другий ТСОЗ – «Червоний лужок». В 1923 році утворено Джуринський район. На той час у Джурині налічувалося 4945 чоловік, з 1116 дворів бідняцьких було 848.

Поступово відроджувалось господарство. Відновили роботу три промислові підприємства, три водяні млини, чотири олійниці та крупорушки. Населення в основному займалося сільським господарством. Розвиненими в селі були гончарство, кушнірство, ковальство, працювали швейні та кравецькі майстерні. Крім селян, в селі проживала невеличка група інтелігенції: учителі, лікарі, інженери.

Утворення Джуринського району сприяло дальшому піднесенню господарства й культури села. Розпочалося навчання в чотирьох початкових школах, запрацювали сільський клуб, хата-читальня, дві бібліотеки, амбулаторія.

Зміцнювались одноосібні селянські господарства, все більше бідняків ставали середняками. За допомогою кредитного товариства та прокатного пункту бідняцько-середняцькі господарства поліпшили обробіток землі, підвищили врожайність сільськогосподарських культур.

7 січня 1925 року виникає перша на селі сільськогосподарська артіль «Труд – надія», а через два місяці – ТСОЗ «Червоний орач». З жовтня 1926 року відновив роботу Джуринський цукровий завод. До масової колективізації у Джурині вже налічувалось шість ТСОЗів та одна сільськогосподарська артіль. Це ще були дрібні господарства, їм бракувало техніки, кадрів, досвіду.

У липні 1930 року Джуринський район ліквідували. А до весни 1931 року переважаюча більшість сільських господарів була

колективізована. Під видом хлібозаготівель узимку 1931 – 1932 рр. у багатьох колгоспах викачали навіть продовольче і насіннєве зерно. Восени 1932 року, коли з'ясувалося, що основні хліборобні регіони СРСР не виконали плану заготівель, Сталін надіслав до них надзвичайні хлібозаготівельні комісії під головуванням своїх підручних: Постишева, Кагановича, Молотова (Україна). З жовтня 1932 по січень 1933 років комісія викачала весь хліб. В десятках регіонів України спалахнув голод. Позбавлені продовольства, селянські сім'ї перейшли на харчування сурогатами і почали поступово вимирати. Випадки людоїдства і трупоїдства набули повсюдного поширення. Сталін наказав ставитись до голоду як до неіснуючого явища.

Вже восени 1932 року і Джурин відчув подих голоду. Померло від нього більше 200 чоловік.

За спогадами очевидців, голод у Джурині не був таким страхотливим, як в наколишніх селах. Причиною низької смертності в Джурині було:

1. Робітники Джуринського цукрового заводу, вчителі, лікарі та медсестри отримували продовольчі картки.

2. Працівники МТС отримували продовольчі пайки.

3. В ті роки біля Джурина будували залізничну дорогу і людей там годували.

4. В Джурині проживала велика єврейська громада (біля 2000 осіб). Голод їх майже не зачепив. У них, за будь-яку роботу, можна було отримати продукти.

5. У селі стояла військова частина (обозний цех). Там теж було можна розжитися на продукти.

Причиною голоду була злочинна система хлібозаготівель. Комісії із комуністів, комсомольців, активістів, озброєні довгими металевими щупами, ходили по домівках, проштрикували кожен клаптик садиби, лазили по горищах, коморах, стодолах і забирали все, що було: кукурудзу, квасолю, крупу і т.д. З людей просто знущалися. Викидали на підлогу зварену їжу, залякували їх відправкою до Сибіру.

Явдокія Іванівна Крилова, 1949 р.н.: «В голодний 33 рік у моєї матері був лише один син, якому виповнилося 3 роки. Коли

батьки йшли в поле, Василя (так звали хлопчика) віддавали в ясла. Мама брала для нього старе покривало, щоб він там мав на чому спати. Одного дня, прийшовши за Васильком, вона помітила, що її дитина починає пухнути. На другий день мати знову відвела сина в ясла та поклала на ряднину, а коли прийшла забирати, то побачила, що він лежить на холодному цементі, а на його старенькому покривалі спить дівчинка. Забрала маля додому. Василькові ставало дедалі гірше. Ввечері він помер з голоду. Дивиться мама у вікно, а біля їхнього подвір'я стоїть віз. На ньому трупи молодих дівчат, дітей, старих людей. Поклали на віз і Василька. Трупи повезли за село. В лісі викопали яму, поскидали туди померлих і засипали сирію землею. Отак і закінчувалося життя голодних людей».

Марія Дем'янівна Ковальчинська, 1926 р.н.: «Був 1933рік. Люди не мали що їсти. Весь день блукали полями, шукаючи картоплю. Кому пощастить її знайти, той був впевнений, що до кінця дня не помре з голоду.

Пригадую історію однієї багатодітної родини. В сім'ї було семеро дітей. Одного дня, коли їхній батько збирався іти в колгосп на роботу, то сказав жінці, щоб та приготувала печеню з дитини. Мабуть, він сказав це з розпачу, пожартувавши. Бідолашна жінка не знаходила собі місця. Набралася сміливості і вирішила діяти. Вилізла на піч, де спали голодні діточки, та почала міркувати над тим, яке маля зарізати. Її погляд зупинився на пухкенькій дитині. З очей жінки потекли гарячі сльози. Але раптом вона почула скрип дверей. До хати зайшов собака їхнього сусіда. Жінка, не довго думаючи, зловила здобич та зарізала. Приготувала страву, яку замовив чоловік, та принесла йому на роботу. Він з жахом подивився на казанчик з печенюю і завмер. Прийшовши до тями, чоловік відмовився їсти страву. Лише тоді жінка розповіла йому всю правду. Добре те, що все скінчилося так, а не інакше».

Семен Іванович Гончарук, 1923 р.н.: «Мерці, голодоморні мерці. Вони досі ввижаються мені. Єдиною їхньою надією був рятівний сухар, крихта хліба або картоплина.

Прийшов голод і до нашого села. Мій батько працював на Джуринському цукровому заводі. Усі робітники щодня за карткою «А» отримували 800 г. хліба, трішечки цукру і масла. Ці продукти ми

ділили на всіх членів родини: батько, мати, п'ятирічна сестра і я. Невдовзі до нас приєдналися мамині родичі, які приїхали з Дніпропетровська: дядько Степан з дружиною Тетяною і їхні діти. Тепер нас було уже восьмеро. 800-грамовий шматок чорного гливого хліба ділили на вісьмох. Мені й досі здається, що то був найсмачніший у моєму житті хліб, але його було дуже мало. Мати давала 300 г хліба батькові, а решта залишалася нам сімом.

Першим почав пухнути дядько Степан. Тоді він почав варити рятівний суп зі шматочків столярного клею. «Такого навіть царі не куштували», – кепкував він, сьорбавши суп саморобною ложкою.

Згодом почав здобувати рятівну їжу і я. Усіх собак і кішок у нашому селі уже з'їли, тому повсюди панувала тиша. А от цвірінкання горобців можна було почути. Я почав полювати на них. Стріляв з рогатки дуже влучно. Щодня приносив додому декілька горобчиків. Це була наша друга рятівна «картка» «А». Також я приносив у торбинці усе їстівне, що знаходив на полях: колоски, залишки кукурудзяних качанів, шипшину. Допомагали вижити вчителі. Ніколи не забуду чарівну Лілію Михайлівну. Вона принесла яблуко і розділила його між усіма учнями 1-А класу. За успіхи у навчанні мене щомісяця нагороджували обідньою картокою. На неї мені щодня видавали черпачок ріденького супу. Що то був за чудо-суп! Я до цього часу відчуваю його смак і запах!»

Ольга Дмитрівна Лисак, 1946 р.н.: «Пережила ті страшні роки голоду Сайчук Ганна Ананівна, 1896 р.н., моя бабка. З болем згадувала вона роки голоду. Бабка ростила без чоловіка двох дітей. Він помер в 1933 році від туберкульозу. Лікувати не було чим, їсти не було що.

Працювала бабка в колгоспі. Вирощувала цукровий буряк, а отримувала за це грошей і цукру дуже мало. Вона розповідала, що 1933 року була посушлива весна. На урожай, зібраний біля хати, наклали великі податки. Кожен двір повинен був здати яйця, свинячу шкуру, картоплю, якщо були плодові дерева – плоди, незалежно від того, були вони на деревах чи ні. У бабки був гарний сад. Вона змушена була його вирубати, щоб сплачувати менше податку. Зібраний урожай треба було ховати. Найчастіше його закопували в землю. В ті роки головою сільської ради був Шейвехман А.Д. Коли

він виходив у село, люди ховались в хатах або йшли з дому, щоб не зустрітись з ним. Якщо було трохи зерна, бабка ховала його в горшках, закопувала в землю, бо як приходили з сільської ради, то витрушували з горшків, мисок. Не звертали увагу навіть на те, що в хаті плакали голодні діти.

Але треба було якось виживати. Збирали лободу, дрібненько її сікли, додавали трохи борошна, товченого в ступі, та пекли паляниці. Людям забороняли навіть після жнив виходити в поле і збирати колоски, бо як зловить сторож, то будуть судити. Бабка прожила довге життя. Вчила внуків і правнуків цінувати хліб, стверджуючи, що нема нічого смачнішого за хліб».

Марія Іванівна Боднар, 1914 р.н.: «Заставляли йти в колгосп. Тато не перечили, записалися, здали коні, віз, плуг, борони. Ще треба було здати 50 пудів хліба, а у нас стільки не було. Тоді прийшла бригада, все кругом перерили, розібрали хліви, стодолу, забрали корову. Нас вигнали з хати. Тато змушений був позичити хліба і здати. Тільки тоді дозволили повернутися до хати.

На Святий вечір мама зварили кабак. Ще було хлібиня. Діти просили хліба, а мама казала, що хліб будемо їсти у перший день свят. Але на Різдво прийшла бригада. Десь вони в селі знайшли горілку, а наш останній хліб забрали на закуску».

Ось один із записів, зроблений колишньою ученицею нашої школи **Наталею Гончарук**:

«Роки були важкі. В людей відбирали останню худобину, останні крихти хліба. Не залишали не то, що хліб, а навіть квасолю, буряки та інше. Все забирали, що бачили.

Дітям у школі казали: якщо вони побачать, що хтось щось ховає, то щоб казали їм, вчителям. Все добро в людей відбирали силою, деяких навіть вбивали. Людям, які працювали на полях, зав'язували тряпками рот, щоб вони не їли насіння. А самі їздили на конях навколо поля і дивилися, щоб ніхто собі нічого не взяв додому. Деяким селянам вдавалося взяти дещо з поля, але ті люди, комуністи, якось дізнавалися про це і відбирали в них все та дуже часто забивали до смерті.

Селянам було дуже тяжко жити. Кожного дня в Джурині вмирало по 9 – 10 селян. Багато людей втрачали розум. Коли більше половини села вимерло, багато хто зрозумів, що решту чекає те саме.

І вони вирішили тікати. Але на всіх полях, на всіх дорогах стояли війська... Люди вбивали псів, котів, птахів і поїдали їх. Деякі вбивали людей і їли. Батьки їли дітей, родичі – родичів. Люди йшли на вбивство, щоб самим прожити хоч кілька днів... Жили собі дві жінки. Одна прийшла до другої, щоб позичити пательню. Та дала їй. А через якийсь час та, що брала пательню, приносить її назад і бачить, що та жінка під ліжко свою дитину ховає, а з дитини кров тече. Мертва. Подала вона ту жінку в суд – все ж таки дитину вбила. І от ведуть її судити і сказали, щоб вона сама свою вбиту дочку селом несла. Несе вона дочку перед себе, а сама її руку гризе...»

Від тих страшних літ нас відділяє вже 75 років. Проте офіційна статистика і досі не дає даних про смертність під час Голодомору 1932 – 1933 рр. Ця тема десятиліттями була закрита для обговорення. Лише в кінці 80-х, коли почав розвалюватися СРСР, про голод 1932 – 1933 рр. заговорили відкрито. За даними ДПУ, в окремих селах Поділля загинуло 10 – 15 % населення. Мабуть, це схоже на правду, бо всевидяче око цієї організації бачило справжній стан справ. Встановити істину по сільських книгах запису померлих не вдається: або цих книг за 1932 – 1933 рр. немає в архівах, або в них за ці роки виврані сторінки. Проте збереглася чисельність населення Шаргородського району станом на травень 1932 року – 91100 чол., на травень 1934 року – 77784 чол. Отже, за 2 роки населення скоротилося на 13316 чол., або на 14%. Друга світова війна, яка двічі прокотилася Шаргородщиною, в 1941 – 1944 рр. забрала 7800 чоловік.

Що стало причиною голоду? На думку очевидців, голод

*Очевидці голодомору в Джурині Саулко П.М.,
Цуркань Я.Й. Антонюк П.Я. на зустрічі з
учнівською молоддю.*

Фото 2006 р.

був штучний. У рахунок хлібозаготівель у селян забрали все зерно, забирали також інші продукти харчування, на які не було плану заготівель. Отже, звідси можна зробити висновок: радянській владі потрібен був не хліб, а знищення хліборобської української нації, яке називають геноцидом.

Пройдуть роки, минуть десятиліття, а трагедія 1933 року все одно хвилюватиме серця людей. І тих, кого вона зачепила своїм чорним крилом, і тих, хто народився після тих страшних років. Вона завжди буде об'єднувати всіх живих одним спогадом, одним сумом, однією надією.

Дмитро Ковальчинський.

* * *

Захарчук К.І.

Трагедія, яка не повинна повторитися

1932 – 1933 рр. надовго залишиться в пам'яті українського народу. Це були роки голодомору. Жодне село в Україні не обійшла стороною ця трагедія. Це було заплановане винищення українського народу, адже урожай у ті роки був непоганий.

У селян, які не хотіли вступати до колгоспів, забирали все зерно, навіть і посівне. Залишали без хліба і ті сім'ї, які вступили до колгоспу.

Люди гинули з голоду. Виснажені діти скиглили по хатах, опухали і помирали. Їли собак, котів, пташок. Їли гнилу картоплю, лободу, кропиву. Села пустіли.

Не обминула ця страшна трагедія і наше село Джурин.

Старі люди, які дивом вижили у те лихоліття, згадують страшні картини тогочасного життя .

Ось що розказала мені бабуся **Панасюк Олександра**: «У 1932 р. я ходила до школи, у другий клас. Була у мене подружка Софія, моя однокласниця. Софія була наймолодшою у сім'ї, де, крім неї, було троє дорослих братів. Їхня сім'я дуже голодувала. Першим з голоду помер батько. Кожного дня, після уроків, ми з Софією виходили на вулицю, і вона розповідала, що брати дуже злі, сваряться з мамою, бо хочуть їсти, б'ють її, Софію. Ми з Софією ходили по городах, збирали гнилу картоплю, буряки. Приносили додому, із цього нам пекли млинці.

*Панасюк Олександра
Іванівна.*

Одного дня Софія на вулицю не вийшла. Кожен день я виглядала подругу, але її так і не було.

Якось до Софіїної мами зайшла сусідка і побачила, що та за-
пихає у банки якесь м'ясо. Та жінка здогадалася, що то зарізали Со-
фію, і викликала міліцію. Маму Софії зв'язали і повезли. Забрали і
братів. А те м'ясо сусіди закопали на цвинтарі.

Прошло багато років. Софіїна мама і брати так і не поверну-
лися, мабуть, і повмирали в тюрмі.

Ось така страшна трагедія трапилася у ті роки. Кажуть, війна
страшна, а голод ще страшніший».

Бабуся змовкла, а по її поораному зморшками обличчі текли
сльози.

Надто болісними були спогади, пережиті в ті суворі роки.

Історія людства не знала такого випадку, щоб володарі ни-
щили голодом своїх власних громадян. Лише в ХХ сторіччі черво-
на Москва запланувала і винищила понад 10 млн. українців. Зи-
мою 1932 – 1933 рр. помирало в Україні 17 чоловік на хвилину, 25
тисяч щодня.

22 місяці голоду – штучного, рукотворного. Проти українсько-
го народу велася справжня війна, негідна, людоморна. Війна проти
працьовитого, безвинного народу. Вирішено було голодом вимо-
рити його, винищити розбратом, ворожнечею. Голод 1932 – 1933
років став наслідком терору – суцільної колективізації сільського
господарства. До цього голоду держава підштовхнула село, яке від-
мовлялось прийняти колгоспну систему з початку колективізації.

Наближення катастрофи відчувалося вже всередині 1932 р.
Саме цього року Сталін видав закон про охорону соціалістичної
власності, який в народі називали «законом про 5 колосків», яким
за крадіжку колгоспної чи кооперативної власності передбачався
розстріл або позбавлення волі строком на 10 років.

Подвірні обшуки супроводжувались конфіскацією не лише
зерна, а й картоплі, буряків, солінь, сала, м'яса і інших продоволь-
чих запасів на зиму. Селяни були позбавлені всього їстівного. Вони
змушені були їсти собак, трупи коней, листя й кору дерев. Зустріча-
лися випадки канібалізму. Живі не мали сили ховати мертвих. А в
цей час на залізничних станціях, на елеваторах під охороною збері-
галися тисячі пудів хліба.

Ось що оповідають свідки того часу:
Токарчук Надія Григорівна, жителька с. Джурина, 1926 року народження: «В нашій сім'ї було 5 дітей. Батько, залишивши нас з мамою, поїхав на заробітки. В господарстві нічого не було: ні хліба, ні картоплі. Заховала мама трішки кукурудзи на насіння в маленькому вузлику, але і ту забрали. Росла в нас на леваді яблуня. Вродила яблука, а вони були зелені, недоспілі. От пішла наша середуща сестричка, наїлася та й так і померла під яблункою. А ми дуже хотіли їсти, та й собі поїли трішечки. Але така наша доля, що ми залишились живі. Мама

Токарчук Надія Григорівна.

нас рятувала, як могла. Нас, опухлих, положила голівками в холодочку, а все тіло наше на сонечку пеклося. Спека витягувала з нас воду, бо всі ноги, руки, живіт аж блистіли. А як трішки легше стало нам, ми почали їсти цвіт акації, павутицю, бурячиння. Збирали на городах гнилу картоплю, з якої мати ще й млинці пекла. Пам'ятаю, як з братиком пішла на поле красти колоски пшениці. Поки йшли ярами додому, то половину з них з'їдали. В ту пору за це суворо карали».

Криклива Софія Іванівна.

Згадує про ті часи жителька нашого села **Криклива Софія Іванівна**, 1923 року народження: «...Батько, Хмелюк Іван Улянович, був господарем у своїй домівці. Тримав худобу, обробляв землю. Прийшла лиха година, яку ніхто не чекав. Дійшла новина до батька, що його мають разом із сім'єю вислати в Сибір. Тато був у розпачі. Покинув село і втік у Москву на фабрику. Ми, діти – мій старший брат Олексій, Павло, сестричка Ганна і я, наймолодша, та мама залишилися вдома. Якось одного разу прийшли здорові дядьки, прийшли і відчинили сінешні двері, на дворі було прохолодно. Мати прала одежину з нас. Павлуша був на дворі напівроздягнений. А я з Олексієм та Ганною допомагали матері. Забрали у нас все: корову, одежину, яку ми не встигли вдягти

на себе, зерно, яке мати сховала. До того ще й вигнали нас зі своєї домівки. Ми залишилися без даху, без їжі. Нас тимчасово прийняла жити до себе чужа жінка. Пам'ятаю свою бабку Марту. Через деякий час ми все-таки повернулися до своєї хати, бабка залізла на піч і всім говорила: «Хіба мертву стягнете, а з своєї хати не піду».

Щоб вижити, змітали на горищі просо, кукурудзу. Ходили по чужих селах міняти щось на картоплю, а як не було, то збирали гнилу та пекли млинці. Варили капустак з листя акації, їли лободу, папутицю, крали в колгоспі ріпак, за який могли і розстріляти.

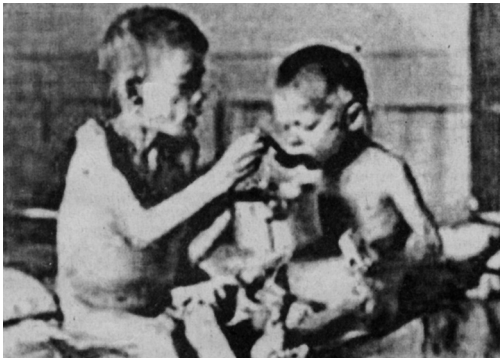
Часто згадую про один випадок: два молоді, здорові хлопці просили їсти. Мати вони називали Явдохою Байталихою. Вже опухлі з голоду, вони лежали в канаві в центрі села і просили з останньої сили їсточки. Пам'ятаю, що забрали цих людей в якусь хату, яка знаходилась біля Джуринського цеху безалкогольних напоїв. Звідти забирали вже трупи, кидали на підводу і відвозили за село або на цвинтар. Помирали люди на дорозі, біля тину. Був такий випадок, коли пожила жінка зловила чужого хлопчика і хотіла його вбити, щоб вижити з голоду. Побачивши це, невістка відбила в неї цю дитину.

Мої батьки їздили на роботу в Садківці. Нас залишали на цілий тиждень самих. Потрібно було щось їсти. Ми ходили до кацапів, які будували залізницю, купляли в них або випрошували дерть, комбікорм та мелясу. З цього ми варили юшку.

Пам'ятаю, були випадки в чужих селах, коли люди ловили чужих дітей, вбивали їх і годували цим м'ясом своїх діточок».

Ось такі страждання, муки та горе пережили наші односельчани.

Сергій Козлов, 11 клас.

**Громадяни с.Джурина,
які померли з голоду в 1932 – 1933 роках**

Бровчак Никифір,
Горобець Астафій Данилович,
Олійник Трохим,
Бенецька Марія,
Олійник Артем
Олійник Олександра,
Олійник Сава,
Олійник Олексій,
Горобець Роман,
Горобець Клим Данилович,
Хмелюк Степан Петрович,
Горобець Ілько,
Горобець Григорій,
Герасимчук Афанасій,
Дзись Тимофій,
Дзись Антін Тимофійович,
Захарчук Григій Якович,
Захарчук Кіндрат Якович,
Кільянчук Яків Трифонович,
Білохатнюк Степан Афанасійович,
Гриньов Яків,
Яковишен Григій,
Яковишен Арсень Григорович,
Яковишен Сава Григорович,
Яковишена Ганна Григорівна,
Кондратюк Дмитро Олексійович,
Герасимчук Прокіп,
Люберецький Трохим,
Захарчук Василь Максимович,
Захарчук Ганна Василівна,
Захарчук Євгена Василівна,
Захарчук Ульянов Васильович. Пошук імен триває.

За даними місцевої влади, які передавалися до районного відділення ДПУ, в селі Джурині у 1933 році з голоду загинуло 268 чоловік.

ДЕРЕБЧИН

Сучасникам

Сучаснику, на мить призупини ходу,
Прислухайся, затамувавши подих,
Почуй гомін із минулих літ,
Почуй шепіт вистражданих вуст,
Почуй лемент і страждання,
Землі рідної стогнання.

То все пеклом мученим звалося,
То все болем з минулого відізналося,
Коли, як мухи, з голоду вмирили люди,
А виконавці, мов шакали, ризкали повсюди
І відбирали останні крихти хліба у сиріт.

Хотіли знищити Україну, хотіли знищити народ,
Хотіли воленьку зламати,
Ой, скільки ж лиха на оцій землі було,
Смертей, страждань і болю.

Не обійшло це лихо й Дербчин,
Забрало в багатьох життях неоціниме,
Та все ж таки в майбутнє віри не зламало,
Не загинуло наше славне село,
Із попелу страждань знов ожило.

Сучаснику, призупини на мить ходу,
Прислухайся, затамувавши подих,
До подій днів минулих і страшних...

*Галина Анатоліївна Яцишена,
вчитель початкових класів
Дербчинської СЗШ I-III ступенів.*

Спільне горе Деревчина

*Борисевич Борис
Федорович.*

Понад півстоліття трагедія 1933 року перебувала поза увагою істориків. Але настав час повернутися і до цієї, раніше забороненої, теми. Правда про голод, якою вона не була б страхітливою, потрібна не лише тим, хто його пережив, а й молодому поколінню. Їм, спадкоємцям нашим, треба знати усе, щоб правильно визначитись у житті, щоб зрозуміти і підтримати старших, щоб розібратися в історії рідного краю.

У той трагічний час Сталін обрав шлях боягузливого і злочинного замовчування становища в сільській місцевості. Про це ми знаємо з багатьох статей, які тепер публікуються, із багатьох історичних джерел. Більше того, у січні 1933 року, коли справжній голод тільки насувався і ще був час для дій, він заявив з трибуни об'єднаного Пленуму ЦК і ЦВК ВКП(б): «Ми безперечно добивались того, що матеріальне становище робітників і селян поліпшується у нас із року в рік. В цьому можуть сумніватися хіба тільки закляті вороги Радянської влади» (Сталін Й.В., Твори, т.13, с.200).

Голодну трагедію пережив у ті літа і мій Деревчин. Ще сьогодні, зачепи лиш когось із старожилів, і поллється із глибини душі потік невгамовних і болючих споминів, змішаних зі смутком, страхом і слізьми. І в нас, як і в багатьох інших селах району, були випадки людоїдства, за що карали винуватців, віддавали до суду. А все це ж навіть не вкладається в голову, не піддається розумінню і важко сприймається, бо до якого ж відчаю треба було довести народ, щоб у серцях його прокидались страшні звірячі інстинкти. Слухаю розповіді і бачу, що не осуджують люди односельчан, які стали на такий жахливий шлях, а говорять про це, як про неповторну трагедію, як про спільне горе.

Ось кілька жахливих сторінок історії голодного 1933-го. Одне подружжя, (вони ще мали маленького сина) зарубало свою маму і з'їло, а голову закопали в хліві. Сусіди ж побачили, що довгий час

немає старенької і поцікавилися в сина, де ж його мати. Вийшла дружина, і вони разом говорили про те, що мама пішла в Юхимівку до родичів. І тоді сусіди, так і не дочекавшись господині, заявили в сільську Раду.

Прийшли представники сільської Ради з міліціонером, зробили обшук в хліві, де й знайшли голову жінки. Тоді син зізнався, що він зарубав маму, і вони м'ясо з'їли. А його дружина дістала з голови мозок і зварила для себе. Чоловіка з дружиною забрали назавжди. А маленького сина влаштували в дитячий будинок.

Цю трагедію мені розповіла **Станіслава Іллічна Драгомирецька**, яка проживала по вулиці Космонавтів.

Тільки в одній сім'ї Спіндровського в той голодний рік померло восьмеро чоловік. З родини залишилася лише дочка Ліда, вона спрдала свою хату і ходила по людях, що могла, те й робила за такий-сякий харч. Та з їжею було сутужно, жила фактично впроголодь, а потім і померла.

Багато жінок, як от Параска Мазур, з вимитого жому пекли млинці, додаючи в них мелясу. У ці тяжкі роки було дуже поширеним злодійство. Крали все, що можна було з'їсти чи обміняти на їжу в інших селах. Було багато незнайомих людей, які ходили з одного населеного пункту в інший у пошуках їжі. Жителька села **Ганна Йосипівна Венгрус** розповіла, що той же чоловік, окрім своєї мами, зарізав ще й таку чужу жінку, яка просила їсти, подорожуючи від хати до хати.

Броніслава Бартківна Бобик згадувала, яке велике було у сім'ї свято, коли їй пощастило роздобути жменьку пшениці.

Незрівнянним делікатесом для односельчан була перша зелень, яка з'явилася навесні 1933-го. Борщ варили із жалкої кропиви, домішуючи лободу та інші бур'яни, і це вважалося досить смачною їжею.

Дорогі мої односельці... Скільки вас, опухлих, огрубілих від скрути, впало голодною смертю. Скількох перевіз на кладовище у спільну яму Володимир Миколайович Березовський. Навіть найприскіпливіший статистик не встановить уже справжнього числа безневинно страчених. Вічна вам пам'ять!

Б. Борисевич, 1989 рік.

Юніцька Н.М.
Сімченко Л.А.

Рана в пам'яті народній

*Болить душа про горезвісне минуле,
Що пережили наші земляки:
голодомори, репресії, війну.
Страшні спогади закарбувалися
У серцях людських на всі віки.
Раною ятрить тебе,
Як забирали з людських осель
поживу до краплини,
Висипаючи із торбинок,
З горщечків, банок, навіть із пеленок
Оті страдницькі зернини,
Що привинула мати до дитини,
Одні голоду не знали –
Інші ж пухли, рідних поїдали.
Вмиралі люди в страшних муках,
Яким не було краю і кінця.*

**Філярович Ганна Омелянівна,
жителька села Деробчина.**

Події голодування селян в Україні не знаходили відбиття у документах офіційних установ. Сталін наказав ставитися до голодомору як до не існуючого явища. Навіть у стенографічних звітах планів ЦК ВКП(б) і протоколах політбюро ЦК слово «голод» не згадувалося. Завіса мовчання над конаючим українським селом ударемнила всі спроби допомогти з боку міжнародної громадськості, яка дізналася про голод. Щоб запобігти втечі голодуючих за межі республіки, на її кордонах були розміщені загороджувальні заони внутрішніх військ. У поїздах і на станціях бригади працівників ДПУ перевіряли багажі пасажирів і конфісковували продовольство, яке селяни купували за великі гроші або обмінювали на цінні речі в сусідніх з Україною місцевостях.

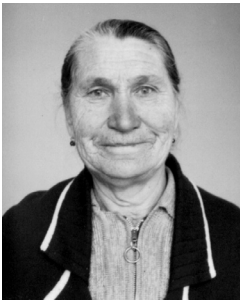
Смертність від голоду, починаючи з березня 1933 року, стала масовою. Майже всюди органи ДПУ засвідчували випадки людоїд-

ства і трупоїдства. Такі факти мали місце і в Деробчині. Свідченням цього є спогади наших односельчан.

*Була подія ця давно,
Голодували люди у країні,
Вела в провалля смерть усіх без розбору.
Та кожен вижити старавсь,
Хто як міг, так і каравсь,
Щоб де-небудь ту їжу роздобути
І заодно покараним не бути.
Щоб владу більшовицьку не дражнить,
А просто в той нелегкий час,
Коли не думали вони про нас,
Лишиться на світі жить.*

Білоконь Тетяна.

І справді все це було. Безліч болю, жаху і нездійснених бажань тайлось в серцях тих людей, які пережили страшні події голодомору.

*Турчак Ольга
Леонтіївна.*

Ось що нам розповіла **Турчак Ольга Леонтіївна**, 1924 року народження.

«Бувало, зберемося ми, дітлахи, у невеличку групку і йдемо до заводської ями. Там шкрябали залишки жому і зі сльозами на очах випрошували склянку меляси – такий був харч. А коли вже не могли нічого дістати з їжі, то йшли допомагати більш багатим на той час людям копати городи. Картопля, яка збереглась в землі з осені, була наша. Цю картоплю ми сушили, розтирала на муку, потім мастили пательню воском і пекли млинці. Так, як в той час мені уже було 9 років, то ходила я по наймах, бавила дітей на Василівці. За це мені давали плату – миску гороху.

Моя тітка, мамина сестра, Марія і її чоловік Оксентій померли від голоду. Залишилося у них троє дітей – Роман, Ольга, Ліда».

Кожна історія з уст людей, які пережили жах голоду, звучить по-особливому. Слухаючи про минулі події, ти ніби переселяєшся в той час.

Костенюк Марія Андріївна.

Ще одну історію нам розповіла **Костенюк Марія Андріївна**, 1919 року народження.

«Люди в ті роки були дружніми, допомагали один одному. В нашому господарстві була корова. Сусідка, яка працювала в колгоспі, просила, щоб мама доглядала за її чоловіком. Її чоловік вже був присмерті, опух від голоду. Моя мама дала їй склянку молока, щоб хоч якось підтримати дух життя, не дати смерті хазяйнувати в їх будинку.

Пам'ятаю, моя мати завжди старалась ділити молоко всім сусідам порівно, підтримувала їх у важкі часи. А на полі, якщо хто візьме пляшку молока, то ділить по ковтку для всіх. Ще приносили люди з колгоспу пайку хліба і баланду і ділили потроху тим, хто страждав від голоду.

Був такий випадок, коли віз кіньми чоловік з колгоспного поля підводу буряків. Діти бігли слідом за ним і просили дати їм бурячка. Кожна людина, в якій ще збереглись моральні цінності, має серце і душу. Їздовий подивився, чи нікого немає на дорозі, зіштовхнув з підводи ногою декілька буряків. В очах дітей весело заграли вогники щастя від такого дарунку, бо вони вже матимуть справжні ласощі».

А ось що розповідала нам **Стегалюк Клавдія Андріївна**, яка народилась в 1917 році і якій на час голодомору вже було 16 років.

«Моя матір померла, коли мені ледь виповнилось 6 місяців. Тато поховав маму і поїхав до Новосибірська. А мене, новонароджене маля, доглядала бабка, батькова мати, Стегалюк Явдоха Євдокіївна.

У той злочасний голодний рік, пам'ятаю, візьме бабця якісь рушники і йде в село Круги до кацапів, а звідти приносить лушпину з картоплі.

Ось такий був обмін і такий був харч.

А то пошлють мене бабусю на город, щоб я там лободи та павутиці нащипала, і зварять вони з того всього куліш. А ще ходили зі

мною в їдальню колгоспу імені Молотова. Та їдальня була розташована в хаті репресованого селянина. Бабуня просили кухарку:

– Дай хоч черпак їжі сироті.

Та, змилюючись, вливала мені в кухлик їжу. Отак і вижила я – сирота без батька, без матері. Моя бабуся допомогла мені вижити. Низький уклін їй за це».

Люди, будьте чуйними не тільки в годину нещастя, а будьте чуйними і в радісну мить!

Білоконь Тетяна, 10-а клас.

1933-й рік... Коли чуєш ці слова – душа болить, адже це один із найстрашніших років, які пережив наш народ. Зараз ми вже можемо відкрито говорити про той жахливий час, але у душі невимовний біль за людьми, які не змогли вижити під час голоду. Від очевидців того жаху ми дізнаємось різні історії...

Люди, попри все, залишалися людьми, але деякі втрачали розум, і про таких людей говорити, мабуть, важче за все.

У голодний рік голод не обминув багатьох. Мав місце він і у нашій місцевості. Дехто з людей вижив, а дехто у відчаї втратив розум. З боєм розповідають історії живі свідки тих часів. Страшну історію, від якої навертаються сльози, страх і біль, розповіла нам жителька із Василівки **Сухарева Галина**.

У селі Мала Дербчинка проживала сім'я (на жаль, прізвища учасників трагедії не збереглися у пам'яті людей), яка складалась з п'яти дітей, чоловіка і дружини, Прийшов голод і у їхню домівку. Першою втратила сили і померла дружина, залишивши свої рідні кровиночки з татом. Голод ще не затьмарив свідомість чоловіка, і він поховав свою дружину. Закінчилися усі їстівні припаси, і голод потроху почав затьмарювати розум батька. Діти плакали, просячи їсти, та й чоловіку, мабуть, не було сили терпіти це все. Але ніщо не виправдовує того, що він зробив... По черзі він почав вбивати своїх дітей і їв їх, переборюючи голод. Проходили дні, а батько не спинався. Залишилась одна дівчинка, яка, розуміючи, що скоро все скінчиться, сховалась від рідного батька в погрібник, але все рівно смерть не обминула її там. Вона

змогла сховатись від батька, але не від голоду, який і забрав її життя разом із тисячами інших невинних душ.

*Сухарева Галина
Андріївна з внуком.
Фото 1997 р.*

Батько-людоїд зумів прожити ще деякий час, але смерть йому не вдалось перемогти. Він повісився, взявши на свою душу не вимолений гріх: вбив тих, кому сам дав життя. Ми згадуємо цю людину. Він не зміг врятувати себе і не дав змоги вижити дітям, але той, хто спричинив голод, винен у тисячу разів більше, і у гріхах усіх цих людей можна звинувачувати лише лиходіїв народного горя.

Поліщук Олена, 11-а клас

*Очевидці голодомору в Дербчині.
В центрі Березовська Єлизавета Тимофіївна.*

Березовська Єлизавета Тимофіївна, 1915 року народження, жителька нашого села, є однією з очевидців голодомору.

За її словами, в ті голодні роки загинуло дуже багато людей. Серед них: Андрущак Матвій Іванович, Савінський Йосип Миколайович, Чубатюк Антон Фомич, Чубатюк Марія Іванівна, Капітанська Лікера

Броніславівна, Ковальський Антон Йосипович, Тиндя Семен Петрович, Мазур Микола Кльорович, Мазур Ганна Кльорівна, Мазур Йосип Кльорович та багато інших. По пам'яті всіх і не згадати...

Найбільше голод почав дошкуляти навесні. Основним харчем багатьох із селян були різні бур'яни, коріння рослин.

Коли на полі заколосилися зернові, то люди прокрадалися туди, щоб їсти ще недостигле зерно.

Брат Єлизавети Тимофіївни разом із дружиною пішли в поле по колоски. Додому не повернулися. З поля їх відвезли відразу на

кладовище. Одні казали, що то через отруту, якою було скроплено колосся, вони померли. Інші говорили, що подружжя померло через довге недоїдання. Сире, недостигле зерно стало важким харчем для їхнього організму.

Куца Марія.

Куца Марія, 1937 року народження, про голодомор знає зі слів своєї матері.

Батьки в ті голодні роки, коли бригади «червоної мітли» відбирали останній харч у селян, зуміли винести в ліс і закопати там трохи зерна і картоплі. Це і врятувало їхню сім'ю в голодні часи.

Також жінка розповіла про переказ страшного злочину, який стався в селі.

Галбиха Параска вбила свого наймолодшого сина, якому було три рочки, щоб врятувати від голоду інших, старших дітей.

Такі страшні факти, які передають з уст в уста, вражають своєю жорстокістю. Причина жорстокості – голодомор.

Лук'яненко Вікторія, 10-а клас.

*Село лежить в тумані.
Голодний рік, голодний день
Іде – не йде, повзе по мертвих,
Й хвалити Бога, –
Хоч повзе.
Якби він знав, якби побачив –
Сини ростуть на лободі.
Сини Радянської держави!
Та знає вождь, усе він знає...
М.Бурдинський.*

Пухли старі і малі, вимирали сім'ї і села. Кістява рука смерті ні вдень, ні вночі не випускала своєї кривавої коси. Однією з очевидців цього трагічного життя і смерті селян на Україні стала **Мазур Ганна Хомівна**, 1926 р.н. Ще зовсім малою дитиною була вона, коли в наше село завітало лихо – голодомор.

Люди в селі їли мишей, щурів, горобців, траву, муку з кісток.

Згадує Ганна Хомівна, що ті люди, які мали силу працювати, ходили на буряки. Там за їхню працю кожному давали по 200 г хліба і баланди.

Коли з'явилося листя на липі, то ми, діти, як саранча, обсідали дерево і поїдали той зелений харч. Якось дві неділі лив дощ і не давав людям змоги ходити на буряки. Пайок їм не видавали. Саме на цей період (два дощових тижні) припадає найвищий рівень смертності у нашому селі. Люди масово вмирали. Не було змоги ховати людину в окрему яму, тож копали великі загальні могили і вивозили туди трупи всіх померлих людей.

У моєї свекрухи, Мазур Тетяни Миколаївни, померло четверо дітей у голодний рік. Дві дівчинки померло у вівторок, а уже в четвер попрощалися зі світом ще дві доньки. Ця втрата стала для Тетяни Миколаївни настільки болісною, що вона все життя оплакувала своїх діточок, які не зуміли дожити до кращих часів.

Мого чоловіка врятували від голоду дід з бабою, забравши до себе на утримання. Дід працював на заводі, а там щомісяця видавали по 5 кг муки на кожного робітника. На той час це було справжнім скарбом.

Наша сім'я вижила, завдячуючи нашому татові. Від був репресований, але якимось незбагненим чином йому вдалося уникнути покарання, утекти. Батько десь влаштувався на роботу і вночі крадькома, щоб ніхто його не бачив, приносив нам торбинку чи то дерті, чи то муки.

Ми таки врятувалися від голоду, а скільки безневинних людей все-таки померло?

Тільки за один 1933 рік в Україні померло 10 мільйонів осіб.

*Мазур Ганна
Хомівна.*

Тож нехай же наші прийдешні покоління, як і ми, ніколи не зазнають такого жаху, який пережили і побачили наші прабабусі та прадідусі. Нехай вічно горить свічка пам'яті в нашій Україні за невинно померлими під час голодомору доньками та синами.

Воробйова Лідія, 10-а клас.

*Одні були і цар, і Бог,
Останній кусень хліба забирали.
Інші страждали, вмирили їхні діти,
Вмирили тихо – не кричали...*
Шентак Валентина, 10-а клас.

Бобик Ніна Іванівна народилась у 1921 році в с. Деробчині.

Настав жахливий 1933 рік. Керівництво Радянського Союзу провело ряд реформ, які сприяли створенню штучного голодомору в Україні. В пам'яті Ніни Іванівни збереглися згадки про те, як комісії під керівництвом партійних працівників, забирали у селян зерно, муку, худобу, продукти харчування. Люди практично не мали що їсти. Харчувалися лободою, кропивою, щиром, гнилою картоплею. Почали помирати маленькі діти, люди похилого віку.

Бобик Ніна Іванівна.

У сім'ї Ніни Іванівни від голоду найбільше постраждав батько (в нього опухли ноги), бо віддавав свою частку харчів маленькій доньці.

Очевидиця голодомору згадує той факт, коли померлих підбирали, складали на підводо і відвозили до загальної ями.

Людей, які приховували харчі, жорстоко карали. Ніна Іванівна пам'ятає, як висилали до Сибіру Вельського Володимира, Смичковських Федора і Антона, Мазура Михайла. Висилали не тільки чоловіків, а й жінок.

У селі під час голодомору працював лікарем Трояновський. Він сумлінно надавав допомогу людям, виконував свої лікарські

обов'язки. Ніна Іванівна із вдячністю згадує про це, бо лікар врятував від смерті у час голодного лихоліття її батька.

На даний час Ніні Іванівні виповнилось 85 років. Здавалося б, що про минулі часи можна й забути, але вона й досі згадує ті страшні випробування голодомором, які випали на долю нашого народу.

Шентак Валентина, 10-а клас.

З жахом ми чуємо все нові і нові випадки про життя людей під час голодомору. Страшно чути про той час, але забути чи викреслити з пам'яті ті події ми не маємо права, тому що усе, що відбувалось на нашій Батьківщині, ми повинні знати, пам'ятати, співчувати і старатись жити так, щоб ні в якому разі історія жахів не повторилась.

Однією з таких жаклих сторінок нашої історії був голод 1933 року.

*Гринюк Леоніда
Йосипівна.*

Страшний випадок стався у Семенівці. Його нам розповіла **Гринюк Леоніда Йосипівна**, 1931 року народження. І хоча в той час вона була ще зовсім маленькою, але переказ про історію того страхіття пам'ятає до цих пір.

– Жило у Семенівці подружжя Степан і Анастасія Казміришені. У голод їсти не було що, хіба якийсь гнилий овоч чи фрукт, який вдалось схвати. А от Настя часто їздила до Красного щось продавати, і люди подекували, що продавала вона холодець з м'яса. Ніхто не розумів, де вона його брала.

Одного разу ходила дівчинка – жебрачка милостиню просити і зайшла до двору Казміришених. Степан запросив дівчинку до хати, і сусіди це бачили, але скільки не чекали – дівчинка не виходила з будинку. Вирішили зайти подивитись: чим це так довго Степан частує жебрачку. Зайшли і побачили жакливу картину – дівчинка лежала задушеною. Зрозуміли тоді люди, звідки брала м'ясо на холодець Настя. Страшно стало... Адже вбити людину, заради власного блага, не могла людина, яка мала душу.

Вирішили люди вчинити самосуд. Примусили Степана нести дівчинку на руках до сільради, а самі йшли слідом, били його і дружину кілками. Біля сільської ради люди забили Степана до смерті.

Дружину залишили живою, тому що її брат був головою колгоспу, а отже, впливовою людиною, але примусили її на мотузці тягти чоловіка до цвинтаря. Там вона сама викопала для нього і дівчинки яму і здійснила поховання мертвих тіл.

У цій історії – страхіття 1933-го року, яке забути просто неможливо.

Никифоренко Катя, 10-а класу.

Голод 1932 – 1933 років – найстрашніше лихо, яке довелось пережити українському народові за всю його тисячолітню історію.

Аналогів, спричиненого владою голодомору, не існує ніде в світі. Голодомор, який був в Україні, не обминув і наше село Деревчин. Він змінював людей фізично, роблячи із здорового, сильного та працюючого народу слабких, опухлих, безсилих людей. У людини, яка переживала голод, уже майже не залишалось нічого святого. Її організм вимагав лише їжі, забуваючи про все... Таких людей були мільйони.

Ось розповідь нашої односельчанки **Недибалюк Людмили Миколаївни**, 1931 року народження, яка повідомила одну з історій невимовних жахів.

«Одного вечора мій дід пішов на пошуки їжі і забрів на город сусіда, щоб знайти там хоча б гнилу картопельку. Довго шукав, та нічого не траплялось. Так він дійшов аж до кінця городу. Зразу ж за городом знаходився цвинтар. І дід почув, що звідти долинали якісь звуки. І він вирішив піти туди та подивитись, що ж там таке. На цвинтарі була яма загального поховання померлих від голоду людей. Мій дід став свідком страшного, невимовного жаху. Арсен, односелець, їв нещодавно померлу дівчинку. Страшно зляканий таким видовищем, яке перекреслює людську сутність, мій дід втік якнайшвидше додому. Коли він нам це розповідав, то ми іще довго не могли отямитись від того, що в нашому селі були люди, які називалися жахаючим словом «труподі».

Протягом 1932 – 33 років мільйони українських людей пішли із життя через голодомор.

Голод – це найбільший біль, сльози та туга нашого народу. Ми не маємо права забувати про часи лихоліття!

Колеснік Тетяна, 11-а клас.

Історія кожного, хто жив під час голодомору, індивідуальна і неповторна. В кожній історії таїться жах того часу. У 1933-х роках найбільший шанс мали вижити ті люди, в яких була корова, або хто працював в колгоспі, де за роботу на буряках давали «болтушку» і шматок чорного хліба з висівками. Люди старалися залишатися людьми, але траплялися випадки людинопоїдання.

У Деробчині проживав Марценюк Антон разом із своєю дружиною. Він вбив свою матір. Голову закопав у гній, а рештки тіла склав у горщик і тримав у підвалі. Старої жінки ніде не було видно, і це занепокоїло сусідів. Вони запитали в Антона, де його матір. Він відповів, що вона пішла в Травну, до сестри Юзі. Жінки працювали в полі і зазвичай всі разом обідали, крім невістки з сім'ї Марценюків. Вона з певного часу почала їсти окремо. Робітничі зазідали, що тут криється якась таємниця. Вони відслідкували, що вона їсть людське м'ясо. Повідомили міліцію. Під час розслідування виявилась вся правда страхітливої історії. Антону наказали відкопати материну голову, помити її і носити в кожну хату, промовляючи: «Люди, я вбив свою матір». Так і носив він, караючись і мучачись, попід хати голову своєї матері на тарілці. Його забрали із села. Більше ніхто про нього нічого і не чув.

Подробиці цієї історії повідомили **Вовк Іван Андрійович** та **Мазур Ганна Хомівна**.

Поліщук Олена, 11-а клас,
Яцишен Сергій, 11-б клас.

Ці страшні часи пережили й багато інших наших односельців. З нащадком однієї із сімей, які були свідками тих подій, **Вінарською Валентиною Михайлівною**, 1944-го року народження, довелося поспілкуватися і мені. Ось що вона розповіла: «Моя бабуся, Бойко Феодосія Карпівна, 1879 року народження. Мій дідусь, Бойко Дем'ян Іванович, народився в 1881 році. Він був членом комнезаму. В голодомор працював головою колгоспу ім. Ворошилова. Щоб врятувати колгоспні коні, дід віддав наказ розібрати стріхи старих хат, в яких не жили люди, і різати на січку. Коні все-таки здихали, а на діда хтось написав скаргу.

Приїхали із району, зібрали великі збори. Зелінський Кароль виступив із промовою: «Чого ви засуджуєте Бойка Дем'яна за те, що

коні здихають? Подивіться краще на себе, ви всі від голоду попухли». Діда виправдали.

Дід Дем'ян просив людей, щоб ішли на роботу в колгосп, бо там варили сяку-таку лемішку. Тоді була велика строгість за крадіжку зерна. То дід казав: «Не крадіть додому, бо потім не оберетесь лиха, а беріть в жменю чогось (чи гороху, чи ячменю, чи пшениці) і варіть в бовтанку, буде ситніше».

Зося Петельчиха дуже хотіла їсти. Голод затьмарив їй очі, і вона встромила обидві руки у той куліш, щоб дістати варене зерно. Жінка обварила собі руки.

У бабки в ямі збереглася торішня картопля, але вона зіпріла. Люди приходили до неї, вишиковувалися в чергу, і вона їм всім ділила по мисці тієї картоплі. Бабка також підгодовувала сім'ю Борщевських, в яких не було годувальника. У них була корова, то їй доводилось по десять разів на день її доїти, щоб хоч трохи молока відлити людям, які приходили просити.

В Деревчині жила стара жінка, яка доглядала 2-ох річного хлопчика. Від голоду у неї затьмарився розум, і вона з'їла хлопчика, приготувавши його в печі. Міліція забрала жінку, ніхто її більше не бачив.

Від бригади, яка витрушувала збіжжя, бабця сховала зерно в стріху у маленьких мішечках. Коли люди приходили просити, вона діставала ті мішечки і роздавала зерно.

Голод 1932 – 1933 рр. спричинив великі втрати людей, особливо дітей і стариків. Ми повинні свято берегти пам'ять про цих людей. Адже вони, жертвуючи власними життями, боролись за волю і незалежність України, за її культуру і національні надбання.

Барановська Олеся, 11-а клас.

*Березовська Ганна
Станіславівна.*

Березовська Ганна Станіславівна, моя бабуся, народилася 20 грудня 1921 року в Деревчині.

У 1933 році їй було 12 років. Вона пам'ятає голод у своїй сім'ї. Не було хліба, не було їжі.

В бабусі були ще сестричка і братик. Одного разу їхня мати пішла до костьола, залишивши дітей з батьком. Вони плакали, бо хотіли їсти. Тато поліз на горище, дістав великий

самовар і жменьку цукру, скип'ятив чай. Діти понапивалися чаю, але їсти все одно хотілося. Через деякий час від голоду опух батько. Вжити допомогла рослинність, яка росла в лісі.

Люди викопували із землі мертвих коней і споживали як м'ясо. Багато хто, скуштувавши мертвої конини, відразу ж і помирав.

Никифоренко Катя, 10-й клас.

ДЕРЕВ'ЯНКИ

(Боровське, Кропивня, Мишовське, Роля, Сурогатка)

*На цій горі, на пагорбі Печалі,
Де все болить – від квітки до хреста, –
Ідуть дощі вдовиними плачами...
На цій горі, на пагорбі Печалі,
Німіє слово і мовчать уста.*

Борис Олійник.

Килівник Л.А.

Велетенський насип у саду

Могила

*жертвам Голодомору 1932-1933 років, яка височить серед яблуневого саду
в с. Дерев'янках.*

Надзвичайно загострилася ситуація на селі в зв'язку з природним фактором – посушливе літо і, як наслідок, сильний неврожай (в першу чергу зернових культур). Але плани хлібозаготівель залишились без змін (а часто місцеві керівники, як сільські активісти, а особливо районні, прагнучи «вислужитись, збільшували норми для кожного населеного пункту).

Як наслідок, на наші села насунувся небачений за всю історію існування голод, який забрав у могили тисячі людей.

До сьогоднішнього дня височить серед колгоспного саду с.Дерев'янок велетенський насип братської могили – як пам'ять про невинно убієнних.

*Дуба Анастасія
Михайлівна.*

*Шалавінська
Марія Дмитрівна.*

*Шалавінська
Параска Дмитрівна.*

Учнями школи впорядковано територію навколо могили, проводяться дні скорботи за участю жителів села та священників. Силами пошуковців із числа учнів Дерев'янської школи зібрано десятки свідчень очевидців та їх розповідей про Голодомор 1933 року. Наводимо деякі з них:

Розповідала **Параска Сидорівна Килимчук**: «Наша сім'я понесла велику втрату у 1933 р. Чотири душі з нашої хати забрала голодна смерть. Померли тато – Матвійчук Сидір, і діти: Петро – 6 років, Сергій – 8 років, Ілько – 4 роки».

Згадує **Одарка Іванівна Невзгода**: «Ми їли все, що попадалось під руку: гнилу капусту, листя з дерев, кору, лісових равликів, вужів, котів. Голодні люди крали в колгоспі мелясу, пили її, а через деякий час вмирали».

Чахли від голоду коні. Якщо тварина здихала, то жителі накидалися на цю здобич як на небувалий наїдок.

Доведені до відчаю, селяни змушені були красти в колгоспах. За це з ними жорстоко розправлялись і конфіскували все майно.

Лукашик Євген, 4-й клас.

Розповідає **Іванкова Зінаїда Петрівна**, 1923 р.н., с.Дерев'янки.

«У 1933 році люди голодували через те, що влада забрала зернові і інші продукти. Люди працювали за неоплатний трудовдень. Людей виганяли з хат на вулицю, забирали все, що вони мали. Якщо

дитина чи доросла людина взяли з поля колосок чи зернину, то охоронці били гумовими буками. За день роботи у полі давали на обід рідкої юшки, а працювали цілий день.

Люди від голоду пухли і вмирили. Їх ховали без труни. Навіть таких, які були ще живі, скидали у могилу. Боляче згадувати про це тому, що все це робили свої ж люди – односельчани. Вони не співчували, не рятували, не допомагали, а ще живими скидали у могилу. Пам'ятаю, як хлопчики такі, як я ловили, горобців і голубів. Варили їх і так вижили».

Піх Людмила, 4-й клас.

В нашому селі у селян продовольство вилучали Аксентій та Лисий Петро. Вони ходили і забирали їжу, зерно, птицю, яке шукали в дворі, в хаті, в печі, на горищі та в інших місцях, де можна було щось заховати. Забирали все, залишаючи сім'ї на голодну смерть.

Під час голодомору багато людей пухло. Вмирили під хвірткою, хатою, мурами. В селі були визначені уповноважені, які забирали мертвих людей, це – Парадовський Аксентій і Михайлина Петро. Ховати вони везли не тільки мертвих, а й ще живих, які доживали останні хвилини. За одну людину, яку брали на воза і закопували на Сурогатському кладовищі, отримували 400 грам хліба. В селі багато людей померло, де було в сім'ї 16 чоловік, то залишилося 2 чоловіки.

Від голодомору постраждали всі люди. В с.Роля постраждало 40 великих сімей.

Голодомор виник у зв'язку з тим, що в людей позабирали землі, худобу, зерно, що люди працювали на полях майже безкоштовно.

На той час у селі було лише 4 корови. Одна з них була у сім'ї Грабовецьких. Під час голодомору люди приходили до Грабовецької Ганни і просили, щоб дала хоч квартинку молока. І жінка ділилася останнім, хоч мала велику сім'ю.

Без втрат не обійшлося і в сім'ї Грабовецьких. В ці жахливі роки помер батько Грабовецької Ганни, а мати – Юстина, була вже спухла. Але, дякуючи Грабовецькому Василеві, вижила.

О. Шаповал, 9-й клас.

Спогади **Лозової Євдокії Михайлівни**, жительки с. Дерев'янок.

«У 1933 році наша країна опинилася у чорній пітьмі. Це був голод.

Люди з кожним днем марніли і худли, тому що зовсім на було що їсти. Бабка мені розповіла, що коли ходили бригади людей, які відбирали, то відбирали все, що попало їм під руку. І коли мати просила, щоб залишили хоч бурячок, то її жорстоко били батогами, а вона на колінах плакала і благала не забирати все. На дітей, які теж дуже плакали, ніхто не звертав уваги. Люди помирали ходячи. На той час у всіх було тільки одне на думці: де взяти крихту хліба або ж щось інше їстівне. Їли все: кропиву, бруньки з дерев, гнилу картоплю. От так, сину, і виживали.

Та не дай Боже пережити таке більше нікому!»

Коли бабка мені розказувала – на очі набігли сльози, подумки вона знову пережила ті страшні часи.

Лозовський Андрій.

Розповідає **Лукашик Анастасія Андріївна**, 1922 року народження, з села Боровське: «Прийшла до нас бригада активістів і почала вимагати від нас, щоб усе віддали в колгосп. Батько сказав, що не віддасть коня. Тоді його побили. А на той час він був хворий і через кілька днів помер. У нас забрали усе майно: коня, корову, плуга і граблі та інший реманент. В клуні зробили колгоспну конюшню. Згодом нас вигнали з будинку. А нас у мами було 7 дітей: 3 хлопчиків і 4 дівчаток. З голоду поспухали усі. Лишилися тільки я і менший брат, якому було лише 5 років.

Я була в сім'ї найстарша. Щоб вижити, ми їли жаб, мишей, лопухи, кульбабу, листя з дерев, гнилу картоплю. Деякі жінки, в яких було по 15 – 10 дітей, вбивали і їли їх, щоб вижити під час голоду. Борошно ми робили з перетертих кісток мертвих людей і смажили на сухій сковороді без олії».

Учні 7-го класу.

Очеретна Марія Меркурівна, жителька села Сурогатки пригадує страшну історію. Пам'ятає одну жінку, яку прозвали Кульчиха. В неї було троє дітей. Збожеволівши, вона зарізала двох

дітей і з'їла. Це бачив її старший син, який встиг втекти, чим і врятував собі життя.

До Кульчихи прийшли з сільської Ради і знайшли під припічком дитячі кістки.

Її не судили, вона і так була тяжко хвора, зачинившись в хаті, не виходила навіть на вулицю. А згодом померла.

Голодні люди в той час їли все: і гнилу картоплю, і буряки, і бур'яни, і бруньки та листя. А що вже раділи, коли приходило літо. В цей час можна було збирати і їсти суниці, різні ягоди (вишні, черешні...), а також гриби. Гриби часто їли одразу ж сирими. Часто й від цього помирали. А закопували людей у загальну яму в Дерев'янському садку, де і сьогодні височить ця висока могила і до сьогодні нагадує нам всім про ті страшні роки голодомору. Прибрана дбайливими руками дітей, односельців, обсаджена квітами, на ній завжди є краєць хліба, який свідчить про відсутність його колись, що призвело до такої великої трагедії.

Страшна історія трапилась в ті страшні роки з **Ганною Шевчук**. В той час їй було 12 років. Сусідка, яка жила з сином, запросила її до хати і попросила щось підняти. Коли Ганна нахилилась, хлопець вдарив її сокирою та не зміг зразу вбити, сил не було. Ганна почала кричати, її почули сусіди і врятували від смерті. Згодом ця ж мати зарубала свого сина і з'їла. Дуже швидко вона померла. Її несли на цвинтар на драбині, бо труни не було. Біля яру драбина розвалилась і тіло засипали в яру, там, де воно впало.

Ганна Шевчук в часи голодомору втратила маму, Юганку, двох братів – Андрія й Івана та сестру Палажку.

А тепер, якщо побачить бабця Ганя хоч крихту хліба, що впала, чи будь-яку іншу страву, яку кинули, вона з болем пригадає ті голодні роки, коли без цієї крихти хліба гинули мільйони людей. Земля і сьогодні здригається від тяжких мук, що витерпіли невинно убієнні.

Шалавінська Н., Кравецький О.,
Алексєєв В., Томчук О. – 6 клас.

*Квіти пам'яті, свічки пам'яті до могили невинноубієнних
приносять нащадки.*

*Хвилина мовчання,
Хвилина зажури. –
Це спогади й болі,
Це страшнії думи...*

У яблуневому саду в Дерев'янках

Фото 2005 р.

Панахида...

*Обов'язок нашої пам'яті,
Обов'язок нашого серця –
Згадати всіх мертвих,
Їм поклонитись прийти.*

ДОВЖОК

*Пекельні цифри та слова,
І серця б'ють, неначе молот,
Немов прокляття ожива –
Голод... Голод...*

Партека Т.В., Антонюк Л.Г.

Замулений колодязь

«Пам'ять – нескінченна книга, в якій записано все: і життя людини, і життя країни. Багато сторінок написано кривавим і чорним. Читаєш і подумки здригаєшся від жаху. Особливо вражають сторінки, де смертним шрифтом викарбувано слова про голод і сатанинські обіцянки «вождів».

Трагічна пам'ять про голодомор – то як чорний, замулений колодязь, у який, можливо, і не хотілося б заглядати, бо побачимо себе далеко не такими, якими б хотіли бачити. Але мусимо подивитися в цей колодязь чесно, нічого не приховувати, аби не повторилося найстрашніше за всю історію України – штучне, насильницьке винищення людей.

1932 – 1933 рр. – роки голодомору. Це найстрашніше лихо в історії України, найболючіша рана українського народу. Це була цілеспрямована запланована акція влади проти власного народу. Урожай в 1932 р. був не нижчий, ніж у попередні роки. Однак Сталін шляхом голодомору вирішив знищити селян України, які опиралися колективізації. У село прийшло розпорядження – збільшити здачу хліба державі. З колгоспів вивозили все зерно, навіть посівне; забирали не тільки колгоспне, а й те, що знаходили по хатах і в селян-одноосібників.

«Червона мітла» по кілька разів проходила по всіх домівках. Знуцанню, як згадують старожили, не було меж. Залякуючи виселенням до Сибіру, забирали з хати все, що попадало їм на очі. Хліб забирали до останньої зернини.

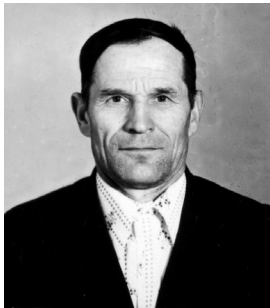
Селяни, не маючи що їсти, варили юшку з бур'янів.

У селі зникали коні, вівці, корови, птиця. Ловили та їли собак, навіть ворон і горобців. Багато жебраків ходили дорогами. Люди масово пухли з голоду і помирили цілими сім'ями, трупи валялися

на вулицях. В результаті голодування в селі Довжок 1933 року померло 100 чоловік, що становить 12% жителів села.

Пройдуть роки, минуть десятиліття, а трагедія 1933 року все одно хвилюватиме серця людей – і тих, кого вона зачепила своїм чорним крилом, і тих, хто народився після тих страшних років. Вона завжди буде об'єднувати всіх живих одним спогадом, одним сумом, однією печаллю. Адже й нині живе у пам'яті народу прокляття тим, хто збиткувався над його долею і життям. Ще й досі у сні селян приходять ці похмурі тіні, ще й досі кровоточать роз'ятрені серця, болять душа, що звідала болю до краю.

Нехай кожен із нас торкнеться пам'яттю цього священного вогню – частинки вічного. А світло оцих свічок хай буде нашою даниною тим, хто навічно пішов від нас, хто заради торжества справедливості жертвував собою. Вони повинні жити в нашій пам'яті.

*Партека Михайло
Маркович.*

Партека Михайло Маркович, 1926 р.н., житель села Довжок, очевидець тих страшних подій, розповідав:

«...Селом тоді було важко пройти. Люди лежали попід тинами мертві. Живі їх збирали на підводу і вивозили на цвинтар. Були такі випадки, що по два трупи ховали в одну яму. Люди в роки голодомору займалися землеробством. Обробляли землю хто чим міг – хто бичком, хто коровою, якщо вона була. В селі не було ні лікарні, ні закладів торгівлі. В

хатах була страшна біднота. З лободи варили баланду. Пекли млинці з гнилої картоплі, їли жолуді. Урожаю вистачило б, який уродив, але сталінська влада зробила штучний голодомор.

Це остання хлібина, остання...

Очі горем налиті вщерть,

Батько й діти не їли зрання.

Це остання хлібина, остання,

Після неї – голодная смерть.»

А ось що згадувала жителька села **Байдацька Степанида Михайлівна**, 1913 р.н. Село Довжок в роки голодомору було дуже

бідне. Степанида Михайлівна згадує ті роки, і в неї на очах бринять сльози, які вона не може стримати.

Вона розповідала: «Їсти не було що, люди почали їсти жолуді, пекли млинці з гнилої картоплі, їли лободу, кропиву, цвіт білої акації.

У людей розпухали обличчя, ноги, животи. Ховали людей на цвинтарі. В сім'ї Степаниди Михайлівни було п'ятеро дітей, тато і мама. Тато помер, мама залишилася сама з дітьми, і вижили під час голоду. Степанида ходила по наймах, щоб не померти голодною смертю. Сапала буряки і за день заробляла 5 склянок муки. Це була дуже велика підтримка сім'ї. Вона проривала маленькі буряки і варила таку кашу.

А люди бідні у селі,
Неначе злякані ягнята,

*Стригуль Евдокія
Артемівна.*

Позамикались у хатах
Та й мруть...»

Стригуль Евдокія Артемівна народилася у 1917 році в с.Мурафі.

Але в три роки батько її віддав своєму братові, який проживав у с.Довжжук. «...Прийшов 1933 рік, рік голоду і рік смерті. За те, що не сплачували податки, забирали усе: зерно, картоплю, квасолю, пушку солі – і ту забирали. Моя тітка хороший одяг і білизну сховала, щоб не забрали. Прийшли до нас за податками і нічого не знайшли, тільки під припічком давню квасолю, яка уже почорніла, і ту забрали.

Під час голоду дядько помер. Залишилась я із тіткою. Вона ходила на базар перепродувати одяг, який заховала від комісарів. А я, голодна, залишилася удома. Піду до сусідів, постою під дверима, винесуть мені дві ложки борщу, закроплюся ним і піду додому. Про це дізнався мій батько і забрав мене додому. Їли ми листя з липи, у кого було трохи муки, перемішували її із перетертим листям і випікали палянички. Тато вночі ходив на рибалку. Наловить риби, а

*Байдацька Степанида
Михайлівна.*

мама її навіть не чистила, щоб менше було відходів, наварить нам юшки з риби... так і виживали.

Одного дня я із братом залишилася вдома. Чуємо, що хтось стукає у двері. Довго стук було чути, а потім стихло. Ми були налякані і тому не відчиняли. Коли тато прийшов додому, то на сходах під дверима побачив мертву дівчину. Тато із сусідом відвезли її на цвинтар і поховали. Люди у той час падали, вмирили, як мухи, пухли від голоду.

Бабка моєї невістки носила в Шаргород продавати білу глину. Продала глину і купила холодець, а в ньому були людські пальці. Міліція прийшла додому до тієї жінки, яка продавала холодець а в хліві були ситі свині, які роздирали тіла мертвих людей.

У Довжку проживав чоловік, який служив у церкві. Під час голодомору вся його сім'я вимерла, тільки залишився один хлопчик. Він ходив попід хати і співав церковні пісні, за це йому давали поїсти. Але вижити хлопчикові не судилося, бо у Клекотині його зарізали і з'їли...

У 1933 році на Петрівку почалися жнива. Я записалася у ланку. Вийшла в поле – нікого немає, закинула серп і вузлик у жито і побігла у Довжок до тітки. Вона зраділа моєму приходу. Метушиться по хаті і промовляє: «Добре, що ти прийшла». Я вгледіла у тітки за спиною ножа і не пам'ятаю, як вибігла із тієї хати, біжу, шпортаюся, землі під собою не відчуваю, а тітка услід кричить: «Маєш щастя, що утекла!..».

У 1933 році в Україні люди помирили на ходу, пухли від голоду, виживали, хто як міг. А держава все зерно вивозила за кордон, якщо зерно було неякісне, то назад його не повертали, а висипали в море. Це була масова і дуже жорстока розправа з українськими селянами за несприйняття колгоспного ладу».

Мандибура Аделька Якубівна.

Мандибура Аделька Якубівна, 1925 року народження.

«...Найстрашніше – це голод, який змушує людей звірити, робити страшні вчинки».

Я була тоді ще маленькою, та пам'ятаю все, що було, як зараз. Змушували нас записуватися

в колгоспи, мовляв, так буде краще. Батько не хотів, як і більшість селян, вважав, що він господар своєї землі.

Недалеко від нас росли розташована контора, в якій приймали усіх бажаючих здати свою землю. І дійсно, хто був у колгоспі, той голодомор пережив легше.

Як зараз пам'ятаю: росли у нас біля хати дві великі грушки. В одній із них було дупло, і ось коли прийшли забирати хліб, усе перевірили, навіть і те дупло, проте там нічого не знайшли.

Забрали все, що було: пшеницю, квасолю, цибулю – одним словом, усе, залишили помирати голодною смертю. І так було не тільки в нашій сім'ї, так було по всьому селу. Люди шукали різні засоби, щоб врятуватися.

У люту зиму люди ходили на річку, ловили рибу, раки, молюски. Деякі з них від холодної води хворіли і помирали. Я частенько бувала з батьком на такій риболовлі. Наловимо, бувало, риби, мати наварить – і їмо.

Жила по сусідству з нами одна сім'я, в якій був маленький хлопчик мого віку, тихий, спокійний, сором'язливий, з дому практично не виходив. І ось одного разу цього хлопчика не стало. Спочатку не помітили його зникнення, лише через деякий час здогадалися, що його з'їла мама. Такі випадки були не лише у нашому селі.

Багато людей вмирили голодною смертю, проте траплялись такі, які зуміли зберегти свої запаси від радянської влади.

Жили біля нас сусіди, надзвичайно розумні люди. Чоловік на прізвище Заєць, який прожив 120 років, був дуже начитаним і любив розповідати різні цікаві історії, тому у нього завжди збирались люди, щоб послухати. Поки він розповідав, його дружина топила піч і засипала пекти картоплю. Мені до цієї пори невідомо, звідки вони її брали?

Голод змушував людей робити божевільні вчинки, чинити безглузді звірства. Наприклад, була у нас в селі жінка Тодося. Вона украла курку у своєї свекрухи і закопала в землю. Це побачили сусіди і розголосили. Її вели селом і жорстоко били. Одяг у неї порвався, вона ледве перекидала ноги. А через 3 дні ця жінка померла.

Голод був страшний, його неможливо ні з чим порівняти, проте він пройшов, залишаючи за собою чорну смугу в історії не тільки нашого села, а й всієї України».

Гуцол Марія Кирилівна.

Гуцол Марія Кирилівна, 1926 р.н.

«Згадувати це дуже важко. Ми як такого голоду не знали. Мій батько був конюхом. З ним працювали його друзі: Кость, Данило і Дмитро. На роботі вони взяли посліду у мішечки. Зовсім мало. Але Дмитро видав їх. Мого батька, Костю, і Данила судили. Батька і Данила засудили на півтора року, а Костю – на два роки. Костя утік із в'язниці, а Данило не повернувся до своїх дітей, яких у нього було п'ятеро. Він помер у в'язниці.

Мого батька випустили з тюрми через півтора року. Він прийшов додому голодний, немитий, обдертий, із повною головою вошей.

1933 р. неможливо забути. У хатах не залишалося ні стільця, ні верети, ні рушника. Усе вимінювали на склянку крупи, на буряк. Їли лободу, кропиву, з сухого соняшниння вибирали білий м'якуш і варили, щоб що-небудь їсти.

Мій батько працював у колгоспі, то голоду як такого ми не знали. У нас була корова, було трішки капусти, кукурудзи і гарнаву. Але мама допомагала голодним людям, які приходили до нас. Одного разу до нас прийшов хлопчик Сьомка, в якого померли батьки від голоду. Цей хлопчик ходив попід хати і співав церковні пісні. Йому за це давали їсти. Мама теж йому дала шматочок хліба, і він пішов далі. У Клекотині хлопчик потрапив у хату, де проживали голодні мешканці. Вони його зарізали і з'їли. Прикро, але таких випадків в Україні у 1933 році було багато.

Мого батька примушували збирати податки. В однієї жінки він знайшов під соломою зерно, але його не забрав. Батько попередив жінку, щоб переховала зерно, бо прийдуть інші збирачі і заберуть. Так і сталося. Другого дня прийшли інші збирачі і забрали те зерно. Залишили сім'ю без зернинки, помирати з голоду. Це не одна була хата, таких хат було тисячі...

Людиноненависницький більшовицький режим вирішив голодом поставити український народ на коліна, змусити його будувати «комунізм» – квітуче життя для владноможної бюрократії – на кістках мільйонів людей».

Тринчук Михайло Савович, 1917 року народження. Він розповідав:

«Починалась колективізація. Ніхто добровільно не хотів іти до колгоспу, люди змушені були під примусом ставати колгоспниками.

Палили хати і обіцяли: якщо люди підуть працювати у колгосп, то отримають черепицю на хату. Людину, яка не працювала в колгоспі, називали куркулем, у неї забирали усе, навіть їжу зі столу.

У 1932 році прийшли до мого батька і запропонували записатись у колгосп, але батько відмовився. На другий день батька викликали у штаб і все-таки змусили записатись до колгоспу. Через кілька днів він заяву забрав. Після того прийшов виконавець і сказав здати у колгосп 1 центнер зерна. Батько не встиг здати 1 центнера зерна, як з нього вже почали вимагати три центнери...

Пізніше мама сама вступила у колгосп. Я, будучи старшим із дітей у сім'ї, ходив сапати з мамою буряки. Мені було тоді 7 років. Я сапав один рядок, а мама – три рядки. Мама підсапає свої рядки, а потім мені допомагає. Який з мене був робітник у 7 років? Мамі давали повне горнятко їжі, а мені – половину горнятка.

Прийшов страшний 1933 рік. Рік голоду, рік смерті.

На той час наша сім'я складалась із шести чоловік: мама, тато, два сини і дві дочки.

Тато ходив до кацапів городи копати. Назбирає там гнилої картоплі і принесе нам, а ми і тим раді. Тато дві неділі ходив на ту роботу і захворів. Він ще тиждень полежав удома і помер. Потім з голоду помер брат, а за ним і сестричка. Мама теж скоро нас залишила. Залишився я і сестра Софійка.

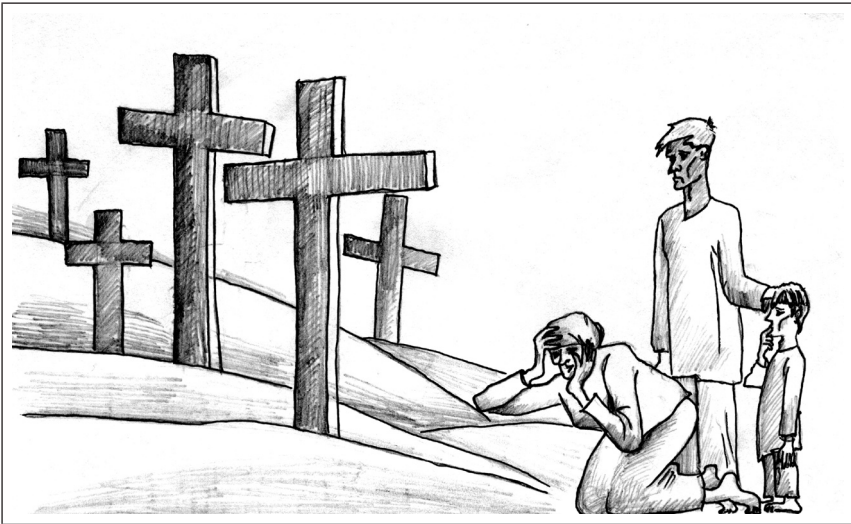
Я ходив просити по селі, але ніколи нічого не крав. Ходив до млина, збирав там качани з кукурудзи, лушпиння, ловив у річці жаб, їли листя з дерев, кропиву, лободу.

Тринчук Михайло Савович із доджанськими школярами.

Легше жити стало уже наприкінці літа 1933 року. Тому, що був новий урожай. За відпрацьований день у колгоспі давали трохи зерна. 1932 рік теж був урожайний, але український хліб або вивезли за кордон, або згноїли на складах. Це робилося для того, щоб знищити український народ, українську націю».

Учні-пошуковці: Іван Мандибура, 1990 р.н.,
Андрій Антонюк, 1992 р.н.

ЗВЕДЕНІВКА

Свирида С.В.,

Сулима А.П.,

Барановська С.Д.

Могили без хрестів

*Не звільняється пам'ять, відлунює знову роками,
А зітхну... Запалю обгорілу свічу.*

Помічаю: не замки-твердині, не храми –

Скам'янілий чорнозем – потріскані стіни плачу.

Піднялись, озиваються в десятиліттях

З даліни, аж немов з кам'яної гори надійшло.

Придивляюсь: «Україна, ХХ століття

І не рік, а криваве клеймо «Тридцять три».

Амор Королів.

Літа 7441 р. від створення світу (літа 1933 р.) від Різдва Христового був на Україні голод. Не було ні війни, ні суші, ні потопу, а ні моравиці. А була тільки зла воля одних людей проти інших. І ніхто не знав, скільки невинного люду зійшло в могилу – старих, молодих і дітей. І ще не народжених – у лонах матерів.

Голодомор 1932 – 1933 років є однією з найжахливіших сторінок історії України.

В цей період за якихось 20 місяців зупинились мільйони сердець, практично жодну сім'ю не обминуло страшне лихо: втрата рідних від голодної смерті. Це був період примусової колективізації, що супроводжувався злочинною політикою. Змушені силою вступати до колгоспів, селяни вдавались до різних акцій протесту, аж до вирізання та продажу худоби.

Спочатку селяни не вірили, що політика винищення селянства здійснюється за вказівкою згори. Селяни не усвідомлювали страхітливий план знищення українства, але це зрозуміли деякі політики.

Голодомор, який потряс Україну, викликав гнів, мабуть, у самого Бога – відмовилася змилоствитися навіть земля. Із цинічною жорстокістю комуністичний режим вивів за межі земного життя

мільйони українських синів і дочок. До сьогодні на їх могилах немає хрестів, не запалюються свічки...

У деяких селах на сільських радах вивішували чорні прапорці – це означало, що людей у селі вже немає. А в цей час на елеваторах і залізничних станціях під охороною міліції зберігалися сотні тонн хліба.

Так почався штучно створений голод 1932 – 1933 років.

Болючими є спогади жителів села Зведенівки про голодомор 1932 – 1933 років.

Спогад жительки села **Безпалько Тетяни Василівни**.

«...Я добре пам'ятаю, що десь на початку 30-х років створювали колгоспи. Створили колгосп і в нашому селі. Туди звели усіх коней і корів від господарів. Мого тата, Безпалька Василя, призначили конюхом. Я щоденно чула, як тато ввечері, після роботи, приходив і розповідав мамі, що коней немає чим годувати. До цих пір конюхи давали коням солому, яку знімали зі стріх з хат, котрі пустували в селі, а тепер і соломи немає. Вони підв'язують коней віжками і посторонками до бантин, щоб ті не падали, бо як упаде коняка, то підняти її вже ніхто не зможе.

У нас теж був білий кінь і корова – наша годувальниця, їх теж забрали в колгосп. Здохли й вони.

Тато був у розпачі. А потім покинув село і пішов за 15 км у якесь село – там був радгосп. Його прийняли на роботу. В радгоспі давали раз у день їсти і 200 грам просяного хліба. Наша мама і ми, діти – Марія і Параска, брат Іван та я, Тетяна, залишилися вдома. В господарстві нашому нічого не було: ні хліба, ні картоплі, ніякої худоби.

Якось була комісія – чоловік чотири чи п'ять. Коли вони, здорові дядьки, прийшли і відчинили сінешні двері, я сиділа у сінях на долівці і товкла качани кукурудзи, мама сказала, може, якісь млинці зробити. Вони обшукали всю хату і навіть горище, щоб забрати залишки зерна. На горищі мама в маленькому вузлику підв'язала до бантини, щоб миші не з'їли, 2 – 3 жмені кукурудзи на насіння. Я пам'ятаю добре, як мама плакала і просила не забирати цю торбинку, що це на посадку, вже скоро весна, треба садити. Не звертаючи уваги на благання матері, дядьки забрали до останньої зернинки

насіння кукурудзи. Ці дядьки ходили з великими палицями, на кінці яких були довгі щупи, вони увесь город і садок у нас прощупували, чи не захований десь у землі хліб. Після цього, це десь у березні 1933 року, мама пішла шукати тата. А ми із сестрою, щоб вижити, ішли до річки, тягнули шпичаки (очерет) із води і їли його, а потім, після танення льоду, знайшли мертву рибину і з'їли її.

Сестра спухла, а я ще трималася. Згодом приїхала мама з татом на підводі, і вже разом ми все це пережили».

З гіркими слізьми на очах згадувала вже доволі знесилена та змучена роками 94-літня Безпалько Тетяна Василівна.

*Крива
Ганна Іванівна.*

Спогад **Кривої Ганни Іванівни.**

«...Моя мама, Дмитришена Ольга Йосипівна, заховала 2 кг пшона у колицку під свою дочку, Дмитришину Докію Андріївну. І там знайшли активісти і забрали, залишивши дітей напризволяще, на страшну смерть. Свої харчі люди ховали, куди бачили. Мама ще трохи зерна заховала у річку, поклавши його у діжечку, та знайшли, зерно забрали, а діжечку викинули.

Деякі чоловіки брали зерно в мішки і йшли вночі закопувати їх в лісі. Викопавши яму, чоловіки сипали на її дно трохи полови, поклавши мішки з зерном, вони знову притрушували їх половиною, потім накидали землі, прикладали корчами трави, щоб ніхто не помітив, що там щось закопано. Так вони мали запас на зиму.

Люди виживали завдяки тому, що дехто мав корівчину-годувальницю сім'ї. Багато жителів села змушені були виїжджати в міста, особливо на Донбас, в пошуках роботи та від боязні смерти з голоду.

Пам'ятаю, як маленька незнайома дитина, з горнятком ходила від хати до хати, просила щось їсти. Неподалік моєї хати на дорозі вона померла. Страшний голод забрав багато дітей, чоловіків і жінок. Діти благали, просили у батьків, у сусідів, у незнайомих людей хоч що-небудь їсти. Голодомор 1932 – 1933 років залишився в пам'яті надовго у тих, хто його пережив».

Дмитришена Марія Андріївна.

Спогад **Дмитришеної Марії Андріївни:**

– Хоча я ще була дитиною, але все пам'ятаю до сьогоднішнього дня. Наша сім'я пережила велику втрату у 1933 році. Чотири особи з хати забрала голодна смерть. Померли: тато – Дмитришен Андрій Йосипович, діти –

Дмитришен Павло Андрійович, Дмитришена Докія Андріївна, Дмитришена Ганна Андріївна.

Батько, Дмитришен Андрій Йосипович, помер страшною смертю. Він поїхав кінями в ліс по дрова, але змучений та виснажений голодом, там біля воза і помер. Його довго не могли знайти, але один кінь випрягся і почав іржати, так його знайшли.

Його не могли по-людськи поховати, не було з чого зробити домовину. На цвинтарі викопали могилку і поклали його туди, приклавши дошкою, поклали біля нього ще одну дитину – Дмитришену Докію Андріївну, його дочку.

Ми, хто ще залишився живий, пекли з липового цвіту, кропили паляниці. Їли зелені, недостиглі, кислі яблука, груші.

Люди пухли і вмирили від голоду. В селі була створена група чоловіків, які відбирали в людей харчі і віддавали в колгосп. Люди на той час не жили, а існували, шукаючи їжу, як хижі звірі. Вони, звичайно, не могли всі вижити.

*Куца
Ірина Степанівна.*

Спогад **Куцої Ірини Степанівни**, 1915 року народження.

«Голодомор 1932 – 1933 років – найбільший і найстрашніший, – так вважає вона, згадує з великим жахом і болем. – Вживав хто як міг – пекли буханці з тертого насіння буряків, кропили, павутиці, гнилої картоплі, липового листя.

Люди пухли, вмирили з голоду на дорозі, попід тином, хатою. На кладовищі копалася одна яма, в яку звозили підводою мертвих і ще

дихаючих людей. Підвода виділялася з сільської Ради. Померли мої дід і баба: Здищук Тихон і Здищук Фотина.

Ходили бригади, які забирали зерно, крупи, все їстівне. Ховала я пляшку з насінням в солом'яний дах, на городі в землі – і все одно знаходили. Бувало так, що один ховав, а інший побачив і доказував в сільську Раду через заздрість до сусіда. Для того, щоб вижити, дід носив за 2 км від дому в ліс зерно, щоб сховати. Мій тато, Здищук Степан Тихонович, сховав на пагорбі в землі жменю зерна і за це його судили, дали 3 роки тюрми. Під час арешту він був вдома і його забрали до сільської Ради. Він попросився у вартового на двір і втік. Переховувався цілу зиму у тітки. Навесні прийшов додому і йому дали 3 місяці відробітку. Хто міг, ходили на роботу в радгосп, там давали шматок сухаря і якусь юшку. За один трудовдень давали дорослим по 50 копійок, а дітям – 25 – 30 копійок».

Спогад Адамчук Вероніки:

– В нас була велика сім'я: дід, баба, мати, батько, два брати і я, дочка. Коли наступив 1932 рік, голодний рік, почалось розкуркулення всіх сільських господарів, тому на наступний рік не залишилось нічого, що можна було б посадити весною. Це було просто нечувано – на багатих українських чорноземах забирали все до останньої зернини.

Дійшло до того, що дід, Адамчук Павло Іванович, опух з голоду, не маючи сил працювати, він уже просто лежав. Коли черговий раз приходили збирачі продуктів харчування, шукаючи щораз ретельніше їх, мати сховала на печі, де лежав дідусь, відро жита – і там знайшли. Одного із збирачів звали Левком, і він холоднокрівно забирає останнє, незважаючи на благання діда і плач матері. Збирає і співає, щоб не чути криків. На старості літ, як казали старі люди, покарав його Бог. Ходив по селу співав, нікого не слухаючи.

Дід Павло згодом помер. Це був 1932 рік. Мати й бабуся Михайлина працювали, заробляючи обід і 10 картоплин. Батько працював у бригаді мулярів. Переслідувався за віру. Доносили свої люди. Зробили показовий суд, покарали. Виїхав до Києва, там жив і помер в старості. З нами ще жила батькова сестра Франя з маленькою донькою Манею. Чоловік її поїхав на заробітки і там помер з голоду. Я була ще мала, тому не могла працювати. Мене залишали

вдома доглядати за дитиною, вона вже починала ходити, говорити, але від знесилення не могла піднести голови. На обід нам залишали борщ з буряка, який ми жадібно їли. Але він не допоміг і Маня померла. Тітка залишилася сама, ні чоловіка, ні дочки. На похорони ніхто не приходив – це було буденне явище. Померлих скидали на воза, загортали в спільних ямах.

Мати всі речі проміняла на харчі – були ж ми з багачів. Гарні хустки міняла за кілька картоплин, за бурякове насіння, з якого молили муку і пекли млинці.

Була люта зима, стіни всі були в інеї, мороз пробирав наскрізь. Прийшли комісари, забрали кожух і рядна, якими ми вкривалися. Відкрили усі двері, перегнали нас до холодної кімнати, викопали 5 ям, шукаючи зерно. А потім сіли на лавці і курили страшенно їдкий тютюн. Дим чавив і заважав дихати. Не мали ні жалю, ні совісті.

Ми часто ходили в ліс по дрова стежкою через пшеничне поле, де зустрічали мертвих односельчан, які шукали порятунку і були вбиті сторожами або голодом.

Сотні тисяч селян в пошуках їжі блукали по своїй же рідній землі, благаючи допомогти хоча б їхнім дітям. Але голодомор жалю не знав, вмирало від голоду й діти. Вмирало від опухання, хвороб, самогубств, ставали жертвами людодства.

Спогад **Зарічняк Тетяни.**

Згадуючи наслідки голодомору 1932 – 1933 років, вона розповіла про те, що в селі жила сім'я, в якій було 8 дітей, а їсти не було що. Сусіди побачили, що кількість дітей в цій сім'ї зменшилась. Про це повідомили голові сільської Ради. Він зібрав людей і пішли до цієї сім'ї. Люди побачили, що в хаті валялися дитячі кістки і зробили висновок, що, коли не було що їсти, вони з'їли троїх своїх дітей.

Була скликана сходка села. Прийшло багато людей і прийшли батько і мати цієї сім'ї. Люди на них кричали, а потім почали кидати камінням, вони тікали аж до стадіону. Це був один такий випадок, про який довго говорили люди в нашому селі.

Жителів нашого села примушували вступати в колгосп. Хто вступав у колгосп – тому в кінці робочого дня давали миску баланди, якою вони могли хоч трохи нагодувати своїх дітей. А хто не хотів вступати в колгосп, в того забирали все.

Легше було прожити влітку, коли достигла пшениця. Тим, хто працював на полі, ввечері давали по жмені пшениці. Люди приносили пшеницю додому, мололи на жорнах і з тієї муки пекли кілька паляниць. Так вони могли прогодувати свою сім'ю...

Спогад **Фігури Марії Герасимівни.**

«...Тяжкі роки голодомору забрали в селі багато життів. Люди вмирили сім'ями. Їх навіть не хоронили з почестями, а вивозили і ложили в невеликі ями, бо не було сил викопати нормальні, померлих завивали в рядна і ховали. На теперішній вулиці Шевченка жила сім'я Галбів. Чоловік помер з голоду, але жінка не похоронила його, а різала на шматки, їла сама і годувала п'ятирічну дитину.

...В сім'ї Мельничука Тимофія було 9 дітей. Вже дорослі дочка Текля, син Гаврило пішли на ярмарок в село Красне, щоб купити якогось насіння для посадки. Але назад додому не дійшли, від знесилення і виснаження померли в дорозі».

*Опальницька
Ганна Іванівна.*

Спогад **Опальницької Ганни Іванівни.**

«...Важке життя періоду 30-х років минулого століття. Люди жили дуже бідно, багато помирали голодною смертю. Особливо багато померло дітей, але в сільській Раді було заборонено вказувати в актах причину смерті. Писали різні хвороби, тільки не смерть від голоду. В селі були випадки людоїдства. Жінка Газекова Явдоха, яка жила на «Цегельні» (сьогодні вул. Шевченка) з'їла свою дитину. Жителі цієї вулиці розповідали, що ця жінка покупала дівчинку, замкнула двері, а потім здійснила свій тяжкий задум: взяла ніж і відрізала своїй дитині голівку. Згодом голову закопала на городі, а інші частини тіла різала і варила. Сусіди помітили, що дитини немає і заявили в сільську Раду, міліцію. Так було розкрито жахливий злочин.

А одна із сімей села запросила до себе жінку-жебракчу, (прізвища не знаю), теж вбила її і з'їла...»

На жаль, пам'ять людська не досконала. Старожили часто називають померлих з голоду за прізвиськом, не пам'ятають їх імен.

На сільських кладовищах дуже добре видно місця поховання періоду голодомору. Ті могили без хрестів та пам'ятників.

В період голодомору загинуло багато односельчан:

Косован Катерина

Косован Король

Задерей Сидір Романович

Задерей Євгенія Сидорівна

Задерей Степан Сидорович

Саланжук Іван

Саланжук Палажка

Ломоносов Іван

Ломоносова Євгенія

Ломоносов Арсен Іванович

Волошен Степан

Волошен Іван

Петрашенко Павло

Семенюк Лідія Олексіївна

Мельничук Ганна

Мельничук Мефодій

Дмитришен Андрій Йосипович

Дмитришен Павло Андрійович

Дмитришена Докія Андріївна

Дмитришена Ганна Андріївна

Здищук Тихон

Здищук Фотина

Дідун Петро

Криворучко Іван

Адамчук Юзик

Адамчук Павло Іванович

Дубина Омелян

Дубина Манька Омелянівна

Пошук імен людей із Зведенівки, померлих з голоду, триває.

Репресовані:

Драпак Антон Григорович

Коновалов Сергій Назарович

Столяр Станіслав Степанович

Перебейніс Арсен Лук'янович

Судима Арсеній Якимович
Ющишин Никифір Степанович
Липівський Іван Августович
Липівський Петро Йосипович
Опальницький Федір Карпович
Берегулько Яків
Судома Йосип Олексійович
Бакус Семен
Гончар Микола Степанович

Сьогодні, коли правда про голодомор стає доступною, ми повинні розуміти, що об'єктивна оцінка тих страшних подій не може бути спрямована тільки в минуле, вона має бути спрямована і в майбутнє.

Трагедія народу, висповідана голосом людей-мучеників, свідчить, що правда історії озивається в тисячах людських доль. Без повної правди про минуле, якою страшною вона не була б, неможливий процес оновлення та очищення. Наші матері і бабусі ще довго озиратимуться при слові голод з відчуттям страху та чогось незабутньо-жахливого, коли думка про їжу тьмарила не лише очі, а й розум...

З «гіркою» радістю люди згадують, як в колгоспах почали давати зерна, почали засівати поля. З їхніх уст чуємо такі слова: «Не дай, Боже, такого нікому».

Крива Оксана, Кулачок Тетяна, Свирида Наташа – 9 клас;
Семенюк Наталя, Собчук Вадим – 10 клас;
Липінська Любов – 11 клас.

ІВАШКІВЦІ

Максим Тимошенко:

«До Шаргородського райвиконкому надійшла директива про прискорення колективізації. Вона виконувалася шляхом залякування, погроз, викликів до міліції. Через кілька днів прийшла інша директива – про ліквідацію так званих «куркулів». Наслідки були жахливі. Першими в селі були розкуркулені Арсен Мельник, Кирило Михальчук, Кифір Гавришенко та інші. Одні потрапили до Сибіру, інші отримали ув'язнення. Не легше було і їхнім сім'ям. Вони zostались без притулку, ніхто з мешканців не мав права пускати їх на ніч, бо й таким загрожували виселенням з хати. У вивільнених садибах «розкуркулених» посилялись активісти. Знущання влади на селі часто не мало меж. Активісти в Івашківцях викинули дітей через вікно у родині Романюк Насті, яка самовільно повернулась до своєї оселі, а у Мирона Даниленка активісти серед хати розпалили вогнище, внаслідок чого загинула маленька дитина.

Отже, колективізація в Івашківцях проводилась грубими насильницькими методами. Внаслідок чого страждали шановані у селі господарі, які власною працею нажили своє добро. Таких влада прозвала «куркулями», яких необхідно було ліквідувати як клас».

Юрій Ліпецький,
Лариса Михальчук

Прости ж нас, роде наш замордований

Роде наш небесний! Народе Божий неоплаканий! Лика неціловані, руки нехрещені! Душі рідні перед Господніми воротами не по-благословенні!

Прости, народе Божий! Прости цю прокляту землю, цей милий рай, на якому оселився диявол. Усіх нас грішних прости, що мовчали, за упокій твій молебнів не справляли, поминальних свічок не світили, обідів за тебе не робили.

І ми покарані за безпам'ятство. І до нас озвалося лихо. Нагодовано і нас смертоносним плодом, горить і над нами лиховісно не-погасна свіча. Прости ж нас, роде наш замордований, лише сирюю

землю зігрітий. Ішли в могилу найкращі, несли найкоштовніше, що є в нації, – гени розуму, здоров'я, гени досконалості фізичної й духовної, гени милосердя, справедливості, людяності й відваги, усіх мислимих людських чеснот і талантів. Обривався вічно живий ланцюжок поколінь – українському народові, якого ніколи не щадила доля, було завдано смертельного удару.

Багато трагедій пережив український народ, але страшнішо-го лиха, як Голодомор 1932 – 1933 років, історія не знає. Голодомор смертельним вихором пройшовся по колись благодатних і родючих землях України і викосив майже все живе на селі. І по сьогоднішній день, коли всі ми живемо у новому тисячолітті, витoki цієї трагедії так і не осмислені належним чином і не зроблено ні вченими, ні політиками належних висновків.

В селі Івашківцях в кінці 20-х на початку 30-х років минулого століття проживало 1711 жителів (історія села). В 1929 році було створено два товариства спільного обробітку землі – «Прогрес» і «Праця». В 1932 році до «Праці» входило 543 чоловіки, до «Прогресу» – 614 чоловік. Масовий вступ до колгоспів був викликаний тим, що основна маса населення практично нічого не мала, а в колгоспах давали хоч якусь їжу. Як розповідають очевидці тих подій, а також «заганяли до колгоспу з палками під музику, вгощали горілкою, обіцяли «золоті гори». Лише небагатьох виселили з села. Так, Романчука Сифона виселили на 3 роки за те, що він відмовився посяти 3 га цукрових буряків для колгоспу.

В роки голодомору в селі було близько 370 дворів. Діяло дві 4-річних школи. На території села знаходилося дві крамниці. Була в селі церква (священик Нестерук).

(З розповіді **Майловської Афії Платонівни**, 1918 р.н.).

*Майловська
Афія Платонівна.*

За релігійною приналежністю: 1640 чол. православного населення, 22 – католики. За національною приналежністю в селі проживали українці, росіяни, євреї (28 чол.), поляки. Основне населення за класовим розподілом – селяни, ремісники (історія села).

Основними видами діяльності односельчан були: сільськогосподарські роботи в колгоспах, в

своєму господарстві, ремесла (ковальська справа, гончарство, чинбарство, гуральництво, чоботарство), збиральництво.

Головою сільської ради в 1932 – 1933 роках був Мерзенюк І.В.

Із спогадів односельчан. 1932 рік в плані погодніх умов, показників урожайності був дещо кращий, ніж 1930 чи 1931 роки. Обидва колгоспи виконали план продажу зерна державі на 103%. Однак, протягом 1932 – 1933 років держава вилучила у селян практично все зерно, в тому числі і посівний фонд, інші продукти харчування.

Влада вилучала у селян продовольство різними методами, способами і формами.

В селі діяли різноманітні комісії, уповноважені від організацій усіх толків, які тільки були в районі.

Документів перевіряючи не пред'являли, та їх ніхто і не питав, бо люди були залякані. Представники говорили, що виконують завдання державної ваги.

Як правило, ходили по селу голова сільської Ради, представник з району, дільничний міліціонер, сільські активісти (по 4 – 5 чоловік).

Шукали продукти на горищах, в стогах сіна, в криницях, перекопували городи, зривали підлогу, шукали навіть у туалетах.

Особливо відзначалися активісти: Даниленко Мирон, Романчук Сава, Пилипчук Степан, Андрійчук Степан.

Розповідає **Княжевська Ганна Константинівна**, 1917 р.н.:

– Ходили вночі, щоб застати вдома, особливо після 12 год. ночі. Приходили не один раз, а, як правило, поверталися через 1 – 2 години, розраховуючи на те, що сім'я заспокоїлась і можна застати «на гарячому», коли ті посідають за стіл їсти.

*Шпак
Ксенія Степанівна.*

Як правило, збирати продукти ходили озброєні, мали при собі пістолети, рушниці. Їздили по селу на підводах і не повертались до району доти, поки на зберуть скільки треба.

Зі свідчень **Шпак Ксенії Степанівни**, 1924 р.н.:

– За приховування продуктів, які знаходили, застосовували різні види покарань: били палицями, штрафували, арештовували, могли віддати й до суду.

Княжевська Г.К., 1917 р.н. розповідає, що в неї стріляв представник району за кілька картоплин, а врятував інший представник району, Григораш Семен, який сказав: «Залишіть її в спокої, у нас є важливіші справи».

Короленко Галина Олександрівна, 1918 р.н. розповідає, що було декілька випадків коли, щоб вислужитися перед властями, сусіди писали доноси на односельчан про приховані продукти. За ці послуги їх нагороджували грамотами та грошовими преміями і називали патріотами країни.

Загальна картина смертності жителів села в 1932 – 1933 роках складає 196 чоловік (історія села). Особливо багато померло весною і влітку 1933 року (Майловська А.П., 1918 р.н.). Щодень помирало по 1 – 2 чоловіки (Короленко Г.О., 1918 р.н.). Зареєстровано випадки канібалізму (з розповідей очевидців, таких було 4 випадки).

Мазур Тетяна Йосипівна розповідає: «В одній сім'ї батьки з'їли семеро дітей, вижила одна дочка. А один чоловік завів у ліс внучку, зарізав там і приніс додому у мішку».

Княжевська Г.К. розповіла, що голова сільської ради Мерзенюк знайшов в однієї жінки залишки людського м'яса в казані.

Були і інші трагічні сторінки життя колгоспників в той час: **Мазур Т.Й.**, 1905 р.н. розповідала, що за кілька колосків Берещук Ганні присудили 20 років тюрми, Кримчак Євдокію, якій було 14 років, за 4 колоски вислали до Сибіру на 4 роки (за 1 колосок – 1 рік)...

Майловська А.П. пригадує, що Гуменюк Варвару Терентіївну за кілька колосків відправили на заслання на 5 років, незважаючи на те, що вона була вагітна.

Найбільше постраждали від голоду в 1933 році родини Заболотних, Берещуків, Ковальчуків, Федорчуків, Мазурів.

На думку свідків тих подій, причинами голодомору була антинародна політика місцевих властей, які виконували накази зверху. «Винні комуняки, особливо Сталін!».

Список

громадян с.Івашковець Шаргородського району Вінницької області, які померли від голоду в 1932 – 1933 роках:

Заболотна Тетяна Федорівна
Заболотний Профир
Заболотний Степан
Заболотна Палагна
Заболотний Іван
Заболотний Іван
Заболотний Кирило
Заболотний Гаврило
Заболотний Василь
Заболотна Килина
Заболотна Настя
Кримчук Варвара Дем'янівна
Романчук Максим
Романчук Микита Петрович
Берещук Варвара
Кримчук Федот
Кримчук Наталка
Очеретнюк Олександр
Очеретнюк Нестор Семенович
Очеретнюк Кирило
Боднарчук Омелян Петрович
Очеретнюк Пилип
Боднарчук Мойсей Петрович
Очеретнюк Степан
Яблонський Максим Григорович
Яблонська Настя Максимівна
Мазур Микита
Мазур Варвара
Мазур Галина Микитівна
Дмитренко Марко
Пастушенко Григорій
Пастушенко Соломія
Шелепчук Тетяна
Шелепчук Федір

Кучер Яків Семенович
Шелепчук Іван Федорович
Шведюк Карпо
Шведюк Фросина
Шведюк Профирій
Даниленко Віврона
Романчук Ірина
Романчук Гнат
Даниленко Кирило
Даниленко Мотря
Заболотний Сергій
Заболотна Настя
Тимошенко Юхим
Берещук Сава
Берещук Варвара
Бабинчук Артем
Бабинчук Василь
Бабинчук Катерина
Бабинчук Софія
Берещук Олександр
Берещук Кирило
Берещук Ганна
Берещук Матвій
Берещук Зіна
Берещук Сергій
Очеретнюк Михайло Семенович
Очеретнюк Дмитро Семенович
Мазур Микита Пилипович
Мазур Василь Микитович
Очеретнюк Семен Дем'янович
Ковальчук Параска Василівна
Ковальчук Ксеня Федорівна
Тимошенко Дем'ян Дмитрович
Федорчук Прокіп Іванович
Федорчук Євдоким Прокопович
Федорчук Павло Прокопович
Федорчук Марія Євдокимівна

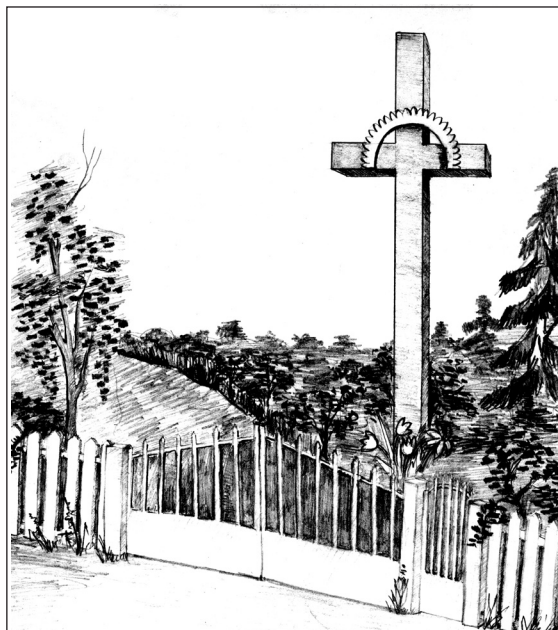
Федорчук Килина Прокопівна
Федорчук Тодоска Василівна
Федорчук Антін Іванович
Федорчук Христя Михайлівна
Федорчук Михайло Антонович
Федорчук Яків Антонович
Сенчишен Гаврило Васильович
Сенчишен Василь Гаврилович
Ковальчук Захар Прокопович
Ковальчук Кость Захарович
Ковальчук Свдокія Захарівна
Салевич Марія Федорівна
Салевич Іван Федорович
Салевич Микола Федорович
Салевич Тимофій Федорович
Гордійчук Омелян Микитович
Гордійчук Семен Омелянович
Гордійчук Степан Омелянович
Гордійчук Іван Омелянович
Гордійчук Ганна Омелянівна
Малішевська Ольга Михайлівна
Малішевський Федір Михайлович
Мазур Омелян Опанасович
Мазур Олена Василівна
Мазур Павло Омелянович
Берещук Тимофій Олександрович
Берещук Іван Тимофійович
Берещук Фросина Тимофіївна
Берещук Микита Олександрович
Заболотний Степан Васильович
Заболотний Тимофій Степанович
Заболотна Килина Степанівна
Заболотний Василь Степанович
Заболотний Іван Степанович
Заболотна Тетяна Федорівна
Гавришенко Фома Андрійович
Гавришенко Тетяна Василівна

Гавришенко Мотря Фомівна
Романчук Карпо Іванович
Мазур Яків Іванович
Берещук Сельвестр
Чука Дмитро Васильович
Ясенюк Харитина
Ясенюк Андрій
Зварич Варвара
Зварич Юхим
Гавришенко Дмитро
Гавришенко Марія
Гавришенко Федір
Романчук Григорій
Берещук Іван
Берещук Марія
Васильчук Дарина
Романчук Трохим
Романчук Василь
Берещук Кирило
Тимошенко Ладим
Тимошенко Захар
Тимошенко Григорій
Федорчук Тимофій
Федорчук Іван
Федорчук Яким
Федорчук Марія
Федорчук Григорій
Федорчук Палагна
Гавришенко Микита
Очеретнюк Павло
Тимошенко Онуфрій
Ганзюк Кирило
Кримчук Варвара
Мазур Михайло
Мазур Дарина
Мазур Ольга Михайлівна
Мазур Іван Михайлович

Федорчук Олекса
Берещук Матвій
Берещук Зінаїда
Берещук Євдокія Матвіївна
Григорчук Микола
Григорчук Христя
Григорчук Гаврило
Тимошенко Кирило
Мазур Гаврило
Мазур Іван Гаврилович
Берещук Юхтим
Яблонський Омелян Григорович
Яблонський Микола
Півторак Ганна
Берещук Павло
Заболотна Христя
Синявський Семен
Шелепчук Федір
Шелепчук Євгенія
Шелепчук Василь
Заболотний Степан
Заболотна Марина
Яренчак Степан
Яренчак Катерина Степанівна
Зварич Філімон
Мазур Мотря
Шпак Микита
Шпак Фросина
Ковальчук Іван
Ковальчук Фросина
Ковальчук Іван Іванович
Ковальчук Фросина Іванівна
Наконечний Гаврило
Наконечний Семен
Мазур Ісаак
Мазур Василь
Берещук Тодор
Федорчук Наум Федорович

Тимошенко Текля
Волощук Тихон
Зварич Мисько
Романчук Сифон
Очеретнюк Семен Григорович
Очеретнюк Палатна
Слюсарчук Василь
Слюсарчук Мотря
Ясенюк Килина
Ясенюк Василь
Ясенюк Галина Василівна
Волощук Василь Йосипович
Волощук Мотря Василівна

Учні-пошуковці: Сергій ЗDIRKO, Юлія Моцна,
Олександра Гавришенко,
Світлана Пастушенко,
Тетяна Пилипчук, 2006 рік

Пам'ятний знак жертвам голодомору на місцевому кладовищі (1992 р.).

КАЛИНІВКА

*На хаті – серп і молот,
А у хаті – смерть і голод...*

Мацьков П.П.

За своє довге п'ятсотрічне існування село Калинівка після морової чуми у 1770 – 1774 рр., яка лютувала тоді у наших краях, мабуть, і не знало такої трагедії, як Голодомор 1932 – 1933 рр. Але чума косила життя людей хворобою, а це ж, диву даєшся, – навмисне організований владою голодомор, щоб виморити українців голодом, а решту скорити і зламати.

Десятки років люди, залякані голодом та репресіями, мовчали. Сьогодні говорять ще живі свідки:

Борбелюк Євдокія Феодосіївна, 1922 р.н. Згадуючи важкі роки Голодомору 1932 – 1933 років, на душі стає важко, а в горлі душить комок... Уявіть собі нашу сім'ю: батько, Феодосій і мати, Оліта, жили бідно, як і всі селяни Калинівки. Нас, дітей, було восьмеро. В ті роки сім'ї в селі були багатодітними. А тут почалася колективізація, розкуркулення. Людей, в селі розгнівило, село гуділо від незадоволення, але до повстання, як у Пленбанівці, не дійшло.

*Борбелюк
Євдокія Феодосіївна.*

Але доля наша була вирішена тодішньою владою. В село стали наїжджати представники з району, які вимагали від жителів виконання хлібопоставки. Спочатку люди здавали, що могли, а потім з колгоспних складів забрали все повністю. Потім у 1932 р., стали організовувати в селі з числа «активістів» «червоні бригади», які й вигрібали все підряд їстівне з селянських амбарів.

Батько, Феодосій, здав кілька мішків зерна, а решту думав заховати для себе, та де там! Клятві активісти знайшли і забрали всі рештки. Знайшли і насінневе зерно, яке теж забрали.

Почався голод. Зима була дуже холодною. В таких умовах велика наша сім'я просто не могла вижити. Голод і холод забрав життя спочатку в мого старшого брата, Никифора. Потім опухли і померли сестра, Марфа, і її двоє маленьких дітей.

А ще до голодовки померла хвора сестра Женя. Батько, відчуваючи вину перед ненагодованими опухлими дітьми, перестав будь-що їсти і скоро помер. Потім померли виснажені голодом і холодом брат, Іван, і сестра, Марія.

Залишилося і вижило біля мами Оліти нас троє – брат Микола, сестра, Ксеня, і я. Таких смертей в Калинівці було у кожній хаті. У сусіда Мельника Василя померли з голоду батьки. Та що казати – в сім'ї Мельника Михайла Сидоровича померли всі, крім однієї опухлої дитини, яку здали в патронат, і хлопчик вижив.

Померли 5 душ у сім'ї Мацькова Кліма, вижила тільки дружина його.

За два роки голодовки 1932 – 1933 рр. в селі померло більше трьохсот людей. Щоденно трупи людей звозили до загальної ями на цвинтарі і без всякого похорону, без труни засипали землею.

Страшний голод творив з людьми щось нелюдське. Пам'ятаю випадок, що трапився в селі, коли одна жінка Горпина (прізвища не пам'ятаю) з голоду засунула свою ж таки німичну, вже опухлу з голоду, дитину в напалену піч і запечене тіло по кусочку з'їдала. Цю жінку забрали з села, ніхто не знає її долі.

Люди вживали все, що бачили і траплялося до рук: жаб, горобців, котів, собак, збирали равликів, слимаків.

Боже милостивий, збережи нас від такого!..

Все це я пережила й перетерпіла сама, голод відчула на собі.

Дуже багато про ці події мені розповідала і згадувала наша мама Оліта, яка, дякувати Богу, вижила тоді і прожила майже сто років.

Свідчить **Борбелюк Іван Никифорович** про те, як згадувала події Голодомору 1932 – 1933 років його мати, Борбелюк Олена Іванівна (1912 – 1997рр.).

«...Сім'я наша жила, як і всі в Калинівці, бідно. Мій чоловік Никифір Григорович Борбелюк, вимушений був шукати виходу, щоб прогодувати сім'ю. Згодом він поїхав по вербовці на роботу в Грузію. Там людям було жити легше, адже давали харчі, одяг і трохи навіть грошей. Так ми і вижили.

А в господарстві ми утримували конячку, мали деяке знаряддя. В 1933 році сільрада зобов'язала мене звозити конячкою трупи

людей, які валялися по селу. І я сама звозила мертвих щодня по 4 – 6 душ на кладовище і скидала їх у викопану вже велику яму без всякого похорону і без труни. Трупи людей були дуже виснажені і страшні, але я вже звикла до них.

Одного разу мені сказали, що десь на полі лежить труп мого батька, Майстрового Івана. Я знала, що він пішов у пошуках їжі в сусіднє село Руданське. Звідти йшов додому і не дійшов... Помер з голоду прямо на дорозі, на ходу.

Страшні то були роки. Та ще й говорити про це не можна було, карали й за це».

Свідок голодомору в Калинівці, 92-річний житель села **Боднар Микола Пилипович** згадує:

– Колективізація в Калинівці проходила порівняно з іншими селами спокійніше, хоча люди були невдоволені нею.

На базі двох раніше створених ТСОЗів у 1931 році в селі був організований колгосп. Назвали його іменем Леніна. Проіснував він під цією назвою аж до 1959 року, коли ми об'єдналися із плембанівським колгоспом.

Я добре пам'ятаю події 1932 – 1933 років, які відбувалися в селі, мені було 18 років. Головою сільської Ради був призначений з району Смеречинський. Головою колгоспу був Сильвестр Студоляк. Комуністів у селі на той час не було. Їх було кілька чоловік у Шаргороді. А в селі владу очолювали так звані «активісти» з числа комсомольців та безпартійної молоді. Вони часто у своєму домашньому господарстві зовсім нічого не мали: ні землі, ні худоби. Такі й керували хлібозаготівлею на селі.

Виконуючи накази районного керівництва, із складів колгоспу було вивезено все зерно, в т.ч. фураж і насінневий фонд. Такий був наказ. А накази тоді виконували, бо якщо не виконаєш, то сядеш у тюрму...

Дійшло до того, що в селі не було з чого виконувати доведені плани. От активісти і пішли шукати спочатку зерно по хатах, а потім у вигляді штрафів за невиконання хлібопоставок конфіско-

*Боднар
Микола Пилипович.*

ували, а часом просто знищували все їстівне: буряки, картоплю, капусту і т. ін.

Селянин, який вирощував для себе і для держави продукти, залишився, як кажуть, «Гол, как сокол»... Та ще й зима, що настала з 1932 на 1933-й рік, була дуже морозною. Люди масово почали вимирати. Вимирали сім'ями, вулицями.

Вже будучи дорослішим, я прикинув по пам'яті, що у нашому селі Калинівці нараховувалось 240 господарств, станом на 1932 рік проживало 846 чоловік. Після 1933-го року село зменшилось на 350 душ. Найбільше помирало з голоду дітей, та й молодих моїх ровесників багато згинуло.

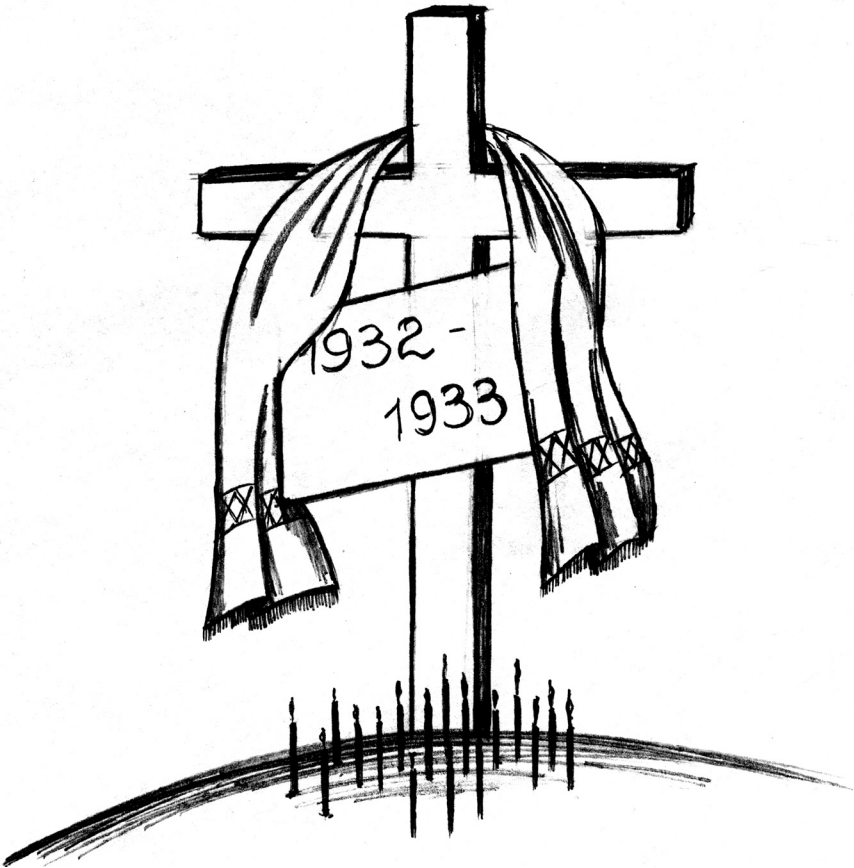
Звичайно, списки померлих, які я тоді по пам'яті складав, не можна було десь оприлюднити чи навіть згадувати про такі. Збрали б мене зразу ж, якби такі списки виявили. Тому, на жаль, поіменних списків немає, але я добре пам'ятаю цифру 350.

КЛЕКОТИНА

*Над землею вставав 33-ій,
Вилізала нужда із нор.
І здіймався грізний привид смерті
З страшним іменем – г о л о д о м о р.*

М.Ф. Купчишин, 1923 р.н.

Голодомор на вулиці «Момоти»...

З того часу, коли проходило моє дуже нелегке дитинство, пройшло 75 років. Змінилося покоління людей, свідків тих трагічних для

нашого краю події залишилися одиниці. А про людське горе, що творилося в 30-х роках минулого століття, толком мало хто й знає. Адже відомо, що протягом 60-ти років голодомор замовчувався комуністичним режимом аж до 1990 року. Ніде в засобах масової інформації не було сказано жодного слова про Голодомор 1932 – 1933 років та його жахливі наслідки.

Мені, восьмирічному учневі Слободо-Мурафської школи, на завжди запам'яталося те життя, в якому опинилася наша сім'я Купчишиних, до складу якої входили: батько, мати, старший брат Іван, я і молодша сестричка, Зіна. В 1930 році, під час колективізації, батько вступив до колгоспу і його на зборах колгоспників обрали головою колгоспу імені Чубаря. Потім, восени 1932 р., його перевели керу-

Члени правління колгоспу ім. Чубаря с. Слободи-Мурафської.

На передньому плані (справа): Болеслав Грицишин; на задньому плані (справа наліво) - Данило Прадід (коваль колгоспу), Волько Рудяк (голова сільради), Федір Купчишин (голова колгоспу), Дмитро Прадід (секретар сільради), Ізраїль Воляновський.

Фото 1931 р.

вати хоменківським колгоспом. Це, мабуть, і допомогло нам вижити, бо батько один раз на тиждень передавав додому одну буханку хліба. А ми з мамою залишалися господарювати і таким чином виживати сім'єю. Разом з братом, Іваном, як старші, старалися допомагати матері у веденні домашньої роботи та на городі. Заготовляли корми для нашої основної годувальниці – корови, носили воду з

криниці, заготовляли соломку на зиму, дрова та очерет з річки, коли вона вкривалася товстим шаром льоду.

У селі взимку 1932 – 1933 рр. лютував голод та ще й холод. Ми палили в хаті заготовленим нами очеретом. По селу ми не дуже й ходили, боялися, але про новини на нашій вулиці, яку й понині називають «Момоти», я знав. Знав, що арештували наших сусідів, яких прозвали «куркулями». Це – Карасевича Григорія Миколайовича, Михайла та Миколу Медончаків, яких серед людей прозвали «момотами» (сильними і великими на зріст), Григорія Каспровича. На жаль, люди в селі не розуміли і вірили, що вони «вороги народу» і страх огортав душі людей. Бригади активістів, які нищпорили по Слободі-Мурафській, вигрібали всі продукти, що ще залишалися в людей, виконуючи плани хлібозаготівлі. В цей період в селі поширились крадіжки. В основному викрадали все їстівне чи живність: курей, поросят, овець, крали й корів. Ми свою «Мурку» ховали на ніч до хатніх сіней.

20 жовтня 1932 р. в сім'ї народилася сестричка Галя, ми раділи їй, але і клопотів збільшилося. Особливо тоді, коли наша корова переставала доїтися.

Вони пережили голодомор у с. Слободі-Мурафській. Справа наліво: Михайло Федорович Купчишин, Іван Федорович Купчишин, Євген Петрович Заводницький.

Квітень 1941 р.

Добре пам'ятаю, як ми з братом, Іваном, і сестрою, Зіною, ходили до млина і згрібали руками пил з муки, випрошували ще жменьку муки у людей і повертались із 200 – 300 грамовими пакуночками додому. Тоді мама випікала нам млинці, додаючи туди трохи тертої картоплі чи буряків.

Пам'ятаю донині смак тих млинчиків, смак печених буряків. А п'ятимісячній Галинці треба було молока. Корова розтелилася аж у березні. Тоді-то ми почали рятувати нашу худеньку і кволу сестричку.

Страждали у ті голодні роки не тільки люди, але й худоба. Колгоспні коні виздыхали з голоду, а навесні кол-

госпні поля примушували обробляти своїми коровами. Колгоспники спрягали по дві корови і ті тягнули по дві борони. Про яке вже молоко може іти мова...

Голод невідступно бродив по селу, по нашій вулиці. Я своїми очима бачив не раз кілька лежачих на дорозі чи вдома померлих і опухлих від голоду людей. До нас часто приходив 60-річний Затоцький Марко Йосипович, голодний і знесилений, чоловік просив їсти, і мама часто виносила дещо йому. Але згодом я побачив його мертвим недалеко від нашого будинку. Через тиждень на іншій вулиці, що за городами, біля Пилипівського Яру, пішов з життя Цирулько Червець, 38-річний житель села. Шукаючи їжу, натрапив у яру на здохле лошатко, наївся і наступного дня помер. У сім'ї Свидницької Ганни Василівни з голоду померли батько – Меджибівський Василь Карлович, мати – Теонора і син (учень першого класу) Михайло. Усіх їх загорнули разом в мішковину, разом і поховали на католицькому цвинтарі. Але скільки людей Слободи-Мурафської загинуло від голодної смерті у 1933 році, мені було не відомо.

Рід Купчишиних.

Зліва сидить Купчишин Михайло Федорович.

Тепер, під час існування нової незалежної держави України, мені, як історикую і краєзнавцю, довелося вивчати різні архівні та іс-

торичні документи замовчуваного досі періоду. У 2000 р. разом із активом Клекотинської сільської ради і місцевої школи було встановлено, що під час штучно створеного владою Голодомору в селі померло у 1933 році 311 чоловік, що стверджується статистичними даними Шаргородського архіву. Безумовно, з цієї кількості за рік помирали й своєю смертю 30 – 40 людей похилого віку, а також дітей, особливо новонароджених. Тому будемо вважати, що на Клекотині (у нинішніх її межах) померло з голоду понад 200 осіб.

Не можу не згадати окремо про сім'ю мого земляка і родича Гарбара Івана Трохимовича, яка в роки Голодомору (1932 – 1933) так настраждалася.

*Родина Гарбарів із Слободи-Мурафської.
На задньому плані (в центрі) Гарбар Іван
Трохимович.*

Фото 1970 р.

Одружився Іван Трохимович у 1927 році. Дружиною його стала Серветник Фросина Трохимівна, 1910 р.н., дівчина з цього ж села – Слободи-Мурафської. Згодом, у 1928 р., народився син, Міша, білявий, як батько, хлопчик з кучерявим волоссям.

1930 року почалася колективізація, люди сподівалися на поліпшення життя, що усупільнення землі та засобів виробництва дасть змогу працювати і заробляти на прожиття. Іван і Фросина вступили в колгосп. Проте

їхні надії перетворилися в марево. Держава ввела такі податки, такі хлібозаготівлі, що в селі почався масовий голод. Але покищо життя не зупинялося. У 1932 році в сім'ї Гарбара Івана народився другий син, Василь.

У надзвичайно скрутному становищі опинилася молода сім'я: ніяких запасів продуктів не було, в коморі – ні зернини, відсутнє паливо, двоє маленьких хлопчиків з матір'ю після родів стояли на краю загибелі, були виснажені, хворі.

Щоб якось врятувати сім'ю, Іван Гарбар пішов у село Михайлівку, що за 10 км від дому, і влаштувався на роботу в Управлінні Придністровських залізниць, що тоді будувалися. На зароблені мізерні гроші управління видавало працюючим невеликі продуктові пайки. Щодня за 10 км він ходив туди і назад, цілий день працював, недосипав, щоб діти і дружина не померли з голоду. Вижили.

Це були страшні роки. Але ж як кажуть: «Біда сама не ходить»...

*Гарбар Іван Трохимович із сином
Михайлом.*

Саме на свято Водохреща, коли надворі стояли сильні морози, у Гарбарів згоріла хата, а разом згоріла і вся одежа, яку Фросина поклала на зберігання на горище. Все це вона побачила, коли поверталася з дітьми з церкви. Іван напалив у печі очеретом, від якого й зайнялася стріха. І так Гарбарі пережили.

Але ж біда не сама... В селі до всіх людських страждань долучалися крадіжки майна в господарів. Злодії забирали тварин, птицю, залишки картоплі. Біда ця теж не обминула сім'ю Гарбарів: подаровану їм родичами теличку вночі вкрали. Слід вкраденої телички завів Івана аж у сусідню Пацірову. Але де там... У розпачі були втрачені надії, що через рік – два діти питимуть молоко.

Працюючи на колгоспному полі, молода мама, Фросина, щораз споглядала вбік своєї згореної хати, що вже була накрыта свіжою соломною та очеретом і виднілася на «Групі», і журилася, чи не вкрали голодні люди її пухкеньких синочків.

А бувало в селі й таке.

М.Ф. Купчишин, м.Київ.

* * *

Світлана Томчук.

Жителі Клекотини уміють берегти свою історію, свою пам'ять. І центральне місце у формуванні саме такої свідомості належить місцевій школі. Силами педколективу та учнів на сільському кладовищі насипано великий пагорб і встановлено Хрест – у пам'ять про невинні жертви голодомору.

В їх спорудженні брали найактивнішу участь всі жителі Клекотини, всі віруючі різних конфесій під наглядом і благословенням на добру справу отця православної церкви Анатолія Кочмарука та настоятеля католицької громади Станіслава Шуляка. Матеріальну допомогу при спорудженні, виготовленні та встановленні пам'ятного Хреста надав керівник місцевого приватного підприємства М.А. Нагнатов. А в спеціально обладнаній музейній кімнаті, що діє при школі, особливе місце займає розділ про голод 1933-го. У тому жакливому році голодною смертю померло майже 400 жителів села. Половина імен встановлена завдяки зусиллям учителів та учнів. Пошук імен триває. А в музейній кімнаті, на видному місці знаходиться Книга Пам'яті, де записані встановлені імена.

Пам'яті усіх тих, хто вмирав у страшних муках, кого косила кістлява рука голоду, хто став жертвою найстрашнішої смерті, й присвячуються ці сторінки.

Список громадян с.Клекотини Шаргородського району Вінницької області, які померли від голоду в 1932 – 1933 роках:

Габаль Франц Григорович
Рошак Тереса Якубівна
Родина Копитчуків
Родина Домирецких
Гуцол Гнат Петрович
Римар Андрій
Комеренда Павло Тадеушович
Манишен Тодир Якович
Кулик Гнат Іванович
Варгатюк Франко Матвійович
Кулик Петро Петрович
Чайковський Станіслав Іванович
Чорнопишук Олена Василівна
Чорнопишук Параска Василівна
Ковальчук Сава Сергійович

Коновал Афанасій Сергійович
Чагайда Настя Михайлівна
Мотильовська Анелька
Власенко Константин Васильович
Муляр Михайло
Рога Гелена Тихівна
Мазур Сільвестр Іванович
Мазур Іван Сергійович
Бобчак Петро Касянович
Василик Матрона Панасівна
Мазур Яніна Каспрівна
Мишолов Харитон Сергійович
Поліщук Гресько Мартинович
Оріховський Станіслав
Комеренда Федір Петрович
Медончак Володимир
Медончак Люжбіта
Курманська Сабіна Василівна
Курманський Адольф Васильович
Курмаська Михайліна Мацішена
Мариська Карпівна
Шаргалюк Михайло Мойсейович
Коновал Штифан Афанасійович
Муляр Микола
Роговський Олександр Миколайович
Бобчак Касько
Курдіяка Петро Матвійович
Роговський Гаврило
Роговський Філіп Іванович
Гуцол Іван Петрович
Бобчак Марія
Ковалишен Михайло Карлович
Римар Тодір Афанасійович
Шуляк Левон Йосипович 1933
Шуляк Яніна Леонівна 1933
Медончак Петро 1933

Карасевич Франя Іванівна
Карасевич Яга Францівна
Оріховська Кароліна
Оріховський Станіслав
Варгатюк Віталій Адольфович
Роговський Антон Сидорович
Бобчак Мариська
Соцький Блажко Григорович
Соєцька Яга Войтківна
Тринчук Штифана Трохимівна
Лівійська Маланка Стефанівна
Бобчак Янко Станіславович
Варгатюк Віцко Іванович
Овчарук Дмитро Федорович
Гох Марко Іванович
Канонік Іван Якубович
Кушпіта Марія
Кушпіта Франц
Зелінський Йосип
Зелінська Люба
Павлюк Ганна
Павлюк Йосип
Радзиковський Михайло
Павлюк Казимир Йосипович
Павлюк Іван Йосипович
Зброжик Яга Іванівна
Соєцький Йосип
Бобчак Марко Іванович
Тринчук Василь Карпович
Соєцький Казимір Станіславович
Тринчук Марія Григорівна
Бобчак Марія Михайлівна
Бобчак Мариська Тимофіївна
Овчарук Іван Бородієвич
Галас Михайло Адамович
Попович Голена Данилівна

Куцолабський Іван Мартинович
Куцолабська Катерина
Куцолабський Станіслав Іванович
Куцолабська Ганна Мартинівна
Куцолабська Марися Мартинівна
Медончак Петро
Шевцова Терешка
Чорнопищук Ксенія Яківлівна
Казьміришен Полько Йосипович
Мазур Михайло Йосипович
Форманюк Людвіна Архівна
Варгатюк Антон Антонович
Ковалишена Аделька Іванівна
Куцолабський Янко Блажейович
Зброжик Фелікс Павлович
Барчина Штифан Тимофійович
Варгатюк Ганна Войтківна
Бобчак Франко Мартинович
Мижибівський Ясько
Мижибівська Анеля
Мижибівська Ганна
Зарумний Франц Антонович
Кушпіта Івахим
Кушпіта Люжбіта
Кушпіта Сабіна
Бобчак Адам Петрович
Гайдук Микита Тадеушович
Чернецький Василь Петрович
Роговська Тетяна
Соєцький Михайло
Кулик Штифан Павлович
Барчина Варвара Мартинівна
Недibalюк Гелена
Тринчук Тодор Харитонович
Стадник Пелагея

Маркевич Макетній Макентійович
Рейзер Михайліна Тадеушівна
Зарумний Йосип Іванович
Зарумний Яцко Іванович
Зарумна Ганна
Зарумний Валерій Іванович
Зарумний Франц Антонович
Браїловська Михайліна
Браїловський Адольф Миколайович
Соєцький Гнат Адамович
Соєцький Броніслав Гнатович
Барчина Віцко Тадеушович
Мацишена Ганна Карпівна
Варгатюк Марія Петрівна
Овчарук Василь Данилович
Шаргало Євгена Яськівна
Кулик Юзефа Карлівна
Кушпіта Ганна
Чорнопищук Андрій Андрійович
Варгатюк Ганна Петрівна
Куцолабська Янна Якубівна
Рошак Франц Петрович
Рошак Ганна Петрівна
Рошак Ганна
Рошак Валерій Францович
Рошак Йосип Францович
Рошак Антон Францович
Рошак Броніслав
Чагайда Іван Антонович
Тринчук Яків Казимирович
Васютинська Катерина Луківна
Янкова Ірина Полікарпівна
Пошук невстановлених імен триває.

* * *

Письменна Г.В.

Найбільш відома трагедія в Клекотині – смерть з голоду родини Радзіковських: Броніслав, Михайлина, Йосип, Гелена, Юлія, Аделя, Казимир та Іван – вісім чоловік цієї сім'ї знайшли вічний спочинок у рідній землі. Як білі лебеді, відлетіли їхні душі з цього світу, і тільки пам'ять і прізвища у Книзі свідчать, що жили такі люди в селі...

А ще школярі зібрали спогади очевидців тієї страшної весни. Ось розповідь **Аделі Зарумної**: «За селом, біля урочища Бартки, поховано багато людей, які померли голодною смертю. По-сусідству зі мною жили дві сестри-сироти. Я їм носила цвіт акації, бо дівчата вже не могли ходити. А потім вони померли. Сусіди розібрали хату, зробили труну і так їх поховали. А хто не мав з чого зробити труну, то була викопана велика яма, куди звозили тіла померлих».

Настя Кузь розповідала, що поряд з нею жила сім'я з дванадцяти осіб. Вони дуже голодували і шукали щось їстівне, або наймалися на роботу, хоч які з опухлих робітники. Одного разу хтось помітив, що довго не видно трирічного хлопчика. Пізніше з'ясувалось, що це дитя стало їжею для всієї сім'ї...

Тетяна Поворознюк рано залишилась без матері, теж дуже голодувала. Основною їжею була лобода, гнила картопля, а навесні – цвіт акації. Люди вмирали, як від голоду, так і від цієї їжі. Були випадки, коли вони самі йшли на цвинтар і там залишались доти, доки не вмруть.

Спогад, записаний від **Марії Низькоклон**: «В селі жив хлопчик – сирота. Він дуже гарно співав і ходив від хати до хати. Просив їсти, і за це співав... Але одного разу цієї дитини не стало. Пізніше довели, що хлопчик теж став жертвою голодного 1933-го».

Уже в кінці 1932 року страхітливий голод лютував у Клекотині, а особливо – навесні і влітку 1933 року. Люди харчувалися листям, травою, їли м'ясо собак і котів. У документах зареєстровані випадки людоджерства.

По Клекотинській сільській Раді встановлено, що з голоду тоді пішло із життя 200 осіб. Проте дослідник-старожил села залишив у щоденнику більшу цифру, яка є, очевидно, правдивішою: «У

селах Клекотина, Заячівка з квітня до кінця липня 1933 року померло від виснаження і голоду 408 душ». Особливо хвилюючою була доля Радзіковських, в якій кістлява рука голодної смерті забрала 8 душ; в сім'ї Рошаків і Зарумних – по 5 чоловік, в сім'ї Куцолабських – 5 чоловік. Збожеволівши, родина Якова і Соломії Гринчаків з'їла хлопчика-прохача, а невдовзі – і власного 3-річного сина. Донечка Оля підслухала розмову батьків про те, що і її збираються з'їсти, і разом із сестричкою Ганнусею втекла до тітки в Юхимівку. Батьків забрали, і доля їх невідома. Сестри ж вижили. Живуть і сьогодні в селі. Не тримають зла на батьків. Не вони бивці – голод.

За свідченням **Затолицької Яніни Йосипівни**, 1909р. народження, та **Свідницької Ганни Василівни**, 1921р. (обидві з села Слободи-Мурафської), представники сільської влади забрали у них і сусідніх сімей усі залишки зерна, картоплі, навіть насіння. Весною 1933р. земля на городах залишилась незасіяною і не засадженою. Ходили полями, знаходили і їли гнилу картоплю. Батько Ганни, Меджибівський Василь Карлович, щоб зберегти дітей і вижити, заховав і замурував у димоході відро із горохом. Але сільська комісія знайшла цей горох і конфіскувала. Сім'я залишилася без продуктів. Через деякий час батько, Василь, спух і помер, а згодом за ним пішла і мати – Теонора, 37 років. У хаті залишилася 12-річна Ганна з 9-річним Михайликом, учнем першого класу початкової школи, хотілося що-небудь поїсти, але в неї нічого не було. Так братик, прикутий до ліжка, голодний і помер. Його, як і батька з матір'ю, загорнули в мішковину й поховали на цвинтарі у Старій Мурафі.

Ганну забрали у сільський притулок, де вона доглядала за

*Свідницька
Ганна Василівна.*

маленькими дітьми-сиротами і таким чином уникла голодної смерті. Хата цієї сім'ї протягом кількох років стояла порожньою, до неї дівчина повернулася аж тоді, коли підросла. **Ганна Свідницька** розповідала, що родич батька, Цирулько Червець, 38-ми років, шукаючи якогось харчу, натрапив у яру на здохле лошатко. Наївся і наступного дня помер. Селом ходив з палицею і просив їсти 60-річний Затолицький Марко Йосипович. Прямо на вулиці впав і вмер.

Подібних випадків у цьому та інших селах було чимало. Люди помирали з голоду щодня. Можна було бачити, як їх на возах, а то й на тачанках відвозили на цвинтар.

Наводимо свідчення інваліда Великої Вітчизняної війни, учителя **Панчишина Євгена Олексійовича**: «...У голодний 1933р. ранньою весною на вулиці біля Новомурафської школи у болоті лежала жінка, права рука і нога якої у грязюці, а лівою рукою вона ще ледве рухала. Це була Калениха, яка жила недалеко від нашої хати. Вона жебракувала у містечку Мурафа і поверталася, виснажена, додому. Та дійти до своєї оселі не вистачало сил. Так і померла. Потім підїхала підвода і бідну жінку відвезли на цвинтар. Більшість тоді так ховали, навіть напівживими».

*Панчишин
Євген Олексійович.*

Далі Євген Олексійович згадує: «...На початку травня того ж року було дуже холодно, ще не з'явилися листя, трава. І люди йшли у поле й ліс шукати чогось їстівного. У лісництві я бачив, як голодні чоловіки збирали равликів-слимаків, підігрівали їх на вогнищі і зїдали майже живими. Один чоловік назбирав цілу торбу равликів для голодної сім'ї. Але не дійшов додому. Лежав у канаві і дивився напіввідкритими очима в небо. А равлики повилазили з торби і присмокталися йому до обличчя, рук, шиї. Відтоді минуло 70 років, а той чоловік з равликами у мене й досі перед очима».

Настала зима 1932 – 1933 рр. Вона була морозною, з великими снігопадами. У більшості хат палити було нічим, рубали сади. Розбирали дерев'яні і плетені з лози огорожі, а подекуди і хліви. Рідко у кого залишилась худоба, а якщо й збереглася яка-небудь живність, то її ховали так, щоб ніхто не бачив, бо заберуть або вкрадуть злодії. Весною і влітку 1933 року знесилені і опухлі люди накидалися на все, щоби щось ковтнути: їли траву, гнилу картоплю, собак, котів, ховрахів, недозрілі фрукти. Багато з них хворіли і помирали. У селі була створена спеціальна команда труповозів, яка їздила щодня вулицями, обходила хати, складала мерців на підводи і відвозила на цвинтар. Небіжчиків ховали у викопані могили-траншеї без родичів і християнських обрядів».

Оскільки у селі Слободі-Мурафській був млин, то тут біля входу завжди стояли люди, в середині приміщення підлітки, літні люди бодай жменю муки назгрібували з підлоги, дощок. А в млині рідко мололи зерно – здебільшого сухі лушпайки картоплі, качани з кукурудзи, навіть кору з дерева. Окремі жебраки, поївши у млині такої муки, хворіли і помирали від кишкових хвороб.

75-та річниця голодомору – то не зовсім пам'ять... То пересторога кожному з нас, щоб таке не повторилося.

Учні-пошуковці: Юлія Шпачинська, Антоніна Свідницька,
Марина Власенко, Тетяна Наумчак,
Кристина Кулик, Олександр Постолович,
Дмитро Чернопищук.

КОЗЛІВКА

Гркі, страшні оті спомини про голод 1933-го, читаєш, – волосся на голові піднімається, мурашки біжать по тілу. А вони, учасники тих подій, – усе це пережили і перестраждали, перенесли на собі. Господи, де терпіння взялося, де та сила знайшлась у худеньких чи опухлих з голоду тілах!?

Спасибі вам, люди, за те, що знайшли час і спромоглися написати книгу про печальну сповідь. Спасибі від щирого серця. Сподіваємось, що неспинною буде річечка пам'яті народної, що пов'ється та річечка від села до села, від роду до роду і наповнить серце кожного з нас сумними, незвичайними фактами. Щоб пам'ятали, звідки ми й хто ми... Щоб уміли цінити і чисте небо, і ясне сонце...

Врятувала нас корова

Голодомор 1933 року був започаткований насильницькою колективізацією. Як вона проходила – то інша тема, а я хочу описати про голод у нашому селі Козлівці і, зокрема, в нашій сім'ї.

В серпні 1933 року в неділю завітала до нас бригада по «ви качці хліба», або її ще звали «червона мітла». Чоловік вісім, з підводою. Батько і мати саме пішли на базар в Шаргород. Мені тоді йшов дев'ятий рік і стояв я на подвір'ї з молодшою сестрою, а старший брат пас корову.

Питає старший бригади:

– Де батько?

Я сказав, що батько і мати пішли на базар. Тоді гукнув він до своєї зграї: «Починайте».

Один поліз до скрині, вийняв бабчине вбрання на смерть, передивився і знову кинув у скриню. Інші – хто в сарай, хто на горіще, а А. Мартинюк, я його добре знав, витягнув в'язку ключів, почав підбирати їх до замка від комори. Відкрили і все під мітлу забрали: сало, борошно, зерно, квасолю, крупи, а на горіщі був ще солom'яник багаторічної квасолі, то все повиносили на підводу. На мій і сестри плач не звертали уваги.

Приходять батько з мамою, як побачили, що в коморі голо, то батько застогнав, а мати впала на коліна, рве волосся на голові

і голосить, ридаючи: «Діти мої дорогі, чим вас буду годувати». Тут надходить бабка, теж голосить. Знаєте, мені й досі вчувається оте голосіння.

Наступного дня батько пішов у сільську Раду, щоб віддали хоч шмат сала чи з продуктів щось, а йому сказали:

– Будеш морочити голову нам, то заберемо корову.

Переплакали... Яюсь же треба жити. Батьки ходили на роботу в колгосп, ми з братом в школу, бабка з меншенькою сестричкою були вдома. Викопали картоплю; доїлась корова, але одного дня приходиться знову «червона мітла». Ці опричники щупали залізними палками, обшарили все на городі, подвір'ї, в хліві. Знайшли в горщиках по пригорщі насіння конопель, маку, соняшника, на печі гарбузове насіння, сало – і все це забрали. Скільки бабка не просила – забрали.

Таке свавілля коїлося по всьому селу. В січні 1933 року корова перестала доїтись, і тоді мама кожного дня плакала, журилась, чим нагодувати сім'ю. Продали кури, спустили з прив'язі собаку. Картоплю з ями перенесли в хату, під ліжко, бо почались крадіжки. Картоплі ставало все менше і менше. Два мішечки нарізали на насіння, і мішки зашили. Картопляний суп з кожним днем ставав усе рідшим і рідшим. Пригадую, на старий Новий рік – Василя, а мого брата так звали, – раніше завжди святково відзначали цей день, і ввечері батько каже: – Хлопці, треба яюсь відмітити Новий рік, ану пішли зі мною. І ми оточили хату, а потім хлів і зловили у стрісі 12 горобців. Мати обпатрала їх, збільшила кількість картоплин і зварила суп з гороб'ятиною.

Ось так ми «справили» Василя.

На другий день – знову гороб'яча облава, але впіймали щось чотири, і так ловили кілька днів, доки в стрісі їх не стало. А одного разу брат з рогатки підбив сороку, і ми сім'єю «жирували».

В березні в батька попухли ноги, ми всі вихудли. В нас була одна металева ложка. Я нею раніше забавляв сестричку. Якщо її підвісити і вдарити цвяхом по ній, то лився по хаті мелодійний дзвін.

В Шаргороді відкрили «торгсін» по прийому дорогоцінних металів, і батько каже мені: «Може ця ложка срібна». Мама понесла

в «торгсін» – і о, диво, дали за неї кілограмів чотири борошна. Яка то була радість і багатство для сім'ї. Мама варила таку страву, що називалась бевка. Живіт повний, а їсти ще більше хочеться, але і в інших сусідських сім'ях вже все повийдали.

Зліва від нас сусіди на початку квітня померли з голоду, а залишився наймолодший син, Франко, він часто приходив до нас їсти варену воду, а коли появились бруньки на осиці, ми пішли з ним на так звані долини і цілими днями їли бруньки осики, липи, вишні, лози, верби, – хоч і гіркі вони, але животи набивали. А одного дня в моєму садку згортали під вишнями багаторічні кістки з ягід, я перебирав, а він зі сміттям в рот кидає, воно хрустить, а він радіє, що наповнюється шлунок. А на ранок Франко помер. До другої сусідки мама понесла квартиру бевки, а вони з чоловіком в сінях смалять kota. Мама зразу здогадалась, що то наш, бо вже в багатьох не було ні псів, ні котів. До речі, наш пес теж комусь продовжив життя на певний час. Ці сусіди також померли.

На іншій вулиці залишились в сім'ї Т. тільки він і його син Степан, десь 1920 року народження. Пастухи вигнали корів пасти і в одній гірні побачили голову Степана – це дійшло до сільради. Вже після війни мені розказував один з активістів того часу такий епізод:

– Коли ми вдвох прийшли на подвір'я Т., то почули страшений сморід, а коли відкрили хату, то так смерділо, що вибігли геть. Постояли трохи на дворі, а тоді знову входимо в хату. На лавці лежить майже голий, з великим животом, худючий з випученими великими очима Т.

Дивимось в піч, а там спечене, тільки без голови, людське тіло з відрізанним стегном. Питаю Т.:

– Кого їсиш?

Він тільки й сказав:

– Сина.

А потім підвівся, переривисто заревів і помер...

В кінці березня 1933-го, в квітні – травні почався масовий голодомор. Щоденно їздила підвода, забирала мерців і звозила в братські могили, що в урочищі «Контровис», де колгосп виділив

0,4 га для цього поховання. Довго після 1933 року там нікого не хоронили, а везли в Шаргород, а потім впорядкували це кладовище і з 1965 року почали хоронити померлих громадян нашого села. Тільки могили 1933 року занедбані. Під час хрущовської «відлиги» громадянка Гереш на дощечці хреста братської могили написала «Замучені голодною смертю», але один партпрацівник змусив її зафарбувати цей напис. Так і лежать там дійсно мученики без імені, без пам'ятника в докір нам всім, хто живе нині. І ніхто не знає, скільки їх тоді померло, а якщо і велась якась реєстрація, то вона засекречена, як і все те погане, що робилося в ім'я «світлого майбутнього».

Щодо нашої сім'ї, а це типowo для всіх, хто мав корову, то після її отелення варили супи з кропиви, лободи, бурячиння, майже зі всією рослинністю. Хто міг ходити на роботу – варили баланду, і нам, учням, теж варили суп гороховий, а потім жито підоспіло, то крадькома рвали колоски, а там знову картопля, і так ми вижили. Хліб почали їсти з 1935 року. Видавали тоді по 5 кілограмів на трудовдень.

Врятувала нас від смерті її величність – корова, будь вона благословенна вовіки-віків!

Після демобілізації, в 1946 році, мені доводилось недоїдати. В 1947 році нас виручала Західна Україна, але про цей голод в засобах інформації нічого немає, а жаль.

Звичайно, міське населення і поняття не має про голод 1933, 1947 рр.: про все це добре знає тільки наш український хлібороб. Хто в цьому винен? Я гадаю, історія дасть відповідь, але моя думка – СИСТЕМА.

І. Правденко,
1993 рік.

* * *

Гордійчук О.П.

Вчитайтесь у ці рядки. Чи не найбільше постраждала в ті роки Козлівка? Від своїх же клятих «активістів». Знуцанням не було меж!

Силами учнів-пошуковців зібрано багато свідчень очевидців тих жажливих років. Ось деякі їх печальні розповіді:

Кручок Антоніна.

Кручок Антоніна, 1925 року народження:

– По десять душ за день вмирало. На підводі везуть і скидають у яму, а тоді ще на другий день знов, та й присипали, та й нема. Бо не послухались Леніна, а Ленін же не сказав, щоб раз-два, та й щоб усі вступили у колгосп, а щоб поступово. Хто не захотів зразу вступити – той уже куркуль. Є пара коней, віз та корова – вже розкуркульують. Мій батько й коні здав, і корову, та все туди пішло. А помер з голоду... По-забирали все, а в колгоспі не дали нічого, лишили помирати. Хати розбирали, висилали людей десь на Північ чи до Сибіру, Господь їх знає. Вони й не поверталися.

Кокіза Анелька, 1922 року народження:

– Господи, як наголодувалися. Люди пухли. Я не пухла. Я висохла на тріску, але на роботу ходила. Буряки сирі їли. Ще вирвати треба, щоб не бачили в радгоспі. Треба піти вночі вкрасти, а як знайдуть сторожі, то ще й бити будуть або й заб'ють. Ой, людоньки! Не знай, Боже!.. Мої тато померли з голоду. Отак, здається, ходили, ходили, а тоді, я дивлюся, на печі рано встали – і нема. Чого була голодовка? Бо згнали до того колгоспу, а люди не хотіли. Поле тепер у нас це саме, тепер родить, а тоді ні... В колгоспі за роботу нічого не давали. Нічого! Тепер, як думаєш про все те, серце заходиться. А тоді так собі: встала, пішла на роботу, якого колоска наскубала, а там бурячка десь украла, вирвала, з'їла. Отак жили. А прийду додому, мама зварять якийсь самий бур'ян. Переварять та посолять. І жили. Вижили.

Де який був хліб – забирали. Давай заготівлю, а сам помирай. Знайдуть вузлика якогось, що сховає людина, і заберуть...

Кокіза Броніслав Йосипович, 1910 року народження.

(Розповідь записана його дочкою, Кокізою Ганною Броніславівною).

– Тридцятий рік – починалася біда вже. Організовували колгоспи, переломлювала дядьків районна власть. Я думав-думав та й купив якогось коня (бо свого ж у колгосп відвів), зробив грабарку і

їздив, грабарував. Жінка ходила з тачанкою і вивозила з дробарки камінь. Моя сім'я не голодувала, бо я одержував на коня комбікорм. І так вижили.

Історія була ще така в тридцять третьому році. Посилає мене прораб: «Їдь, – каже, – забереш меблі». Я був би не поїхав, якби знав, що до чого. Сховався б, чи що. Які там меблі: три хлопці і дівчина одна, неживі... А я, значить, виконавцем їхав. От везу їх. Приїхав на кладовище, там уже яму викопали, чекають. Попадали мертві в яму, той ницьма, той боком, а ця дівчина мовби сіла. Вона була з активістів, ходила по селу, забирала по хатах у людей, що в кого було. Останнє забирали. Сім'я – десять душ, а приходять і витрушують до грама... То ця нежива дівчина вже в ямі. Тут якась жінка підійшла до ями і лопатою зверху її, лопатою: «Ось, – каже, – тобі крупи, ось тобі сало...». Отаке зло посіялося між людей, вже люди наче й не люди були. Тато наш помер, роблю я йому домовину. А тут якраз сват помер цього ж дня. То батька в коробці поховав, а свата під стіну поклав... Найбільше вмирили тридцять третього року влітку, перед новим врожаєм.

Рудик Марія Прокопівна, 1922 року народження:

– Що в нас було – все знайшли й забрали. Сім пудів ячменю, що берегли на насіння, мішечок проса, бараболя закопана була, гілляками накрита. Все на підводу і повезли. З мами чоботи зняли, на зиму лишили босу. Собі забрали – це вже вони не Сталінові старалися, а собі.

Тоді починали вигонити з хати. Але не вигнали, бо в нас старенька була хата. Не куркулі ми – середняки. Наклали заготівлю (я хоч мала була, але добре затямила) сто дев'ять пудів хліба. Щодня їздила «червона валка»; вишукали вони все до грама. Тоді вже клуню розбирають. Мама каже татові: «Розбирають клуню, встань, Прокопе, подивися». А він хворий був, устав, подивився: «Діти! Де ж моя корова, де ж мій хліб!» І заломив руки, і впав... Клуню розібрали, хлів, льох. І батька витягли, неживого...

Наша сім'я була не велика: троє дітей, батько і мати. Мати і я лишилися. Я у садок ходила, і брат ходив. Спухлий – очей не видно.

Рано приходжу – віддають мені його пайок – молоко, але там сама вода забілена. Він лежить неживий, такі пузири по ньому. Ка-

жуть: «Брат твій помер». Що будеш плакати, як сама не знаєш, чи до вечора доживеш. А сестра померла в хаті, мати на роботі була. Я приходжу, не дивлюся на неї, бо ж нема жалості в мені. Йде мама. Я кажу: «Ганя вмерла». «Ну що, вмерла – давай в мішок її», – та й на цвинтар понесла в мішку...

Синдик Генефа Йосипівна, 1922 року народження:

– Багато чула від батьків, дідуся, бабусі, родичів, а багато що відчула на власній шкурі.

1930-й. Приїхали уповноважені, прізвища запам'ятались добре: вони квартирували на нашій вулиці. Звичайно, люди партійні, вони часто замінювали один одного. Було серед них дві жінки – Люїпина і Шарпіта. Носили червоні косинки і чорні тужурки. Потім був Проняєв, за ним – Черняєв, Андрійченко і останній – Мельник. Людей у селі розділили на класи, а хто ділив – і не дізнаєшся. Були куркулі, середняки, бідняки.

Кожного вечора були наради, з місцевими активістами, з сільською владою. Почалася викачка зерна – продрозверстка. Ставку робили на більш заможних селян. Почали викликати в сільську Раду. Вручають повідомлення такого змісту: такому-то протягом стількох-то годин необхідно здати 60 пудів зерна. Здав селянин. Через 2 – 3 дні повторне повідомлення: такий-то мусить здати вже 80 пудів зерна. Здав селянин. Через 1 – 2 дні черговий зиск: здати 100 пудів. Замів селянин свої засіки віником – не було вже навіть на колобок. Знов повідомлення. Селянин здав останнє. Після цього йде комісія з активістів, комсомольців. Ідуть з залізними палицями і штурхають у хаті долівку, на печі і в печі, в дерев'яних ліжках – штурхають скрізь, де тільки можна. Чи не заховав де «куркуль» або середняк муку, зерно, крупу. Чомусь називали таких селян «експортними».

Працювали уповноважені добротню, на славу, нічого від їхнього ока не можна було втаїти. Але їх часто міняли, з «вищих інстанцій». Коли в селянина дочиста викачають хліб, то в спокої його не залишали. Через деякий час таких почали викидати з хат. Я бачила, як моїх подружок, дітей викидали з їхніх домівок голих, босих на сніг, на мороз. Стояв дикий, розпачливий дитячий крик. Нашвидку підігнали підводи до чотирьох обійсть, люди зладнали вузлики, і чотири хліборобські родини відправили на станцію в

Жмеринку. Там – у товарні вагони – і на Соловки, до Сибіру, як тоді казали, до білих ведмедів.

Отак розправилися з нашими «куркулями». А хто ж вони, ті куркулі? Звичайні люди, працювали день і ніч на своїх нивках. Звичайна хата під солом'яною стріхою, обгороджена плотом. Мав той куркуль поля зо два гектари, корову, коні, воза, плуга, віялку, свиню, вівці. Мав з овечого домотканого сукна свиту, кожуха і смушеву шапку. Мав пару чобіт, помащених дьогтем, які взував на Різдво і Пасху. Скинув – і на кілок до наступних свят. Наймитів не мав, не було потреби, і так одних до Сибіру, бо не було вже що здавати, других збивають по три сім'ї і вселяють в одну хату. Повно дітей, всі чужі, три господині до печі, а чоловіків – до Сибіру. Одних переселяють в інші села, а з інших сіл – в наше село. Важко зрозуміти, що творилось.

1932 рік. Своїх полів нема, хліба нема, картопля вигнила. Потрібно засадити город і їсти, а льохи порожні. Пішли крадіжки. Хто що посадив – вибирали на городі ночами.

Колективізація. Організація колгоспу. Біднота вступила без нічого, бо не мала ні коня, ні корови, їй не було що усупільнювати. Куркулів уже нема. Середняки трохи впираються записуватись у колгосп, але їм погрожують Сибіром, білими ведмедями. А кому хочеться туди? Люди під страхом, під натиском записуються і мовчать, здають коней, реманент, поле.

Прийшов перший голова, Кушнір, і організував колгосп. Розібрали «куркульські» хліви, зробили конюшню, поставили і «куркульські» коні. Зробили з «куркульських» хлівів короварню, постави-

ли вже корів. Так – вівчарня, так – курятник. І вже є колгосп.

Насувався страшний, чорний, зловісний 1933-й.

З ранньої весни люди почали голодувати. Спочатку ще якось старались один одному допомогти, підтримати, але дні – один страшніший другого, насувались.

Кокиза Ядвіга Йосипівна, 1914 року народження:

– Колгосп у нашому селі стали утворювати 1930 року. Одні люди йшли в колгосп, інші повставали, як у Плебанівці, але більшість не йшла – боялася. То їм у 1931 році землю дали найгіршу: на горбках та в ярках. На людей, які не пішли в колгосп, восени 1932 року наклали великий податок по заготівлі, але дати не було що. То й стали забирати насильно. Потім ходили по хатах цілою бригадою (чоловік по 10) і забирали все, що знаходили. І ходили із залізними прутами, штрикали скрізь, вишукували.

Наша сім'я була з восьми чоловік. Коли восени усе забрали, зиму ще пережили, а навесні померли батько, мати, три сестри, брат. Залишились ми удвох з сестрою. Я вижила тільки тому, що заміж вийшла, а чоловік був у колгоспі. Сестру забрала до себе. Так ми вдвох порятувались. На нашій вулиці 59 чоловік померло з голоду. Коли почався голод, люди стали проситися в колгосп, але не приймали, бо нічим було годувати.

Померлих збирали на віз і везли на цвинтар. Там усіх клали в одну велику яму і не закривали її доти, доки не наклали трупами повну.

Синдик Філька Йосипівна, 1925 року народження:

– У 1933 році весна була пізня. А літом мене мама посилали колоски щипати. Прив'яжуть торбинку на шию й кажуть: «Іди, доню, ти маленька, тебе не видно».

Їли гороб'як, квасець, щавій. Хто й посадив картоплю, то врожаю з неї не зібрав, бо вишпортували її, крали. Дуже люду багато вмерло. Померлих загортали в рядна, а то й так кидали в ями.

Мої мама мали п'ять хусток, з ними пішли в Шаргород та обміняли на дві миски житньої муки і миску ячменю. Його навіть не товкли, так і їли.

Люди рятувались, як могли. Хто мав силу ходити по заробітках, той вижив, а хто був старий, не мав сили – вмирили.

Прийшла до нас Кокиза Люда, а мій батько нарізав січки корові і замішав з буряком, то вона їх вибирала і їла і дуже плакала. Дуже вона бідувала, але вижила.

Дасть мама по крихті хліба на ніч, та й лягаємо голодні, а вдень давала трохи більше. У нас ще було молоко від корови. Лип'яники

без кінця пекли. Це – сушене листя липи, акації, щавію і гречана полова, щоб трималися купи.

Так ми і вижили.

**Список
жителів села Козлівка, які померли в період голодомору
1932 – 1933 рр.:**

Бабій Параска Пофторак
Бабій Прокіп Кирилович
Бабій Ксеня Філімонівна
Бабій Параска Стефанівна
Бабій Євдокія Михайлівна
Блах Яга Базилівна
Блах Єва Іванівна
Блах Ганна Петрівна
Блах Адам Блажейович
Блах Іван Петрович
Блах Юсько Іванівна

Блах Людва Савович
Блах Юсько Степанович
Блах Франко Савович
Блах Панелька Іванівна
Блах Стефан Іванович
Блах Йосип Григорович
Блах Йосип Павлович
Блах Петро Казимирович
Блах Вітько Андрійович
Блах Сава Королів
Баліцка Стася Володимирівна
Баранова Зоська Іванівна
Бродяк Іван Михайлович
Гереш Йосип Тимофійович
Гереш Яга Франківна
Гереш Антоніна Іванівна
Гереш Григір Павлович
Гереш Лаврох Йосипович
Гереш Григір Петрович
Гереш Левон Йосипович
Гереш Іван Павлович
Гереш Юзя Антонівна
Гереш Петро Павлович
Гереш Юзько Денисович
Гереш Флоріан Йосипович
Германюк Настася Василівна
Деревянко Янія Горд
Дмитрук Тимофій Васильович
Жмурко Іван Степанович
Жмурко Іван Королів
Жмурко Микола Степанович
Жмурко Габро Іванович
Жмурко Франк Миколайович
Жмурко Євка Йосипівна
Жмурко Йосип Петрович
Жмурко Руська Стефанова

Карачина Філімон Олексійович
Карачина Самуїл Мар
Карачина Настася Василівна
Карачина Марія Самойлівна
Клапушинський Бронь Миколайович
Коцюба Текля Антонівна
Мартинюк Володимир Петрович
Марчук Ксеня Григорівна
Нивидомський Прокіп Аксентійович
Неведомська Гання Дмитрівна
Плаксива Єва Королівна
Плаксива Настася Йосипівна
Плаксивий Павло Петрович
Стус Василь Іванович
Стус Катерина Ладимівна
Цабак Катерина Блажеївна
Цабак Станіслав Васильович
Цабак Людва Антонівна
Цабак Григiр Іванович
Цабак Стефан Мартинович
Цабак Йосип Володимирович
Цабак Євх Яковлєв
Цабак Микола Якович
Цабак Франц Блажеїв
Цабак Петро Павлович
Шаповал Гелена Королівна
Кокиза Ганна Блажеївна
Кокиза Антон Тимофійович
Кокиза Михайло Лаврович
Кокиза Король Мартинович
Кокиза Полька Петрівна
Кокиза Бронь Базильович
Кокиза Франк Барткович
Кокиза Євка Іванівна
Кокиза Петро Миколайович
Кокиза Марян Королів

Кокиза Юлія Іванівна
Кокиза Станіслав Базилів
Кокиза Франка Базилівна
Кокиза Марія Іванівна
Кокиза Йосип Миколайович
Домарецький Стефан Матвійович
Домарецький Тимофій Казмирович
Денега Ганна Григорівна
Денега Григорій Іванович
Денега Ірина Григорівна
Шалавінська Єва Королівна
Шалавінська Руська Павлівна
Шалавінська Ганя Петрівна
Шклярчук Юзефа Григорівна
Шуміла Євх Йосипович
Шуміла Яга Олексіївна
Шихнір Петро Іванович
Дутка Юсько Петрович
Ясинецький Сидір Йосипович
Слюсар Полько
Слюсар
Слюсар Ладик Палькович
Кушпіта Іван Йосипович
Парова Мариська
Парова Віктор
Парова Бронь
Кравенський Янко
Кравенський Франко
Кравенський Король
Кравеська Руська
Кравеська Олена
Кравенська Ганна Корольова
Завальнюк Анастасія Іванівна
Цабак Франко
Цабак Степан
Цабак Янко

Цабак Григорій
Цабак Людва
Нагорний Микита
Карачина Самуїл
Карачина Киленка
Карачина Петро Самуїлович
Карачина Марія Самуїлівна
Карачина Самуїлович
Домарецький Лавро
Домарецький
Домарецька Кароліна
Пошук імен триває.

Учні-пошуковці: Гавришенко Роман, 11 клас;
Качуровський Олег, 10 клас;
Томчук Ірина, 11 клас;
Сметана Тетяна, 8 клас.

КОНАТКІВЦІ

Конатківці – село особливе. Особливе своєю історією, яка бере початок 1450 року чистими, тремтливими джерелами, що дарують у літню спеку приємну прохолоду і бадьорість, а до революції джерела використовувались для виробництва пива, рівних якому не знали в окрузі. Особливе ще й тим, що у ньому у двадцяті роки, на зорі радянської влади, народилася комуна, особливо людьми життєрадісними і працьовитими, жагучими до краси й роботи.

Про біль села, про втрачених його людей, про страхіття 1933-го року буде ця розмова.

Спогади очевидця Макара Михайловича Загороднюка:

«...В 1933-му багато людей у селі вимерло. Важко вже навіть пригадати їхні імена, стільки часу пройшло. Скажу лиш те, що вмирили з голоду люди, які по тій чи іншій причині не вступили до колгоспу. Їм, одноосібникам, в коморах яких після хлібоздачі не залишалося нічого, було найважче вижити в голодну весну. Хоча, якби не мій батько, не знаю, чи й я вижив би. Бо ж було в нас з жінкою четверо дітей, а в колгоспі давали раз на день тарілку супу і фунт

Макар Михайлович Загороднюк зі своєю родиною.

(400 грамів) хліба. І це тільки на працюючих, а в нас четверо малих ротів. Ділили свій пайок і на них, бо голодні діти – то найболючіше, найстрашніше.

Не знаю, чи розповідати про це, чи, може, не треба. Забув уже подробиці, але був у нас такий випадок, коли жінка зарізала дитину. Що робилося в селі, коли довідалися про це, – страшно й згадувати. Прийшли жінки з поля, побачили її, так і до смерті затовкли сапами. А потім, коли пішли до хати, знайшли в горшку варене дитяче м'ясо. Ось до такого нещастя, до таких принижень доводив людей голод. Просто звірили всі.

Колгоспники теж ледве зводили кінці з кінцями, хоч до фатальних випадків не доходило. Судить самі. Я повинен був виплатити 800 карбованців позики, 1100 карбованців податку, віддати державі 43 кілограми м'яса. Де взяти таку силу грошей, де взяти продуктів? Тоді зарплата на трудовень не видавалася зовсім, усе забирали в нас до останньої бадилинки. А на Святий вечір, перед Різдвом, комсомольці-активісти як пройшлися хата в хату, то наступного дня не було у нас вже ні куті, ні свята...».

*Погарецька
Феодосія Митрофанівна,
1904 р.н.*

Про тяжкий 1933 рік розповіла і колишня комунарівка **Феодосія Митрофанівна Погорецька:**

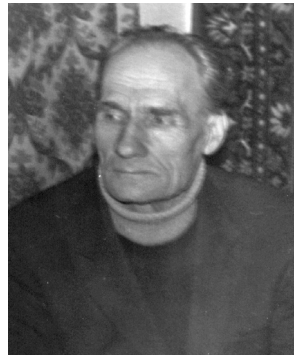
– Разом з чоловіком ми вступили в комуну. Робили в полі, жінки по черзі варили їсти на всіх, у панському будинку кожна сім'я мала квартиру. Дітей виховували дівчата, які прибули до нас із дитячого будинку. В нас такого голоду не було, а от в селі... Хто ще мав картоплю, то сяк-так перебивався, а у кого не було нічого, то так і згинув. Скажу іще, що в ту пору ніхто ні за кого не думав, а лиш за себе, бо кожен хотів вижити. Ні, у нашій комуні голоду не було, хоч теж не доїдали. А тих, хто помер від голоду, звозили підводою на цвинтар і скидали в одну яму.

Старожили розповіли і про ось такий факт. Коли один член продзагону опух і не міг уже рухатись, чоловік, який звозив мерців, прихопив на воза і його, бо не міг ніяк забути, як злісно той шукав

у його оселі хліб, як залишив без їжі малолітніх дітей. Так загинув молодий іще хлопець серед сотень опухлих односельчан.

Для колишнього вчителя **Тимофія Степановича ЗDIRKA** історія рідного села – то біль гірких спогадів дитинства і юності, тепла радість за дітей, яким тепер живеться значно краще, ніж йому колись.

– П'ятнадцять років мені виповнилося, коли настав голодний тридцять третій. Пам'ятаю, як взимку ходила по хатах бригада активістів із двохметровими залізними палицями і шукала ними і в хатах, і в коморах, і в погрібах насіння. Вимітали все, навіть коли бачили, що в горшку є кілограм пшениці, а в сім'ї малі діти. Наш батько не хотів записуватися в колгосп, а тітка (її чоловік бухгалтером працював), сказала по секрету, що наше прізвище стоїть у списках на висилку. Тоді я написав заяву від себе і від мами, і ми пішли в колгосп, а за нами вже й тато.

*ЗDIRKA
Тимофій Степанович.*

Коли голод був, молодшу сестру ледь врятували від смерті. Опухла вся. Страшно було дивитися, не знали, як її спасти. А в багатьох родинах горе було дуже страшним – один за одним вмирали всі. Дванадцять чоловік вмерло з голоду в сім'ї Решетняків. Багато рідних втратили Фраценюки.

А от активістів, їх зараз вже в живих також немає, голод не брав. Якщо чесно, то люди до них ставилися з підозрою, а дехто й ненавидів. Ходили селом чутки, що один процент хліба, який вони забирали по хатах, залишався у них.

Дорогою ціною свого життя платили люди за колективізацію. До болю образливо те, що, вмираючи, знали, що десь там, у Сибіру, а може, й ближче насипано гори пшениці, яка зростає (розповідали про це односельчани, які поверталися з міст), що не було на полях неврожаю. Писали листи вищестоящим органам, розповідали про свою біду, а відповіді не одержували. Голод в Конатківцях, як і в інших селах, асоціювався із місцевими активістами, які насправді були тільки маленькими «гвинтиками» гігантської і страшної маши-

ни, яка молола народ, насипала могили, робила страшну ворожнечу по селах. Сусід боявся сусіда, за жменю борошна людина могла вбити іншу А страшні приниження, які терпіли односельчани, коли, ніби тварини, паслись на траві, варили кропиву і мерзлу картоплю, збирали акацієве насіння.

...Голод 1933-го. Він не минув жодного села, торкнувся мало не кожної сім'ї. І прикро, що на наших кладовищах не лишилося навіть могил, тих великих братських могил, що стали останнім притулком для сотень і тисяч голодних людей, які так і не дізнаються, чому їм судилося вмерти голодною смертю. А в історіях наших сіл так і не знайшлося місця для опису цієї страшної людської трагедії, яку створили штучно.

Спам'ятаймося, звернімося до глибин пам'яті, щоб відновити правду про наше життя. Щоб осмислити все пережите. Щоб, нарешті, жити по праці...

Станіслава Трошкова, 1989 р.

* * *

Магдалюк Г.К.

Ті далекі, вікопомні тридцять років

*Гончарук
Андрій Купріянович
(житель м. Шаргорода).*

Про голодні роки 1932 – 1933-го згадує ветеран війни і праці, уродженець села Конатковець **Гончарук Андрій Купріянович**:

– Хто, хто, а я то дуже добре пам'ятаю ті прокляті події 33-го. Мені було тоді шість років. З пам'яті ніколи не зітреється відчуття голоду. І не просто голоду. Уявіть собі, коли хочеш їсти, які думки забігають в голову? Як би щось з'їсти. Але ж треба ще мати що. А вдома нестатки, аж світяться.

Сім'я наша складалася із дев'яти осіб: батько, Купріян, мати, Параска, брати і сестри – Никифір, Профир, Ольга, Міша, Григорій, Ганна і я. Мали ми тоді 3 десятини землі, коня і різний реманент. Все поздавали в колгосп: і поле, і коня, і реманент, і зерно, яке було при хаті. Але ж влада така жорстока була. Думали, що якщо живуть ще в хаті, то, значить, мають, що їсти. Очевидно, ми, і такі, як ми, приречені були. І давай шукати та забирати всякий харч, не тільки зерно.

Та якби це тільки у нашій хаті так робили. Це ж поголовно, хата в хаті, витрушували все їстівне. Доходило до смішного і плачевного – забирали зварену кутю, забирали жменьку сушених яблук, топтали ногами кислі огірки...

Це так, щоб не було нічого їсти в хаті, а значить, щоб здохли з голоду всі: і дорослі, і діти. Це було штучне винищення народу. І вони (влада) цього домоглися. У нашій сім'ї таки померли з голоду. Першим помер батько, потім опухли Ольга і Міша, потім померли Никифір і Профир... 5 душ тільки з однієї хати. І хто скаже, що наша сім'я була ледача? Чи, може, ми були п'яниці, чи нероби? Ні. Очевидно так треба було для когось, щоб винищити українське село, зламати йому хребет і заставити піти в колгосп. Але ми ж пішли добровільно в колгосп, майже всією сім'єю. А що з того вийшло? 5 душ таки пішли в могилу з примусового голоду.

Не можу я спокійно говорити, що ми тоді їли, що варили. Їжею те не назовеш. Суп з листя дерев – і весь тобі суп. Глей з вишень чи слив здирали, кору дерев гризли, полову перебирали, зернини складали. А ті, прокляті активісти, це вони вороги народу, забирали з горища заховані в стрісі останні кілька качанів кукурудзи, що й сіяти не мали що...

Як назвати ті події? Люди по-різному називають: людомор, голодомор, геноцид. Всяко підходить. Я твердо знаю, що влада вчинила відносно мене дуже жорстко і несправедливо. А потім, пізніше, прийшлося ще й захищати таку владу на війні з фашизмом.

* * *

*В селі весна повзе на ліктях,
Повзе по мертвих і живих.
М.Будлянський.*

Багатостраждальна історія нашого народу... Ми не повинні забувати страшних її сторінок. Жахливо навіть через багато років ступати стежками страшної трагедії, яка сталася на благословенній землі квітучого українського краю. Досі не віриться, щоб тут – у житниці України – раптово зник хліб, люди залишилися без зернини. І це у врожайний 1932 рік! Пухли старі і малі, вимирали роди й села... Смерть чатувала на шляхах, на полі, в хатах.

1933 рік... Найчорніший час в історії України. У світі не зафіксовано голоду, подібного тому, що випав на долю однієї з найродючіших і найблагодатніших країн.

Великі голодомори, організовані більшовицькою системою в Україні протягом 1932 – 1933 років, здійснювалися руками місцевих керівників, які виконували директиви Москви. Голодомор був спрямований, насамперед, проти селянства, яке хотіли принести в жертву ефемерній, тобто, нереальній ідеї побудови комунізму.

Саме про цю жахливу добу розповідає жителька села Конатковець **Ковальчук Ніна**, яка народилася 1921 року.

«Коли почався голод, мені було 10 років. Незважаючи на те, що я була мала, я ніколи не забуду 1932 – 1933 роки. Це були страшні роки. Активісти села забирали все, що тільки було. Всю їжу, кожную зернину.

Мої сестри поїхали за кордон. Залишилися я, мама і тато. Батько пішов працювати сторожем у радгосп. Вночі невідомі люди прийшли і дуже побили тата. Незабаром батько помер. Мені і мамі було дуже важко жити. Ми збирали траву, лободу, листя і варили отакий борщ. Так потроху виживали. Але мама дуже захворіла, в неї опухли ноги від голоду. Я, щоб допомогти мамі, врятувати її, ходила в ліс і збирала цілими днями гриби та ягоди. Та одного разу, збираючи гриби, я побачила, що невідомий чоловік біжить за мною. Я все викинула і побігла. Слава Богу, втекла, а то не знаю, чи була б я зараз на цьому світі.

Щоб вижити, ми міняли хустки, одяг, подушки на їжу. Незабаром я ходила збирати колоски у поле. Але дуже боялася, щоб ніхто не побачив, бо якби побачили, то в тюрму посадили б.

Ховали все їстівне. Підв'язувала до лави знизу їжу, яка була, але і там знаходили. Ховали ще качани кукурудзи та квасолі у солом'яному даху. Правда, там не знайшли.

У селі діяли школа, клуб, церква. Я теж ходила в школу. Там давали трошки їсти. Тільки не дозволяли брати із собою. Тоді я пришила невеличку кишеньку зі споду спіднички, ховала там потроху, то кусочок хліба, то жменьку каші і приносила мамі. Отак я відганяла страшну, голодну смерть від своєї неньки. Поклялась: «Не дам матусі померти!». За той час мама трохи одужала. Пізніше

ми подали заяву в колгосп. Жали овес, ячмінь, просо, пшеницю. Трохи заробили зерна.

А зимою, бувало, ідеш селом, а в селі ні котика, ні песика – всю домашню птицю теж з'їли.

Дійшли чутки, що в сусідньому селі жінка мала двох синів. Щоб вижити, зарізала меншого сина, а старший син це бачив і дуже злякався, що його теж з'їдять, тому він виліз на високе дерево. Його мати, стоячи під тим деревом, померла, а він так і не хотів злізати. Дорогою ішов чоловік і це побачив. Він сказав хлопчикові, щоб той злізав, але він не хотів. Тоді чоловік вийняв з кишені кусочок хліба, так хлопчик зліз».

Але страшні часи ще не закінчились. Свідченням того був ще один спогад. Цю історію розповіла мені **Богацька Єлизавета Михайлівна**, яка народилася 10 жовтня 1925 року в селі Конатківцях.

Юрчак Тодор одружився з Наталею з Білян. В них було троє дітей, дві дочки – Ганя і Стефанка – та син – Коля. Юрчак Тодор і Наталка померли, залишивши дітей сиротами. Одного разу до них прийшло дві жінки – сестри. Старша – Гнатюк Марія, а молодша – Катерина. Вони спіймали Колю та відрізали руки, ноги, голову, склали в казан людське дитяче м'ясо і хотіли варити. Але його сестрички стали кричати. Збіглося багато людей. І не дали зварити хлопчика.

Гнів великий охопив конатківчан. Такого ще не було у Конатківцях, щоб людина їла людину! У великому гніві схопили люди старшу жінку, Марію, і дуже побили. Наступного дня вона померла. А молодшу закопали в землю так, що тільки голова була назовні. Хотіли люди, щоб вона померла у великих муках. Та приїхала міліція, відкопали Катерину, повезли в тюрму. Як закінчилось її життя, ніхто не знає. Люди і не хочуть згадувати цих людодів.

Пам'ятають тільки усі жителі села цю історію і досі. Ось до чого призводить почуття голоду – до людодівства.

А в цьому винна тодішня влада.

Це лише невеличка частина того, що можна було тоді побачити в кожному селі.

Біль шматує душу, коли читаємо або слухаємо розповіді людей, які пережили голодомор. Але ми зобов'язані знати історію рідної землі, всю її правду. Відверту правду про голодомор тридцятих років.

Правда виринула з туману облуди й брехні зовсім недавно.

Діти, насамперед молодь, повинні знати правдиву історію своєї Батьківщини. Треба, вочевидь, ширити коло правди про страшне минуле, нести до тих, хто її ще не знає, і навіть тим, хто не хоче знати.

Вірно сказано: не за те любимо Вітчизну, що вона найкраща в світі, а за те, що Мати. І хай яке було страшне минуле у нашої Вітчизни, ми все одно будемо його вивчати та виносити з нього гіркі уроки, щоб ніколи більше не повторились страшні голодомори в нашій коханій Україні.

Світлана Молнар, 8 клас.

* * *

«Витягніть мене, я ще живий...»

Під час дослідження історії голодомору нашого села, я завітала до учительки – пенсіонерки **Лігоцької Ганни Григорівни**, яка народилась у далекому 1919 році. Ось що вона мені розповіла:

«...Я добре пам'ятаю ті далекі часи. Та як їх не пам'ятати. По-перше, я вже була напівсиротою, бо мати моя померла, коли мені було 9 років. У хаті господарювала дружина старшого брата. Та жилося ще нічого до 1932 року.

У нас в господарстві була корова, тому було й молоко. Але у 1932 році до молока не стало хліба. А його так хотілося.

Всім, хто працював у колгоспі, варили баланду (рідкий суп з води і круп). Батько працював у колгоспі і там він одержував щодня свій пайок. Щоразу брав мене з собою у колгоспну їдальню. І віддавав мені свою баланду. Я гадала, що трохи з'їм, а решту залишу батькові. Але коли відчувала смак та запах супу, з'їдала його весь. Хоча їсти все одно хотілося. А батько залишався голодним.

Постійно одна думка переслідувала мене: «Їсти, їсти, їсти хочу...»

Настала весна. Всі діти бігали збирати листочки з молодої лободи. З них варили борщ. Він був такий, що я й досі пам'ятаю той запах. Також коли ми рвали листки, їли їх сирими. Пам'ятаю, у нас дуже боліли животи, вони були такі великі, немов барабани. А голод все не щезав, переслідував...

Коли зацвіла акація, діти вилазили на дерева і наривали цвіту. Потім з цього цвіту пекли коржики.

Тоненькі, теплі палянички були дуже смачні. Але відчуття голоду переслідувало мене вдень і вночі. Я все думала, що буду їсти вночі? Тому ховала коржики на потім під солом'яний матрацик, на якому спала.

Часто на вулицях було багато незнайомих людей. Вони шукали собі їжу по інших селах. Посеред вулиць лежали мертві люди. Всі вони були такі худі і розпухлі.

Щодень сільська Рада посилала по селу поховальну бригаду, яка збирала по хатах трупи, складала на підводу і відвозила на цвинтар.

Пам'ятаю, що в наших сусідів вимерла вся сім'я. Залишився лише один хлопчик. Його теж хотіли покласти на підводу. Але він зібрав усі сили і прошепотів: «Відпустіть... Я ще живий». Його залишили, але на другий день він все одно помер.

Наша сім'я ще перебивалася с'як-так, бо мала корову. У багатьох людей не було корови. То люди з голоду помирали. Їли бур'яни, та голод не зникав. Так померло багато людей у нашому селі.

Коли настало літо, то стало трішки легше. Їли ягоди, полунички. Найстрашніше було зимою. Вимирали цілі сім'ї. В нашій сім'ї вижили всі».

Також я завітала до пенсіонерки, жительки нашого села **Заричкої Ганни Корніївни**, яка з'явилася на цей світ 1925 року. А розповіла мені Ганна Корніївна надзвичайно страшну історію:

«Ідучи до школи, я щодня бачила померлих і ще живих, які вже не могли йти. Вони лежали вздовж окопів по вулицях, виснажені, із запалими очима, з простягнутими руками, вони благали: «Христа ради, дайте хліба... Люди добрі, допоможіть...» і затихали навіки.

Розпухлі, з торбинками за плечима, з ціпками в руках жертви голодомору нерухомо лежали там, де в останню мить їх наздогнала голодна смерть.

Голодоморні мерці... Вони й досі ввижаються мені, вони шукали останньої надії. Хоча б якусь крихту хліба або картоплинку. Сподівалися, що хтось щось подасть. Вони прийшли в наше село здалеку, в надії врятуватися від голодної смерті. В перші дні

голодомору 1932 року люди й справді щось виносили: хто картоплинку, хто бурячок.

Але голод призвів до того, що у селі не було що їсти. Вже поїли усіх собак і кішок. Повсюди панувала дивна тиша, нічого не гавкало, не нявкало. Можна було почути тільки цвірінкання горобців. От хлопчики ретельно полювали на них. І навіть я, дівчинка, навчилася стріляти з рогатки. Спочатку було дуже жаль маленьких горобчиків, та голод був сильніший за жаль. Отак ті горобчики і рятували нашу сім'ю. Я ходила і осінню, і зимою разом з іншими дітьми по полях, гаях, ярах, лісах з торбинками за спиною. У ці торбинки ми клали все, що тільки можна було їсти. І ягоди терену та глоду, шипшини, кукурудзяні качани, колосочки...

А через село кожен день йшли та йшли жертви голодомору нескінченним конвейєром. Деякі вже не могли йти, вони просто повзли. І досі чую постукування їхніх палиць у вікна і двері, чую їхні знесилені голоси: «Подайте, Христа ради, хоч крихту!».

Мати моя говорила: «Ганнусю, Бог велів бути милосердним, допоможемо, може, і нам хтось колись допоможе». І оті ягідки, які я збирала цілий день, мати по жменці вкладала у холодні простягнуті руки.

Безсонними ночами я часто думаю: «Хто ж вони, ті мерці? Звідки? Які в них імена?».

А ще хочу розповісти про події, які мені розказала жителька нашого села **Любчинська Лідія Іванівна**. Правда, вона народилась 1935 року, та пам'ятає розповіді своєї матері:

«Пам'ятаю, як ще в ранньому дитинстві моя мати, Гафія Лук'янівна, 1902 року народження, часто згадувала, що в 1932 році був голод. Люди почали організовувати колгосп. Всі, хто був у колгоспі, вижили, бо там давали їсти. Мої батьки теж віддали у колгосп корову, коня і плуга. Батько хотів бути в колгоспі, тому віддав худобу. А мати ішла в колгосп і забирала худобу додому, бо боялася бути без корови. В хаті були постійні суперечки. Коли почався голод, корови з колгоспу повіддавали. Кожна сім'я, яка мала корову, вижила. Поки наша корова була у колгоспі, помер мій старший півторарічний братик – від голоду.

Ще мама пам'ятала сім'ї Музиків, Волощуків, які майже повністю вимерли. Опухла від голоду і сім'я Пріскурнаків. Батьки по-

мерли, а син ще був живий. Та прийшла поховальна бригада, скидала всіх на підводу: мертвих батьків і живого сина теж та повезли на цвинтар. Дивляться, а ворухиться хлопець. Та люди, які возили мертвих, самі були опухлі від голоду, й кажуть:

– Кинемо його у яму, може, він до ранку помре. А то ще ми помремо і не буде кому його поховати.

В кутку цвинтаря була викопана велика яма, куди склали всіх померлих від голоду. В ту яму і вкинули живого хлопця. Коли поховальна бригада наступного дня привезла нових мерців, то побачила, що в ямі хлопчина ворухиться і стогне: «Витягніть мене, я ще живий...».

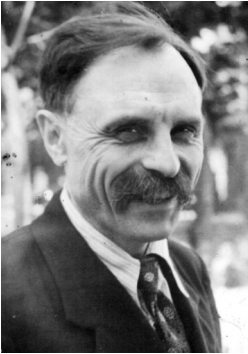
У батька мого, Любчинського Івана, померли рідна сестра, Марія, і син, Іван. Залишилось троє дітей живими. Мати моя виходжувала їх і виходила.

Так Марійка, Василь і Іванко залишились живими, бо у нас була корова, яка врятувала від голоду мого батька, матір і цих трьох сиринок.

Голодоморна смерть страшніша будь-якої іншої, навіть найстрашнішої. І ні хреста на таких голодоморних могилах, ні пам'ятного каменя. А вони, безіменні жертви нечуваного голодомору, лежать там, як і в безлічі інших селищ і міст України. Лежать, як невідомі солдати, загиблі під час найстрашнішої у світі трагедії, назва якої – г е н о ц и д. Вічна ж їм пам'ять.

Романчук Марія, 8 клас.

КОПИСТИРИН

Професор Київського університету, уродженець і житель села, який у 1923-1928 роках був головою сільського комітету незможних селян, Поданчук Василь Денисович.

*Чорні круки літали над селами,
б'ючи крилами чи то від жалю, чи
то від страху. Чорний морок осів у
душах людських, заступивши собою
надію... Люди, як мухи, падали на
вулицях і ніхто не міг врятувати від
болю страшного, від найпекельнішої
муки, яку може вигадати людство,
голодомору.*

Безкровна війна

Голод... У кожному селі про нього говорили й говорять, тільки ще й сьогодні боязко, низуючи плечима, коли мова іде про причини, коли хочеться встановити кількість померлих. А їх у кожному селі було більше, ніж у війну.

Як же сталося, що без стихії, без засухи, без іноземного нашестя все це могло сподіятися на нашій хлібородній Україні, яка ще недавно була житницею усієї Європи? А насправді була страшна безкровна війна, яка забрала в могилу мільйони людських життів, яка спустошила, спопелила Україну, як «Золота Орда», яка заподіяла непоправні шкоди нашому генетичному фонду.

Причин голодомору багато. На думку одних – це геноцид, інші бачать причини в непродуманій колективізації, її форсуванні, в економічному безладді і навіть куркульському саботажі...

А село наше так і дихає пам'яттю, сльозами вмивається, коли мова заходить про той далекий і живучий у душах 1933-ій.

Скількох людей не дорахувались у кожному селі, скільки доль покалічено безкровною війною, яка велася проти селянства. Не полічити уже тепер, не встановити, бо навіки канули у вічність імена і прізвища цілих родів, які завершили свій родовід у братських могилах 1933-го.

Так, протягом зими і весни 1933 року з голоду померло 305 жителів с. Копистирин. Страшний то був час. Створені спеціально бригади по збиранню «залишків» сільськогосподарської продукції,

забирали усе, що знаходили. Тож не дивно, що після таких поборів восени 1932 року бувало, що помирало з голоду по 10 – 15 чоловік за один день. Доведені до відчаю, люди займались крадіжками один в одного, їли кропиву, гнили картоплю, тирсу, траву, цвіт акації, кішок, собак, жаб, щурів. Голодні люди, шукаючи чогось їстівного, іноді вдавались до викопування посаженої картоплі односельців. Так, за два корчі вирваної картоплі була на місці вбита жителька села Хільченко-Юхименко громадянином Катеринчаком А., вбитий Мігалецький Василь громадянином Завальнюком Д. – за корч вирваної картоплі. Траплялися випадки, коли діти їли трупи батьків, а батьки – дітей. В селі, пригадують односельчани, було три випадки, коли матір й батько поїли своїх дітей. Чоловік Мігалецької Ганни покликав у будинок дитину (син Медвідь Ганни) – зарізав його і з'їв. Манзюк Параска мертвого сина Степана з'їла, а потім померла сама. З'їла свого сина Якова Савова Матрона. Повністю знищена молода сім'я Бадіки Семена – його вбили, жінку задушили, а однорічна донька Ніна померла голодною смертю. Повністю вимерли сім'ї Орлика Мусія, Березюка Лівона, Косяка Матвія, Молдована Варфоломія. Із сім'ї Міни Байваровського, в якій було сім чоловік, в живих залишився один син Артемко.

Бували випадки, коли напівживих людей вивозили на кладовище, мотивуючи це тим, що через годину-дві знову доведеться вивозити, а люди майже всі були опухлі.

* * *

Ось що розповідали сільські старожили про події того часу.

Марія Семенівна Грейц:

«Для обробітку посівів я спрягалась кіньми з Антоном Огородніком. Нас викликали до сільради і зобов'язали звозити трупи на кладовище, а щоб не повертатися по кілька разів до села, веліли брати й таких, які ледве дихали і не сьогодні-завтра мали поповнити могилу. Але рука не піднімалася забирати живу людину на цвинтар. Доводилося вдруге повертатися, хоч не було сил, бо і ми опухли з голоду».

* * *

*Грейц
Марія Семенівна.*

*Дзюбенко
Михайло Давидович.*

Із спогадів **М.Д. Дзюбенка:**

– Багато сторінок з історії села, як і з історії України в цілому, залишаються незаповненими. Серед них і події 1933-го року, голодна і страшна для села весна, посиніла від холоду і нестатків зима, коли продзагони все вимітали з убогих хатинок, не залишивши й зернинки на харч дітям. Голод був і про нього говорять, і говорили в сім'ях, про нього пригадують бабусі і розповідають внукам, але писати про це не було дозволено нікому...

А потім в душі виробився якийсь стереотип, що тема ця заборонена і говорити про неї не варто. Отак і жили, передаючи із вуст в уста страшну правду, часом не усвідомлюючи, де криються її корені.

Тепер, коли розкриваються колись заборонені теми, коли стають відомими злочини епохи сталінізму, вважаю своїм обов'язком перед односельчанами заповнити і цю сторінку з історії села.

Як великий секрет, ще в п'ятдесяті роки колишній секретар виконкому сільської Ради Яків Прокопович Каліновський розповів мені про те, що лише з голоду весною 1933 року померло 305 чоловік. Хто ж ці люди? Яка причина їхньої страшної смерті?

Перегини у створенні колгоспів під лозунгом суцільної колективізації в 1931 році, висилка заможніших селян до Сибіру, надмірне оподаткування грішми й натуроплатою і призвело до того, що в 1932 – 1933 роках значна частина поля й городів залишилася незасіяною та необробленою.

...Мені пригадується такий випадок. Наша сусідка, Марфа Бадіка, якій у той час ледь минуло 20 років, попросила мене зірвати кілька китайок цвіту акації, бо сама не могла вилізти на дерево опухлими ногами. Я виконав прохання, і Марфа пішла додому. Вранці моя мати вийшла на город і почула плач однорічної Марфиної доньки Нінки. Наливши кухлик молока, сказала мені: «Занеси до Бадіків, хай закроплять бідну дитину». Я пішов. Двері були відкриті. Зайшовши до хати, побачив таку картину: Нінка повзає на печі і плаче, Марфа лежить на постелі з ручайкою пряди на шії – задуше-

на. Виявляється, що і чоловіка Марфи – Семена тієї ночі було вбито за городами. Не витримала голоду і Нінка.

– ...Я часто грався з сусідськими дітьми Мусієм Анатолієм та Оленкою, – пригадує Степан Іванович Осадчук. – Славні то були діти.

Але і їм не вдалося вижити. Вимерла вся сім'я Лівона Березюка – він, дружина Тетяна, діти – Мусій, Анатолій, Олена.

Інший односелець, Петро Григорович Ковальський, пригадує:

– У 1933-ому померли з голоду мій батько і брат, а в родині моєї дружини Марії голодна смерть скосила батька, братів Віктора, Володимира, Василя.

Із сім'ї Міни Байваровського, в якій було сім чоловік, в живих залишився один син Артемко.

Повністю вимерли з голоду сім'ї Мусія Орлика, Матвія Косяка, Варфоломія Молдована й ряд інших.

Обірвано десятки родовідних ниток, назавжди пішли із життя сотні молодих юнаків і дівчат, яким би і хліб ростити, і дітей народжувати.

Ці писані рядки ми не повинні сприймати, як суд над історією, а як пам'ять, як нетлінну людську пам'ять про жертви голодомору, про страшну трагедію, яка нависла було над Україною... Щоб тільки ніколи-ніколи вона не повторилась.

Інна Дякова, 9 клас.

ЛОЗОВА

Садова А.І.

Найболючіша рана Лозової

Смерть без війни, без посухи чи потопу, чи якогось іншого стихійного лиха. Смерть спустошила села й хутори, і живі не встигали ховати мертвих – на поміч їм викликали військові підрозділи. Смерть мала ім'я – голод.

В роки замовчування без нас, по чужих країнах відбувалися скорботні учти, правилися панахиди, виходили книги. А в нас – глуха стіна мовчання.

Голод 1932 – 1933 рр. надовго залишиться в пам'яті народній. Для Сталіна це був злочинний експеримент з придушення селянського бунтарського руху, спрямованого не лише проти колективізації, а й проти всієї адміністративно – командної системи, яка глибоко пустила коріння в суспільний лад. Сталін все більше переконувався, що саме голод найкраще руйнує свідомість людини, робить її слухняною і покірною, відбиває в ній бажання брати участь в громадському і політичному житті, руйнує основи селянської громади.

Для українського селянства 1932 – 1933 роки стали гіркою школою того, як здобувати харчі шляхом обміну, крадіжок, канібалізму. Школою того, як вживати замість хліба полушу та листя, замість картоплі – гниль, жом, брагу, замість їжі – помий та й ще радіти, коли було хоч трохи чим приспати проклятий голод.

У біографії соціалізму, який будувався і в Лозові, були і 1932 – 1933 роки – роки голодомору. Це найстрашніше лихо в історії України, найболючіша рана українського народу.

Селяни, не маючи чого їсти, варили юшку з буряків, бур'янів. У селі зникали коні, вівці, корови, птиця. Ловили та їли собак, навіть ворон і горобців. Багато жебраків ходили дорогами. Люди масово пухли з голоду і помирили цілими сім'ями. Трупи валялись на вулицях. У результаті голодування у Лозовій померло 388 чоловік. Збільшилось число безпритульних дітей. Село перетворилось на пустку. Ось що оповідають свідки того страшного часу.

*Івахова
Тетяна Лукашівна.*

Розповідає **Івахова Тетяна Лукашівна**, 1923 року народження, с.Теклівка:

– У Яворської Галини здохла коняка, бо не було чим годувати. Чоловік та діти померли з голоду. А її саму активісти задушили за те, що коняка здохла, сказали, що зробила це навмисно, щоб не здати в колгосп. Збиткувалися над людьми, як хотіли. У селі залишилося більше 28 дітей, які були круглими сиротами. Люди їли цвіт акації, порпалися у траві, шукаючи торішні кісточки з сливок, товкли їх і їли серединку. Хто ходив в колгосп на роботу, то їм варили кандьор і везли в поле, а з поля ввечері везли померлих, які за день помирили в полі. Хоронили по кілька душ в одній ямі, не було кому копати ями, то на цвинтарі був яр і померлих скидали в цей яр, а зверху присипали землею.

*Меєр
Палагна Онуфрїївна.*

Розповідає **Меєр Палагна Онуфрїївна**, 1910 року народження:

– Голод 1932 – 1933 років пам'ятаю добре. Зганяли людей в колгоспи. Було організовано бригади по 4 – 5 чоловік, які ходили по хатах і знаходили заховане зерно. Відбирали все до зернини. В них були залізні палиці, якими вони скрізь шукали. Тому, хто працював в колгоспі, давали раз в день їсти затирку. Люди не мали що їсти, пухли з голоду тижнів два – три і помирили. Померлих скидали в одну яму, були такі випадки, що і живих разом з померлими скидали. У моїй пам'яті Гаврилук Марфа Пиридонівна виповзла з ями.

*Крива
Ганна Пилипівна.*

Розповідає **Крива Ганна Пилипівна**, 1922 року народження:

– Причиною голоду було те, що весь урожай забрали в людей. Забрали і вивезли на станцію. Хто не хотів добровільно віддати, того били, людей забирали з села, і вони пропадали безслідно. Ходили по хатах і забирали зерно в основному наші, сільські люди, комсомольці. Забирали

тільки їжу. Я знаю двох людей, яких забрали через пригорщу зерна і які більше не повернулися в село. Тим, хто працював в колгоспі, дозволяли збирати колоски. Поля охороняли спеціальні бригади. У колгосп люди записувалися із страху, щоб не сталося біди з сім'єю.

В ці роки на вулицю страшно було вийти, стояв моторошний стогін, люди помирили, як мухи, їли все, що можна було знайти: листя, коріння, кору, ягоди, ловили горобців, ворон. Людей хоронили в спільній могилі, скидали на купу і присипали.

Розповідає **Бучок Марія Василівна**, 1924 року народження:

– Дуже трудний був 1933 рік, хто пережив це, важко забути. Все, що люди виростили в полі, на городі – забрали до останнього.

Люди ховали зерно в горщиках, закопували, а приходила бригада з трьох – чотирьох чоловік із залізними палками і скрізь шукала.

Людей залякували, не показували ніяких документів. Приходили майже щодня, щоб здавали податки. Люди тікали з хати, переховувались в лісах, лісосмугах. В моєму домі батьки трішки зерна розсипали по печі, а туди посадили дітей. Але прийшли чоловіки із залізними дрючками і скрізь шукали, а потім дітей вигнали з печі, а зерно змели до зернини. Людей залякуванням зганяли в колгосп. Тому, хто записався в колгосп, давали раз вдень поїсти.

Не було що їсти. Багато людей пухло і помирало з голоду на весні. Тому люди їли все, що починало зеленіти. А літом діти йшли в поле, рвали колоски і їли, але їх лякали, батьків карали.

Відомо, що в 1937 році, роздратований результатами перепису населення, що виявив дуже жахливу смертність, Сталін наказав розстріляти керівників цієї програми. У Вінницькій області, яка на той час налічувала 71 район, кількість населення протягом 1931 – 1934 років скоротилась на 1 млн. 669 тис. 564 чоловіки, сільських рад – на 290. Тільки за літо 1933 року було зареєстровано 71 випадок людоїдства і 9 випадків труподїдства. Найпершими

*Бучок
Марія Василівна.*

жертвами канібалізму ставали діти, яких заманювали до себе їжею людюїди і безжалісно вбивали.

У 1932 – 1933 роках почалися відбуватися виступи селян, які вимагали хліба, розрахунків за трудовні, повернення реманенту, забраного та безжалісно знищеного в колгоспах. Повстання були стихійними, люди беззбройними та знесиленими. Засобами масової інформації ніколи не вживалися слова «голод», а навпаки – пропагувалося серед селян ситне і заможне життя.

Ми ворушимо пам'ять, озираємось, шукаємо. Бо прах мільйонів замучених стукає в наше серце. Їх ніхто не судив – отже, ніхто не реабілітує. Ніхто, крім нас з вами, їхніх земляків, співвітчизників.

Люди чекають торжества справедливості. Голод 1932 – 1933 років має бути навечно вписаний в історію цілого людства, яке ще не знало подібних злочинів, назва якому г е н о ц и д.

Ми, наша незалежна держава має, нарешті, можливість перед усім світом схилитися в скорботі над могилами своїх великомучеників.

Надто багато позаду могил. Надто великі втрати і тільки правда здатна зняти наслідки шоку.

Учні 8 класу.

Список

жителів села Лозова, які померли від голоду 1932 – 1933рр.:

Охотський Петро Іванович
Шмендрак Данило А.
Садовий Мойсей С.
Зілінський Мойсей А.
Тиховський Олексій М.
Кушнір Гнат Ю.
Мазур Петро С.
Данилюк Юсько
Корпалюк Іван Григорович
Зелінська Явдоха Іванівна
Сиворінський Степан К.
Зелінська Ксенька

Горбатюк Михайло Іванович
Ясинецький Михайло Б. Л.
Сиворінський Созон Г. О.
Іванець Петро Васильович
Музика Федір Петрович
Федчук Давид
Дудник Тимко
Пшук Кароль Йосипович
Пшук О. Петрівна
Смеречинська Марфа Я.
Добрянський Андрій
Пшук Юсько П.
Павлишен С. Гаврилович
Гриник Григорій Андрійович
Самсонов Опанас
Мазур Стратон
Гаврилюк Петро
Пшук Павло Петрович
Ковальський Василь Петрович
Корсовська Надія Я.
Дубова Ганна Василівна
Ясинецький Л. Йосипович
Мазур Марія Н.
Медвед Ганна С
Ковальський Михайло П.
Токарська Ганна С.
Дончевський Давид
Коваль Єфрем Захарович
Ясинецький Сергій
Гаврилюк Харитон Іванович
Третяк Омелян Іванович
Марценюк Йосип Йосипович
Павлишен М. Гаврилович
Почвірний Гнат Васильович
Мазур Надія Олександрівна
Фурман Леонід Н.

Гуменний Данило Н.
Садовий Степан С.
Шуляк Анатолій Анатолійович
Пшук Марія Григорівна
Баць Федот Йосипович
Пшук
Яковець Семен
Ясинецький Антон
Ясинецький Григорій З.
Садова Настя Михайлівна
Кривий Антон Миколайович
Гаврилюк Настя Іванівна
Меєр Ліда
Ботик Ананій
Байда Клим В.
Байда Килина
Токарський Григорій Степанович
Кучинський Онуфрій
Пустова Параска Вол.
Молдован Павло М.
Третяк Прокоп Ар.
Кушнір Антошка
Маруняк Захар Іванович
Заграй Мефодій М.
Меєр Дмитро
Медвед Дмитро
Музика Ласавета
Гуменний Павло Гаврилович
Кушнір Ганна К.
Сиворінський Василь Іванович
Гаврилюк Михайло Павлович
Музика Ірина Прокопівна
Ясинецький Ілько М.
Тернецька Катерина
Байда Григорій Григорович
Гаврилюк Петро В.

Пшук Федот Михайлович
Баць Ганна Я.
Чорний Василь С.
Гриник Ганна Андріївна
Ясинецький Василь Васильович
Ясинецька Софія Прок.
Сиворінська Лідія Х.
Кушнір Федір Іванович
Хаєцький Антон
Маріяш Мойсей
Дончак Сергій
Данилюк Григорій
Гаврилюк Клим
Марцинюк Василь Іванович
Маріяш Йосип
Маріяш Іван Йосипович
Пшук Сидір
Гаврилюк Данило
Білінський Леонід
Клак Тетяна Іл.
Клак Ілько Лазарович
Марцинюк Юхтим С.
Матусяк Василь
Ясинецька Ніна М.
Ясинецький Михайло Вл.
Ясинецька Франя
Пшук Оляна
Сиротюк Михайло
Матусяк Данило
Сиворінський Іван
Гуменна Марія
Гаврилюк Мільон
Боднар Яніна Адамівна
Вернюк Стратон Захарович
Груца Анелька
Гаврилюк Іван Петрович

Гаврилюк Михайло
Яцкова Домна Н.
Крива Марія
Гаврилюк Іван Васильович
Фільваркова Люба
Гаврилюк Омелян Гр..
Садовий Сидір Семенович
Сиворінська Настя
Токарська Ониська Ол.
Матусяк Микола
Гаврилюк Микола
Марценюк Наталка Пр.
Собков Іван Захарович
Токарський Давид І.
Давид Іван Сергійович
Сиворінський Степан
Мельник Антон
Пустовий Андрій
Бартков Ганна
Мазур Ганна
Мамалига Петро Андрійович
Слюсар Михайло Петрович
Логін Михайло
Ісаковський Іван
Марцинюк
Матусяк Сергій Прокопович
Ковальський Бенедь М.
Туранський Микола Т.
Сиворінська Марія М.
Павлишен КіріянМ.
Бучок Маргожата
Гаврилюк Михайло Григорович
Корсовська Н.
Корсовська Ганна
Бучок Ганна Іванівна
Кушнір Григорій

Кушнір Софія
Кушнір Григір
Олійник Павло А.
Шуляк Текля
Сиворінський Микита Григорович
Маріяш Марія П.
Сиротюк Харитя
Марценюк Володимир
Гриник Явдоха
Пшук Степан Іванович
Маруняк Горпина Ом.
Чорний Іван Васильович
Чорна Ганна Василівна
Мазур Ганна Григорівна
Ясинецька Катерина М.
Шуляк Михайло Степанович
Ясинецький Михайло Яськович
Ковальський Касько
Янишен Віталій
Маруняк Юхтим
Варшавська Ксенька
Гураль Іван
Струк Дашка
Крива Ганна
Баць Марія
Ясинецька Зоська
Шуляк Магда
Іванець Василь Григорович
Ясинецький Марцін
Ясинецька Ганна С.
Дончак Михайло Гаврилович
Мельник Іван М.
Мельник Василь М.
Мельник Іван Маркович
Коваль Юстин
Незгода Іван

Ясинецький Іван Адамович
Іванець Олекса
Ковальський Бенед
Пшук Філіна
Янковська Катерина
Мамалига Ганна
Сиворінський Петро Гр..
Пустова Марія
Мазур Параска
Ясинецька Марія
Ясинецький Іван Климович
Ясинецький Микола
Гуменюк Олександр
Сиворінська Тетяна
Гураль Микола І.
Мамалига Петро
Мамалига Павло
Добрянський Федір
Тирленків Яків
Сиворінський Іван Созонович
Маріяш Іван Петрович
Маріяш Настя
Олійник Марія
Сиворінський Данило
Охотський Кость Антонович
Дончевський Мойсей
Васютинський Василь
Маріяш Явдоха
Гаврилюк Микита Павлович
Гаврилюк Олена
Дубовий Данило Як.
Іванець Арехта С.
Заграй Гаврило
Сиворінська Афія
Гуменний Марко
Шуляк Дем'ян

Третяк Олександр
Мельник Параска
Мельник Палагея
Мельник Марія
Мельник Дарка
Мельник Ганна
Мельник Сафон Арт.
Герчаковська Марія
Герчаковський Петро
Почвірна Марія
Жидович Михайло Іванович
Михайлюк Тетяна
Жидович Григiр
Ясинецька Єва
Данилюк Марія Петрівна
Матусяк Христя
Струк Прокiп
Гаврилюк Прокiп Васильович
Ясинецька Ганна
Молдован Каспiр Юзькович
КушнiрОнуфрiй
Гураль Санда
Шуляк Магда
Ясинецька Марія
Гаврилюк Афія Миронівна
Музика Тетяна
Дашенюк Іван Омелянович
Ясинецька Марія Михайлівна
Туранський Григiр
Туранський Петро
Туранський Іван
Фурман
Фурман
Ясинецька Явдоха
Матусяк Дарка
Данилюк Ганна О.

Ясинецький Олекса Семенович
Фільварків Харитон
Ясинецька Явдоха Пилипівна
Собков Петро
Ясинецький Сергій Семенович
Дубова Зонька
Мазур Настя
Дончевський Роман
Дубова Ганна Дем'янівна
Самсонова Ганна Олександрівна
Ясинецький Петро М.
Клак Йосип
Ясинецька Тодоска
Павлишен Семен
Бойчук Семенович
Байда Марія
Павлишен
Кривий
Байда Афія
Мерзенюк Іван Вікторович
Пшук Микола Стахович
Ясинецький Стах Адамович
Ясинецька Ганна
Іванець Михайло Васильович
Ясинецька Ганна Миколаївна
Білінський Іван Макарович
Павлишена Горпина Семенівна
Пустовий Петро Андрійович
Дончак Йосип Матвійович
Клак Павло Тарасович
Іванець Іван Григорович
Слюсар Санда
Бучек Іван
Бучек
Іванець Григір Петрович
Дубова Ганна Павлівна

Рорецький Степан Тимофійович
Гаврилюк Ганна Григорівна
Маруняк Ксенька
Ковальський Станіслав
Ковальська Ганна Василівна
Мельник Ілько Артемович
Мельник Сава Іванович
Мельник Ганна Артемівна
Заграй Степан Олексійович
Меєр Григір Онуфрійович
Кушнір Тетяна Кіндратівна
Іванець Олекса Григорович
Вернюк Маланка
Корпалюк Докія
Ковальська Текля
Ясинецька Катерина
Фурман Петро Танасович
Іванець Мотря Семенівна
Ясінська Анелька
Олійник Трофан Антонович
Ясинецький Антін Казимирович
Ясинецька Люжбіта Антонівна
Садовий Григір Антонович
Яковець Ганна Томківна
Ясинецький Стефан Тифонів
Бурдейний Іван Власович
Фільваркова Марфа
Ясинецька Марина
Мерзенюк Віктор
Собков Дем'ян Петрович
Дубова Марія
Мазур Фома
Сиворінський Василь
Сиворінський Антін
Цибульська Ганна
Пустова Явдоха

Дубова Тодоска
Іванець Гнат Р.
Матусяк Ониська
Пустовий Андрій
Садовий Іван Семенович
Садовий Олександр Семенович
Бартков Санда Греськівна
Ясинецька Стефанія
Байда Марія Дмитрівна
Мерзенюк Іван Тихонович
Чорній Параска
Почвірна
Красінський Данило Михайлович
Сиротюк Іван Прокопович
Сиротюк Петро Прокопович
Гончарук Лікера Юхтимівна
Гончарук Марія Сергіївна
Гончарук Іван Сергійович
Пшук Марія Созонівна
Гумений Тихон Кіндратович
Мазур Мотря Іванівна
Мазур Василь Кирилович
Мазур Кирило Іванович
Марценюк Юхтим Олексійович
Почвірна Параска Макарівна
Гаврилюк Наталка Дем'янівна
Заграй Григорій П.
Заграй Микола
Ясинецький Іван Семенович
Ясинецький Василь Семенович
Гаврилюк Влас Отропович
Гаврилюк Явдоха Арсенівна
Павлишена Ганна Марківна
Павлишен Степан Маркович
Павлишен Петро Семенович
Гуменний Іван Павлович

Янковська Софія Сергіївна
Молдован Юзько Іванович
Ковальська Руська Вікторівна
Іванець Ганна Григорівна
Третяк Марія Созонівна
Ясинецька Анісія Іванівна
Третяк Афія З.
Іванець Петро Васильович
Марценюк Григiр Йосипович
Ясинецька Параска Михайлівна
Ясинецький Степан Миколайович
Федчук Ганна Яківна
Федчук Санда Яківна
Антохов Адам Іванович
Матусяк Марина Карпівна
Гаврилюк Катерина Андріївна
Пошук невстановлених імен триває.

Курдибаха Н.В.

Час говорити настав

*Пекельні цифри та слова
У серце б'ють, неначе молот.
Немов прокляття ожива
Рік тридцять третій...
Голод... Голод...
У люті сталінській страшній
Тінь смерті шастала по стінах.
Скількох мільйонів, Боже мій,
Не долічилась Україна!*

Голодомор 1932-1933 років був страшним злочиним сталінського режиму. Він був спровокований радянським керівництвом з метою масового вступу селян до колгоспів. Поставлені перед селянами плани хлібозаготівлі були завищеними й економічно необґрунтованими. Хоча політика колективізації дозволила збільшити збір зерна, але труднощі із заготівлею залишилися. Постачання хліба на користь держави здійснювалося внаслідок додаткової хлібозаготівлі. Фактично це означало застосування вже відомої політики продрозкладки. Знесилені селяни не змогли ефективно провести посівну компанію навесні 1932 року. План здачі хліба державі опинився під загрозою зриву. Водночас почався голод. Голодні люди збирали колоски пшениці, залишені на полях, щоб прогодувати дітей. 7 серпня 1932 року було видано постанову ВЦВК та РНК СРСР, названу в народі «Законом про п'ять колосків». Вона передбачала за крадіжку колгоспної власності розстріл із конфіскацією майна чи позбавлення волі на термін не менше, як 10 років. Найвище керівництво країни знало про голод в Україні, але замовчувало цей факт. Допомоги надано не було. Голодомор став для України національною катастрофою.

Нарешті про трагедію українського народу, яка замовчувалась десятиліттями, заговорили відкрито. В пресі з'явилися матеріали про страшний голодомор в Україні, який забрав із нашої землі мільйони ні в чому невинних людей. Нарешті, аж через

стільки років, ми відзначаємо цю сумну вікопомну дату і схиляємо голови свої перед жертвами голодомору, вшановуємо їхню негнучку пам'ять.

Голод не минав нікого. Хіба що тих, хто знаходився на службі в тоталітарної системи і отримував продовольчі пайки, хто забирав у людей останнє зерно, останню хлібину. Голод чорною кішкою впивався у душі, у серця подолян, та й не тільки їх, хоч статистикою, сумною статистикою підтверджено, що саме у нас, на Поділлі, голод був найстрашнішим. Він винищував цілі сім'ї, родини, і зникали з пам'яті на віки вічні прізвища землеробів, на яких трималися не тільки села, а й вся Україна. Люди умирали, як мухи, а Сталін вичавлював з нашої Батьківщини останні пожитки, моровою сокирою корчував український хліборобський рід.

*Шаргало Люжбіта Тимофіївна
в оточенні друзів.*

Фото 2006 р.

Не обминуло жахливе страхіття **Шаргало Люжбіту Тимофіївну**, яка народилась 1926 року. Вона пам'ятає голод. Причинами голоду, на її думку, були частково неврожай, великі податки та найбільше – влада забирала урожай. Забирала у людей вирощене в полі сільська Рада. За її словами, за донесення на сусі-

да про приховування зерна люди отримували винагороди. А ті, що відбирали його, ніяких документів не мали. Людей били, висилали до Сибіру, арештовували, заставляли стояти на ногах всю ніч жінок, у яких попухли ноги, а на руках були маленькі діти, а саме: Шаргало Маньку, Возну Марусю, Шаргало Ганну, Шаргало Катерину, Сторож Параску, Шаргало Генефу, Шаргало Мариську, Габаль Вікту.

Часто в святкові чи вихідні дні збираються вони разом та згадують ті жорстокі часи.

Ті, котрі відбирали у людей, мали зброю. Але люди ніяк не боровилися, бо боялися померти. Продукти люди ховали в припічки, в землю, але припічки розбивали, землю розкопували. В Шаргало

Ганни було 5 дітей. Зарізали свині, частину м'яса віддали, а декілька кілограмів заховали в землі. Активісти знайшли свіжий слід і примусили жінку викопати м'ясо із землі.

Шукала продукти сільська влада. До хати приходило 4 – 6 чоловік. Продукти ховали в землі, в середині печі, припічках, димарях. Тим, хто пішов до колгоспу, давали їсти, але зовсім мало, щоб не померли з голоду.

Крім їжі, забирали ще худобу, кращий одяг, саморобні меблі з дуба. За знайдені на полі 5 колосків – судили. Не дозволяли збирати на полі ні колосків, ні залишків городини. Поля охороняла сільська Рада, а колгоспні комори – колгоспні сторожі. Люди не хотіли йти в колгоспи. Людей примушували силою, били, забирали з хати все, що йшло під руку. Перекидали зварені обіди в горшках. Шаргало Генефа працювала в полі з однорічною дитиною. Дитина лежала під бурячинням, а поряд – горщик з вареною лободою. Лапчевський Г. примушував вступати в колгосп, жінка мовчала. Він вдарив ногою по горщику, той розсипався, а дитя до вечора плакало, лазило по землі, кричало, бо хотіло їсти. На руки дитину брати не можна було, бо погрожували, що уб'ють.

Худобу переховували в лісі, на хуторах. Продукти в людей забирали восени, зерно – весною, коли треба сіяти. До хати приходили ранком і ввечері щоденно. Люди вмирили, коли не мали що їсти. Сиріт держава не опікувала. Не голодувала в селі тільки «верхушка».

Люди виживали, допомагали один одному, чим могли: родина – родині, сусід – сусідові. Всі їли, що можна було їсти. Деякі мали допомогу від неголодуючих родичів.

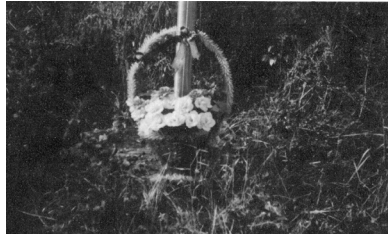
Споживали в їжу лободу, акацію, липу, лопухи. Вживали листя липи, акації, кору дубів, їли горобців, голубів, мишей.

А тепер Люжбіта Тимофіївна радіє, що на столі є шматок хліба і до хліба.

Кожного ранку їздила підвода і збирала померлих. Якщо людина була жива, але спухла і не говорила, то її забирали на підводі і кидали у загальну яму на кладовищі. Ніхто не платив тим, хто займався похованням.

В селі є хрести – пам'ятники загиблим в роки Голодомору

1932 – 1933. Цей хрест висотою 3 м. було встановлено в 1990 р. Щороку учні школи тут прибирають, висаджують барвінок.

Пережила геноцид також **Мостіпанова Зіновія Федорівна**, 1916 року народження.

*Мостіпанова
Зіновія Федорівна.*

Вона пам'ятає голод. За її словами, врожай був поганий. Вирощене в полі забирали свої ж люди. При відбиранні продуктів чужими людьми документів не показували. Людей заарештовували, забирали і не казали, за що. Забирали продукти, а потім їх продавали. Поля охороняли наглядачі. Зумів вижити той, хто був здоровішим і при владі.

*Мазур
Віра Данилівна.*

Потерпала від штучно створеного голоду **Мазур Віра Данилівна**, яка народилася в 1915 р. Вона пам'ятає голод. Їй було 17 років. Сім'я їхня жила в казенному домі, в лісі, бо батько був лісником. На її думку, винною в голоді була влада. Ходила бригада і забирала все до останнього. В сім'ї була корова, то вони молоком ділилися з іншими. Люди для виживання ходили по гриби, ягоди. Труну не робили померлим, а скидали в одну загальну яму.

Згадує **Почвірний О.І.**

«Мені було 6 років, коли був голод 1933 року. Батько працював на току. І в мене залишився в пам'яті такий гіркий спогад: я спитав батька, чи не можна їсти горобців. І він бив по вікнах батогом пташенят, які залетіли всередину приміщення. Я поніс тих горобенят додому і мама зварила юшку. Тепер я ніколи не гоню горобців із свого подвір'я, а годую їх, бо вони врятували мені життя».

*Почвірний
Олександр Іванович.*

Інколи я дивлюсь на цього дідуса, то радію, що він вижив, бо сьогодні він вирощує такі прекрасні хризантеми, які дарує багатьом, а в день пам'яті несе їх на могилу тих, які загинули від голоду. В Михайлівці загинули від голоду до сотні людей, а саме: Будзінський Ілля, Будзінський Степан, Будзінська Ольга, Паянок Ганна, Ладунський Іван, Ладунська Королька, Мельник Марко, Багладей Олексій, Будзінська Євдокія, Чечельницький Леонтій, Чечельницька Гертруда, Осадчук Іван, Нікітін Калень, Лук'янова Феодосія, Лук'янов Іван, Лук'янов Віктор, Боднар Петро, Романовський Степан, Рошак Іван, Рошак Ганна, Турчак Іван, Турчак Марія, Турчак Ганна, Багладей Ілля, Багладей Євдокія, Ведецька Оляна, Думанський Войтко, Дяков Захар, Зелінський Йосип, Казьміришена Михайліна, Колеснік Іван, Ковальчук Павло, Альош Степан, Орлик Дарія, Орлик Федір, Полічковська Вероніка, Полічковський Король, Полічковська Текля, Полічковський Франко, Полічковська Марина, Рошак Ганна, Турчак Григорій, Турчак Іліна, Турчак Марія, Скринник Михайло, Скринник Тимофій, Шаргало Кіндрат, Шаргало Станіслав, Нікітін Іван, Нікініч Софія, Будзінський Гаврило, Ладунська Зоя, Будзінська Євдокія, Багладей Ольга, Романовська Яга, Рошак Михайло, Шістяк Іван, Шістяк Софія. Пошук імен триває.

Кучер Вікторія В. (сьогодні покійна) ділилася спогадами: «Я була зовсім малою – 6 років, а батьків і нас, троє малих дітей, сільрада вигнала з хати. Дотепер в очах стоїть, як летіло пір'я з подушок, які наші чиновники розпороли. Мати пішла з нами (батька арештували і пізніше розстріляли) в сусідні села, в Краснянці давали нам хліба, виділили хатину і ми вижили. Все життя мене мучило питання: «За що?» За те, що батько тяжко робив? За те, що не пиячив? І хіба можна мені вернути, компенсувати все те? Хіба є такі кошти?»

Страшним є те, що висилали здебільшого добрих господарів, які власноруч збудували собі хату, обробляли поле, доглядали діток. Може, тому до цієї пори у нас в багатьох пропало бажання обробляти землю. І лежать неорані, зарослі бур'янами поля. І, можливо, й ми дичавіємо, заростають наші душі.

Якими словами можемо описати мучеництво України того періоду, яке поклато в землю мільйони своїх кращих синів і дочок?

Голодомор і репресії позначились на майбутньому нації: третина умертвлених голодом – діти, які не народили нащадків, не дали потомства, а репресовані – цвіт країни, генофонд нації. Сьогодні, коли ми почали будувати на рідній землі свою домівку, – державу, без своєї кришталево чистої криниці не обійтися. Але з нашої історичної криниці, починаючи з самої поверхні, належить вичерпати багато солоної від горя і сліз води. Це наше громадянське завдання – скликати живих до тих сіл і хуторів, до тих криниць і спільних ям, куди скидали десятками виснажених тіл наших з вами бабусь і дідусів. Не сьогодні це сказано: час народжувати і час помирати, час мовчати і **час говорити**. Хай ці гіркі слова Правди, народжені після десятиліть безмовства, ляжуть першим каменем у підмурках всенародного пам'ятника трагічної історії українського народу.

Катя Онуфрійчук.

* * *

Сергій П'яста, 1991 р.н.

...ми дичавіємо, заростають наші душі.

Про одну із багатьох сумних і трагічних подій що відбулася у Михайлівці під час Голодомору 1933-го, розповіла очевидець тих подій, жителька села **П'яста Катерина Іванівна**, 1921 р.н.

«Вже влітку 1933 року, під час найбільшої смертності на селі, коли на черешнях почали дозрівати ягоди, я зі своєю мамою, Дяковою Марією Іванівною пішла у лісосмугу, що за селом, щоб наїстися ягід. Мати залізла на черешню і кидала мені звідти китайки попалілих ягід.

Згодом я побачила, як один чоловік приніс на плечах замотане у мішковину мертве тіло жінки. Виривши поруч із лісосмугою, недалеко від мене, зовсім невеличку ямку, він вкинув туди без всяких ознак життя тіло своєї дружини і, злегка присипавши її землею, мовчи пішов геть.

Такі захоронення я бачила вже не раз, а тому зовсім не здивувалась тим. Так тоді хоронили покійників часто.

Але раптом я помітила, що на місці свіжої могили зарухалась земля...

Я крикнула про це мамі, яка все ще була на черешні, але вона не відреагувала. Я здивовано продовжувала спостерігати на невеликий горбик землі, що ледь рухався. Аж раптом із землі показала людська рука!.. Я з переляку закричала щосили. Мати швидко злізла з черешні і руками добула тіло жінки, яка важко дихала.

Звільнивши її від землі та мішквини, в якій вона була загорнута, мама допомогла їй підвестися і дала жменю спілих ягід. Жінка ожила. Нею виявилася 30-річна **Швець Юзефа**.

Після того вона прожила ще довгий, майже 80-річний вік. І кожен раз дякувала Богу і моїй матері, що дали їй друге життя.

Мостова Н.І.

Навіть для плачу нема вже сили...

Найстрахітливішим і найжорстокішим було те, що Сталін і його поплічники цілком свідомо довели мільйони українців до голодної смерті, хоч, безсумнівно, голоду можна було уникнути; сам «вождь народів» заявив, що «загальний урожай зерна в 1932 році перевищив урожай 1931 року». Отже, хліба в країні вистачало. Про це свідчать наші очевидці.

Овчарук В.П.

*Святенька
Яніна Францівна.*

Із спогадів **Святенької Яніни Францівни**, 1922 р. народження, (вул. Садова).

«...Я народилася в сім'ї Соєцького Франка та Соєцької Франі. В 1932 р. в сім'ї було 3 дітей (я – найстарша, 9 років). Мати була вагітна четвертою дитиною.

Все майно та зерно забирали в колгосп. Трішки зерна батьки заховали, частину замурували під пічку, а частину мати насипала в пляшки і заховала в стрісі, щоб навесні посіяти. Але знайшли і це, використовуючи довгі щупи, і забрали. А батька за це заарештували і кинули в підвал (тут сьогодні розміщена контора ССТ), потім повезли далі, невідомо куди. Повертався додому дуже довго. Побитий та покалічений. В Жмеринці його підібрали односельці й привезли додому.

Ми з мамою ходили в колгосп сапати буряки. За це нас там годували чимось схожим на суп і давали шматочок хліба. Ми хліб приносили додому і ділили між всіма членами сім'ї.

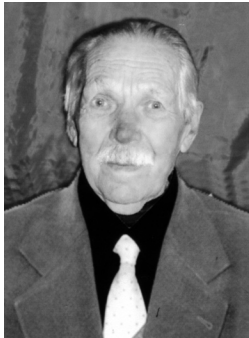
Мій брат, який народився в 1933 році, прожив лише 3 неділі і помер, бо родився дуже кволим. Ми навіть не мали нічого щоб загорнути і поховати його. Мама знайшла стару підтичку і загорнула дитину, а тато заніс на цвинтар, вишпортав невелику ямку, бо сил, щоб копати яму, не було і похоронив сина.

В ці страшні роки батько та двоє дітей (брат та сестричка) пухли з голоду, а ми з мамою – ні. Допомогали нам вижити тітки, які

жили заможніше, мали корову. Вони давали нам 3 літра молока на тиждень і трішки муки. Це молоко ми ділили на тиждень. Якось моя молодша сестра, якій було 3 роки, вхитрилась відкривати льох і надпивати молока, поки її не вислідили і дуже побили. Пізніше вона спухла від голоду. Виповзе, було, на подвір'я і «пасеться» на траві, збираючи калачики.

Весною, коли зацвіла акація, всі люди і ми ходили збирати її цвіт, розтирали в макітрі і варили якусь юшку. Дуже багато акацій росло тоді за цвинтарем (сьогодні вул. Зарічна). Туди приходили багато людей, деякі з них там і помирали. Ранком їздив «драбиняк», збирав трупи і відвозив їх на цвинтар.

Та не тільки цвіт акації збирали, збирали і інші бур'яни, гнилу картоплю розтирали і пекли млинці. Олії не було, то пальню натирали воском. Важко нам було, але ми вижили завдяки допомозі своїх тіток та тих шматочків хліба, який заробляли, сапаючи буряки».

*Святенський
Олександр Андрійович.*

Святенський Олександр Андрійович народився у селі Мурафа 1915 року. На період голодомору йому виповнилося 17 років і він уже працював в колгоспі конюхом. В 1932 році поступив у автомобільну школу в с. Лука-Барська Барського району. Провчившись два місяці, він утік з автошколи через те, що там їх майже не годували. Їли вони одні яблука. Повернувшись в свою Мурафу, він знову пішов працювати у колгосп конюхом, возив голову колгоспу Ковалишина.

В сім'ї було троє дітей. Батько тримав корову, і харчувалися вони переважно молоком та їли качани кукурудзи. Згодом він став працювати у колгоспі, доглядав лани з пшеницею та іншими культурами. З розповіді батька: «Дуже часто люди приходили до мене з проханням, щоб я дозволив нарвати колосків, хоча усі знали, що за це могли постраждати ми усі: влада погрожує розстрілом. Я дозволяв їм заходити з іншого боку, щоб ніхто не бачив, і вирвати хоч кілька колосків». Люди були дуже худі, обдерті, доведені до відчаю. Тим, хто працював у колгоспі, давали одну

склянку олії і трішки крупи за день. По селі ходили озброєні чоловіки, на них казали «червона мітла», під керівництвом Бермана, та забирали у людей усі пожитки і відвозили на станцію Ярошенка.

У часи голодомору Олександр Андрійович проживав по вул. Садові (Гільківка). Він стверджує, що в роки голодомору лише на їхній вулиці померло 45 – 47 чоловік. У його сусідів Панків загинуло 5 чоловік, в Гонтарів – 2, а в Кардашів було 9 синів і 1 дочка. Щоб їх прогодувати, батько вкрав у колгоспі коня і забив його. М'ясо приніс додому дітям. Коня почали шукати, а коли знайшли, то наділи шкуру на Кардаша і водили його цілий день по селу, називаючи його куркулем та злодієм, а потім розстріляли. Через деякий час усі сини померли, залишилась дочка, яка проживає у селі і по сьогодні.

Це було не стихійне лихо, а зумисне підготовлений голодомор, який сьогодні світ визнав геноцидом.

Каменяр Людмила, 16 років.

З розповіді **Святої Віри Іванівни** я довідалась багато цікавого, але багато вона уже не пам'ятає, нарікаючи на свій вік. Народилася вона гарного весняного ранку 13 квітня 1916 року у сім'ї Короленків – Івана Ілліча та Агрипини Степанівни.

*Свята
Віра Іванівна.*

«...Спочатку був такий час, – розповідає Віра Іванівна, – коли люди тримали свою землю. Тоді, пізніше, з'явилися колгоспи і радгоспи, куди люди ходили працювати». Якою була кількість населення в селі, кількість дворів, вона не пам'ятає. Але розповідає, що у селі була школа, лікарня, заклади торгівлі, церква, костьол. У робочі дні люди займалися сільським господарством: орали, сіяли, жали, сапали буряки. На той час найбільше

було простих селян і бідняків, далі – ремісники (трохи багатші люди): швачки, чоботарі, столярі. Інтелігентів було, мабуть, найменше. Це вчителі, лікарі (можливо, і священики). Багатих було трохи

більше, ніж інтелігентів. На території села організовувався колгосп, будувалися конюшні, воловні, свинарники. У 1932 році погодні умови склалися сприятливі і хліб, слава Богу, вродив, так що немає чого списувати на погоду. Вродив хліб і, як завжди, його не полінувалися зібрати. Досі не віриться, що раптово зник хліб, люди залишалися без зернини. Пухли старі й малі, вимирали роди і села. Смерть бродила по шляхах, на полях, по хатах.

«...Мої батьки та люди у селі мали власну землю, бо колгоспу ще не було. Вони вирощували все на своїй землі. На сім'ю накладалися великі податки, ходила по селі так звана «червона мітла» з Вінниці – це люди, які заходили в кожен дім і забирали все, що траплялося на їхньому шляху. Люди ховали зерно куди могли: заковували в землю, замурували, насипали в банки і пляшки, просо, овес – хоча б на насіння – і ховали в стріху, але все це було знайдено і забрано. Моя мати заховала малу діжечку зерна в яслах, де їла корова, висипала зерно в піч, перемішувала з попелом, але зерно і там знайшли».

Наприкінці зими 1933 року голод в селі розпочався з більшою силою. Намагаючись врятуватися, люди йшли в міста та інші села з надією купити чи нажебракувати хліба або чогось іншого їстівного. Односельці йшли з дому, шукаючи порятунку і прощаючись навіки, бо, не знайшовши порятунку, вмирали просто на вулицях. Доведені до відчаю, люди їли жаб, трупи коней і людей. На той час в людських очах була тільки смерть, смерть – рідних, близьких, сусідів. Як важко було чути ті крики, плачі людей, які ходили по селу і тривожили тих, які ще жили, ще дихали. І як важко було думати, що ще, можливо, день, а, можливо, година залишалася до смерті. Були випадки, коли вмирали цілі сім'ї. Це ті, в кого з самого початку забрали все. Смертність була дуже високою, особливо з травня 1933 року: за день вмирало по 4 – 9 чоловік. Але на той час у кожного було своє горе і тому до інших не було діла. Якщо люди брали з сільради довідки, то в ній вказувалася будь-яка причина смерті, але не голод.

«...Зачепила біда своїм чорним крилом і нашу сім'ю, – згадує зі сльозами Віра Іванівна. – Спочатку померла мама, Агрипина Степанівна, згодом сестричка. Потім брат спух, ліг спати і помер. На-

рядили в що було, прийшли люди, хто міг ще ходити (бо в той час не відспівували покійників, так їх було багато, і не до цього було). Його ще навіть не похоронили, як померла сестра. Вивезли обох. Навіть для плачу не було сили».

Навіть для плачу нема уже сили:

Очі дитячі – доросла печаль.

Дай хоч причастя на змучених схилах...

Що записати у зойку скрижаль?!

Село охопив голод. Немов велетенський птах, тримав він у своїх пазурах усіх, живих і мертвих. Але комусь вдалося випростатися, а інші так і залишилися у вічності. В селі не чути було ні співу пташок, ні гавкання собак, а лише зойк, крик та плач людей панував навкруги.

Мостова Вікторія, 12 років.

*Пахольчак
Віра Іллічна.*

1 травня 1931 року в селі Мурафі народився ще один свідок голодомору. В сім'ї **Віри Іллічни Пахольчак** було 10 дітей: 8 братів і 2 сестри. Сім'я була багатодітною, а тому і малозабезпеченою. В матері і батька, роботи як такої, не було: мати завжди в полі, батько – наймитував чи інколи підробляв у колгоспі. Голодомор застав Віру Іллічну маленькою двохрічною дівчинкою. Мати, заробляючи на життя дітям, часто хворіла, а тому всім дітям, а особливо Вірі, не вистачало материнської любові і ласки. Віра Іллічна довго не могла розпочати розповіді про голодомор, адже це такі болючі спогади. Але, давши волю сльозам, сповнених гірким болем і стражданнями, вона почала розповідати.

Настали роки голодомору. Жахливі роки... У сім'ї потерпілої не було ніяких запасів їжі, ані жменьки зерна. Та сім'я Віри Іллічни, намагаючись вижити, з землі викопувала гнилу картоплю і з ненависним голодом поїдала її. В часи голодомору для її сім'ї це був єдиний порятунок. Не було нічого: ні хліба, ні солі, ні молока. Як могли, так і викручувались сироти: наймались пасти корову або якусь іншу виконувати роботу, крали колоски пшениці на полях. Шукали їжу всюди.

Та, на жаль, цілеспрямованість і згуртованість не врятувала їхню сім'ю. Шестеро братів померли від голоду...

Віра Іллічна притихла, а потім знову закапали зі зморшкуваних очей сльози, в них був сум за рідними. Трішки опанувавши себе і зібравшись з думками, вона продовжувала далі.

На її очах померло два її рідних брати. А вона, зовсім безпорадна, дивлячись на їхні муки, нічого не могла вдіяти. Така картина – подумати страшно. Який жах, який біль пережитий цією жінкою.

Помирали також і інші жителі Мурафи: діти пухли від голоду, трупів ставало все більше і більше. Тіла померлих скидали на вози, а тоді відвозили на цвинтар та складали до загальної могили.

Сьогодні у жінки залишилась ще сестра, 1924 р. народження, яка проживає у Молдові і брат, 1933 р. народження.

Закінчивши розповідь, Віра Іллічна вкотре переконувала, що голодомор – це дуже страшна річ. Вона від щирого серця побажала усім людям миру і злагоди на землі. Щоб ми ніколи в житті не відчували і не побачили ті страшні події, щоб ніхто і ніколи не переживав все це так, як ця вже доволі старенька бабуся.

Марціс Іванна, 15 років.

*Шклярчук
Іван Йосипович.*

Страшний голодомор 1933 року... Скільки горя та нещастя він приніс людям, скільки забрав невинних людських жертв, а скільком залишив жахливі спогади на все життя. Одним із таких очевидців жахливого голодомору і є наш оповідач – **Шклярчук Іван Йосипович:**

– У сім'ї нас було двоє дітей: я і моя сестра, а також батько і мати. У ті часи вижити було не легко. Нам врятувало життя лише те, що у нас була корова, і те, що моя бабуся вміла економно між всіма розділити їжу.

Я, будучи малим, пас корову із сусідським хлопчиком. Коли ми сідали їсти, то у мене була пляшка молока і шматочок паляниці з висівком, і у хлопчика було теж молоко і смажене листя. На таких харчах ще можна було жити. А що робити тим, у кого не було корови? Це повільна, страшна смерть. Дуже часто, проходячи селом, можна

було побачити мертвих людей. Одного разу, коли я пас корову, прибігає моя мама і каже: «Яке щастя, що ти ще живий, бо у одному селі хлопчик теж пішов пасти корову, то корова повернулася додому, а хлопчик – ні». Очевидно, його хтось з'їв, бо тоді неодноразово траплялися такі випадки.

Шклярчук Яна, 15 років.

*Рошак
Петронела Петрівна.*

Рошак Петронела Петрівна народилася 1917 року в с.Мурафі. Будинок сім'ї знаходився на вулиці Коцюбинського (зараз – це неподалік церкви). Батько служив при костьолі. В сім'ї було четверо дітей: 3 доньки і син.

Влітку 1932 року батька вислали до Сибіру, а матір з дітьми вигнали з хати. В листопаді того ж самого року матір з трьома дітьми також вислали до Сибіру. Тільки найменшу доньку, Нелю, бабуся по матері забрала до себе на Заячівку. У бабусі ще був один неодружений син, завдяки якому вони вижили.

Жінка пригадує, що влада хотіла організувати колгосп, але люди були проти, тому і було примусове відбирання майна.

В них забрали зерно, одягу, а мішок проса вдалося сховати, але пізніше прийшли з штабу активісти та й забрали все. Взимку їли тільки одні варені буряки. А ще бабуся згадує, що врятувало їх те, що сім'я не була великою. Але зима все ж таки показувала своє, під снігом неможливо було знайти щось поїсти, люди пухли від голоду.

У Петронели Петрівни також було попухли ноги. Коли настало літо, вони посіяли буряки, кілька рядків кукурудзи, купили поганеньку козу, завдяки якій на вулиці жили найбагатше. А сусіди вмирили. До цих пір жінка пригадує, як вивозили попухлих, але ще живих людей. В сім'ях, де померли батьки, дітей забирали в приюті. Таких приютів було по 3 – 4 на село, вони знаходилися в будинках, де ніхто не жив. В той час говорили, що в Клекотині і Заячівці вимерло людей більше, ніж у Мурафі. Після того, як люди зазнали лиха, потрохи йшли в колгосп, де ставало жити легше.

Пізніше Петронела Петрівна вийшла заміж, народила двоє синів. Чоловік пішов на фронт і не повернувся. В 1952 році з Сибіру повернулася лише матір з двома доньками. Батько згорів, а син помер. Зараз бабуся пригадує зі слізьми на очах усі події того часу і говорить: «Заради колгоспів скільки біди зазнали люди, а сьогодні так легко їх розвалили».

Бернацька Марія, Ясинецька Ольга, 13 років.

Шелінговська-Овчарук Сабіна Юзьківна народилася 25.04.1923 року. З її спогадів: «Під час голодомору люди перекопували по кілька разів городи, щоб знайти картоплю. Гнилу викидали, хорошу чистили, кидали в макітру і розтирала, пекли і потім їли. Збирали жалку кропиву і варили, вживали лободу, молоденьку липу, рвали пшеницю, вибирали зелені колоски, висушену терли і їли. Хто мав картоплю, знімали шкірку, висушену терли на жорнах і пекли млинці.

*Шелінговська-Овчарук
Сабіна Юзьківна.*

Дуже вмирили люди. Хоронили – кожен своїх рідних. Замотували в ряднину або просто в мішок і так опускали в яму».

Лановий Михайло Григорович.

«...Коли розпочалися страхітливі роки голодомору, я був ще зовсім дитиною. Але картини тогочасного життя на селі досі стоять перед очима, а інколи й сняться.

Жили ми бідно. Батьки вступили до колгоспу. Я був єдиною дитиною у сім'ї (сестра народилася лише у 1936 році) і все ж батькам було важко зводити кінці з кінцями. Вони обоє працювали на фермі: мати – біля корів, батько – на конюшні. Жилося нелегко, доводилося важко працювати.

*Лановий
Михайло Григорович.*

У 1932–1933 рр. стало ще важче. Худоби ми не мали, годувати не було чим, землі – лише маленький клаптик. Пригадую, що молоко для нас було особливим наїдком. Хто мав корову, той так не по-

терпав від голоду, хоча таких було мало. Мурафа завжди була промисловим містечком, тут жило багато євреїв, були заїжджі двори і, можливо, саме тому тут так гостро не поставала проблема голоду. Адже, як розповідали люди, у інших селах, які були менш розвинені і знаходились далі від центру, на хуторах, зустрічались випадки людоїдства. Пригадую, як одного разу мати пішла у сусіднє село, бо дізналась, що там скупляють буряки. Прийшла додому і розповідає про те, як мати з'їла грудну дитину, а сама збожеволіла. Після цього випадку мама старалась не відпускати мене далеко від хати.

Їли ми усе, що потрапляло під руки. Взимку ходили полями, шукали гнилу картоплю і буряки. А коли, нарешті, прийшла весна, то їли траву, листя, недозрілі фрукти. Мати часто варила юшку з лободи. У той час це був поширений «делікатес». Люди були зморені, голодні і налякані. Багато людських життів забрав голод, приніс багато горя і сліз. Трупні збирали по селу підводою і відвозила на цвинтар. Інколи робили братські могили. Більшість помирало від голоду, були й такі, які підхоплювали якусь хворобу чи просто від довгого недоїдання переїдалися всілякою всячиною і помирали. Ці роки я згадую з жахом.

Часто зустрічались випадки крадіжок. Люди, які втрачали надію і віру, зважувались на такий крок. Крали у сусідів, родичів, навіть у колгоспах. За це у ті часи жорстоко карали: вбивали або відправляли на каторгу. А людей, в яких знаходили хліб або якісь інші пожитки, називали куркулями, казали, що вони гноять хліб, а не здають державі. Їх також жорстоко карали, потім все складали на колгоспників та одноосібників: мовляв, вони вимагали жорстокої кари ворогам, що нищать хліб.

На закінчення хотів би додати: «Молодь – це наше майбутнє, це наші діти і онуки, які лише розпочинають свою життєву стежину, і усіх їх чекають незвідані дороги. Бажаю всім не зустріти на своєму шляху жакливі випробування, як голод і війна, адже вони приносять лише смерть, горе і розлуку. Живіть у мирі, ніколи ні за яких обставин не втрачайте людяності і будьте гідними громадянами України!»

Записала Вакуляк Наталія Михайлівна, 16 років.

*Думанська
Ганна Павлівна.*

Ганна Павлівна Думанська народилася 23 вересня 1923 року. Батька Ганни Павлівни – звали Кучер Павло Петрович, а матір – Кучер Марія Францівна, сестру – Ніна Павлівна. Сім'я Кучерів переживала такі часи, які без сліз згадувати неможливо. Ганні Павлівні в 9 років довелося пережити голодомор. У ті часи життя змушувало вдаватися до нелюдських вчинків. Найстрашніший випадок – це канібалізм. По сусідству сталося таке.

Хлопчика звали Віталік. Ганна Павлівна добре його знала, жили вони посусідству, разом гралися, росли. Сім'ю хлопчика так замучив голод, що батьки, сестри і брати з'їли свого родича. Кілька днів сусіди думали, що Віталік просто десь помер з голоду, але за кілька днів, коли до них прийшли з обшуком, то побачили маленькі нігті і про все здогадалися. Їх не покарали, але через деякий час вся їхня сім'я вимерла.

Сім'я бабусі Ганни виживала завдяки тому, що в них у господарстві були корова і кінь. Корова давала молоко, а конем батько їздив у інші села і привозив по вузлику кукурудзяної і ячмінної муки. Ранньою весною вони усі сім'єю перекопували город і знаходили картоплю, яка перезимувала у землі. Мати з картоплі пекла млинці. Вони їли лободу і щавель. Пам'ятає, як розказувала мати, що люди їли кішок, собак, кору з дерев. Люди пухли від голоду і помирили.

Тяжкі роки голодомору забрали багато життів, але Ганна Павлівна прожила уже 84 роки. Тепер розповідає своїм дітям, онукам про страшні роки голодомору.

Бернацька Вікторія, 14 років.

**Список
жителів села Мурафа, які померли під час голодомору
1932 – 1933рр.:**

Павлюк Андрій Іванович
Павлюк Марцеліна Франківна
Бернацька Панелька Йосипівна

Бернацький Петро Франкович
Бернацький Томаш Августинович
Бернацька Зузана Іванівна
Бернацька Марина Томашова
Бернацький Адолько Томашів
Бернацький Юсько Томашів
Бернацька Гепера Томашова
Фостолович Станіслав Франкович
Форманюк Юзефа Йосипівна
Форманюк Петро Іванович
Форманюк Андрій Іванович
Шайнога Шилько Йосипович
Шайнога Куба Йосипович
Шайнога Яга Кубівна
Шайнога Казмір Кубович
Паянок Микола Андрійович
Паянок Текля Йосипівна
Байдацька Людвіна Іванівна
Лайдацький Матеуш Карлович
Габаль Франка Йосипівна
Бернацька Марія Августинівна
Бернацька Антоніна Августинівна
Масилюк Марцин Іванович
Масилюк Михайло Іванович
Масилюк Стах Марцинович
Масилюк Люжбіта Марцинівна
Бернацький Аполіпир Августинович
Плясовський Юзеф Броніславович
Данилюк Полюха Войткович
Данилюк Єднах Войткович
Данилюк Віцко Войткович
Данилюк Юзефа Войткова
Данилюк Яніна Войткова
Осадчук Петро Іванович
Осадчук Вероніка Йосипович
Гох Марія Б.

Гох Мартин Іванович
Данилюк Розалія Войткова
Бернацький Альбін Іванович
Бернацька Люжбіта Марківна
Бернацький Марко Альбінович
Бернацький Станіслав Альбінович
Паянок Філіп Йосипович
Паянок Юліан Йосипович
Кулик Якуб Францович
Кулик Анеля Августинівна
Кулик Ганна Якубівна
Кулик Зузана Якубівна
Бернацька Терезка Марківна
Бернацька Яніна Марківна
Шпак Філь Рохович
Дзьобак Стефанка Фільківна
Байдацька Марія Рафаїлівна
Байдацький Іван Баткович
Шуляк Петро
Форманюк Микола Павлович
Форманюк Павліна Миколаївна
Травнянський Юзеф Іванович
Травнянська Дорота Станіславівна
Шпак Станіслав Войткович
Войчук Адам Шимкович
Шпак Лукаш
Рошак Юсько Іванович
Паянок Франя Войтківна
Паянок Валентин Войткович
Шпак Габро Іванович
Шклярчук Яніна Б.
Шпак Гелена Адамівна
Шпак Юзько Іванович
Куцолабська Юзефа Петрівна
Куцолабський Франц Йосипович
Пльонсак Ясько Адамович

Пльонсак Олексій Янкович
Пльонсак Євгена Олексіївна
Пльонсак Юзько Олексійович
Масилюк Юсько Мартинович
Чернецька Вероніка Юськівна
Муляр Болеслав М.
Бернацька Вікта Болеславівна
Ковалишен Едвар Флоріянович
Ткач Михайло Павлович
Паянок Янко Габрович
Паянок Сабіна Якова
Масилюк Янко Мартинович
Масилюк Філіп Янків
Крищук Юлько Йосипович
Крищук Яніна Юльківна
Копетчук Олексій Феліксович
Копетчук Філіп Феліксович
Копетчук Югаська Феліксівна
Крищук Юзько В.
Шклярчук Франко Іванович
Шпак Іван Рохович
Шпак Йосип
Шпак Зоська Якубівна
Пошук невстановлених імен триває.

НОСИКІВКА та АНДРІЇВКА

Станіслава Трошкова, 1989 р.

Коли цвіте акація...

Вечорами, коли пізні сутінки падають на село, так ніжно і солодко пахне акація, що просто паморочиться в голові. У тонкому, аж прозорому листі гудуть джмелі, вишукуючи в біло-жовтявих китцях смачний і духмяний нектар. Майже у кожному дворі в Носиківці росте розкішне акацієве дерево, даруючи затінок і прохолоду, пахощі і травневий мед, а ще – спогади і пам'ять про той далекий і страшний 1933 рік...

Може, тому не рубають в селі акацій, що багатьох людей її ніжні, ніби черевички у Попелюшки, квіти врятували від голодної смерті...

Багато чого не зберегла пам'ять: дещо пішло в невідомість разом із тими, хто навіки покинув білий світ. Та все ж є в селі ще немало людей, які до подробиць знають усе, що робилося в ту голодну весну, які можуть назвати прізвища тих, хто вмер, бо в хаті не було ні шматочка хліба.

Було страшно... І я ось уже кілька днів не можу забути розгубленого обличчя **Марії Федорівни Лучко**. Жінка дивувалася, що хтось раптом згадав про голод, що прийшли до неї із цим питанням. Розхвильована, вона так і не могла розповісти детально про той страшний період. Сказала тільки, що в її сім'ї від голоду вмерло четверо. Чоловік Микола та його батьки, трирічна її донечка Іринка.

– Я на буряки тоді ходила, принесу бурячиння молоденького, спечу паляничку з нього, а Микола вже й їсти не годен, – згадує жінка. – По сьогодні не знаю, де хто похований, бо сил тоді не мала, щоб зайти на цвинтар. А там їх, кажуть, ховали по двоє – троє в одну яму. Такий час був страшний. А для чого вам все це?

Ми, як могли, пояснювали, а був 1989 рік, що прийдешні покоління повинні знати всю правду про нашу історію, про складну пору колективізації. Що зараз, у період гласності, треба відновити в пам'яті всі імена жертв голоду, що на сільському кладовищі, там, де в густих зарослях знаходяться могили 1933-го, годилося б спорудити меморіал чи поставити пам'ятний знак. Щоб і суди поклонили

тися пам'яті вмерлих, як, приміром, до могил загиблих в роки війни льотчиків і партизанів, йшли люди.

...І все-таки ніяк не збагну, як це – забирати останній кілограм пшениці, схований у мисчині, ритись в колісці немовляти, де під рядниною батьки всипали дві жмені вівса. Нам, ситим, дуже важко уявити картину, коли дорослий, опухлий від голоду чоловік умирає, наївшись цвіту акації.

*Шевчук
Григорій Гнатович.*

Ось що пригадує **Григорій Гнатович Шевчук**, який у 1933 році працював діловодом в сільраді:

– На той час мало людей було у колгоспі. І тим, хто ще вагався і не вступав у колективне господарство, доводилось здавати дуже багато хліба. А якщо сьогодні здаєш план, то назавтра його знову підвищують. Люди і крали збіжжя, і купували в Ярошенці квитанції, спродавши заради цього на базарі останню одежину. На кожному кутку у селі був штаб, куди забирали боржників, якщо не маєш звідки здати хліба. Було таке, що закрили людей в старій хаті, зачинили каглу і запалили на підлозі солому. Лякали таким чином пожежею, а «виховна робота» проводилась кулаками.

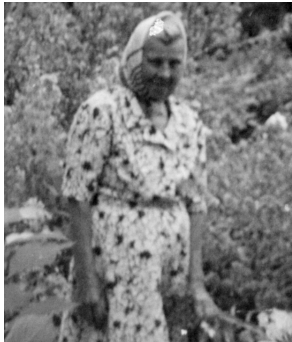
Не знаю, скільки людей вмерло від голоду, бо ще молодим тоді був. Але пригадую ось такі факти. Наче кадр із кінофільму: жінки несуть на рядні людину, яка вже при смерті. Несуть, не чекаючи поки захолонуть руки, бо біля подвір'я вже стоїть підвода.

Або ще таке. Дочекали до жита. Зварили із молодих зерен баланду, а одна жінка, Настею П. звали, наїлася й з радості співати почала: «Тепер вже я буду жити. Буду жити». Та й присіла напочіпки. Коли ж згодом кинулися до неї, – то була вже мертва.

...Пам'ять, пам'ять. Вона розтривожила у той день серця багатьох жителів Носиківки. Від оселі до оселі йшли ми селом, розмовляли з людьми, вникали у їхні спогади і поволі вимальовувалась картина того печального і страшного періоду в історії наших сіл – голодного 1933-го року.

Тієї весни і влітку у лісі зародили гриби. І люди, дочекавшись цієї їжі, накидались на неї з якимось звірячим інстинктом, їли недодарені, недосмажені гриби, а потім – вмирали.

Розповідали їй те, що померлих заносили у капліцю, а коли йшов дощ, трупи плавали у воді і їх не жахались, бо вже звикли до постійних смертей, сприймали їх, як щось звичне. Опухлих, голодних людей спочатку пробували возити в лікарню, але їй там не було що їсти. Очевидці стверджують, що вмирали в селі здебільшого чоловіки, що, рятуючись з голоду, люди крали одне в одного залишки картоплі, ходили з села до села, шукаючи порятунку. Ловили жаб, варили їх, а потім, хто міг, то їв.

*Свитко
Марія Іванівна.*

Марія Іванівна Свитко, 1922 – 2004 рр., яка колись працювала фельдшером, більше п'ятидесяти років тримала у пам'яті один випадок: «...Якось я зайшла до однієї жінки в ту голодну пору, а вона сидить на стільці і скубає... мишу. Їли котів, собак, навіть мурах вишолопували із підлоги, аби вижити, не піддатись підступній їй кістлявій смерті».

Степанида Іванівна Деркач розповідала, що від голодної смерті ще сяк-так можна було врятуватись в колгоспі.

В історії Носиківки записано: «В 1933 році в селі була завершена колективізація». Не хочу чогось стверджувати, оскільки за один день перебування в селі дуже важко відновити ті трагічні події, але їй із свідчень очевидців стає зрозуміло, як проходила колективізація в селі.

Невеличка ота історія – всього кілька листочків. А варто було б розібратися до кінця і з подіями голодного 1933 року, і з репресіями, і з багатьма іншими призабутими фактами з життя села. Люди ж пам'ятають усе, і шила в мішку не сховаєш, і на Україні вже пишеться книга – меморіал про голод 1933-го, вже публікують в різних виданнях її наукові і документальні статті, і свідчення очевидців. Все менше і менше залишається «білих плям» в нашій сімдесятилітній біографії. То чого ж чекаємо, на що сподіваємось,

вдаючи, ніби нас усіх це не стосується, чому мовчимо про ті печальні й трагічні дні? Було б, очевидно, справедливим, якби в кожному населеному пункті за відтворення історичної правди взяли ради ветеранів війни і праці, юні краєзнавці. Щоб зафіксувати назавжди спогади очевидців, щоб встановити документально, скільки ж людей втратили ми через по суті штучно створений голод. Є приблизні дані, які зібralи науковці із Вінницького педагогічного інституту, що голодний 1933-ій обірвав життя півмільйона людей. А скільки було їх у нашому районі, у тій же Носиківці?

Відповіді на це запитання в селі ми так і не знайшли. Хоча суть, очевидно, не стільки в цифрах, скільки в стражданнях людських, в незбагненному і глибокому їхньому горі.

В **Ірини Платонівни Лучко** ще з тієї голодної пори залишилась хвороба шлунку. Вона так і не розказала про пережиті страждання – затрусилися з нервового перенапруження руки, пелена гарячих сліз застелила очі. Як могли, заспокоювали ми жінку, та хіба втихомиряться зболене й вистраждане серце?!

*Моспан
Ніна Іванівна.*

Боложа й схвильована розповідь **Ніни Іванівни Моспан:**

– У нас з голоду помер батько. Он там, напроти нашої хати, так гарно й пишно зацвіла акація, а він не витримав, з останніх сил виліз на дерево, наївся цвіту. Вже колосилося жито, вже можна було врятуватись, але тато після отого цвіту так і не їв нічого.

Особливо страшний голод був навесні, хоч почався він ще взимку, десь після Різдва-них свят. Тоді, коли все вже з комірчин було виметено, коли не залишилося нічого їсти-вного ні в льохах, ні в хатах. Цікавились ми, як же ставилось до цих фактів місцеве керівництво, а люди лиш скрушно головами хитали: мовляв, їм же зверху вказівки давались. Не стало Оляни Любчинської, з голоду вмерли Іван Моспан, Ганна Драганюк, Семен Драганюк. Це лише кілька прізвищ з кількох десятків, а може, й сотень людей села, перед якими ми, щасливі, ситі, сьогодні у великому боргу. І треба берегти їхню пам'ять, встановити усі імена, хоч як це не важко.

Низку гірких спогадів завершила розповідь **Ганни Степанівни Прилуцької**:

– Подивіться, ось ця ямка в тілі аж до кістки – це від голоду. Вже й текти з неї почало, і ходити вже не могла. Як і вижила – не знаю, бо чоловік спух, як глечик, і чотири ночі лежав у хаті мертвий, бо не було кому винести. А потім навідався родич і виніс тіло разом з постілью і подушкою та так і завезли на цвинтар. Не знаю, де й поховали, бо не могла я йти слідом. Бур'яни їли, лободу, сіль лизали, призначену для овець, і ловили черепашок у річці. Одного разу в чоловіка із Мовчанів виміняла кашкет тих черепашок на шматочок хліба і грудку сиру. Дала дитині, а сама ходжу, аж вітер мною колише. Не можу згадувати, ще й сьогодні коси на голові піднімаються, коли прийде на думку голод.

*Прилуцька
Ганна Степанівна,
жителька м. Шаргород.*

Жінка повідала і про те, як, рятуючись від обшуку, сховала в стріху кілька качанів кукурудзи. Коли їх знайшли, то її з дитям вигнали з хати. І сестра, яка жила тут же, в селі, не могла взяти на ніч: боялась покарання. І тоді, мерзнучи з холоду, Ганна Степанівна урвала колодку від своєї ж хати і сховалася з сином на ніч.

Скільки їх, оцих спогадів? Скільки горя довелось пережити, посивілим від років і переживань, людям? Де знайти ті слова, які найповніше могли б передати голодну трагедію 1933 року? Щоб знали юні, що пережили їхні бабусі та діди, щоб шанували опечалені їхні сивини.

– Я ще й зараз жалію курці кришечку хліба дати, – говорить Г. С. Прилуцька. – Це ж добро наше, наше життя. Якби ці крихточки тоді, якби хоч солом'яничок гороху, що забрали, не лишивши для сім'ї ані зернини, не було б стількох смертей. Не було б такої великої біди.

...На сільському кладовищі – вічна тиша. Тут покояться і тіла померлих від голоду, безневинних жертв епохи колективізації. Наш біль і наша тривога, наша вічна пам'ять.

...Так буйно цвіли акації, так щедро обліпило дерева біле марево квітів, коли я верталась із Носиківки. Тільки вже не милування

природою й ніжні пахощі бентежили мою душу, а сірий острах підкрадався до серця, засідав на постарілих від часу деревах. Це ж в цю пору, коли цвіла акація, голодною смертю вмирили люди. Ніколи б не повторилось таке непоправне горе...

* * *

Іван Прилуцький

Що ж було: голодомор чи геноцид?

Перед моїми очима шість розгорнутих шкільних зошитів, списаних чорнилом з першої сторінки до останньої. Збереглися вони в мене з далекого 1953 року. Тоді я записував з вуст своєї матері усе, про що розповідала. Та вона могла б чимало фактів повторити й нині, бо не забула нічого, хоч їй уже за 97 років. Пам'ятає увесь свій нелегкий життєвий шлях, починаючи із чотирирічного віку. Розповідає, як померли її тато, мама, як залишилася крутою сиротою і десятирічною дівчинкою пішла в село Козлівку, де впродовж п'яти років наймитувала. Згодом повернулася до свого села і її взяла за свою родичку бабка Текля, бо в рідній невеличкій оселі мешкала чималенька сім'я: ще не жонатих два юних брати та дві незаміжні сестри.

Читаю в зошиті, позначеному зверху номером три, і ніяк не віриться, що написано – усе правда, що таке в житті могло бути. «За два дні до Різдяних свят до хати зайшли сільські активісти Герасим Шуленко, Василь Терещук і Григорій Мельничук. Зайшли і одразу – на орище, а там зі старого солом'яника вигрібли пудів два гороху. Лиш внесли до хати, Ганна почала плакати й просити, щоб не брали всього, щоб залишили хоч трохи, бо ж більше в хаті немає нічого. Малий трьохрічний хлопчинка міцно вчепився рученятами за мішок і собі вголос розплакався: «Не беріть, дядечку, не беріть, бо що я їсти буду!» Правда, Василь Терещук, чоловік людяний, все ж пом'якшав всупереч двом іншим, насипав миску гороху і мовив до хазяйки: «На, будеш хоч по жмені пражити дитині». А як повернувся чоловік від своєї матері, яка проживала на іншій вулиці – на Царинці, Ганна, заливаючись слізьми, мовила до Олександра: «А ж тепер здохнемо, чоловіче, бо вже й горох забрали». Засмучений хазяїн лише помітно зблід, та, присівши на ліжко, не вимовив жод-

ного слова. А ще десь через тиждень на подвір'ї, в хлівах, на горіщі знову нишпорили непрохані гості, шукаючи зерна. Відшукали в стрісі поміж сніпками кілька захованих качанів кукурудзи. І тоді невеличкий сивоокий Іван Близнюк вибрався на припічок хати, зі злістю виривав із кроків трухляві сніпки і кидав їх до підворіття. Отак розшив половину хати, а на іншій половині, ще не розшитій, Ганна невдовзі вишукала в стрісі ще три качани кукурудзи. Зернини і білі качани потовкла молотком і зварила горнятко ріденької бевки. Не посоленої, бо, аби купити хоч трошки солі, Олександр разом із чоловіком жінчиної сестри Марії Тодором подалися аж до села Перепільчинець, що кілометрів за 12 від Носиківки. Тільки в печі погас вогонь, як на порозі появилася бригада: Герасим Шуленко, Самоїл Морозюк, Іван Мурашник та Никифір Соляник.

– У тебе ще є десь заховане зерно, якщо в печі палила? – закліпав злими очима червонощокий Герасим. – Зараз же вибирайтеся з хати! І майже силоміць витрутили. Я з малою дитиною на руках за сінешний поріг. А бабці Теклі, яка жила через сіни в меншій кімнаті, наказали, аби на нічліг Ганну не приймала. Пішла Ганна з дитиною до сестри Марії, яка жила недалечко на тій же вулиці, але й та не дозволила переночувати, бо їй дали зрозуміти: коли пожаліє сестру, дозволить зайти до хати, то поплатиться тим же: виженуть також за двері. Що ж робити? Надворі зима, холодно, голодна дитина на руках змерзла, плаче. І тоді знервована Ганна, поблукавши по вулиці, повернулася назад, урвала з допомогою знайденого під хлівом прента колодку на дверях і увійшла до хати. Незабаром повернувся з Перепільчинець Олександр, поклав на лавку мішечок із сіллю. На спіх повечеряли недавно звареною бевкою, а відтак Ганна розповіла чоловікові, що сталося. Не встиг хазяїн після тієї нудної їжі лягти на постелі, а Ганна з дитиною забратися на піч, як ті ж самі активісти вдруге відчинили хатні двері.

– Тебе до хати хто пустив? – засичав сердитий Шуленко.

– Я сама зайшла! Це ж не до чужої хати, а до своєї.

– Гайда злазь із печі і геть забирайся звідси, – замахав кулачищем Герасим. На це Ганна, тримаючи малого на руках, у відчаї скрикнула:

– Слухай, чоловіче, оце зараз лиш візьму цю дитину за голову, як бабахну нею тебе по голові, то в моїх руках тільки малі ноже-

нята залишаться. Я куди з малим піду серед морозної ночі? За що ти мене женеш з моєї хати? Шуменко роззявив скривленого рота, але нічого на те не відповів. Ошарашена несподіваною відповіддю роздратованої жінки четвірка поспішно попрямувала надвір.

Читаю, ще і ще раз перечитую оці вбивчі рядки та їм подібні і мимоволі із підсвідомості хвилями зринають численні запитання до самого себе. Це ж яким нелюдом треба бути, аби жінку з трирічним дитинчам морозного січневого вечора витурити з її власної хати, зачинивши за цим двері на колодку? Хай, мовляв, замерзає, коли не хоче признатися, де заховала зерно. Про яку совість, людську подобу може йти мова, якщо так званий активіст Григорій Дуровський став брудними чобітьми на ослін і злодійкувато запустив правицю під одну ікону, другу: а раптом на щось натрапить? І таки натрапив, вийняв полотняного вузлика з пшоном! А як розреготався від радості: «Ага, знайшов, знайшов». А ще одного разу на вулиці сатанинська бригада дійшла до хвіртки, а Ганна в снігах враз почула, про що йшла мова. До своїх колег звертався Федір Морозюк: – Ідемо ще сюди, може, й тут чимось розживемось. Щось же їдять, коли ще живуть!

– Та що ти в неї візьмеш? – озвався колега, той, що ступав позаду.

– Що візьму, питаєш? Цебра заберу! Якщо є в хаті відро, то заберу відро!

Важко уявити подібне в будь-якій іншій цивілізованій державі, серед будь-якого іншого народу, а от в Україні...

Час тягнувся довго, довго, а невблаганним голод давався взнаки. Спершу зголоднілу сім'ю рятувала Марія Костюк, яка жила по сусідству в будинку, з якої хазяїв в 1928 році вислали до Сибіру як ворогів народу. Маріїн чоловік, Микола, трудився в колгоспній конюшні, а там взимку майже щоденно здихали коні, ото він їх вивозив на поле, шматував ножем, різав і щовечора по півмішка м'яса приносив додому. А його дружина й дочки частенько вгощали Ганну з Олександром далеко несвіжим м'ясом. А як розвеснилося, обоє, перемагаючи німіч, ходили сапати колгоспні буряки далеченько, ген під Мовчанами, бо там давали на душу по тарілці супу в обід та ще на додачу фунт житнього хліба. Але невдовзі на

біду усім сільським сапальникам два тижні безперервно лив дощ. А де ж узяти хоч раз на день щось поїсти? До того ж сусіди Костюки перебралися в інший кінець села до своєї старої хати і, отже, тепер про рятівне коняче м'ясо годі й думати. Люди, хто ще мав силу ходити, кинулися до лісу по гриби. Лише один раз побував у лісі Олександр, та, повертаючись надвечір додому, від безсилля впав серед стежки недалечко від села, довгенько лежав, а як врешті підвівся, ледве до підвір'я придибав. За кілька наступних днів висох до кісток, аж ребра світилися. Харчі одні й ті ж: лобода, щавель, цвіт акації, листя кропиви. Спочатку Ганна варила з цієї суміші трав юшку, кидала в горнятко скибку солі і так жили. А ще через тиждень уже й за траву на вулицю не виходила, бо з сили спала остаточно. Лежала на сухій соломі під лавкою. На зболених ногах один за одним п'ять гнояків – наривів. Як не напружувалася, аби спертися на лікті, хоч трохи підвестися, та все дарма. Синочок теж змирився з голодом, їсти не просив, не плакав, навіть не рухався. Лежав на припічку настільки опухлий, що ноги затекли, під роздутим животиком застигла калюжа. На полях подекуди розпочалися ранні жнива. Хто ще міг добратися до злегка пожовклих колосків, кинулися на них із серпами. Бувало, наїдалися сирого зерна, а вночі від страшного болю помирали. Чотири дні мертвим лежав чоловік, Олександр. А перед цим померла його мати Ганна, йшла на поле, впала, і тут же померла. На святого Петра померла Ганнина старша сестра, Марія, а її чоловік ще до цього пішов у рідне село Довжок і, кажуть, там його теж відвезли на цвинтар. Аж на п'ятий день приїхала підвода за Олександром. В хаті появилися зелені мухи, задуха... Немічна, напівжива Ганна лежала під лавкою, ніби крізь сито дивилась до вкола, бачила, як виносили мертвого тридцятилітнього Олександра з хати Степан Сидоров та родич Іван Маруніч. Мигала зволоженими очима, але підвестися, хоч на лікті спертися вже не могла. Лиш злегка ворушила пересохлими губами, вириваючи із свідомості три слова, яких вимовити вголос не мала сили: «Прощай, чоловіче, прощай». Читаю рядок за рядком, абзац за абзацом про оте страшне лихоліття і ледь стримую непрохані сльози. Сувій гнітючих думок в нестримному пориві рветься несподівано, неждано.

Невже в кожній сім'ї, в кожній сільській хаті недоїдали, голодували? Ні, не в кожній, та, як у народі кажуть, ситий голодного не знає. Як не згадати про сусіда Йосипа. Лець нипав голодний вулицею, добрів до воріт Поліни Остапенко. А тій голод ніколи й не снівся, бо саме в її оселі частенько активісти обїдали, вечеряли, бо ж мали хліб і до хліба.

– Дай щось поїсти, – благав старий Йосип, протягаючи на-впроти жінки обидві руки з обвислими покрученими пальцями. – Четвертий день в роті нічого не мав. Дай хоч кришечку хліба, хоч картоплину винеси. На ці благання зла жінка навіть не озвалась. Повернулась спиною до згорбленого прохача і дременула до хати. У неї ж побувала й Ганна, коли ще жив чоловік. На столі угледіла в макітрі вареники, щойно зварені, ще парували. – Дайте, Поліно, хоч один – попросила Ганна, – хоч отой маленький, розварений. І не дала, гаркнула, мов би камінцем в обличчя кинула: – «Не дам, бо на ці вареники є вже заказ». А не так далеченько мешкала Таміла Очеретнюк. Тримала дійну корову. Було, навідалась до Ганни, аби запропонувати щось добротне з одежі помінати за молоко.

– Дай, Ганно, свою молдавську синю спідницю, а я дам тобі за неї 12 літрів молока.

– Дай хоч 15 літрів.

– Ні. 15 не дам. Дам 12 літрів.

І Ганна погодилась, одначе щодня приносила в горнятї фактично воду, лише зверху трошки забїлену молоком. І, знову-таки, отих односельців, подібних до Поліни й Таміли, не можна спокійно, бездумно згадувати. Ну що людського, християнського було в їхніх душах? Замість милосердя – лицемірство, жорстокість. Бо ж як треба не любити свого ближнього, знесиленого, голодного, аби пожаліти одного розвареного вареника, або ще й надурити, розбавити молоко криничною водою?

З прочитаного мною із зошитів про голодомор хотів би згадати спогади Петра Сиченка, якому дивом пощастило з батьками вибратися з вмираючого села Носиківки до Києва. Він описує як «Щоночі під магазином, біля якого вони стояли в черзі по хліб, лежали десятки мертвих. Мертві лежали й на вокзалі, їх підбирали площадники, юрми голодних дітей забирала міліція. Вокзали киші-

ли приїжджими. Один з робітників запитав Петрового батька, коли той стояв із сином у хлібній черзі: «Невже в селі голод?» і почув у відповідь: «Голод браток, та ще й який... До людодства доходить». І в зажурі промовив робітник: «Господи, що ж тоді буде з нами, коли повимирають села?..»

Про що хотів сказати наостанку? Пам'ятаю, зустрів на сільському цвинтарі свою землячку і запитав: – Напевне, на могилу до своїх найрідніших навідалися? А відповідь почув притишену, зі смутком: «Хто знає, де ота могила, як мама з бабкою померли в тридцять третьому від голоду. Де саме лежать – поняття не маю». І ось, я мов мереживо, перебираю про себе непрості думки. У когось з моїх знайомих не повернувся батько з війни. То для сім'ї – велике лихо. Але ж чому мій батько не пішов на фронт разом з односельцями? Чому не дожив до того часу? Чому передчасно його вбила тодішня влада? То ще й якою зброєю – голодом! За що, чим провинився, що навіть не поховали по-людськи, а кинули в яму, в якій уже лежав якийсь мертвий чоловік, голий – голісінький? Чому я досі не знаю, не відаю, де ота нещасна могила? А було тієї стоклятої весни й таке, що чоловік з дружиною домовлялися не ділити на три порції шматочок хліба, що давали їм на обід, коли сапали буряки на колгоспному полі. Не ділити й не нести додому для малої дитини. Одне одному казали: «Нам аби самим якось вижити, не померти, а якщо зголодніла дитина помре, то колись народиться друга й третя, діти ще будуть». А ще ж були випадки, коли зголодніла літня людина вбивала ножем зайшого селянина, а то й рідну дитину, як це траплялося в селі Андріївці та в місті Жмеринці. До речі, в своїй розповіді названі прізвища, а то й імена з етичних причин я майже сповна замінив іншими. Чому? А тому, що в багатьох колишніх активістів живуть на селі діти, онуки, правнуки. Отже, хіба такому мешканцю села хочеться, аби, наприклад, в сільському музеї чи під час бесіди про голодомор згадували недобрими словами його пращурів? Звичайно, не хочеться. Це теж одна з причин нашого інертного ставлення до минулого. Ну й, зрозуміло, не всі чиновники на найвищих владних щаблях зацікавлені, аби на перший план у виховній роботі і насамперед з молоддю стовідсотково впливали на-

явні архівні документи, твори відомих українських письменників, істориків, соціологів, спогади людей старшого віку, які особисто пережили голодні роки тощо. Таким чином усім нам, українцям, належить не дещо з минулого, не дозовану правду, а достеменно вивчати історію рідного краю з прадавніх часів, усвідомлювати, чому саме та чи інша подія саме так відбувалася, а не інакше. Отож, про наше минуле міркуймо, пам'ятаймо, думаймо, постійно розповідаймо молодим людям і тим самим внесемо свій невеличкий доробок в розбудову української національної ідеї, а отже, і в побудову кращого майбутнього нашої України.

* * *

«Не Дай Боже, діточки, пережити це вам...»

Згадує **Деркач Єлизавета Миколаївна:**

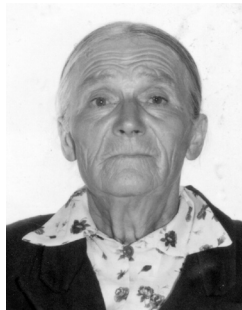
– Починаючи з весни 1931 року, в селі почалася колективізація. Організувалося три колгоспи: «До соціалізму», «Комуніст» та «Червона Зірка», а в маєтку Щеньовського було створено радгосп. Селяни, які пізнали смак праці на довгоочікуваній власній землі, не спішили вступати у колективи, де все було спільне, а, значить, нічиє. В цей період хазяїв села було оголошено куркулями. Проти них був організований справжній терор. Їх виселяли з будинків, конфісковували худобу, майно, найбільш непокірних висилали до Сибіру. Накладалися непосильні податки, хліб забирали до зернини. Щоб не віддати кров'ю і потом нажите добро, окремі господарі нищили його власноруч. Так, Шмутько Йосип сам розвалив свого млина, а тоді записався в колгосп.

Ніяке будівництво в той час не велося. Тодішні колгоспи базувалися на територіях господарств так званих куркулів. В закритій церкві організували клуб. Зробили сушарки, де сушили сливи, груші, кислиці. Кожен колгосп організовував свій дитсадок. І все було б добре, якби не насильне залучення заможніших селян до колективних господарств та непосильна хлібозаготівля. Ще й врожай у 1932 році видався мізерним. Знову згадує **Деркач Є. М.:**

Рік на картоплю видався неврожайним, буряк також не вродив. Все зерно з села вивезли, план хлібоздачі виконали на 103%.

Ніхто і не думав, що настане голод, бо запаси, хоч і незначні, все ж таки були. Дорослі ходили стривожені і заклопотані, бо в колгосп забирали і реманент, і худобу, і збіжжя.

Вертепна Ангеліна, учениця 6 класу.

*Ковальчук
Віра Данилівна.*

А ось що згадує **Ковальчук Віра Данилівна**:

«...Мені було 9 років, коли почалася колективізація. Батько мав землю, коні, корову. Працювали всією сім'єю від світання до смеркання. Мали свого плуга, борону, в складчину з родичами купили молотарку. Жили важко, але не бідно. Коли почали організовуватись колгоспи, батько не хотів у них вступати. Тоді нас і старих, і малих вигнали з хати. Забрали всі запаси, теплий одяг, хатні речі. Ми пішли в комірне до Паштеляна Андрія, жили в одній тісенькій хаті 12 чоловік. Я, мала, бавила дітей, батько пішов на заробітки по сусідніх селах, він був добрим столяром, мати пряла, шила, вишивала. Та голод не залишав нашу сім'ю. Їли картопляне лушпиння, шукали під снігом мерзлі буряки, а хліб був найкращими ласощами».

Левицький Владислав, 4 клас.

За спогадами сусідок **Маруніч Варвари Тихонівни** та **Слободянюк Марії Микитівни**, в селі жила сім'я Зивульських, мати з сином. Мати була дуже голодною і зарубала свого дворічного сина, щоб не померти з голоду. Випадки людоїдства були і в с. Андріївці, жили мати і два сини. Коли всі люди від голоду або пухли, або висихали, вони ходили ситими та рум'яними.

З доповідної записки обласного прокурора Семенова Вінницькому обкому КП(б)У про факти людоїдства в Шаргородському районі

26 квітня 1933 року

Цілком таємно

За відомостями, які надійшли до облпрокуратури, в с. Андріївка Шаргородського району виявлена сім'я, яка займалася

людодержством. Сім'я складається з трьох осіб: Шклярук Франки та її двох синів.

Жебраки, які заходили в хату, не виходили. Це встановлено за показаннями свідків та виявленням кісток у господарстві...

Прокурор облвідділу ДПУ (підпис) Семенов.

ДАВО, ф. П – 136, оп. 3, спр. 79. – Арк. 51. Оригінал. Машинопис.

По закінченні голодомору сім'ю Шкляруків судили. Суд був в Андріївці у клубі. Коли почався процес, то один із хлопців намагався втекти через вікно і був застрелений. А мати з іншим сином отримали строк і в село більше не повернулися.

Багато було таких випадків, коли батьки помирали, а діти залишались самі. Тоді створювались так звані інтернати, куди збирали таких дітей. Харчувати таких дітей допомагав колгосп.

Таке лихо спіткало сім'ю Гандзійчуків, в якій батьки померли, а дітей, Василя та Марфу, забрали в інтернат. Інколи осиротілих дітей забирали сусіди, в яких теж помирали діти. Були люди, які підтримували одні одних, ділились останнім, а було і навпаки. Так, в Ковальчука Данила сусіди викрали з ями прикопану картоплю. А **Сівцева Ганна Харитонівна** згадує такий випадок:

«Моя бабуся заробила склецюк жита. Коли почалася зернозаготівля, бабуся сховала жито на горі, де були кури, притрусилася його соломкою, а кури покрили послідом. Це був запас на чорний день. Про жито вона сказала своєму зятеві, а на другий же день прийшли активісти, зразу ж на гору і забрали зерно. Бабуся плакала, кричала і до смерті не простила лихого родича».

Баєк Руслан, 9 клас.

Легше стало весною, бо з'явилися щавій, лобода, кропива, цвіт акації. Все це вживалося в їжу. Та були такі люди, що й цвіту акації жаліли дітям. Їли бруньки берези, липи. Та смерть і далі косила носиківчан. Ось що згадує **Ганна Харитонівна**:

– Коли почався голодомор, мені було 5 років. Пам'ятаю, як я лежала на печі, до хати зайшов хлопчик з білим чубчиком та волошковими очима. Підійшов до мене і зупинився. Я питаю: «Чого тобі?».

Він відповідає: «Пробачте мені». Вийшов за ворота, впав і помер з голоду. До цих пір не можу забути цієї події і все думаю, за що він у мене просив пробачення.

Тирсина Едуард, 9 клас.

Повесні голодні, змучені люди чорними тінями снували по полях та городах, шукаючи торішні буряки, моркву, картоплю. Хто був проворнішим, міг вполювати мишу чи щура і так вгамувати голод. В той час багато господарів закопували картоплю в землю, а

вона там померзла. Ось що згадує **Деркач Ганна Кіндратівна:**

*Деркач
Ганна Кіндратівна.*

«...Ми ходили рано на город всією сім'єю і перекопували його, щоб знайти торішню картоплю. Приносили її до хати, вона була мерзла, гнила. Мама її чистила, терла в макітрі і пекла млинці. Це був наш сніданок. Вуйна Генефа добула яму з мерзлими бараболями і там вишикувалася ціла черга голодних людей, які черпали ту картоплю відрами. Мама попросила вуйну закидати яму, бо сморід стояв на все подвір'я. Та марно. Голодні люди руками, гілляками розгрібали яму і визбирували гнилу картоплю з надією врятуватись від голодної смерті».

Стахова Тетяна, 5 клас.

*Сім'я Махомодей -
Марії та Петра і їхні діти:
Петро, Іван та Зіна.*

Фото 1965 р.

А влада на селі все лютувала. «Червона мітла» ще з осені вимела всі запаси у селян на хлібозаготівлю, а сіяти у колгоспах не було що. Так звані бригади ходили від хати до хати, прощупували стіни, долівки, залазили у комини, у ковбиці, щоб забрати останню пригорщу зерна, квасолі, кукурудзи, останнє відро картоплі. Так згадує своє дитинство **Махомодей Марія Іванівна:**

«...Мені тоді було лише три роки. Я ходила з торбинкою за щавієм. Приходжу додому, а там бригада хазяйнує. Вже знайшли сховане у горщиках зерно на посів, знайшли заховану картоплю. Ми, четверо діточок, почали плакати, багаті залишити

хоч трохи, бо нічим засадити город, та нас вигнали з хати. Мама пішла на город, назбирала гнилої бараболі, зварила нам, а бригада побачила, що мама варить, та й те забрала і викинула. А потім почали розшивати хату. Мама завернула мене у кожуха і поклала у кропиву. То ті нелюди забрали кожуха, а мене маленьку викинули на вулицю. Ми нажали кропиву і так накрили нашу хату. Їли теж кропиву. Старші діти ходили по людях на заробітки, а я порпалась в городі з надією знайти хоч гнилу картоплину, морквину, буряка. Хто мав закопану картоплю, то ділився з іншими, по мисочці, по картоплині. Рятувались як могли».

Баск Ярослава, 5 клас.

Змучені голодом люди часто помирали у важких муках, знайшовши їжу. Інколи людина встигала приготувати їжу, а з'їсти її вже не встигала. Про такий випадок згадував вже покійний **Кв'ятковський Андрій Петрович:**

«Нарвав я кропиву, щавію, приніс додому. Мама взялася варити суп. Порізала той бур'ян, забілили пучкою муки. Я був у хаті і почув, як щось упало. Прибіг, бачу мама лежать, я до мами, а вони вже мертві. Я був такий голодний, що взяв казанця і виїв усе вариво. Після похорону мами, я їв лободу, ночував під тинами у чужих стайнях, аж поки мене не взяли на роботу у колгосп, де раз на день годували. Так я вижив».

Записав Мацішин Андрій, 9 клас.

Свідчить **Ганна Якубівна Чайковська** – **Цимбалюк**, 1923 р.н., с.Носиківки, нині жителька села Плебанівки.

Перед голодовкою спочатку була колективізація. Не знали селяни і таких слів як агітація, конфіскація, ліквідація. Але добре відчували вони ці слова на собі, що ніби батоном по спині лягали, коли звучали з вуст тодішніх керівників. А ще були такі модні і поширені слова «активіст», «штаб». Так от ці «штаби» і «активісти» й робили те, від чого люди в Носиківці стали поголовно вимирати.

На моєму куті «Царинка» вимерли люди із семи хат. Але найжахливішим було те, що я сама

*Цимбалюк-
Чайковська
Ганна Якубівна,
жителька
с. Плебанівки.*

бачила на свої очі, як у яму на цвинтарі разом із іншими трупами вкинули молоду жінку Марійку Гандзійчук, а добре було видно, вагітна. Вкинули до ями, де вже було сім трупів.

Це вже не одна душа Марійчина загинула, а дві...

І хто його знає, скільки таких вагітних Марійок вкинули у тому 1933 році до ями? А скільки таких Марійок було у інших селах?

Весною і влітку особливо найдужче людей голод косив. І по десять душ за день звозили, і більше. Всіх в одній ямі і закопували. Ніяких похоронів ніхто і не робив.

Боже наш милостивий! Спаси і збережи нас від такої страшної голодної смерті.

Багатьох людей врятували той черпак баланди та 200г хліба, що давали у радгоспі. Матері рідку їжу споживали самі, а хліб несли додому голодним дітям. У радгоспі було 600 га панської землі, робітників треба було багато, то із навколишніх сіл приходили люди і рятувались від голодної смерті, якщо їх приймали на роботу у радгосп.

За словами старожилів, причини Голодомору 1932 – 1933 років в селах Носиківка та Андріївка були ті ж самі, що й по всій Україні. Його спричинили суцільна насильницька колективізація, горезвісна хлібозаготівля, політика розкуркулення.

Рідко яка сім'я не постраждала від голодомору. За даними статистики, померло в Носиківці 204 людини. Серед них:

Цапля Григір
Петелько Корній
Петелько Параска
Драганюк Ганна
Драганюк Микола
Драганюк Василь
Хом'як Ганна
Хом'як Марко
Стасюк Докія
Персінський Людва
Персінська Надія
Слободянюк Докія
Палагнюк Ганна
Музика Антип

Музика Ксеня
Наркис Василь
Наркис Пальна
Мизирняк Прокіп
Мизирняк Ганна
Деркач Трохим
Коваль Катерина
Коваль Наум
Коваль Федора
Пишняк Текля та інші. Пошук імен триває.

Розповідають старенькі, виливають свій біль, бо багато років вони і згадувати про це боялися, не те, що розповідати, змахують непрошену сльозу і повторюють як молитву: «Не дай Боже, діточки, пережити це вам».

Не дай, Боже, нашій родючій землі виснажитися, не дай, Боже, нашим душам зачерствіти, не дай, Боже, нашим очам бачити те, що бачили ці покороблені тяжкою працею люди, не дай, Боже, забути ті страшні дні відчаю і розлуки. Надіємось на свої руки, на мудрість наших політиків, на світлі голови керівників, на те, що молода весна принесе щедрий врожай, радість і достаток у кожну хату.

ПАСИНКИ

Главацький С.І.

Той печальний дзвін

У кожного села своя історія, свої неповторні долями і ділами люди. І ту голодну весну 1933-го теж скрізь переживали по-різному: хто корову мав – був врятованим від загибелі, а біднякам вірна смерть світила. Тільки знаю точно, що це страшне лихо не обминуло в нашому районі жодний населений пункт, скрізь залишило чорний свій слід. Не обійшла сумна доля і Пасинок.

Впродовж 1928 – 1933 рр. здійснювалася політика (цілеспрямована) на фізичне і духовне винищення українського народу. А в місцевій пресі звинувачували простих людей. Ось що писала районна газета «Прапор комуни» (№25 (159) від 14.03.1933 р., вівторок, стор 1.) «До кінця розгромити куркульсько-петлюрівське кубло в колгоспі «Червона зірка»: «Нещодавно пролетарський суд засудив зграю шкідників колгоспу «Червона зірка» с.Пасинок, що займалася нищенням коня, саботували підготовку до весняного посіву. Але самі запеклі вороги залишились і зараз в колгоспі та поглиблюють свої куркульсько-ворожі дії... Це куркульсько-петлюрівське угрупування зі своїми агентами як Баран І., Якімов зараз напружують усіх зусиль аби підірвати підготовку до сівби, привести до повної непридатності тягло». А закінчується ця стаття так: «...Треба до кінця очистити колгосп від агентів класового ворога і по-ударному завершити підготовку до весняного посіву».

Подібні статті газета друкувала 29.03.1933 р. на 2-й сторінці: «П'яниці, спекулянти – нищать тягло. Куркульсько-шкідницький догляд за кіньми в колгоспі «Червона зірка» с.Пасинок призвів до повного знесилення тягла». І так далі.

Цієї весни 1933 р. гинули коні від недоїдання та хвороби (тріскалася шкура), але завдяки великим старанням Гуцола Федора та Кучера Костинянтина Антоновича, які застосували народне лікування (горілку і трави), коні були врятовані. Ветсанітар Гуцол Федір районною ветслужбою кілька разів преміювався за хороше утримання коней.

Про нещастя справжнє ніде не говорилося ні слова.

Тієї страшної весни били сільські дзвонарі у церковні дзвони щоднини. Тільки й чути було по Пасинках: Михайло вмер, Корній, Докія... Часом доводилось дзвонити на сполох, сповіщати односельчан про ще одне згасле життя і **Якову Михайловичу Слюсарю**, старішого за якого у 1990 році в селі не було. Скільки подробиць і найтонших деталей таїться у його чіпкій пам'яті, як цікаво старожил роздумує про сутність життя. А втім послухаймо свідчення очевидця:

*Слюсар
Яків Михайлович
(1894-1994 р.р.).
Фото 1988 р.*

«...Мені вже дев'яносто сім років. (Розповідь записувалась у 1990 році – А.Н.) Всякого довелось набачитись на своєму віку, бо і на пана робив, і у Києві побував на заробітках. І воював. Але такого лиха, як в 1933-ому році більше й не нагадую. Не стихали дзвони голосити за померлими, не встигали живі та й не мали сили кожному копати яму чи робити труну. Часом і по двох, і по трьох в одну яму скидали. А одна жінка своєму чоловікові сама шпортала яму на городі, бо не було кому викопати.

В нашому селі була крамниця, де торгував єврей Гель. Раніше в ній було стільки краму всякого, що очі розбігалися: і борошно різних сортів, і калачики. А тоді, в 1933-ому, вже й тут не було товару. А один чоловік чи то їсти хотів, чи ще по якій причині піднімався східцями до крамниці та так їх і не подужав. Сів перепочити, а тут саме Мотрю Мартинюк провадили на цвинтар. Хтось сказав, що і цьому чоловікові вже пора у «вишеньки». Що ви думали? Схопили і його, поклали до покійної, щоб потім не вертатися. Доки довезли до кладовища, то він і вмер. Я й сам два тижні лежав опухлий у запічку. Пас тієї весни коней колгоспних і так охляв, що раніше на найдужчу кобилу вискакував, а тоді найменшого коника із табуна вибрав, завів у ріллю і тільки осідлав його так, щоб приїхати додому. Не знаю, як і вижив.

Багато років з того часу страшного минуло, то я вже не пам'ятаю, скільки людей померло від голоду, та чи лічив їх хто? Часом молоді розпитують і мене про ту пору, про причини голоду. В силу пережитого і передуманого давно уже зробив висновок, що

до біди привела суцільна масова колективізація. Знаєте, як у нас колгосп організовували? Зібрали біля будинку (там недавно ще медпункт був) людей із кутка і давай у колгосп записувати. А потім зачитують цей список і питають людей: «Цього будемо голити чи стригти?» Якщо голити, то все з двору забрати, а стригти – то дещо лишити. Доки прийде чоловік із зборів додому, то його обійся так оголять, що й фіранок на вікнах не лишать.

Тому й голод приключився, що отак людське добро по світу розвіялось, що злиднями хати світилися. А ще ж продзагони ходили і з чашечок, з мисочок все-все забирали.

Лихо було страшенне, з роками багато чого я вже позабував. Знаю, що в одній сім'ї вмерло у голодовку два сини і дочка, в іншій як пішов чоловік по гриби у ліс, то так і не повернувся. Триста душ втратило тоді село...»

І розлітався по селах подільських дзвін по душах померлих, і лиховісною тінню пролітав по дворах опухлий і страждальний березень, квітень, і більшало могил на кладовищах, на яких і хрестів уже не було кому класти, і плакати за померлими було нікому. Тільки дзвони голосили і голосили над тими, хто не витерпів наруги і жорстокості, хто впав невинною і несподіваною смертю.

Свідчення Марії Мойсеївни та Андрія Михайловича Басуньків:

– Чисто оголювали хати сільські активісти. Часом думаємо, а чи ж винуватити їх, що перекидали горнята і забирали зерно, залишаючи на поталу голоду маленьких дітей, і приходимо до думки, що можна, мабуть, було з їхнього боку і не так суворо обходитись із односельцями. Але кожному своє життя було дорожче за чиєсь, тому й забирали. Були в селі люди, які й грошей багато мали, а через скупість свою також померли. До того ж продзагону входили чомусь здебільшого ті, кого в селі іменували п'яницями і волоцюгами, а в них же й совісті – кіт наплакав.

Суп варили і з полови, і з бурячиння. У нас ще хоч корова була, то й декому з сусідів підсобляли. А в батька корову вкрали. Ви ніколи не їли молочної каші з акації? Дай Боже, щоб і не їли, хоч нам у голодовку вона медом здавалася. А один наш сусід наївся помий, все вихваляв, що дуже добрі, та й на другий день помер. Пішли із

життя троє людей із родини Московчуків, багато було померлих. А точну цифру хто встановить, коли зараз не пам'ятаються не тільки імена померлих, а й прізвища.

Наш син маленький тоді був і все просив смаженої картоплі, то лушпайки на сковороді йому жарили. Тяжко було пережити все це, дуже тяжко та що поробиш, коли на віку судилося такий смуток пережити.

Серед тих, хто найбільше натерпівся у голодному 1933-ому, жителі Пасинок щоразу називали ім'я **Олександра Антоновича Прокопова**. Йому одному із багатьох, хто стояв на грані між життям і смертю, пощастило вижити, врятуватись від голодної загибелі. Пропонуємо вашій увазі його свідчення:

«В чотири роки я залишився без батька і матері. Жив із сестрою, а невдовзі вона відділилася, бо вийшла заміж, записалась в гурток, а мене лишила в старій хатині. Працював у колгоспі, заробив 40 кілограмів суржику. Заробіток невеликий, а тут в 1932 році почали «вербувати» людей у Грузію, то я вирішив теж поїхати. Було мені тоді дев'ятнадцять років, так що життєвого досвіду не мав. Працював на будівництві, жити можна, та стривожив і покликав додому дівочий лист. Моя ровесниця, односельчанка, до якої я був небайдужий, писала, щоб приїжджав, що хоче за мене заміж.

Додому летів, як на крилах. Але, як виявилось пізніше, даремно. Бо батько дівчини знайшов для неї багатшого хлопця, а я так і лишився.

Саме весна заходила, а їсти я ж нічого не приробив. І хто чим поділиться, коли в самих горшки дірками світять? Отут і почалося найстрашніше. Пішов я в колгосп буряки сапати (тоді ця справа не вважалася суто жіночою). Сапав, сапав, відчуваю, що не дотягну до краю. Взяв сапку, нікому й слова не сказав і пішов додому. По дорозі (а йшов я коло поля) довго примірявся, але зважився зірвати жменю колосків і кинути в рот. (За таке, якби хто побачив, у тюрму посадили б). Ті колосочки врятували мене, бо не вижив би.

А ще допоміг колишній голова колгоспу Кость Кучер. У сільській їдальні давали по черпакові супу. Думаю, якщо піду додому, а ходити я вже не міг, то не встигну на обід. Ліг у куточку під акацією і лежу. Тут приходить бригадир, починає мене ледарем обзивати і каже, щоб ішов косити клевер. А я вже й встати не можу. Тут десь узявся голова і почав сваритися:

– Ти нащо його на клевер береш? Помре на полі, то ж мене у тюрму посадять. Йди, Саша, на Острівець, сторожа птахоферми відправиш сюди, а сам будеш там замість нього.

Пішов. А там, на Острівці – це місцина така за нашим селом є, кухня була. От і кухар по черпаку супу виділяв мені кілька разів на день і шматочок хліба. Так і вичапався, хоч до цього часу відчуваю на своєму здоров'ї ту голодну весну...».

Один із учасників спеціального продзагону, Маліванчук Іван Дементійович, із Шаргорода ще у 1972 році згадував:

«Збираючи зерно в Пасинках, заглядали в піч, запічок і знайдене зерно, яке було навіть у глечиках, забирали. Шукали зерно, картоплю, усе їстівне. Така була команда зверху».

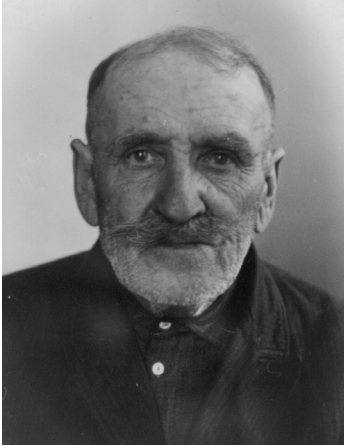
С. Трошкова, 1990 р.

Особливо була важкою для Пасинок весна 1933 року. Ось що оповідають свідки того страшного часу.

Свідчить **Мартинюк Ганна Іванівна**, 1915 року народження: «До 1929 року люди жили непогано. Вільно трудилися на землі. До кращого, думалося, йшло. А тоді колективізацію почали впроваджувати. Щоб не казали, що заганяють в колгосп, придумали завдання для селян – заготовляти хліб державі. Одне завдання виконують – придумують ще, а потім – інше. Де були хороші керівники – справи йшли добре. Але більша частина керівників з різних причин господарства запускала. Наш голова – Кучер Костянтин Антонович, був розумною, доброю людиною. У 1927 році почав будувати Пасинківську школу, був головою будівників. У 1933 р. райком партії забрав його з будівництва і призначив головою колгоспу «Червона зірка» (очолював 2 роки). В ті страшні часи в колгоспі «Червона зірка» видавали по 200 грамів хліба і маленькій тюльці. Варили бевку, 42 відра на вдень. В колгоспі «Плугатар» давали 2 рази в день їсти.

В селі випадків людоежерства не було, а в сусідніх, доходили чутки, були».

Доки живуть очевидці тих страшних подій, доти линутимуть до живих їхні відверті й болючі сповіді, доти пам'ятатимуть про цю трагедію, про той печальний слід, який лишила по собі весна 1933.

Волошин

Юхим Євстахович – перший голова колгоспу «Червоний плугатар». Очолював колгосп з дня його заснування з 1929 р. по 1934 р. Як і голова другого колгоспу «Червона Зірка» Кучер Костянтин Антонович, організував харчування колгоспників та голодуючих жителів села. Цим самим зберіг багато жителів Пасинок від голодної смерті.

Фото 1968 р.

Барчишин

*Іван Матвійович
(1879-1965р.р.)*

В квітні 1963р. розповідав, що під час Голодомору 1932-1933 рр. багато малородинних пасинецьких сімей вимерли.

Свідчив і те, що завдяки Кучеру К.А. та Волошину Ю.Є. багато людей було врятовано від смерті.

Фото 1960 р.

І будуть віками дзвеніти у наших душах печальні дзвони, щоб додати у серця бодай крихти милосердя і людяності, поваги і співчуття до нині убілених сивинами чоловіків і жінок, дідусів та бабусь. Проймімось їхніми болями, перестраждаймо їхніми не простими, скропленими слізьми оповідями, щоб самим стати чистішими, щоб осяяла нас доброта.

І тільки виповівши минулі страждання, викричавши давній біль, крок за кроком пройшовши заново хресну путь своєї далекої і близької історії, віднайде себе наш славний народ, який гідний пре-красної долі.

Зоряна Барчишина, 11 клас.

ПЕНЬКІВКА

Іванець В.В.

Які люди – така історія...

Про ті жахливі дні нам нагадують лише страшні статистичні дані на пожовклих від часу аркушах газет і спогади вже зовсім стареньких очевидців. Їх залишилось мало, та їх слова – це історія, яку не варто забувати...

В Україні рік у селі розпочинався календарними святами, але у 1932 – 1933 роках їх не святкували. В Пеньківці люди жили згадками, як раніше радісно зустрічали свята. Не носили діти хрещеним батькам вечерю, не колядували, не щедрували, про новорічне посівання не могло бути й мови. Не лунали хлопчачі голоси: «Виносьте дохід, бо винесемо хату на лід».

Село тоді наче вимирало. Не брехали собаки, бо їх просто з'їли. Колись у м'ясниці весілля справляли, а тепер гармошка оніміла, бубон оглух. Про Масляну ніхто не згадував. Тривожні вісті йшли сільськими вулицями, лякаючи людей.

Ті, хто мав державні пайки, трупи людей бачили лише крізь вікна своїх кабінетів, не могли зрозуміти страждань народу, не давали милостині конаючим, а людей з набряклими обличчями і спухлими ногами сприймали, як ледарів, котрі зривали заплановані терміни посівної кампанії чи здачі хліба. В той час хлібороби, як і весь український народ, харчувалися помиями, бур'янами, листям. Голод змушував людей їсти волову шкуру трирічної давності. Сусіди ходили до сусідів і позичали котів ніби для того, щоб ловити мишей, а потім з них варили їсти дітям. Коли б це пекло тривало день, два, тиждень. Голод же морив місяцями... У багатьох інколи виникало бажання покинути село, оселю. Люди йшли світ за очі, часто не розуміючи, куди й для чого, бідні просили милостині у бідних, голодуючі – у голодуючих, діди – в онуків, онуки у дідів. Та все-таки, якщо не вмирили в дорозі, то повертались додому і, ніким не помічені, розставались із життям на батьківському порозі.

Голодуючі все частіше посилали листи Сталіну, Калініну, Петровському і просили допомоги, але нічого не отримували. Косіорці питання розв'язати не міг, а Сталін, хоч і міг, але не хотів. Усе дія-

лось за принципом: «Нет человека, нет проблемы». Його, цей принцип, сповідував Йосиф Сталін, сповідувала держава, схоже, взяли на озброєння ті люди, які й досі з піною на губах переконують громадськість у тому, що голодомору у 1933 році не було, а було тільки недоїдання, яке спостерігалось «подекуди» й у «окремих місцях».

Був чоловік – і нема, було вісім чи дев'ять мільйонів чоловік – і не стало їх. Нема ні людей, ні могил. На їх мертвих грудях вітер колише в полі хліба – поживу для нинішніх живих. Про них не повинно було бути й пам'яті, держава все зробила, аби стерти з сторінок історії саме це слово «голодомор». Про голодомор було вже й думати небезпечно... Тодішня періодична преса навіть не заікнулася про голодомор, продовжувала пропагувати колгоспний лад, вихваляти щасливе життя селянства. Та що там казати про 1932 – 1933 роки, якщо у 2002 році на 70-ті роковини голодомору сама Україна говорить про голодомор якось не впевнено, коротко й рідко. У цей рік, що був сумним ювілеєм найбільшої трагедії українського народу за всю його історію. Мовчить преса, німує радіо, активно розважає українців телевизор. Про голодомор – ні слова. Отже, не треба згадувати про ті сумні події – навіщо піднімати пласти історії, та й ще такі важкі. Але хто не знає свого минулого – той позбавлений свого майбутнього. Отже, щоб цього не сталося, ми послухаємо розповідь нашої односельчанки **Кирилюк Пистини Пилипівни**, 1918 року народження – живого свідка тих жахливих років. Пистина Пилипів-

*Пистина
Пилипівна Кирилюк.*

на згадує: «Мені тоді йшов чотирнадцятий рік. Наша родина була невелика: я, сестра, батько й мати. Жили ми в достатку, у всякому разі на життя вистачало. Та, коли настали голодні роки, життя стало, наче пекло. Батьки працювали майже задарма у тодішньому колгоспі «Червоний орач», намагаючись заробити хоч якусь копійку для того, щоб прогодувати сім'ю і придбати облігацію. Пам'ятаю, як одного дня прийшов якийсь чоловік і вимагав у батька грошей за маленький папірець. І уночі я чула, як мати плакала й казала: «Нас виженуть з хати, якщо не заплатимо...» Платили тоді усім, чим могли: яйцями, курми, кролями, кіньми. Дехто, щоб запла-

тити податки, крав у колгоспі, щоб віддати чоловікам у формі, коли ті приходили за грішми. Та коли когось застукають на гарячому, тоді уже судили, або взагалі вбивали. Люди у селі більше боялися збирачів податків, ніж голоду, бо ті могли забрати все – і хату, і сина, і життя, і могли навіть витряхнути з тебе душу.

Але найбільше мені запам'ятався той день, коли батько прийшов з поля. Пішов дуже рано, коли ми спали, довгий час не повертався: десь два – три дні. Мама думала, що він уже помер від голоду. Та о восьмій годині вечора відкрились двері і увійшов тато, в руках тримав вісім кілограмів жита, та цього вистачило лише на декілька місяців. Потім ми їли все, що бачили, – листя дерев, лісових равликів і змій. У наших сусідів була корова, вони давали нам трішки молока, але коли голод набрав надзвичайної сили, то забили й корову і харчувалися м'ясом навіть тоді, коли воно почало гнити і від цього сусіди повмирали. Наша мама пекла млинці з лободи й пекучої кропиви. Та проходив час. День чи ніч? Ми уже не могли розрізнити. Батьків підкосив голод, тихо лежали на ліжку, жодне слово не просилось з їхніх вуст. Я була вимушена піти шукати їжу.

...Селом було страшно йти, куди не глянь – всюди попухлі від голоду діти, їх батьки, дідусі й бабусі. Був кінець весни, початок літа, у лісі з'явилися гриби. Я вирішила, що піду і назбираю хоч трохи, щоб нагодувати батьків. Ідучи лісом, боялась, що мене можуть з'їсти, адже тоді у селі поширювалось людоїдство. У селі говорили, що у лісі є група людей, які вистежували когось самотнього, – чоловік, жінка чи дитина – це було не важливо, аби можна було з'їсти. І там їх убивали. Тому кожний тріск гілочки, кожне не зрозуміле шепотіння лякало мене на смерть. Та похід у ліс виявився успішним. Повернулась додому, нагодувала сестру і батьків. На щастя, вся родина вижила, і я молю Бога кожного дня, щоб нікому не прийшлося пережити цю велику біду – голодомор».

Село не обминув найгідкіший витвір голодомору – канібалізм. Його жертвами були в першу чергу діти. Їх, довірливих, дорослі заманювали до себе, а потім вбивали. Траплялися випадки, коли людожерами ставали батьки. Іноді, щоб урятувати від голодної смерті своїх дітей, мати готова була вбити одне із своїх чад, щоб прогодувати інших.

Багато було випадків, коли батьки з'їдали своїх дітей, а потім, коли вже не було чого їсти, вони самі вмирали. Так було знищено голодомором тисячі сімей.

Людоїдство жахало і обурювало селян. Траплялися випадки, коли односельці чинили самосуд над людожерами, а представники влади оцінювали канібалізм, як наслідки „куркульської провокації», давали їм політичну оцінку. Адже для них це гинули нащадки „петлюрівців», «куркулів» і «бандитів».

Смерть ковтала дітей. Навпівбожевільна мати гострила ніж об макітру, навшпиньки кралася до лежанки або тапчану, де, скоцюрблене, пухле, конало дитя, повертала голову до ікони і, уздрівши Спаса із піднятою рукою і пальцями, складеними для хрестового знамення, здригалася...

Тисячі дітей потребували термінової допомоги. Жебракування стало для багатьох способом вижити. В селах у базарні дні збиралися сотні безпритульних і залишених батьками хлопчиків та дівчаток. Вони зчиняли такий крик, що небо здригалося від їхнього плачу. Зголоднілі діти не могли вчитися, втратили інтерес до знань, погано засвоювали програмовий матеріал, не відвідували школу. Траплялося, вмирали прямо на уроках.

В ті страхітливі 1932 – 1933 роки легше було порохувати тих, хто лишився живий, ніж мертвих...

Здавалося б, навіщо переглядати поживклі папери, перетирати архівний порох, ятрити болючі рани? Посохло, дехто думає, коріння, що живило людиноненависницьку систему, коріння від нього не залишилося. Але ж ні: сили, які готові відтворити минуле, ще є. І, щоб ніколи не повторився голодомор, пам'ятаймо про пережите, шануймо рідну землю.

Жертви голодомору сплять у братських могилах. Над ними ще майже ніде немає ні пам'ятників, ні хрестів. Тільки шепіт трав і дзиччання комах порушують спокій померлих. Невже отак пройдуть віки, на поораній смертю землі зникнуть могили і назавжди згине пам'ять про поморених голодом наших земляків? Та ні, життя кожної людини – безцінний скарб, тож пам'ять про кожну людину повинна зберігатися й передаватися нащадками. А про тих, замордованих голодомором, не маємо права забувати ніколи.

Які люди – така історія, яка історія – така й пам'ять, яка пам'ять – таке й сьогодні.

Олена Паламарчук, 10-а клас.

ПЕРЕПІЛЬЧИНЦІ

Під грифом «совершенно секретно» у зведенні по колишньому Копайгородському району знаходимо зокрема:

«...В селе Перепильченцы отмечены факты резкого голодания значительного количества бедняцко-колхозных семей, а также случаи смерти на почве голода. По селу зафиксировано 40 опухших семей, преимущественно одиноличников и 24 случая голодной смерти. В большинстве смертные случаи падают на детей и стариков...

...Сейчас в селе Перепильченцах до 70 хозяйств голодает. В продолжении осенне-зимнего периода в селе зарезано до 70 лошадей на прокормление, имеются случаи, когда люди едят мясо собак.»

(Из сводки от 21 февраля 1933 года, выборку произвел – подпись – Климов).

Мельник Г.П.

Село перетворилося на пустку

Голодомор... Це слово наводить жах на всіх людей. Багато років приховувалась правда про страшний голод 1932 – 1933 років в Україні. Задуманий Сталінім штучний голод свідомо спрямовувався на винищення українського селянства. Ось так в Україні при доброму врожаї, без війни від голоду померло понад 8 мільйонів людей.

Жителька нашого села **Гуменюк Софія Павлівна**, 1919 року народження, яка пережила голод, розповідає про події 1930 року, тобто ще до голодомору:

«Будинки села мирно стояли під сніпками. На той час у селі не було колгоспів, був лише ТСОЗ, у який входило 12 чоловік. У 1928 – 1929 роках почалася колективізація села. Трохи згодом почав організовуватися колгосп. Багато людей вступали у нього добровільно, самі віддавали йому власні будинки, інвентар. У людей, які не хотіли вступати в колгосп, силою відбирали майно, а чоловіків відсилали до Сибіру або розстрілювали одразу за те, що вони не корилися. У зв'язку зі страшними подіями, які відбувалися, багато людей записувалися у колгосп, де вони були змушені дуже важко

працювати, адже техніки не було, їм доводилося вручну обробляти поля: сіяти, косити, навіть копати.

Для колгоспних потреб будувалися кузня, господарські приміщення, але використовувалася черепиця, яку знімали з людських будинків. А тому ще більше почали виганяти людей з їхніх домівок. У відібрані будинки заганяли велику рогату худобу. Все це робилося під керівництвом голови тогочасного колгоспу та голови сільської Ради, які теж в свою чергу отримували ці накази від вищого керівництва».

*Соболевська
Марія Микитівна.*

Про голодомор 1932 – 1933 років важко читати і говорити, проте ось що повідомляє свідок того страшного часу **Соболевська Марія Микитівна**, жителька села Перепільчинець, 1921 року народження: «У тридцять другого році мені виповнилося 11 років і я добре усе пам'ятаю. Людям доводилося набагато важче жити, ніж до голодомору, тому, що у людей почали відбирати хліб, зерно, інші харчі та вивозили із села. Людей, які жили у селі до голодомору, ніби підмінили: з щедрих, привітних, доброзичливих вони перетворились на злих, жадібних, заздрісних. Все це з ними зробив страшний голод.

Смерть лютувала не тільки в нашій сім'ї, а й по всьому селу. Люди всякими способами намагалися вижити. У той час в магазині нічого вільно не продавалося, згодом його взагалі закрили. Не маючи чого їсти, люди пекли хліб із висівок з домішками трав, варили юшку з лободи, їли бруньки з дерев. У селі зникли коні, вівці, корови, кури. Не видно було ні собак, ні кішок, ловили і їли ворон та горобців. Доходило навіть до людодїства.

Трішки легше було тим, хто працював у колгоспі: там варили поганеньку юшку, пекли сякий-такий хліб, але того не вистачало, велика кількість людей все одно помирала.

Наше сільське керівництво продовжувало отримувати накази, згідно з якими вони повинні були відбирати у людей усе, що у них є. Пам'ятаю, валили стіни, металевою палицею простромлю-

вали підлогу, щоб, бува, люди нічого там не сховали. Навіть з-під немовлят, з колисок забирали продукти. Та найважче було пере-зимувати.

Смертність у селі була великою. Найбільше померло старих людей та дітей. Залишилося менше половини всього населення села.

Багато мертвих людей лежали на вулицях, біля будинків, під парканами. Був призначений спеціальний чоловік, який вивозив померлих в одну велику спільну яму. Навіть скидали туди живих людей, які дуже охляли від голоду. Він, бачачи, що вони ще живі, казав, що не збирається приїжджати за ними ще раз. Вивозив їх гарбою, спеціальним возом.

Я пам'ятаю смерть багатьох людей, а найбільше – смерть Кукурудзи Фросини, яка жила поруч, та страшний випадок у сім'ї Паляниці Оляни, в якій померли всі діти, а одного вона з'їла сама, збожеволівши від голоду».

Українське село, яке зберегло давні народні традиції, перетворювалося на пустку. Люди дичавіли, їх гнітив страх, а добрі звичаї заступила жорстокість і ненависть. Сталіну та його посіпакам здавалося, що за два роки голоду і смерті їм вдалося зломити український народ. Та вони прораховувалися.

На мою думку, голод спричинило звичайно ж те, що у людей відібрали абсолютно все. Одним словом, винуватцем цього страшного горя є Сталін та його оточення. Я не можу уявити, як вони могли там спокійно жити у достатку в той час, коли гинуло стільки українських селян».

Каріна Дядюк, 8 клас.

Братські могили в мирний час

Свідчить **Мишовська Ганна Никифорівна**, 1930 року народження: «Я народилась 22 грудня 1930 року, тому Голодомору 1932 – 1933 років майже не пам'ятаю.

В пам'яті залишились спогади – розповіді батьків.

В той час в селі працював магазин, 2 класи початкової школи. Церкву розібрали ще до голодомору, залишилась капличка. Батьки працювали в колгоспі: мати – у ланці, а батько – у штельмашні столярем.

Люди вже масово вмирили, а керівництво ще вимагало виконувати план хлібозаготівель. Забирали все, що було їстівне в хаті. Витрушували із клучоків та вузликів зерно, викопували на городах заховані запаси. По селу їздила підвода і збирала померлих, часто забирали людей, які були ще живі, щоб другий раз не повертатись. Ховали їх не в домовинах, а закутаних в якусь ряднину. Так в мирний час з'явилися у селах братські могили. Їли листя й лободу, кропиву і липовий цвіт, але це не рятувало. Ходили до лісу збирати гриби. Часто в селі можна було почути божевільні крики людей, які, отруївшись грибами, кричали, а потім – помирили.

Пригадую, як мій батько розповідав, що під час голодомору подружився з одним чоловіком. Запросив його до хати, пригостив, чим мав, і залишив ночувати, а сам ночував у хліві. Вранці повернувся до хати і не побачив ні гостя, ні вузлика пшениці, старанно захованого на печі, де спали діти.

Батьки розповідали, що від голоду помирили сім'ї, які не хотіли йти до колгоспу. Вмирили також багатодітні сім'ї та бідні люди.

Голод був ретельно спланований, щоб залякати людей. Примусити їх вступати до колгоспу, віддати свою землю та все підсобне господарство, що вони надбали важкою працею».

Мертвим нікому довіритися, крім живих

Пам'ять – нескінченна книга, в якій записано все: і життя людини, і життя країни. І сьогодні, через 75 років, жахливо ступати болючими стежками страшної трагедії, яка розігралася на благословенній землі квітучого українського краю.

У 1932 році погодні умови склалися сприятливі, і хліб, слава Богу, вродив. Українці, працьовиті люди, не полінувалися зібрати його. Але економічне становище в країні було катастрофічним. Тому партійно-державна верхівка під керівництвом Й.Сталіна прийняла холоднокровне рішення: вийти з кризи шляхом конфіскації запасів зерна у хліборобній галузі. Отож, в Україну відправлялися з Москви і Ленінграда так звані десятитисячники, морально негідні елементи. Як хижі зграї, вони ходили разом із сільськими активістами від хати до хати і шукали хліб. Пробивали залізними щупами

підлоги, печі, стіни, перекопували подвір'я, сади, городи, їздили по полях і все, що знаходили, забирали, залишаючи цілі родини без шматка хліба.

У кожному населеному пункті були спеціальні бригади, які викликали по одному господарю, вимагаючи негайно здати зерно. Відпускали після того, як селянин погоджувався. За нездачу зерна позбавляли волі на 10 років. Деякі селяни – бідняки накладали на себе руки.

1933 рік. Найчорніший час в історії України. В світі не було зафіксовано голоду подібного тому, що випав на долю однієї з найродючіших та найблагодатніших країн. Тривалий час 1933 рік називали одним з найсприятливіших в радянській історії. А навесні цього ж року в Україні помирало 25 тисяч людей щодня, 1000 – щогодини, 17 – щохвилини. Всього жертвами голодомору, за неповними даними, стало від 7 до 10 мільйонів чоловік, з них 3 мільйони – діти.

Пам'ять... Ніколи не забудуть нічого ті, хто пережив страшні дні голоду.

Стаднійчук Марія Яківна народилася 1923 року. Під час подій голодомору їй було десять років. На сьогоднішній день вона дуже добре пам'ятає тогочасні події. Тоді в'їзд в село починався майже з його центру. При в'їзді стояли дерев'яні ворота, які зачинялися і відчинялися при потребі. В селі була школа, клуб, а також корчма (тоді так називали магазин). В корчмі продавалася горілка. Населення тоді в селі було багато, бо було багато дворів. Селяни здебільшого бідували, але були й багаті, яких називали куркулями. На початку 1933 року в наше село прийшли групи людей-комсомольців і почали відбирати в селян все, що в них було з продуктів. Забирали все до останньої зернинки, картоплинки, забирали глечики з квасолею, все майно з хати.

*Стаднійчук
Марія Яківна.*

Марія Яківна народилася в сім'ї простого селянина. Крім неї, в родині ще ріс брат. Не маючи що їсти, вони з братом збирали шкурку з картоплі, варили і їли. Рвали також листя буряків (в нашому селі

на нього кажуть бурячиння), кришили, варили і також їли. Люди вичилювали минулорічну картоплю, збирали лободу та подорожник. Марія Яківна стверджує, що під час голодомору смертність в селі була велика, більша частина односельчан померла. Люди лежали кругом: хто біля дороги, хто біля хати. Мертвих людей складали на віз і везли на цвинтар, скидали в одну яму і засипали. Так з боєм у голосі згадувала Марія Яківна ті страшні події. З їх сім'ї вижила лише вона. Мама, тато, брат померли.

Із спогадів **Глушко Ганни Данилівни**. Голодомор є найстрашнішою подією життя. Саму Ганну Данилівну ця трагедія застала в десятирічному віці. Народилася вона в 1922 році в сім'ї селянина. Крім мами й тата, мала ще брата. Дні голоду закарбувалися в пам'яті назавжди. Дуже боляче згадує той день, коли в село прийшли чужинці і почали забирати в селян все, що в них було. Люди не могли сховати навіть горщик зерна, бо ці «варвари» залізними прутами проштрикували все, не залишаючи цілого місця. В людей забирали з хати все до останньої зернинки, картоплинки.

*Глушко
Ганна Данилівна.*

Щоб якось вгамувати голод, селяни їли лободу, подорожник, щавель, квасок, різні бур'яни, поживну рослинність. Ганна Данилівна стверджує, що майже в кожній сім'ї помирили люди. Тих, хто вже помер, вивозили до спільної ями. Вивозили також тих, які були на межі смерті. Візники на своє виправдання казали: «Ще раз на цю вулицю ми не збираємось повертатися». Смерть не обійшла і родину Ганни Данилівни. Мати й батько померли, а їх з братом, так як були круглими сиротами, віддали до дитячого будинку, який був тут же в селі. В тому будинку з її братом стався нещасний випадок. Він виліз на перекладину, його хтось штовхнув і він, впавши головою на залізо, помер. Ось таке нещасливе дитинство було у Ганни Данилівни.

Кажуть, коли пізнаєш краплю, можна дізнатися про будову океану. В цьому є свій сенс. І тому я напевно висловлюю віру кожно-

го, говорячи словами Олександра Міщенка: «Мертвим нікому довіритися, крім живих, – і нам треба так жити тепер, щоб смерть наших людей була виправдана щасливою і вільною долею нашого народу, і тим була виправдана їх погибель.»

Запалимо свічки і хвилиною мовчання вшануємо пам'ять жертв сталінського голодомору. Хай для всіх людей доброї волі ця хвилинка скорботи стане актом поминання і перестороги. Хай подібне не повториться ніколи.

Сергій Мануляк, 9 клас.

ПИСАРІВКА

С. Трошкова

Чи покаялись за зло?

Сімнадцять років було від роду **Максиму Сидоровичу Збриському**, коли в хату прийшла голодна смерть. І хоч хлопчина ще не усвідомлював причини тієї страшної небезпеки, яка чатувала над кожною оселею, хоч не знав, як тому протидіяти, до сьогодні його стривожена пам'ять зберегла паляниці, спечені із перемелених осередків стовбурів кукурудзи і соняшнику, суп, у якому варилося листя щавлю. У батька, Сидора Павловича, вічна пам'ять йому, був хворий шлунок і тому довго на такій їжі він не протягнув. Мати із Максимом здоров'я мали трішки, то якось врятувалися.

«...Я дуже схуд тоді, сам на себе не схожий був, – згадував Максим Сидорович. – До весни дотягнув, а там в поле пішов, там нам раз на день давали їсти. Я й мамі приносив якісь крихти. Хто ж сподівався, що таке страхіття має бути. Ми втрьох у 1932 році працювали в колгоспі «Промінь». Батько був бригадиром, вирощував тютюн, я допомагав йому. В колгоспі працювала мама. Врожай зібрали непоганий, то й заплатили нам зерном непогано. Тільки що з того, коли все зароблене десь якраз під Різдво у нас забрали...»

Ніхто вже не знайде його могили, ніхто не прийде поклонитися пам'яті невинно померлого до місця його вічного покою. І досі син не знає, де саме похований батько, як сотні нинішніх писарівчан не знають місця інших захоронених в голодну весну. Травою покриті могили, навіть хрести забрали колись, бо нічим було палити. Як це боляче і сумно, і страшно, коли на землі твої рідній, стражденній землі не залишилось після тебе навіть невеликого горбка, навіть на домовину не стало дощок, навіть її, цей останній прилисток для померлих, нікому було зробити. Як гірко вмирати голодною смертю...

Люди старшого покоління до сьогодні вважають, що такий страшний голод у Писарівці був тільки тому, що їхнє начальство ретельно виконувало настанови, які подавалися з вищестоящих інстанцій, що поривалися завжди бути першими. І одразу ж вдаюся до прикладів, що в Покутино, Садківцях, Калитинці населення так не голодувало. Більше того, із Писарівки йшли у ці села за тим, щоб

виміняти на якусь одежину пригорщу зерна чи цукрові буряки. У розмові вони неодмінно назвуть прізвище Нагірний, це тодішній писарівський голова сільської Ради, який давав завдання комсомольцям, у кого що брати. На кожному кутку були штаби, куди замикали на ніч тих, хто вже не мав ні хліба, ні десятка зернин за душею. А щоб не було бідоласі сумно, примушували товкти воду в ступі. Часом це чудернацьке заняття виконувалось в мороз, в дощ чи заметіль. А Нагірний із членами «шістьорок» (так іменували в селі продзагони) ще й ходив на прорив у інші села – в Хоменки, у ті ж Садківці. І хоч сьогодні його вже немає в живих, але пам'ять людська живуча: не забуде ніхто бід і горя страшного голодного року.

Історія **Івана Єфремовича Стуса** – то повернення з того світу. Такого, як він пережив, не дай, Боже, нікому. Смерть 1933-го найшвидше забирала чоловіків – сильних, статурних, працьовитих. Тож і в їхній сім'ї чорна біда першою захопила в свої лещата батька. Схопила, стиснула за горло, навіть не заплакав ніхто з горя. Тоді не плакали за померлими, та й кому було плакати – малий Іванко на печі лежить, опухлий від голоду настільки, що повернутись не може, матір'ю вітер колихає, а вона ще й в сусідні села рветься, щоб щось поміняти на їжу, щоб дитині не дати пропасти. Навіть образи зняла набожні із стін, помолилася на них востаннє, та й понесла в Калитинку. А звідти через певний час повернулася з малесеньким вузликком кукурудзи. Поклала зерно, щоб підсушити біля печі, аж тут з-під землі вродилися члени продзагону. Залізними прутами туди-сюди, до печі шатнулися і забрали останній наїдок, останню надію. Винесли кукурудзу на двір, висипали в мішок, з яким ходили попід хати, а мати, як горлиця, забилася в стражданнях.

Стус Іван Єфимович зі своєю внучкою.

Тільки цим горю на допоможеш. Зібралася вона і подалася в Шаргород. День чекав Іванко, другий – немає матері. На третій прийшла з Гибалівки її знайома і сказала, щоб більше не чекав, бо то нелегкий путь до райцентру був для неї останній. В Гибалівці

померла, там і поховали, вірніше, кинули на підводу, яка збирала мертвих по селу і завезли в загальну яму.

Так залишився дев'ятирічний хлопчик один-однісінький на білому світі. Ходити він уже не міг, їсти не мав що. Не пам'ятає і зараз, яким чином опинився на дворі під акацією, серед молодесеньких пагонів подорожника. Цвіт із дерева падав на нього, а сил дотягнути солодку квітку до рота не було. Так і лежав у цвіту, як запорошений снігом, шептав губами якісь слова, а їх ніхто не міг розчути. Йшов на нього дощ, обвівав пронизливий вітер зіщулене і до страшного розпухле дитяче тіло, а хлопчина намагався дотягнутися до подорожникового листка, до останньої своєї надії. Вже й підвода під'їхала до його обійстя, вже й хотіли вивести Іванка на цвинтар, та впом'янувся сусід, Тодір Романцов, який працював тоді бригадиром. Схаменув односельчанина, щоб не брав дитини живцем, бо вона ще дивиться на очі, а якщо вже вмере, то хай забере його завтра.

А десь через одну чи дві доби, як ніби вродилася перед хлопчиком, Федора Бабій і принесла в покришці трошки квашеної капусти і дві картоплини. Цей злидений пайок зробив диво – Іванко прийшов в себе, поворушив однією рукою, другою, а потім з'явилася рятівна думка – повзти за городи, в жита. Чотири доби треба було дитині для того, щоб подолати відстань у двісті метрів, яку ще минулої весни він на прудких ногах пробігав за кілька хвилин. Чотири доби через город повз він, де квітувало жито, вибиваючи ранній колос, де жевріла смутна й непевна надія на порятунок. Ослабленими руками пригинав молоді стебла, пив жадібними губами молочко недозрілих зернят і тільки через два тижні зміг піднятися на ноги.

«...Ніби п'яний я пішов до села, – згадує Іван Єфремович, – а потім нас забрали в патронаж, це щось таке як дитячий будинок. 23 дитини з села залишилися в голод без батьків, то так і виховувались вони там аж до війни».

Вмирили люди, в колгоспі чахли від голоду коні. Якщо ж тварини здихали, то жителі села накидалися на цю здобич як на небувалий наїдок. Пригадують одного чоловіка, який ніс з саду на плечах ребра коня. Сам страшний, аж чорний, а ребра – ніби нависла

хмарою кістлява смерть. Поїв він увечері тої здохлятини, а на ранок вже був мертвий.

Дарма писали в тогочасних газетах, що куркулі та їхні агенти намагаються привести в неприцездатність коней, що опортуністи – одноосібники саботують сівбу. Коні, як і люди, гинули голодною смертю, а сіяти просто було нічим, бо ще взимку все вимели і вивезли в Ярошенку на станцію. І тодішній лозунг «Ледареві – ні кутка, ні шматка хліба» тепер, коли ми з вуст очевидців дізнаємось правду про голод 1933-го, здається глумливим і нещадним, жорстоким і страшним. Бо як можна голодного називати ледарем, як можна кидати ось таке гасло: «Ледаря гнати не тільки від котла, а і з колгоспу» (газета «Прапор Комуни» від 19 квітня 1933 року). Опортуністами і ледарями, куркулями і їхніми агентами «ставали» сотні голодних, змучених страшною зимою людей, які вмирали, як мухи.

Копистеринська

Меланія Христорівна.

– Селом тоді не пройти було, – каже **Меланія Христорівна Копистеринська.**

– Як ото стовпів на вулицях, так лежало людей. Хто посинів з голоду, хто опух.

Меланія Христорівна та **Марія Іванівна Швець** повідали ще одну розповідь про голодний рік села. Розповідь схожа на страшну казку. Якби ж то казка, а так – жорстока правда. Один хлопчик пас в людей корову і щоразу видоював собі пляшечку молока, яку потай випивав. Цим і жив, бо в сім'ї нікого вже не залишилось, хто міг би його годувати. Був він з виду непоганий, навіть рум'янець мав на щоках. Запримітили дитину у сім'ї Мельників, а було в ній два брати і дві сестри. Запримітили, вкрали, а потім з'їли...

Швець

Марія Іванівна.

Подейкують у селі, що вони часто живилися людським м'ясом...

А ще був такий випадок. Принесла мати з колгоспу якоїсь баланди, насипала в макітру, а вона на лихо розбилася. Позби-

рали густе пригоршнями і дали татові, бо йому на роботу йти, а малі, як поросята, лазили по землі і висьорбували замішані з брудом помії...

Яку наругу, яку жорстокість терпіли люди. І зараз, хоч минуло багато років, жителі Писарівки все ще твердять, що винні у цьому лихові в значній мірі ті, хто стояв у селі при владі. Стосовно до тих часів нагадують і приказку «Бог високо, цар далеко, а святі що хочуть, то й роблять».

Багато із тих, хто причетний до трагедії 1933 року вже немає в живих, а ті, хто лишився, були малесенькими коліщатками машини свавілля і диктату, вони лиш виконували вказівки.

*Кабаровський
Максим Трохимович.*

Максим Трохимович Кабаровський – один із перших комсомольців села, член продзагону:

– Я мало ходив з продзагоном, бо працював секретарем у сільраді, а у 1933-ому році, десь у жнива, мене перевели в Івашківці. Нещо добре робилося, звичайно, але ми ж не все забирали, лишали на прожиття. Я сам був наївся жолудів, ледь не вмер...

Не буду коментувати цієї відповіді, бо начулась в селі усякого. Та й факт залишається фактом: якби лишали на «прожиття», не вмирили б люди голодною смертю, не було б тієї страшної цифри – 586, яку назвав сам Максим Трохимович.

Історію вже не повернеш. Не подаруєш втрачене життя більш як півтисячі людей, які могли б жити, творити, працювати. Хочеться лиш одного: щоб ті, хто ходив із залізними прутами із хати в хату, хто забирав останнє зерно від Івана Стуса, усвідомили, що робили вони не добро, а зло, що їх і сьогодні прикрими словами згадують люди. Щоб усім своїм серцем зрозуміли усе це і покалися. Хоча б на схилі віку. Хоча б тепер, коли вже й пізно...

* * *

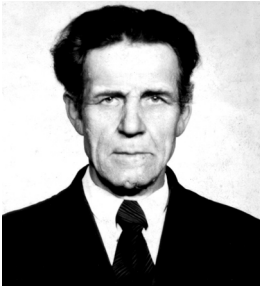
Малинич Л.О.

Такої страшної трагедії, яку пережив український народ у 30-х роках ХХ ст., не зазнав, мабуть, жоден народ в історії людства. З голоду пухли і вмирили діти, чоловіки і жінки працездатного віку,
308

часто-густо цілими родинами. Малеча бродила і повзала у пошуках чогось їстівного. Поїдали ворон і горобців, собак і котів. Збожеволілі матері поїдали своїх дітей.

Коли гортаєш офіційні документи, перечитуєш статті і книги дослідників, а особливо ж спогади тих, хто був свідком тієї трагедії і кому пощастило вижити, постає досить виразна картина цілеспрямованого, масового винищення народу.

Не обійшла ця страшна біда нашого села Писарівка. На той час в селі проживало приблизно півтора тисячі жителів. Тут була школа, лікарня та церква. Але в цих закладах не було кому працювати, діти не мали змоги навчатися в школі. За два неповних голодні роки населення зменшилося на 586 осіб.

*Свідок голодомору
Герейло
Олексій Андрійович,
1920 р.н.*

В селян, які вступили в колгосп, після жнив 1932 року забирали весь хліб нового врожаю. Не милували і тих, хто заробив якісь крихти зерна на трудодень в колгоспі, від всевидючого ока бригади не було як сховати ні грама зерна. Знаходили і забирали сховане в горщиках і пляшках, не допомагали ні прокльони, а ні плач дітей, прохання німечних, – активісти забирали все до останньої крихти. Люди села опинилися на порозі найстрашнішого – голодної смерті.

До речі, колгоспна комора теж була заметена, колгосп залишився без насінневого та фуражного фонду, крім грубої соломи. Тяглова сила, тільки що усупільнена, не привикла до такого раціону. Почався падіж коней.

Щоденно гурти голодних людей юрмилися біля конюшні в чеканні, коли витягнуть чергову здохлу тварину. Як звірі голодні, люди шматували на частини тіла загиблих тварин.

З доповідної записки секретаря Шаргородського райкому партії Вінницькому обкому КП(б)У про смертність від голоду у селах району:

«28 квітня 1933 року. Цілком таємно.

Шаргородський райком повідомляє, що в селах Писарівка, Дерев'янки, Політанки, Лозова, Плебанівка, Копистишин наявне масове вимирання населення та худоби. В селі Писарівка на протязі

квітня померли 26 чоловік, з них за 26 – 27 квітня – 9 чоловік. Окремі люди стоять виснажені, валяються на дорогах. Крім того, в селах району здохли 45 коней, під час їх розтину зібралась група колгоспників і вимагала дати їм трупи для особистого споживання. Були випадки, коли трупи відкопували та розтаскували».

З приходом весни в меню голодуючих добавилася кропива, лобода, люцерна, листя липи. Люди вмирали попід тинами вулиць. Кожного дня по селу їздила підвода, підбираючи тіла померлих односельчан.

В мене в родині живе свідок тієї трагедії, моя прабабуся, бабка моєї мами, **Колос Марфа Петрівна**, 1925 року народження. Саме в голодний 1933-й їй було 8 років. В сім'ї прабабки було п'ятеро дітей, і всі хотіли їсти. Маленька Марфина і ще менша Фіврона докладали великих зусиль, щоб знайти щось їстівне і розділити між усіма.

Ось що вона розповідає: «Мені вже 80 років. Але я добре пам'ятаю ті трагічні роки, хіба таке можна забути? Протягом голодної зими 1932 – 1933 років по дворах ходила бригада по хлібозаготівлі, яку очолював Нагірний Павло Ісакович. Перевертали все вверх дном, шукаючи останні крихти хліба, зернини, муку. Шукали скрізь і забирали все знайдене.

Таке було не в усіх довколишніх селах. Там, де бригади були набагато людянішими, люди жили набагато краще. Адже мій тато Петро не раз ходив у сусідні села – Калитинку, Біляни, щоб виміняти за спідницю, хустку, шмат полотна якісь харчі – вузлик зерна, кілька кілограмів картоплі. А в хаті їсти не було нічого. Менша сестра Фіврона дуже опухла з голоду.

Одного разу, коли знов прийшла бригада з обшуком, мій брат Василь, старший на 2 роки, сидів в сінях на долівці і товк качани кукурудзи, мама сказала, що, може, якісь млинці зробить. Вони облазили хату і горище. А там мама в маленькому вузлику підв'язала до бантини торбинку, щоб миші не з'їли, дві жмені кукурудзи на насіння. Мама дуже плакала і просила, щоб не забирали це насіння. Не послушали і забрали нелюди. З великими палицями, на кінцях яких були довгі щупи, вони весь город і садок прощупували. Чи не захований десь у нас хліб. Нічого не знайшли.

Коли прийшла весна, то попід тинами проросла кропива, кінський щавель, лобода. То були великі ласощі для нас. Почали варити баланду з цього бур'яну.

Кожного дня їздила підвода, завантажена тілами померлих з голоду.

Страшно згадувати ті роки.

Ми, малі діти, дуже хотіли їсти і часто тайком ходили на пшеничне поле. Там наберемо по кілька жмень зерна, а сторож надлетить, забере та ще й нагайкою по спині влупить. Рідко коли було так, що принесемо додому пригорщу зерна. Отак комуністичні прислужники знущалися над нами, над усім нашим народом. І за що тільки?»

А й справді, за що? За що загинули тисячі, мільйони дітей, людей працездатного віку? Я дивлюсь на прабабку, на згорблену її постать, на потріскані, натруджені руки і задумуюсь над тим, як це страшно, коли нема в хаті крихти хліба, коли твоя дитина помирає не від страшної хвороби, а від голоду.

Хто винен і за що?

Сталінський режим так суворо охороняв правду про голодомор. Ніде ні слова в пресі! Суцільна завіса перед зарубіжцями. Голодомор – це небачений доти у світовій історії геноцид, учинений державою проти своїх же громадян. І ці злочини проти власного народу – непростенні і не мають строку давності. Ми – нащадки пригнобленого, змученого, але гордого народу, завжди повинні пам'ятати і шанувувати людей, не виживших у ті роки, як героїв, які полягли в мирний час від страшної голодної смерті.

Микола Повар, 1993 р.н.

ПЛЕБАНІВКА

Коваль В.М.

Страшна й повільна смерть від голоду

Пам'ять – нескінченна книга, у якій записано все: і життя людини, і життя країни. Та багато сторінок у нашу історію вписано кривавим і чорним. Особливо вражаючі сторінки, де смертельним шрифтом вкарбовано слова про голод, голодомор: «Немає страшнішої смерті, ніж повільна смерть від голоду». А так помирала майже вся Україна, так помирало наше рідне подільське село Плебанівка.

Ніби за безжальним розрахунком сатани, було підрізано коріння українського народу, розчавлена і отруєна віками усталена і вироблена мораль.

Трагічна пам'ять про голодомор – то як чорний, незглибимий колодязь, у який, можливо, і не хотілося б заглядати, бо ж побачимо себе далеко не такими, якими б хотіли бачити. Але мусимо подивитись в цей колодязь чесно, нічого не приховуючи, аби очистити власні душі від скверни, самовисповідатись і покаятись, аби не повторилося найстрашніше за всю історію України штучне і насильницьке винищення людей під назвою «геноцид».

Роки геноциду згадувала **Старосуд Ганна Петрівна**, 1906 р.н.:

– Під час створення колгоспів я уже була заміжня, моя сім'я складалася із 5 осіб: батько, Старосуд Василь, 1862 р.н., чоловік, Петро, я і двоє дітей: Коля і Марія. У нас була корова. Вона нас і рятувала від голоду. А ще тому ми вижили, що жили під самим лісом. Старий батько був дужий, кремезний чоловік, високого зросту. Міг сам зрізати дуба і занести його в сусіднє село Носиківку, щоб продати. В селі його, можна сказати, боялись, бо він міг обстати за себе та за свою сім'ю. Прожив він аж 104 роки. Коли проводилася колективізація, він до колгоспу ставився неохоче. За що свої ж такі «активісти» його недолюбливали і всіляко намагалися нашкودити йому.

Одного разу, коли проходив черговий збір зерна на нашій вулиці, «червона бригада» зайшла і у наш двір. Один з членів бригади

*Старосуд
Ганна Петрівна.*

мав завдання підкинути на горище хати компромат на сім'ю, щоб таки примусити здати зерно та решту продуктів і записати таки чоловіка і мене в колгосп. Але тато був дуже кмітливий. В маленьку щілинку в дверях він встиг побачити, як той кинув на горище якийсь предмет. Не довго думаючи, він спіймав своїми джкими руками того «активіста» і висадив його на горище, і там знайшов кинуту річ. То був мисливський обріз. Уявіть, що могло б бути, якби батько цього не помітив і своєчасно не зреагував.

Продуктів у нас бригада на знайшла, бо ми план хлібоздачі виконали, а решту зерна сховали в лісі. Там же, у лісі, були сховані і жорна. Там ми тайком мололи зерно і так вижили.

А сусіди наші Старосуд Тетяна, Олекса, Артем і Ганна дуже страждали від нестачі продуктів. Хліб, який в них був, бригада забрала весь до зернини, забрали і інші продукти: квасолю, пшеницю, кукурудзу. Все, що можна було їсти, забрали в мішки ті прокляті «активісти».

Дуже закарбувалося в пам'яті, як помирав Олекса Старосуд. Він весь опух, почорнів, лице стало блискучим. Сам, кволий, немічний, лежав кілька днів під тином біля хати. До хати зайти не міг, а брат Артем і сестра Ганна вже теж не мали сили його занести до хати. Та й навіщо було нести, якщо він помирав. Моя дочка Марія крадькома виносила йому щось їсти, але того було мало, бо й собі не вистачало. Він через три дні помер. Моя Марійка бачила, як його якісь дядьки взяли на драбину і з повислою головою понесли на цвинтар. А там була викопана яма великого розміру і туди скидали трупи. Без ніяких похоронів.

Через кілька днів померли його брат Артем і сестра Ганна. А старша сестра Тетяна виїхала в інший край, в Росію. Так і вижила, а то тут, в Плебанівці, і вона загинула б.

Голод – це щось страшне. Дуже страшно, коли хочеш їсти, а немає що.

По селах я чула, що люди вбивали дітей, їли людей. У Плебанівці таких, слава тобі Боже, не було. А щоб трупи їли, то це траплялося і в нас в селі. Але про це не можу я говорити... СТРАШНО.

Голод був і у 1947 році, але тоді просто не вистачало продуктів через недорід. В хліб, коли місили, то підтирали буряк, гарбуз чи

картоплю і їли такий хліб. Але в 1933-му забрали все до зернини, до кусочка, забирали всякі продукти. Хто ж винен в цьому?

А винні свої ж такі «гепи». Бо можна було і план виконати, і щось залишити для прожиття. А вони забирали все підряд і нікому було пожалітись.

Пізніше, вже у 1941 році, мій чоловік Петро і такі, як він – всі пішли на фронт захищати владу, яка так безжалісно воювала з нами, а вони – «гепи», так і не пішли всі на фронт, а деякі залишились в селі.

Отака-то була влада. Тільки назва про неї. Жаліти за нею не треба ніколи.

Записав у 1973 р. Білінський Д.А.

Олексій Степанович Мудрак, 1885 р.н. – колишній голова КНС (комітет незаможних селян):

– Згадуючи події тридцятирічної давності, скажу таке: в роки голодомору в селі все йшло своєю чередою. Щодня гарабою вивозили з хат по 20 – 30 мертвих тіл, сьак-так замотаних в ганчір'я або просто в мішки, і хоронили в загальних братських могилах... Для цього сільрадою були виділені спеціальна підвода і спеціальні люди, які виносили чи підзбирювали трупи людей.

Ями не було кому копати, а якщо кому копали, то за їжу. В яму часто скидали стільки мертвих, скільки звозили їх за день.

Весна 1933-го була холодною. Голод і холод валили людей нещадно. Трупи людей в різних позах можна було побачити і в калюжах, під тином, під хатою, на полі. І ніхто до хат їх не вносив. Не мали люди, що ще жили, ні сили, ні здоров'я, бо всі недоїдали.

Були хати, де вимирали всією сім'єю, і трупи лежали багато днів. Це, наприклад, сім'я Антона Жмудя, Базиля Оліх, сім'я Трембіцьких. Та таких було багато. Це щось було страшне ...

І кожен старожил, хто пережив голод, переконаний, що не малу роль у створенні голоду на селі відіграли і місцеві прислужники Сталіна і Кагановича, як от Іван Михайлович Горенюк, Тимофій Пристис, Кирило Горенюк, брати Тимчики, «гепові» та інші.

(Розповідь Олексі Мудрака записав учитель місцевої школи Дмитро Білінський у 1962 році).

*Шерба
Ганна Петрівна.*

Згадує дружина Марціна Щерби **Ганна
Петрівна Щерба:**

«Згадуючи ті голодні роки, стає дуже моторошно на душі. Таке не забувається. Добре запам'ятала 24 грудня 1932 року, це був святий вечір у нас. Саме в цей день і завітала до хати та проклята «червона бригада». Стали скрізь шукати зерно, продукти, а знайшли трішки піханої пшениці на кутю, яку з решета висипали в мішок. Але ж цього було мало. Стали шукати ще. В скрині була складена одежа. Уявіть собі, забрали і одежу – як хлібозаготівлю. Хоч ми план на той час виконали. Забрали пальто одне і друге, навіть пряжу в тальках забрали і всю одежу, яку потім розпродали в кооперації. Я впізнала свою одежу на Зофії Боднар – чоловіковій сестрі. Вона сказала, що купила в кооперації. Отакі були у нас Різдвяні свята.

Потім навесні 1933-го року помер батько – Дерещук Петро Павлович. За сяку-таку їжу найняли два чоловіки, щоб викопали яму. Це зробили Олекса Мальований і Юзько Червоний. Труну тато заготовив наперед. Коли привезли батька до ями на цвинтарі, то там уже хтось кинув померлого Віцька (сусід Дерещук Мар'янки) і двоє дітей з сім'ї Франки Жепійованої (сусідки Сіраків). Татову домовину вкинули зверху... А далі не знаю, що було, чи ще скидали трупи, чи ні, бо ми, діти батькові – я, Тоня, Янко і Анелька, пішли додому.

Мама ж померла раніше. Мене, як старшу в домі, стали викликали в штаб по питанню вступу в колгосп. Штаб цей містився в хаті Дядюк Корольки, що навпроти «зеленої» школи.

Викликали в штаб не раз, і кожен раз погрожували всякою розправою. І ми з чоловіком Марціном вирішили все залишити і виїхати в Грузію на роботу. Завербувавшись, так ми і зробили. А там такого свавілля не було, і голоду не було. Так і вижили.»

Розповідь Щерби Г.П. записала її правнучка Таня Мудрк, 1996 р.н.,
Грудень 2006 р.

Із розповіді свідка подій 1932 – 1933 рр., жительки села **Докії
Онуфріївни Роздорожної** (1903 – 1983 рр.):

– Нашу сім'ю голод обминув лише через те, що ми утримували корову і зі всіх сил старалися її випасати і нагодувати. Хоч це було дуже нелегко, а ще важче було стерегти її вночі та вдень. По селу бродили голодні та виснажені, страшні, худючі люди. Вони просили й благали їсти у тих, хто ще щось мав. Я знаю кілька сімей в селі, які їли трупи людей чи худоби. Тому й боялася за своїх живих. А дочка моя, Ганна, була на вроду славненька і пухкенька на личку, де завжди виділялися ямочки. То я й боялася за неї найбільше. Не залишала її самою. А бувало так, що коли треба було нам піти з дому з батьками, то її ми зачиняли в льоху і засували на великий засув, наказавши, щоб не подавала голосу доти, поки ми не відчинимо.

Ховала я її, щоб зберегти її ж життя, яке тоді нічого було не варте.

Дуже важко було прохарчуватися тоді, коли корова не доїлася. Цього й не розкажеш, це треба було пережити...

А бригади «активістів», або, як ми їх називали в селі – «гепи», нищпорили по хатах і хлівах, городах та погребях, і якщо нічого не знаходили їстівного, щоб забрати останнє, то розшивали солом'яну стріху на хаті і забирали соломі, забирали все, що їм попадалося під руки: подушки, верети, казани, навіть дрова. Забирали все з тим, щоб людина не змогла вижити.

І люди масово вмирали...

Розповідь своєї бабусі Мельник Катерини Петрівни про спогади її бабки Докії Роздорожної записав Юрій Михайлик, 1993 р.н.

Спогади **Притиса Василя Олександровича**, 1912 року народження, про смерть від голоду у 1933 році його родичів з сім'ї Притис Ольги, де померли 20-річний син Степан і 17-річна Ганя, а згодом і сама мама.

Спогади записала і виразила у віршованій формі **Гамлінська Ольга Василівна** – дочка Притиса В.О. (мовою оригіналу).

Голод, холод, біда в хаті.

Залишилась Притис Ольга

Молодою вдовою жити

Й разом з дітьми вовком вिति.

Діти мої милі, що робити?
Ні взутися, ні вдягнутися, ні з'їсти.
Де щось заробити і придбати,
Щоб вас прогодувати?
 Пішла дочка Ганя
 І син Стьопа в поле
 За лободою. Нарвали
 Й там у полі обоє повмирили...

Не вернулися обоє
До села, додому.
Привезли їх на подвір'я,
Лежали, як непотріб нікому.
 Плаче мати вся опухла,
 Голосу не має,
 Тільки пухлими руками
 Та й їх обнімає.

Розстелила веретину
Й положила дітей своїх,
Вкинули їх на гарбину
Й з неї прямо в яму двоїх.
 Та над тою могилою
 Пташки літали і співали,
 Там такі ж молоденькі
 З голоду померлі лежали.

33-й проклінала
Мати, плакала й кричала
На той актив, на «гепів»,
Що все чисто забрали.
 Як помирала вдова бідна –
 Голод заказала
 І зовсім нічого в рота
 Не брала й не взяла.
– Поховайте там, де діти... –
Усім так казала. Поховали...
 Не жалійте тої власті,
 Не згадуйте про неї.
 Тоді жили добре ті,
 Що мали портфелі.

Пройдуть роки, минуть десятиліття, а трагедія 1933 року все одно хвилюватиме серця людей. І тих, кого вона зачепила своїм чорним крилом, і тих, хто народився після тих страшних років. Вона завжди буде об'єднувати всіх живих одним спогадом, однією печаллю, однією надією. Адже й нині живе у пам'яті народу прокляття тим, хто збиткувався над його долею і життям. Ще й досі у сні селян приходять ці похмурі тіні, ще й досі кровоточать роз'ятрені серця, болить душа, що звідала горе до краю.

Як ніде, може, стогне земля українська від кісток, похованих без трун у спільних могилах.

Розповідає свідок трагічних подій голодомору 1932 – 1933 років **Салямон Степанка Іванівна**, 1920 р.н.

«...Ви запитуєте мене про голодовку? Я розповім вам про ті страшні роки лише тому, що я залишилася жива. Залишились живими і мої сестра Франка і Генефа. Дякувати Богу, спаслися ми від смерті. А перед моїми очима вся моя вулиця у мерцях. Люди лежали і корчилися від болю у животі. Їх тіла опухлі і ніби намащені воском – блищали. Ні, цього не розкажеш...

Але й треба таки розказувати молодим, щоб знали, як над нами знущалися тут, в селі, свої ж такі люди. Вони створили такі умови, що люди просто здихали з голоду.

Особливо, коли був введений закон про те, що план хлібопоставки можна виконати іншими харчовими продуктами, то наші активісти забирали з хат все підряд. Забирали картоплю, буряки, капусту, квасолю, навіть насіння гарбузове забирали. То вже ж це не йшло в заготівку, а виконувався наказ – забрати в людей все те, що можна їсти, щоб такі не мали нічого люди їсти, щоб примусити голодом йти в колгосп.

І вимушені були таки записуватися, бо життя не було.

Все це робилося заплановано і навмисне. Ще й говорити потім про це заборонялося».

Ще за свого життя з сльозами на очах розповідала про страшні роки голодомору 1932 – 1933 р.р. майже столітня жінка села **Мудрак Марія Миколаївна** (1906 – 2004 рр.).

– Суцільне горе нависло на нашим селом у 30-х роках. Ще не відійшли в минуле події «волинки» під час колективізації, аж тут почалися факти голоду в селі, якого можна було уникнути. Адже доведеним планом хлібозаготівки у 1932 році село явно залишилось без всякого зерна. Не було чого й посіяти, все забрали: із колгоспу, із домогосподарств.

Хто працював у колгоспі, то ще так-сяк харчувався і приносив дещо для сім'ї додому з їжі, (якщо її так можна назвати). Я і мій чоловік Федір працювали у колгоспі, а тому сім'я наша, дякувати Богу, вижила. Але скільки мені довелося щодня бачити трупів людей, то не доведи Боже... Всіх скидали в спільну яму, без всяких похоронів і процесій.

Людям, які працювали у колгоспі, часто було досадно за те, що їх сім'ї голодували, як інші в селі. Згадую випадок, який бачила на власні очі, що трапився із Мудраком Іваном Васильовичем, він всі свої молоді роки віддав самовідданій праці у новоствореному в 1931 році плебанівському колгоспі. Займався теслярською справою, яка була тоді вкрай потрібна. Але заробітки у колгоспі «Нова громада» були надто малі, а тому сім'я Івана вкрай бідувала. Одного разу, ремонтуючи молотарку на зерновому тоці, що був обладнаний прямо в полі, Іван заховав за пазуху три жменьки зерна для своїх голодних дітей. Його спіймали свої ж такі «активісти» і перевернули верх ногами; на очах присутніх витрушували з-під одягу заховане зерно...

Надовго запам'ятав Іван той випадок. Розказував, що не раз бачив увісні притоптане активістським чоботом три жменьки зерна... схованих для голодних доньок Ганни та Ольги і опухшої з голоду дружини Теклі.

*Мудрак
Іван Васильович.*

Вижили, завдяки Богу, завдяки спільній допомозі роду Мудраків.

Але, зазнавши біди та злиднів у плебанівському колгоспі, Іван Мудрак разом із дружиною Теклею Антонівною та найменшим сином Петром вирішив спробувати по-іншому, пожити на іншому місці. Так і не здолавши труднощів і злиднів, сім'я його виїхала разом із іншими пе-

реселенцями села на Дніпропетровщину, де вже син Петро та внуки його зажили по-людськи.

Лігутко Якуб Якубович, 1944 року народження, пригадує розповідь своєї матері Генефи Михайлівни Лігутко, 1907 року народження. Вона розповідала своїм синам про те, як важко жилося в ті 30-ті роки, особливо в роки голодомору.

В селі діяли бригади активістів, які щоденно ходили по хатах і забирали всякі продукти, які тільки траплялися їм на очі. Забирали не тільки зерно, але й насіння квасолі, качани кукурудзи, різні крупи, муку, піхане просо. Мало того, якщо в домі не було що взяти з продуктів, то забирали одягу, взуття, верети, подушки. Забирали речі у план хлібоздачі... Забирали й худобу. У нашій сім'ї забрали

вівці.

Отак силоміць створили колгосп. Люди масово почали помирати з голоду, і це вже ніби вважалося що це нормально: помер – винесли на воза без всякої домовини, – кинули до спільної ями, і забули.

Але не забули ми цього.

Пам'ятала мама Генефа тих, хто помер з голоду в 1933-му. А їх вимерло в Плебанівці сотні.

Звичайно, найболючіше згадувати про смерть своїх рідних, як от помирав мамин свекор Антон Лігутко. Старий чоловік весь час не доїдав, а коли вже не було зовсім нічого їсти, він наївся всякої зеленини: кропиви, лободи, политиці і ін. Від болю він дуже корчився та так і кінчився...

Вони пережили голодомор.

Сидять (справа-наліво):

Мокра Генефа Іванівна, 1911 р.н.,

Салямон Степанка Іванівна, 1920 р.н.,

стоять:

Славінська Франка Іванівна, 1909 р.н.,

Лігутко Генефа Михайлівна, 1907 р.н.

Після нього в сім'ї померли тітка Франка і Григорій.

Були в той важкий для людей час і добрі люди, розумні. Мама Генефа не раз пригадувала про дії свого сусіда Бригадира Базилія. Це був чоловік грамотний і далекоглядний. Він передбачив, що штучно створений голод неминучий, а тому намагався заховати щось з продуктів від всевидячого ока активістів. І ось що він придумав: заховав чималий запас картоплі у землю, але не де-небудь, – яму підкопав між корінням великого горіхового дерева. «Гепи», як тоді називали активістів у Плебанівці, шукали не раз на його обійсті заховані продукти. Обшпигали металевими прутами весь город і стіни будівель, бо ж бачили, що живуть у цій хаті люди і не мруть. Значить, щось таки їдять. Але не додумалися «гепи», що старий Базиль так зміг вдало заховати картоплю. Мало того, дід Базиль крадькома вночі роздавав по певній мірці картоплю голодуючим людям села, які приходили просити їсти. Цим самим дід Базиль врятував чимало плебанівчан від смерті.

Місцева влада всяко винюхувала, що ж їдять у хаті Бригадира? Ловили людей, щоб допитати їх про це, заводили до так званої хати – бойні, яка містилася на краю села, біля «паславських», і там били людей, щоб сказали, де беруть продукти і що вони їдять, адже до цих пір живуть. Значить, треба було, щоб вмирали. Отож висновок один – голод владою був спланований».

М.Й. Колісник – Господар:

– Мені було 10 років. Дуже добре все пам'ятаю. В колгоспі була кухня, де варили їжу для людей, котрі працювали в колгоспі. В мене була «місія», – кожен день ходити на кухню з «близнятами» і по черзі носити обіди сусідам з нашої вулиці, можливо, тому і ніхто з нашої вулиці не помер з голоду, крім одного дядька Івана «Магдарійового» (прізвище вже не пам'ятаю). На тій садибі через дорогу від Господара Короля, на розі вулиць, побудувався хтось із Боднарів. А також могла би згадати і про «волинку», вона в нашому селі почалася з нашої хати. Як завжди, хто приїздив із начальства і треба було нагодувати чи прийняти на квартиру,

*Колісник
Марія Йосипівна.*

вели до Господара, там гарна хата. Так що всі страхи «волинки» я провела в околатах, якими була обкладена хата, простудилась, після чого – туберкульоз легень і довгі роки лікування.

**Ось прізвища плебанівчан померлих у той рік від голоду, які
вдалося встановити:**

Дві сім'ї Андрійчуків – 7 душ;
Андрійчук Петро і дружина Афія – 2;
Андрійчук Федота та її син Микола – 2;
Алексеев Василь – 1;
Барановський Каспро і Йосип – 2;
Басині Франко і Йосип – 2;
Басистий Томко – 1;
Сім'я Басюків – 3 душі;
Бахмат Василь і Гнат, і сестра – 3;
Бахмат Поліна, Володимир, Уляна – 3;
Бахмат Ганна – 1;
Бахмат Василь, дружина Уляна і діти
Гнат, Галина, Настя – 5;
Бахмат Олексій Іванович і дружина Текля – 2;
Березовська Анелька – 1;
Білозор Янко, Антон, Флоріан і ще двоє
малих дітей – 5;
Сім'я Боднарів – 3;
Вірські Григорій, Горпина і дитина – 3;
Сім'я Вірського Янка – 3;
Вірський Ілля, дружина Ганна і син Войтек – 3;
Вірський Петро, Параска, Фросина – 3;
Сім'я Вірських – 3;
Гавриш Ликера – 1;
Сім'я Голоднюків і діти Ганя, Йосип, Петро – 5;
Голоднюк Микола, Адам і Франко – 3;
Голоднюк Ольга Констянтинівна – 1;
Голоднюк Микола і дружина Галина – 2;
Голоднюки Іван, Степан, Франко, Михайло – 4;
Голоднюк Степан і Василь – 2;

Вимерла сім'я Голоднюка Григорія – дружина Явдоха, діти Федір , Михайло, Явдоха, Анелька, Степан, Василь, Генефа – 9 душ;
Сім'я Горенюка Миколи Івановича : його дружина і троє дітей – 5 душ;
Сім'я Горенюка Михайла – 8 душ;
Горенюк Афія і дочка Оля – 2;
Горенюк Іван Павлович, Горенюк Микола Павлович,
Горенюк Василь Павлович – 3;
Горенюк Михайло, дружина Афія і дочка Оля, син Феодосій – 4;
Сім'я Горенюка Тимофія Гавриловича: дружина Афія, діти: Настя, Йосип і бабуся Горпина – 5;
Горенюк Афанасій, Семен, Євдокія – 3;
Сім'я Горенюк Соломії – 5 душ;
Горенюк Олексій, Мотрона, Яків, Ганна – 4;
Горенюк Олександр, дружина Ольга і бабка Катерина – 3;
Горенюк Корній і дружина Ніна – 2;
Горенюк Олександр, Григорій, Степан – 3;
Горенюк Данило і Людмила – 2;
Горенюк Текля, Григорій, Павло, Філімон – 4;
Сім'я Горенюк Мотрони – 4 душі;
Горенюк Павло і Ганна – 2;
Горенюк Степан і син Микола – 2;
Горенюк Явдоха, Максим, Микола, Ганна – 4;
Сім'я Горенюка Максима і дружина Тетяна та їх діти Григорій, Явдокія, Степан, Анастасія, Микола і зять Степан – 8 душ;
(Всього Горенюків померло з голоду 73 душі).
Дембровський Костянтин, дружина Ганна і дочка Ганна – 3;
Дерещук Петро, дружина Анелька і троє дітей – 5 душ;
Дерещук Ганна, Станіслав, Йоси – 3;
Дерещук Єднах – 1;
Добровольська – 1 ;
Дунський Карпо, Федора і дитина – 3;
Сім'я Дядюка Янка – 4 душі;

Сім'я Жмудя Антона Йосиповича – 4;
Сім'я Жмудя Антона, дружина і діти Степан, Павло, Віктор,
Павліна і старі батьки – 8 душ;
Жмудь Франко – 3;
Жмудь Антон Іванович, Євген – 2;
Жмудь Петро, Ганна, Тадей, Франко – 4;
Жмудь Михайло і Франко – 2;
Жмудь Станіслав, Гавришко, Янко – 3;
Сім'я Жмудь Івана – 2;
Родина Жмудів – 5;
Закерничний Михайло, Анеля, Гелена – 3;
Сім'я Закерничних – 3;
Змерзлюк Яків, Марія, Іван, Петро, Докія – 5;
Кайдановські і їх діти Віктор, Михайло, Франко – 5;
Кайдановська Мар'янка – 1;
Кайдановський Франко – 2;
Сім'я Кайдановського Петра – 2;
Карпишин Микола, Іван – 2;
Керніцький Альбін, Андрій, Левко – 3;
Керніцька Ганна і син Антон – 2;
Керніцька Марина, сини Мальвін і Михайло – 3;
Коваль Степан, Олекса, Марія – 3;
Коваль Василь, дружина Настя і син Юхим – 3;
Сім'я Качураків і діти Іван, Міша – 4;
Косій Микола Ілліч, Ганна, Міша – 3;
Родина Косіїв – 9;
Сім'я Кочушко – 4;
Корінний Антон, Ганна – 2;
Корінний Антон, Марія, Манька, Євген – 4;
Корінний Степан, Палагна, Артем, Марія – 4;
Корінна Марія Григорівна, Антон і Іван – 3;
Корінний Феодосій, діти Іван і Галя – 3;
Сім'я Корінних – 3;
Красножон Олексій, Настасія – 2;
Красножон Ганна, Яків, Степанида – 3;
Красножон Степан, Степанка, Ганна, Яків, Іван – 5;

Куций Федір і Павло – 2;
Кушнір Володимир – 1;
Сім'я Лігутко – 4;
Сім'я Лігутко – 2;
Лігутко Антон, Франка і Григорій – 3;
Літвіцький Микола , Леонід – 2;
Литвин Гавриїл – 1;
Сім'я Логіна – 4;
Сім'я Логін Теклі – 4;
Логін Тимко Антонович – 1;
Лукашук Микола – 1;
Лясовий – 1;
Майданюк Ганна Іванівна , Короля, Йосип,
Антон – 4;
Майданюк Франка і двоє дітей – 3;
Сім'я Майданюка – 3;
Мала Франка Бартківна і двоє дітей – 3;
Матей – 1;
Михайлишин Петро і дружина – 2;
Михайлишин Томаш, дружина Франка, діти Галя, Йосип – 4;
Михайлишин Петро і дружина Марія – 2;
Сім'я Михайлишиної – 3;
Михайлик Іван і Ганна – 2;
Мокрий Базиль і дружина – 2;
Мокра Степанка і мати – 2;
Мокра Катерина, Ганна і внуки – 5;
Мокра Юзефа Станіславівна – 1;
Мокра Катерина і Уляна – 2;
Сім'я Мокрих – 2;
Мудрак Марко і Михайло – 2;
Родина Мудраків – 5;
Муляр (жінка) – 1;
Муравська Мар'янка і діти – 6;
Муравські Антон і Адам – 2;
Муравський Юхтим, Марія, Антон і Адам – 4;
Муравські Василь і Варвара – 2;

- Неживий Григорій – 1;
Дитина сім'ї Німак – 1;
Новіцький Петро і Філіп – 2;
Сім'я Олійників – 2;
Оліх Микола, дружина і син Станіслав – 3;
Оліх Михайло і дружина – 2;
Оліх Войтко і троє дітей – 4;
Оліх Василь і Базиль – 2;
Оліх Петро Іванович, Марія Іванівна, Микола Іванович – 3;
Оліх Ганна Франківна, Марія і Петро – 3;
Оліх Іван, дружина Ядвіга і дочка Михайлина – 3;
Оліх Михайло, дружина Ганна і діти Іван, Ганна – 4;
Оліх Базиль, Томаш, Ядвіга – 3;
Сім'я Оліхів (батьки, чоловік, дружина і троє дітей) – 7 душ;
Воліх – 2;
(Всього Оліхів померло 40 душ. Деяких з них поховано прямо в лісі, під хутором, або в полі).
Павловський Полікарп, дружина Юстина, дочка Ганя і брат – 4;
Павловський Йосип і дружина – 2;
Пасько Іван, Максим, Марія – 3;
Пасько Прокіп Мойсейович – 1;
Пасько Ганна Григорівна – 1;
Пасько Максим і Марія – 2;
Пасько (чоловік) – 1;
Підлісний Йосип і Лікерія – 2;
Пйодь П. – 1;
Поперечний Семен, Микола, Федот – 3;
Поперечний Костянтин і бабка – 2;
Поперечні Фока, Лікерія, Микола – 3;
Поперечний Полікарп і Антон – 2;
Поперечні Йосип і Юстина – 2;
Погорілець Микола і Оляна – 2;
Погорілець Омелян і Ульяна – 2;
Поліщак Павло Петрович – 1;

Притис Ольга, дочка Ганна і син Степан – 3;
Притис Іван Тимофійович, Степан Тимофійович,
Ганна Тимофіївна, і батько Тимофій – 4;
Притис Іван Філімонович, Степан Філімонович,
Ганна Філімонівна – 3;
Сім'я Притис Степанки – 5 душ;
Притис Степан – 1;
Сім'я Притисів – 4;
Сім'я Ратушних (чоловік, дружина і п'ятеро дітей) – 7 душ;
Ратушний Йосип, Петро, Марія, Ганна – 4;
Ратушні (старі) – 2;
Роздорожний Роман Васильович – 1;
Роздорожний Василь Васильович і дружина, сини Коля і
Василь – 4;
Роздорожний Василь Васильович,
Степанка Василівна, Микола Васильович – 3;
Роздорожний Григорій Степанович, дружина Надія, діти
Ганя, Палагна, Філімон – 5;
Роздорожний Костянтин і Василь – 2;
Роздорожний Степан і Філімон – 2;
Роздорожний Прокіп, Ганна, Роман – 3;
Сім'я Самборської Мар'янки (чоловік і п'ятеро дітей) – 6;
Самборська Ольга Гнатівна – 1;
Самборська Степанка, Ганна, Софія – 3;
Самборський Полікарп, дружина Юстина, діти Галя, Ан-
тон – 4;
Самборський Юрій, Микола – 2;
Самборська Ганна і два хлопці – 3;
Сім'я Самборських – 3;
Сім'я Самборського Тодора – 2;
Сялямон Йосип, дружина Ганна і двоє дітей – 4;
Сялямон Петро, Степан, Марія, Йосип – 4;
Сялямон Петро Петрович – 2;
Сім'я Сялямона Йосипа – 4;
Семенюк Федір, дружина Ганна і троє дітей – 5;
Семенюк Іван і Марія – 2;

Семенюк Фока і дружина Олександра – 2;
Сірак Базиль, дружина Ядвіга і син Томаш – 3;
Сім'я Славінських – 3;
Сім'я Славінського Віктора – 3;
Славінський Андрій, Франко, Микола – 3;
Сім'я Славінського Віктора з батьками – 9 душ;
Слободянюк Ілько Яремович і Петро – 2;
Сім'я Смолявського Миколи – 4;
Багатодітна сім'я Старосуд Катерини (чоловік і дванадцять дітей) – 13;
Старосуд Іван, Данило, Юхтим, Тетяна – 4;
Старосуд Олекса, Артем, Ганна – 3;
Сім'я Старосуда Марка (дружина, діти Філімон, Андрій , Ганна, Міша) – 6;
Сліпого Григорія син – 1;
Сім'я Трембіцьких Полікарпа і Юстини, та їх дітей Йосип, Іван, Галя, Антон, Оля – 7;
Трембіцький старий – 1;
Сім'я Трембіцьких – 5 душ;
Тимчик Євгенія Федорівна – 1;
Тригубенко Степан, Анастасія – 2;
Ходзінський Василь(хлопець) – 1;
Чепкий Тимофій – 1;
Черпатюк Марина – 1;
Черпатюк Ілько, дружина Ядвіга і двоє дітей – 4;
Шабльовський – 1;
Шабльовський Казимір і Марія – 2;
Шелест (жінка) – 1;
Шейгець Іван, Микола, Антон – 3;
Шейгець Матвій, Янко – 2;
Сім'я Шейгеця Івана Матвійовича – 2;
Шейгець Йосип і чотири сини – 5 душ;
Шейгець Король, Франко, Павло, Матей – 4;
Шейгець Йосип, дружина Марія і діти Міша, Степан, Галя, Анеля – 6;
Шейгець Йосип, Франко, Вероніка – 3;

Щерба Іван Йосипович, сини Іван і Петро – 3;
Щерба Янко, дружина Павліна, сини
Петро – 18 років, Леонід – 9 років,
Флоріан – 11 років – 5 душ;
Цимбалюк Павло, дружина Дарина і четверо дітей – 6;
Цибульській Петро і бабка – 2;
Швець Володимир, Палагна, Параска – 3;
Сім'я Шклярука Павла – 2;
Сім'я Шкляруків – 2;
Ясінський Йосип, Томаш, Франко, Ганна,
Ясінська Ганна – 5;
Терешка, Франка – 6;
Сім'я Ющишеного Франка – 2;
Сім'я Ющишеного Романа – 2;
Ющишин Михайло Антонович і син Микола – 2;
Юрчик (дівчина) – 1;
Юрчик Микола і Олександр – 2 та багато інших.

Так знищували моє село.

Але й цього було мало!

Плебанівка завинила перед владою «волинкою» у 1930 році.
Були заарештовані й кинуті до в'язниць організатори «волинки»,
їхні сім'ї розігнані, хати і хліви повалені. Ось прізвища репресованих у 1930 – 1934 роках:

Рижий Михайло Павлович,
Поперечна Ксеня,
Горенюк Олександр Гаврилович,
Голоднюк Франко Миколайович,
Салямон Андрій Йосипович,
Салямон Томаш Йосипович,
Салямон Франко,
Поперечний Кость Васильович,
Горенюк Федір Васильович,
Боднар Іван Михайлович,
Боднар Філімон Йосипович,
Бригадир Іван Васильович,

Майданюк Йосип Іванович,
Лігутко Микола Михайлович,
Лігутко Анеля Михайлівна,
Лігутко Іван Миколайович,
Шейгець Ганна Йосипівна,
Михайлишина Марія Михайлівна,
Дерещук Бартко Іванович,
Оліх Маргожета Іванівна,
Горенюк ПавлоТодорович,
Ющишен Михайло Йосипович,
Ющишена Марія Миколаївна та інші.

У запізній жалобі схилимо голови в каятті перед світлою пам'яттю безневинно убієнних. Вони повинні жити в нашій пам'яті. Пом'янімо їх хлібом житнім, хлібом пшеничним, хлібом пам'яті, хлібом душі.

ПОКУТИНО, КАЛИТИНКА І САДКІВЦІ

Гайдамащук Л.О.

Врятувала лісосмуга

Кажуть, що людські долі пишуться на небесах.

Ніхто не знає, кому й за що дарується квітка щастя чи завдається на плечі мішок горя. А людину на людяність можна чомусь перевірити у найважчі хвилини її життя.

Завжди дивуюся терпеливості та врівноваженості вродженій доброзичливості та мудрій розсудливості свого сусіда **Рудого Тодосія Григоровича**. Його життя не назвеш медом. Залишився у 12 років сиротою.

Батька на 7 років засудили. Передчасно звідав смак дорослості. Потрібно було щось їсти, в щось одягнутись, подбати про зиму, щоб не замерзнути в хаті. Сину репресованого допомоги чекати немає звідки. Лише коли не коли скромна сусідська підтримка зігрівала душу. Всім було нелегко.

Коли Тодосій Григорович згадує пережите, старанно занотовую кожне слово, щоб не пропало, не загубилось, бо це – наша історія, це минуле мого села, моїх односельців. Цього разу розпитую дідуся Тодосія про голодомор. І він, живий свідок тих далеких страшних часів, тамуючи сльози, тремтячим голосом розповідає...

«Я дізнаюся, що голод в селі Покутино, як і в усіх навколишніх селах, як і по всій Україні, розпочався восени 1932 року. По селу з хати в хату почали ходити бригади з 3 – 5 чоловік, які, виконуючи план хлібозаготівлі, за розпорядженням радянського уряду, відбирали у людей рештки зібраного урожаю, а насправді відбирали не рештки, а все. Тим самим прирікаючи хліборобів – селян на голодну смерть. А очолювали ці бригади голови сільських рад. Але чи то соромлячись, чи боячись односельчан, вони вели таку бригаду не в своє село, а в інше. Люди, котрі виростили і збрали непогані врожаї, пухли з голоду і помирали. Спочатку це були поодинокі випадки, а на початок 1933 року голод набув широкого масштабу. Вмирали цілими сім'ями, цілими вулицями.

*Рудий
Феодосій Григорович,
1921 р.н.*

В нашому селі голод був не таким страшним, як у навколишніх селах. Рятувала лісосмуга, де люди потай садили хто картоплю, хто кукурудзу, хто буряки. І тепер той урожай допомагав їм не померти голодною смертю. Лісосмуга врятувала людей від голоду ще й тому, що про неї чужі «комнезами» не знали, а свої змовчали.

Незважаючи на скруту, майже в кожному обійсті була коро-ва. Мізерні надії молока, бо й худобі не було що їсти, рятували життя селян.

Із сусідніх сіл у Покутино потягнулась ціла ватага голодуючих, котрі намагались виміняти тут хоч жменьку зерна, навіть за дуже дорогу річ.

Навіть вірш такий склали:

У Хоменках у селі
Ні корови, ні свині,
Тільки Ленін на стіні,
Він показує рукою:
– Йдіть в Покутину за мукою.

Наближалася весна. Це вже був порятунок. Їжею ставала молоденька трава, бруньки на деревах, різноманітні бур'яни. У селі не стало котів, їх виловили і з'їли. Почалося полювання на ховраків, їх виливали із нір водою.

Людей силоміць заганяли в колгоспи, обіцяючи краще життя. Але селяни, як не мали що їсти без колгоспу, так не мали що їсти і в колгоспі. Тому особливою популярністю колгоспи не користувалися. Хлібороби звикли працювати кожен на своїй землі, своїми силами, розраховувати лише на свої руки, на своє здоров'я і вміння. Той, хто був господарем, вмів і любив працювати, як правило, міг заробити собі і на хліб, і до хліба. Люди боялись зрівнялівки, коли ледар-нероба і старанний працівник отримують однаково. Почалися репресії. Першого вночі з села забрали Тимофійшина Кифора, ніхто не знає й дотепер, де він подівся, яка його доля. Заарештували Коновальчука Павла, Пону Петра, Рудого Григора (батька дідуся Тодосія), Фомишену Єву, Палагнюка Василя. А Тимофійшина Павла забрали і повернули назад, бо мав багато дітей.

Голод зачепив своїм крилом і сусідню Калитинку. Правда, масової смертності в ті страшні роки село уникло, але все-таки жертвами голодомору стали жителі Калитинки:

Коновальчук Іван Юстинович,
Мудренко Марко Гаврилович,
Кушнір Іван Тимофійович,
Стрілець Василь Павлович,
Блажко Степан Федорович,
Левицький Іван Іванович,
Ратушняк Філімон Карпович,
Чорний Семен Якимович,
Кашуба Сергій Іванович.

Із 1934 року життя стало трошки легшим.

Як і доля кожної людини, так і доля кожної країни, теж, напевне, пишеться на небесах. У народі кажуть, що кого Бог любить, того він випробовує, посилає різні негаразди, з'ясовуючи, чи вартий він Божої любові.

На плечі мого народу, моєї країни випало немало випробовувань і вогнем, і мечем, і голодом. Сьогодні нам дане ще одне випробування. Це випробування пам'яттю.

Загальновідомо, що той, хто не знає свого минулого, не вартий майбутнього. Ми зобов'язані вивчати й знати власну історію, хоча б для того, щоб знати самих себе

Сподіваюсь і вірю, що ми варті кращої долі, що недалеко той час, коли у вільній незалежній Україні житимуть щасливі, заможні люди – справжні патріоти, які збережуть минуле, не забудуть розповідей дідуся Тодосія і перекажуть їх своїм дітям і онукам.

*Надольна
Надія Петрівна,
1910 р.н.*

Найстаршою жителькою села Покутино є **Надольна Надія Петрівна**, 1910 року народження. 97-й рік топче ряст невтомна трудівниця. Живе сама, дітей не мала, то навідується до старенької племінниця, яка живе недалеко, інші родичі деколи приходять.

97-річна жінка ще восени сама попорала город: помаленьку картоплю викопала, квасолу зібрала й полушила, кукурудзу вижала.

Має добру пам'ять. Виросла у сім'ї, де було четверо дітей. «Багачами батьки не

були, – згадує Надія Петрівна, – по моргу поля мали. Але не були ледачими, то й був хліб і до хліба».

Пережила революцію й Громадянську війну, три голодовки: 1923 р., 1932 – 1933 рр., 1947 р., Велику Вітчизняну війну. За словами жінки, найстрашніший голод був у 30-х роках. Була на той час уже заміжною, жила в сусідньому селі Калитинці, звідки родом чоловік, Юрчишин Терентій Іванович.

Пригадує, як намагалися врятувати від бригади, яка ходила по хатах і все витрушувала й забирала їстівне, клунок жита. Посадили на нього стару матір. Та де там! Бабу відтрутили, а жито забрали. Добре, що чоловік необмолочене жито приклав обмолоченими приколотками в stodолі. Так виживали. Це було у 1932 р. А на весну 1933 р. записалися в колгосп. Чоловік став бригадиром. Прямо в полі у котлі тоді варили якусь бевку і підгодовували людей. «У нас була корова, – згадує Надія Петрівна, – то я скількох людей рятувала: давала молочка, сироватки».

Чоловік не повернувся з війни, пропав безвісти. Останній лист від нього, датований 9.07.1944 р., пожовклий, вицвілий, жінка зберігає, як дорого реліквію, знає його майже напам'ять.

Гірка вдовина доля...

Пережила жінка і другого чоловіка – Надольного Ісака Михайловича. Звертається, молиться у думках до фотокарток-портретів, що висять у хаті старенької поряд із іконами, питає поради-розради, виливає їм свій біль, свою печаль.

*Коновальчук
Дарка Яківна,
1914 р.н.*

Коновальчук Дарка Яківна, 1914 року народження. Виросла у багатодітній селянській родині. У сім'ї було десятеро дітей. Тато помер, коли Дарці було 3 роки. Дуже бідували.

Голод 1932 – 1933 років добре пам'ятає. «Люди не знали, де що сховати, щоб хоч дітей нагодувати, – згадує Дарка Яківна. – Це було знущання над людьми. Мама Ольга понасіпала в горшки кукурудзи, жита, пшенички, квасольки, гороху – всього потроху. І що?

Прийшла бригада – все знайшли, повисипали і забрали. Змітали

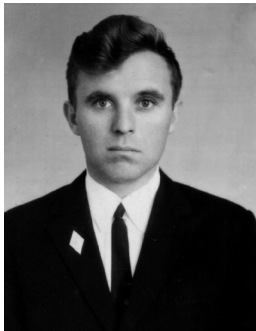
прямо з горища все підряд: сім'я, насіння. І ті, що витрушували з горшків, вже всі поконали, ще й не дуже старими. А я живу... Ой, як згадаю, що за страшні роки були ... Ходила по колоски. Зібрала зо 2 відра пшенички. Мали хліб на Великдень, Різдво, на Матку Божу. А так на кожний день хліба не було. Виручала нас корова і кукурудза, яку садили на посадці. Так що люди у нас вмирили, але не так, як у інших селах. Дуже Писарівка страждала. Як зараз бачу: прийшов до нас до хати хлопець, каже, що з Писарівки, гарний, як лялька. Побачив барабольки дрібненькі у свинячому кориті, затрусився весь, просить дати, не дивиться, що вони в помиях, брудні. Ой, Господи, що люди пережили!»

Бабуся Дарка, розповідаючи про ті страшні роки, кілька разів повторювала, що нароблялися люди дуже; але вона була молодішою, здоровою, своїми ногами ходила-бігала, а тепер не може хати перейти. У словах вчувається жаль за молодими роками, нехай і тяжкими.

Олена Кравчук, 10 клас.

ПОЛІТАНКИ

Володимир Германюк

*Германюк
Володимир Антонович.*

Гіркий спогад

Яскраве сонце ніжно зігрівало землю. Все навколо відчувало подих весни. Веселі синички радісно пурхали з гілки на гілку.

Глафіра Мацібон дивилась на це весняне диво і з глибини пам'яті випливала інша весна, весна 1933 року. Голод схопив село в свої жорстокі обійми. На вулицях зрідка можна було побачити змучених постійним недоїданням людей. Інколи скрипів моторошно віз – це померлих везли на кладовище. В ті дні там можна було бачити, як звисали з полудрабка натруджені, почорнілі в мозолях руки споконвічних хліборобів.

Люди рятувалися, як могли. Хто мав силу, йшов до колгоспної скирти соломи, в якій люди зробили дірку, яка нагадувала тунель. Вони смикали солому з половиною, виносили на поле і перевіювали. Вдавалося навіяти жменьку зерна після довгих трудів.

*Мацібон
Глафіра Йосипівна:
«Щоб ніколи не
повторювались ті проклаті
літа...».*

Маленька хатка Мацібонів тулилась біля яру, вона вгрузла в землю по самі вікна, скосбочилась, до половини вікон обкладена картоплинням. В тісній кімнатці було ліжко на чотирьох стовпцях, закопаних в землю, лавка, скриня, цебер, відро з водою та інше «багатство».

На Теплого Олексі (30 березня) Теґля та її дочка Глафіра вирішили йти до скирти і навіяти зерна. Молодший брат Глафіри Ваня дуже почав просити, щоб взяли і його. Мати довго не погоджувалась, але врешті-решт взяла з собою сина. Разом з іншими односельчанами вони підійшли до скирти, яка нагадувала великий мурашник.

Майже 50 чоловік один за одним входили і виходили з чорного отвору скирти. В середині було темно, пилюка заповзала в горло, заповнювала груди, не давала дихати. Незважаючи на це, люди руками, серпами розривали соломку, набирали її на ряднини, мішки, потім надворі перевіювали, бережно вибирали кожну зернину.

Котрась з жінок спересердя сказала: «Господи, щоб ця скирта завалилася, щоб я не мучилася з своїми дітьми».

Через кілька хвилин «стеля» скирти з глухим шумом опустилась на людей... З усіх кінців залунали розпачливі крики про допомогу, стогін десятків людей. Звістка про нещастя докотилась до села, вдарили в церковні дзвони.

Люди, хто міг, кинулись на виручку потерпілим, розривали слабкими руками соломку, витягували покалічених і мертвих.

Того весняного дня задихнулись під соломкою 5 чоловік. Не вернулись додому Наталка Ткач – мати чотирьох дітей, Ірина Гажук, Єва Гуменюк, Марія Бальба, Іван Мацібон, якому в той день виповнилося 11 років.

Люди, які бачили чимало смертей, були вражені такою страшною загибеллю своїх односельчан.

...Сонце радісно виглянуло з-під легкої хмаринки, заглянуло в змучене важкими роками обличчя Глафіри. Вона відступилась від вікна і промовила вголос: «Господи, щоб ніколи не повторились ті прокляті літа, щоб всі люди жили щасливо, щоб не платили за шматок хліба дорогою ціною, ціною свого життя, щоб нинішня весна принесла всім щастя».

Настали важкі 1932 – 1933 роки, роки голодовки. Люди пухли і вмирили цілими сім'ями. Особливо весною та літом 1933 року. Знесилені, опухлі люди накидались буквально на все, що могли зжувати: на траву, нестиглі фрукти, городину. Це викликало страшний біль і хвороби. Смертність від цього тільки збільшувалась.

При сільських Радах створювались спеціальні команди труповозів, які щодня з візочками в руках обходили хати, збираючи трупи. Вони завозили їх до цвинтаря, де не ховали, а закопували небіжчиків у страшних братських могилах – кагатках без усяких церемоній та родичів. А нерідко у цих померлих і родичів не залишалося. І часто до таких візків потрапляли ще живі люди.

Із спогадів **Чайки Феодосії Максимівни**, жительки с.Політанок.

«У нас сім'я була велика: тато, мама, брат, Степан, вже був жонатий, сестра Катерина, я, брати Мефодій і маленький Андрійко. Була осінь 32-го. Бригада прийшла і забрала все, що можна було їсти, до крихточки, забрала одягу, кожухи, худобу. Навіть подвійні вікна повитягали. Тато пішли на заробітки, простудилися, прийшли додому і скоро вмерли. А вдома діти пухнуть з голоду. Малесенький Андрійко, якому було три рочки, сидів, бідний, на припічку і просив хлібця. Мати лежали на постелі слабі. Катерина вже померла. А мені – одинадцятий рік. Що можу я зробити? Заколотила якоїсь бевки і дала мамі, а Андрійко вже їсти не міг і, сидячи й помер. Мама заслабли ще гірше. Прийшов брат, Степан, і забрав слабу маму і нас з Мефодієм до себе, в другу половину хати. То були найстрашніші дні. Ми, діти, сиділи на печі, а мама лежали на ліжку. До мами навідувались сусідки. І от, одна з них і каже до мене: «Федосю, мама вмирають». Я була на печі, так і злетіла звідти. Впала мамі на груди і плачу, кричу, голову. Дивлюся, а в мами сльози з очей течуть. Жінки відірвали мене і відвели до Степанової половини. На другий день маму поховали. А як прийшли з цвинтаря, то Степанова дружина заплела мене. Це останній раз мене заплітали. Далі почалось сирітське життя. Доки ми були в Степана – нашу хату обдерли до решти. Останні вікна повитягали. Але ж ми бачили, що Степанові ми заважали, тому пішли до своєї хати. Степан забив вікна дошками. А ми з Мефодієм билися за клапчик теплої черіні на печі. Мефодій був малий і пішов пожалівся в сільраду на мене. Звідти прийшли, подивилися на нас і забрали нас у «комунку», такий собі притулок для сільських сиріт. Там діти жили, щось нам їсти давали, але вже всі діти робили важку роботу. Ті діти, в кого були тато і мама, того не робили в старші роки. Я ходила в поле, їсти носила трактористам, була помічницею на кухні. Дуже мені було тяжко. Рано мусіла вийти заміж. Брат Мефодій пас худобу, змок під дощем, захворів і вмер. Залишилася я

*Чайка
Феодосія Максимівна.*

сама. Степана вбили на війні, і з нашого великого роду залишилась я одна. Могили заїздили, затолочили. І тільки в пам'яті вони залишились, за упокій душі їхніх молюся. Свічку в церкві свічу».

*Гуцол Данило, 1882 р.н., та його дружина Явдоха, 1889 р.н.
Фото зроблене шаргородським фотографом В. Гросицьким у 1914 році.*

Заможніші селяни, які тримали по 2 – 4 корови, кілька голів свиней і мали своє господарство, хотіли і далі господарювати своїми родинами самостійно. Насильницьке залучення до колгоспів викликало упертий опір. Селяни не бажали відмовлятися від своєї власності та передавати її у колективні господарства.

До таких належала і сім'я Гуцола Данила і Явдохи – з Політанок. Про події колективізації та роки штучно створеного голодомору часто згадувала їхня дочка Юстина, 1906 р.н., жителька Слободи-Шаргородської, яка прожила 100 років. Боляче, дуже боляче було слухати плачевну розповідь столітньої жінки, яка чистосердечно, без всяких обмовок розповідала своїм внукам і правнукам про те, як тодішня влада поглумилася над їхнею сім'єю.

РАХНИ-ЛІСОВІ

Костишин М.Г.

Коли не стало хліба...

Голодомор 1932 – 1933 років тінню скорботи витає над нами, ніби душі померлих, які намагаються повідати правду про небачені страхиття, щоб знали: ми, що вистраждали, перенесли прадіди, діди, бабки, батьки, матері.

Голод, як тепер уже зрозуміло, штучно створений Сталінім і його яничарами – соратниками у війні з селянством, кістлявою рукою пройшовся і по моїх рідних Рахнах...

Сльози горя, біль душі людської і донині жевріють в очах свідків і мучеників страшного голодомору. А їх, тих, хто пережив страшну весну, залишається в селі зовсім небагато.

Нині, коли відкриваються страхітливі, криваві сторінки нашої історії, мусимо віддати данину і шану всім замученим, померлим, звести на місцях їх упокою меморіали, які не тільки увіковічують пам'ять, а й застерігатимуть нас і нащадків наших од повторення подібного.

Спомини **Антон Феодосійовича Колесника**, 1904 року народження.

«З 1932 року працював їздовим у колгоспі ім. 17-ї партконференції. Пригадую, як ходили опухлі жінки, діти, обривали і їли калачики, обгризали кору на молодих деревах. Часом йдеш вулицею, а до тебе дитя з простягнутою рукою: губи жебонять, а голосу не чути. В нашій сім'ї була корова, то так врятувалися, а інакше і на нас чекала вірна погибель.

Навесні 1933-го почали сіяти зернові. І треба було трапитися, що опісля того, як поїв вареного бурячиння з молоком, Антон Феодосійович занедужав і не зміг піти на роботу. Промучився на землі біля плити два дні.

Прийшли до хати сільські активісти та й кажуть: «Ви зірвали сівбу. Це кому ви помагаєте?! Не куркулям часом? На перший раз вам штраф 227 карбованців». Таких грошей Колесник зроду не бачив.

– Та де в мене такі гроші?..

– Тоді корову забираєм.

Вся сім'я на колінах біля воріт просила – лементіла пощадити. Не послухали – забрали.

Коли пішов Антон Феодосійович на роботу і все розповів голові колгоспу Петру Степановичу Гані, то він крадькома повернув корову.

Виходить, не всі були однакові у той жахливий час.

Іван Тимофійович Федорович, 1915 року народження.

У його роки юності співали так, щоб не чули активісти:

Тато в ТСОЗі.

Мама в ТСОЗі.

Діти голі при дорозі...

Ні корови, ні свині.

Тільки Сталін на стіні...

Прийняли в радгосп стерновим (це той, хто дивиться за сівалкою), щоб вона не забивалася. Забачивши його старанність у роботі, директор Шевченко взяв до себе конюхом. Возив директорів до 1937-го. Багато їх було. Найбільше пам'ятає Гольберга. Господар був на землі, порадник для людей. Його забрали як члена троцькістсько-зінов'євської групи.

В селі було два колгоспи і радгосп. Людей не вистачало. Часто доводилось Федоровичу привозити робітників із Слідів, Бортників, Бушинки, Левківців, Лопатинець. Розмовляючи з ними, чув про дітей, які наїлися лободи і вмерли, про жінок, котрі об'їдали листя на кущах.

Володимир Антонович Пустовіт, 1919 – 1990. (Хай земля йому буде пухом):

– Ми вдосталь визнали, що таке розкуркулення. В батька було двоє коней, чотири гектари землі, сільськогосподарський реманент, одинадцятирядна сівалка і сім душ сім'ї. Розкуркулювали нас за те, що хата була під залізом. З нашої хати спочатку зробили птахоферму. Курям не було що давати їсти, то забивали коня і кидали їм, щоб клювали.

Потім в хаті жили працівники МТС. А ми, що мали на собі, з тим і пішли. Прийняла мамина сестра. Для прожиття виписали пуд жому. Якби не він – повмирали б. В мене вже спухли ноги, було, надавиш пальцем, так і яма залишилась у тілі.

Григорій Онуфрійович Незгода, 1906 року народження,
Ганна Пилипівна – його дружина, 1904 року народження.

«Я працював вантажником на залізниці, то сказане про горе Курчихи засвідчую. Бачив її не раз на станції. Ми особливої гонитви не зазнали. Було людям горя, що й говорити! Спотикаючись, ходили діти, підлітки, та й просили їсти. Я отримував харчові картки, і ще мали корову, худу, аж ребрами світилася, але її молоко рятувало нас. У голодних розум губився; бачив, як вулицями нагинці ходили – пильнували бідолашні, чи не загубив хто крихту хліба, чи вирости калачики, кінський щавель. Так і вмирили під окопами з розкритими ротами. Їсти благали...

Про перші жертви голодомору ще сповіщав церковний дзвін, а потім і це заборонили.

Явдоха Гордіївна Білієнко, 1914 року народження:

Працювала в колгоспі ім. Сталіна. Хто ранком приходив на роботу – давали скибку хліба, і цю скибку берегли, як зіницю ока, бо ж нею треба сім'ю прогодувати. А от у Варвари Решетник одного разу хтось украв окраєць. Як вона плакала, як голосила, ніби за вмерцем: «Ви прийдете додому, дасте їсти дітям, а що ж я дам...».

Ранками і пізніми вечорами ходили в поле, щоб нарвати колосків, насмажити зерна та дати дітям. Лановий Медун ловив нас і забирав ті колоски.

Говорили, що за три крадені колоски засуджували, але в Рахнах, Бог милував, не судили...

Заповіт батька

Бережіть хліб, як життя, бережіть. Бо мені, маленькому, довелося колись пережити той страшний голод. У шість літ збирав гнилу картоплю на городах, буряки, лушпиння, щоб мама зварила юшку. Не раз нагайкою отримував по спині, коли збирав прибиті до землі колоски. Йшов і плакав, що нічого не приніс додому поїсти. Їв з тирси млинці, за щастя – було напиться меляси.

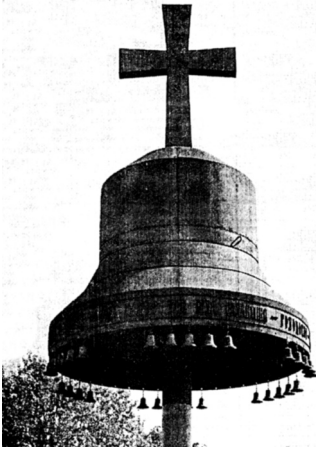
Макуху розмелював батько і ділив між нами, а крихти згорнув і подав мені в рот. Я й вижив, а сестра померла...

Завжди голодного нагодуйте, пригостіть. І шмат хліба з собою дайте. Не стане хліба – і нас не стане...

М.Г. Костишин.

* * *

Про що сповіщав церковний дзвін

У 1931 році тривала ліквідація заможних господарств і конфіскація майна тих селян, які не бажали колективізуватися.

Що стосується бідних селян, яких було багато, то вони, здебільшого, опору колективізації не чинили, деякі навіть вітали її. Ця частина селянства плекала надії, що усупільнення земель дасть їм змогу мати продукти харчування. Заохочувало їх те, що весною і влітку 1930 – 1931 рр. у полі під час посівної та збирання врожаю безплатно чи в рахунок трудоднів роздавали обіди. Голодні селяни і цим були задоволені. Однак через рік–два і біднота почала розчаровуватись. Наближався голод. Деякі незаможники стали подавати заяви про вихід з колгоспу.

Не обминув наше село Голодомор 1932 – 1933 років. За неповними даними, в Рахнах від голоду померло понад 1000 чоловік. Майже всі вони покоються на старому цвинтарі. В окремих могилах по кілька померлих. Ця страшна сторінка з історії села потребує додаткового дослідження. Потрібно, щоб люди знали прізвища жертв і винуватців геноциду.

Проїшли роки. Сотні рахнян – очевидців голодомору – відійшли в інший світ. На жаль, через інертність представників місцевої влади з ними поринули у пільму і їх свідчення тієї страшної пори. Ще й досі на старому цвинтарі – місці захоронення – близько 1500 померлих з голоду односельців, не встановлено бодай дерев'яного хреста з написом.

Павло Михайлович Костинюк – один із небагатьох очевидців того жаху, що навек вкарбувався у серце й душу, про який не може говорити без сліз на очах. Він, одинадцятирічний хлопець, бачив, як знеможені рідні виволікали чи в ряднині, чи просто за руки або ноги з подвір'я за ворота померлих. Труп, бувало, лежали по

2 – 3 дні. Вулицями їздив конячкою Гуменний (люди прозвали його Каплицею), збирав трупи на полудрабок, вивозив на цвинтар і скидав у яму, яку не закидали, доки не наповнювалась... Скільки таких братських могил було на цвинтарі, ніхто не знає...

– На Байдаківці, де ми жили (нині місцина від вул. Макаренка до Зрубу), – розказував він, – був 31 двір. Це була чи не найкоротша вуличка села. Й на нашому куті тоді померло 25 чоловік. Не було хати, в якій голод не умертвив хоч одного члена сім'ї. Пусткою залишилась оселя Кристалів. Усіх п'яťох вивезли протягом трьох днів. Від батьків чув, як схопили на станції 70-літню Курчиху, яка заманувала до себе в хату їжею дітей, вбивала їх, робила з них ковбаси, холодець і продавала. Виявив це один із покупців, який побачив у ковбасі дитячі нігті.

Природний ляк викликав у рахнян поголос про те, що і Терсецькі їли людей. Таких відразу ж вивозили з села. Казали, що їх вбивали. Бо той, хто вже спробував людського м'яса, не зупинився б ні перед чим.

У багатьох спогадах жертв голоду засвідчується, що тривале голодування призводило до травмування людської свідомості, призводило до божевілля і канібалізму. Дистрофія нищила розум, свідомість людей перетворювала їх на тварин.

Острах і оціпеніння у рахнян викликала чутка про Федора Яковишена, котрий, щоб врятуватись, зарізав свою 11-річну доньку і з'їв. Через кілька днів його знайшли задубілого під вербою, з рота стирчала трава... Випадки людоїдства спонукали батьків до охорони дітей. Стали вони проводити їх в школу і забирати з неї. Школярам давали хоч сякий-такий соєвий суп.

Коли я йшов до школи, то не міг без болю дивитися на людей, опухлих, з простягнутими руками, які благали їжі. А повертаючись із школи, бачив, що багато з них лежали мертвими. По селу вже валялося стільки трупів, що не встигали вивозити і закопувати їх. Траплялись непоодинокі випадки, коли живі знесилені закопували рідних поруч із садибою, не дочекавшись Каплиці. Померлих ховали без домовини, такими, якими застала їх голодна смерть. Про перші жертви сповіщав церковний дзвін. Але щоденне промовисто – гнітюче бамкання гнітило й до того болісні настрої в душах рахнян.

Здавалось, життя зупинилось. Бридка смерть стояла біля порога кожної хатини, вичікуючи свою жертву. Дзвонити заборонили.

Доповнили сторінки голоду в селі спогади **Пилипа Степановича Галушина**:

– Варили і їли все: псів, котів, ховрахів, ворон, голубів, жаб, взуття із шкіри, постолі з сиром'ятини. Збирали гнилу картоплю, жолуді, бурякове насіння, все це перемелювали на жорнах, додавали дерев'яної тирси й пекли млинці, паляниці, а частину розмішували з водою й варили баланду. Ті, хто мав борошно, пекли хліб тільки вночі, бо за дня по запаху юрбами сходились голодні й просили їсти. Траплялось, що вдирались в хату і забирали все їстівне. Балабушок коштував 1 карбованець.

Тоді село було схоже на пекло. Вмирили тихо, без ніякого опору і крику. Поміж захоронених були й живі... І дивно: ніхто й разу про них ніде і ніколи не згадав. У тих могилах, казали старожили, лежать близько 1500 осіб.

Восени 1932 року, незважаючи на неврожай, люди надіялись якось вижити. Але триразове підвищення податку на хлібозаготівлі сталінськими нелюдами протягом 6 місяців кінця 1932 – початку 1933 років унеможливило «розрахуватись з державою». А відтак розпочалась війна з українським селянством. По хатах стала нищпорити «червона мітла». Активісти, які входили до неї, вигрібали з потаємних куточків, запічків горшки, вузлики, пляшки із збіжжям не лише в хатах, коморах, стодолах і хлівах, а й залізними шомполами «промацували» землю, горища, сіновали, шукали у скринях, комінках, скрізь. А коли нічого не знаходили, забирали одержу, полотно.

Єфрем Зелінський та Тимофій Кривий, здавши встановлену норму податку, приховали по півмішка зерна на насіння. Гадали, що більше не прийдуть, але активісти віднайшли сховане, забрали і відправили селян у далекі краї.

П. Галушин, було, і сам повірив тим, котрі запевняли, що, здавши 50 пудів зерна до колгоспу, не силуватимуть більше. Але коли він здав, то наступного дня знов прийшли і вимагали вже 60 пудів. Та де було їх узяти? Розкуркулили. Забрали весь реманент – для об-

робітку землі – і навіть колодки, на яких шив постולי. Його брата Андрія спровадили до Сибіру за те, що сказав голові колгоспу: «Тобі синькою торгувати, а не нашими трудоднями». А вартість трудодня складала 18 копійок. На 5 років засудили Ганну Степанівну Яковичину, яка приховала 2 кілограми зерна для харчування дітей.

Зі спогадів **Михайла Михайловича Ксеника**: – У 1932 році в радгоспі заклали 1-й квартал саду. Тих, хто був на роботах, раз на день годували кукурудзяною баландою, а ввечері давали додому 400 грамів кукурудзяного борошна. Щоб його зберегти і донести додому, мама пошила мені маленьку торбинку, яку мусив ховати за пазуху або в штанину, щоб по дорозі не відібрали голодні люди. З того борошна мама варила пахучу бевку, яка і врятувала нас, її варили з лободою, кропивою, бурячинням.

Мій друг, Данило, ходив селом і просив їсти, їв під містком лободу, там і знайшли його мертвого. А в його тітки знаходився штаб «червоної мітли».

Лукаша Савчишена засудили до 5 років за те, що приховав у комині 5 кіло зерна на насіння. Така ж доля спіткала і Михайла Стрільчука, який замурував під піччю 2 пуди зерна. Сексоти віднайшли, перед тим перевернули в хаті й на обійсті все догори дном. Спостерігаючи, як безчинствують активісти «червоної мітли», Іван Шклярук попрохав Василя Тодощака сховати у себе 2 пуди кукурудзи, той був депутатом сільради. Весною прийшов Іван за зерном, а Василь розвів руками й каже: «Нема, все давно з'їли».

Від почутого Шклярук аж знепритомнів, зліг. Довго дружина відходжувала його.

Михайло Михайлович стверджував: «У Рахнах не було б такої кількості мучеників голоду, якби не холопське виконання волі і рішення «самого наймудрішого» сільськими активістами. Не він же сам ходив зі своїми вірними служачками по дворах, вишукуючи той рятівний клуночок, прихований для діток чи для засіву! А ходили по дворах, будемо відвертими, прихвостні-стерв'ятники, які, щоб вислужитися перед вищестоящим начальством, ладні були з рідного батька зняти свитину і забрати останню зернину.

Із свідчень **Марії Филімонівни Манзюк**:

– У голодні роки легше було тим, у кого була корова. У Рахнах у кожній хаті було по дві сім'ї. З лушпиння бараболі пекли на воді млинці. Варили юшку з лободи, кінського щавелю. Ганна Чапалюк ходила копати людям городи за гнилу картоплю, яку назбирувала при копанні. Від голоду спух її чоловік і п'ятеро дітей. Відчуваючи, що врятувати всіх не зможе, говорила, що буде спасати хоч одну дитину. І таки врятувала. Тим, хто записався до колгоспу і працював щоденно, давали супу і по 200 грамів сої або пшона.

Як зараз бачу дитя, яке збирало на вулиці калачики і їло. А під вечір'я його з матір'ю у ряднині занесли на цвинтар і закопали. За що їм така доля?!..

Згідно з прийнятою 20 листопада 1932 року постановою Раднаркому України «Про заходи щодо посилення хлібозаготівель» заборонялося видавати зерно колгоспникам на трудовні у колгоспах, які не виконали держплану. Тоді в селі зовсім стало сутужно.

Окремі сільчани, щоб врятуватись, їхали в міста в Західну Україну, де наймались на роботу, обмінювали одягу на крупу, борошно. Їх подорожі рідко закінчувалися вдало. Потерпілі від голоду не могли без спеціального дозволу перетнути межі республіки. Селян затримували і повертали на місце проживання, яке в ті часи нагадувало резервацію. Тих, кому ж, зрештою, вдалось щось обміняти, по дорозі обкрадали. А тих, хто їхав на дахах вагонів, грабіжники стягували залізними гаками разом з товаром. Лиш окремим щасливцям вдавалось повернутись додому без пригод і з продуктами.

Згідно з постановою ЦК ВКП (б) та РНК СРСР від 14 грудня 1932 р. репресії поширились на колгоспний актив, особливо комуністів. Як зазначалося в документі, найзліснішими ворогами визнавалися «саботажники з партквитком», які «на догоду куркулям та іншим антирадянським елементам» провалюють завдання партії, хоча більшість з них були слухняними гвинтиками сталінської репресивної машини. Викачували хліб, слали «на гору» заспокійливі телеграми (починаючи від села, району і т. д.), що, мовляв, від голоду вмирають лише «ледарі», «нероби», «петлюрівці», що його основна причина – погане господарювання, втрати, саботаж куркульських елементів. Так, від імені українського керівництва 12 бе-

резня 1933 р. Сталіна було поінформовано, що у Вінницькій області голодує 625 родин, а померло 59 чоловік. І це тоді, коли в Рахнах тодішнього Шпиківського району голодувала майже кожна родина і понад 1000 осіб вивезли на цвинтар.

– Велика вина за злочини перед народом і місцевої влади, – висловлював думку у свій час **Григорій Маркевич Стороженко**, який, закінчивши 2 класи церковно-приходської школи, був грамотним юнаком. – Через те й намагались місцеві керівники залучити мене до активної діяльності. Всіляко примушували вступити в колгосп. Відмовлявся. Забрали корову, коня, зобов'язали здати 40 пудів зерна. Три дні шукали, але нічого не знайшли. Забрали, 5 кг сала, яке здали в кооперацію. Кожного ранку і вечора посилали когось із активістів видивлятися, що їли. Зрештою, погодився бути «сотником». І ходив разом з активістами «червоної мітли» по хатах, але жодної сім'ї не зобидив. Коли бачив приховане насіння, занотовував в актах обстеження, що нічого не виявлено.

За людяність його і частували. Хто чим мав, ділився з ним: крупкою, хлібом, молоком.

– Багато рахнян, – розповідав Г. Стороженко, – здали землю в колгосп, а на роботу не ходили, тому вмирили, не шукаючи порядку. Інші збирали гнилу мерзлу картоплю, опеньки й варили, жаб смажили, так тамували голод. Повесні садили обрізані кільця картоплі, лушпиння, ввечері все загромаджували граблями, щоб голодні не випорпували. У двох колгоспах і радгоспі сіяли тільки горох, бо все інше вивезли в рахунок продподатку. Сіяли вручну. Спереду йшов бригадир, за ним – десять сівачів, за якими двоє спостерігали, щоб ніхто не взяв й жмені. Люди помирили масово до появи ягід і суниць. Потім стало легше. У Стрільниках, Шпикові на полях дозрівало жито; хто міг ходити – кинулись в поля рвати колоски, їли набухлі зерна, страшно мучились й, бувало, помирили.

Підраховувати жертви голоду стали потайки аж в 1934 р. Коли в Рахні приїхав з Черкаської області уродженець села **Мефодій Данилович Яцько**, він аж злякався, як спорожніло село. Ми з ним і почали рахувати покійників. Пам'ятаю, нарахували до 1417 осіб. Списки спалили, бо боялись, щоб не посадили за «політику». Адже на голодовку 1933-го було накладено «табу».

Страшні ці спогади, проте вони повинні залишитися на скри-
жалях історії для наступних поколінь. Щоб ніколи – ніколи не по-
вторилося будь-що подібне.

Богдан Костишин, Альона Костинюк.

Гоменюк Тетяна Дмитрівна

В кінці 1920-х – на початку 1930-х років в селі проживало 1750 осіб, було 650 дворів. Діяла початкова школа, магазин. В центрі села була дерев'яна церква, побудована в 1750 році. За класовим поділом переважали селяни, були ремісники, переважно єврейської національності. 18 сімей вважались багатими, а більшість – бідні.

В 1932 році була посуха, що призвела до недороду. Але селянам вистачило б власного врожаю для особистих потреб і на насіння, якби в сільську Раду не прийшла директива про вилучення зерна для потреб держави. Були створені бригади активістів, які обходили двори і забирали зерно в селян. Сьогодні вже залишилось небагато очевидців тих подій.

Пошукова група, до якої ввійшли: Павлюк Д., Греля Т., Берещук В., Боднарчук А., Мельник Т., Зварич А., Білозор С, Постовитюк Н., провели опитування серед старожилів села і встановила список померлих в селі під час голодомору. Він складається з 147 жителів. Учні також записали найцікавіші розповіді односельчан.

*Ковалишина
Килина Юхимівна.*

Коли в село прийшов страшний мор, **Ковалишеній Килині** було 11 років. В неї була велика сім'я: батько – Юхим, мати – Марія і 12 дітей. Павлюки мали велике поле, пару коней і такий-сякий реманент. Важко батькові було все це віддати до комуні, бо переживав за майбутнє своїх діток. Але в 30-х не по своїй волі став колгоспником. А в 32 році – недорід, масова хлібоздача призвели до того, що не було з чого хліба спекти. А тут щодня бригада активістів ходить і висипає останні зернини з горщиків і торбин.

Померли дві найменші дівчинки. Гірко плакала мати, важко здіймаючи руки до образів, що мовчали на покутті. Поховали діток

з усіма почестями, бо ж хрещені. Надіялись, що держава якось допоможе надалі, не дасть вимерти власному народові.

Але найважче сім'ї прийшлося на весну 33-ого. Всі діти були з опухлими животиками, в хаті тихо, не чути ні сміху, ні галасу. Дівчатка лежали на печі, хлопчики – на лаві і дерев'яному ліжку. Їх очі жадібно дивились за повільними рухами матері біля печі, яка переставляла рогачами горнята, в яких кипіла вода. Що ж в той окріп кинути? Чим нагодувати дітей? І варила все, що на думку спадало: кору дерев, молоденькі пагінці, різне коріння, равлики, а пізніше – зелень кропиви та інших бур'янів. Давала тієї гарячої юшки всім. А діти просили хліба... Де ж його взяти, коли вже й смак його забули?

Почали помирати старші діти. Мати з батьком вже по-іншому ставились до свого горя. Заціпеніли, постаріли і мовчки виносили застигли тільця майже щотижня на підводу, що їхала дорогою в сторону цвинтаря.

Спуж вже й батько. Але ходив на роботу в той колгосп, щоб самому вижити і хоч маленький кусочок чорного хліба принести жінці. Килина до сьогодні пам'ятає ту хвилину, коли мати обережно брала хліб, а діти затихали і жадібно відкривали ротика, щоб мати кожному поклала по крихті і казала, щоб не ковтали зразу, а довго смоктали. Не врятували ті крихти. За рік померло 10 дітей, батько з матір'ю постаріли, змарніли і закам'янили їх серця. Восени 1933-го зібрали урожай, наїлись хліба, але спрагли душі не вгамували. Вбиті горем, батьки вмерли в 38-ому і в 45-ому роках. А дві слабосилі дівчинки залишились і вижили. Самі хату збудували, заміж повиходили і будували світле соціалістичне майбутнє.

Білозор Святослав, 8 клас.

Голод серед хлібів, очевидцем якого був С.Я. Петришен

Голодомор 1932 – 1933 рр. не обминув і жителів нашого села Руданського. Цей страшний геноцид завдав найбільшого удару по селянах, особливо хліборобах. Люди важко працювали день і ніч

*Петришен
Савелій Якович.*

біля землі: орали, сіяли, жали, піт заливав очі; важка праця забирала сили, а на стіл нічого покласти, бо і в коморах пусто, вітер гуляє. Україна приречена на голод... Це – трагедія.

Вона спричинила величезну смертність населення, особливо дітей і старих людей. Так розповідає **Савелій Якович Петришен**, якому на той час було лише 9 років. Він народився в с. Руданському в сім'ї селянина. Мати – Настя Григорівна, батько – Яків Федорович. У сім'ї росли і виховувались ще троє дітей: брат Михайло – найстарший, сестри – Докія та Оля. А оповідач був уже четвертою дитиною. Протягом 1932 – 1933 рр. померли з голоду всі, тільки залишився Ісак. Хлопчику не було що їсти, не було де спати. Але якось потрібно було жити. Він їв дикий часничок, хто міг, давав йому кислого молока і шматочок хліба. Спав, де ніч застане: то під окопом, то ще десь. На його очах людей ще живими вивозили на цвинтар і ховали. Не було що їсти, тому селяни змушені були їсти собак, котів, щурів, трупи коней, листя з липи і кору дерев. Навесні збирали гнилу картоплю і варили.

Діти збирали равликів, шкідників-довгоносиків і смажили, щоб хоч якось вижити. Люди крали колоски в полі, за що з ними жорстоко розправлялись. Так само розправились і з молододу дівчиною Ганною, яка взяла з поля кілька колосків, де ще рік – два тому працювала як повноправна господиня. Її засудили і вивезли до Сибіру. Цей закон назвали «П'ять колосків», за який передбачався розстріл. Ще багато людей висилали до Сибіру. Це – Ящук Іван, Паламарчук Марко. Взимку палили соломкою у печі, а випаливши, залазили туди і так грілися. Люди пухли з голоду і це тоді, коли на залізничних станціях знаходились тисячі пудів хліба, схованого від селян – хліборобів. Живі не мали сил ховати померлих. В селі ставало пусто... Лише в травні – червні 1933 р. держава стала надавати деяку допомогу українському селянству.

Перечитуючи історію, дізнаючись про минуле від очевидців, стає боляче і важко на душі за тих людей, яким доводилось пережити страхіття голодомору.

Мельник Тетяна, 10 клас.

**Список
жителів села Руданського, які загинули від голоду
в 1932 – 1933 роках:**

Басіста Килина
Білозор Василь Васильович
Білозор Люба Василівна
Білозор Степан
Білозор Феодосій
Білозор Юхтим
Білозор Тетяна
Білозор Тодосій
Боднарчук Мифтодь
Вербецкий Адолько
Вербецка Антошка
Вовк Дарина
Вовк Марина
Гавришенко Тетяна
Голованчук Докія
Голованчук Милиян
Голованчук Мотря
Голованчук Катерина
Гринюк Василь
Гринюк Гаврило
Гринюк Іван
Гринюк Карно
Гринюк Поля
Гринюк Тимофій
Дяків Василь Федорович
Дякова Ганна
Дяків Михайло
Жаболон Гнат
Казьмірський Адам
Казьмірський Василь В.
Казьмірська Ганна
Казьмірський Василь

Казмірська Маланка
Казмірська Марш
Кільчицька Юстина Володимирівна
Кирніцкий Володимир
Кирніцкий Гаврило
Кирніцка Ганна
Кирніцка Марія
Кирніцкий Михайло
Кислиця Іван Павлович
Кислиця Іван Федорович
Кислиця Іван
Кислиця Константин Афанасійович
Кислиця Константин Опанасович
Кислиця Ліків Васильович
Ковалишена Ганна
Ковалишен Дмитро
Кислиця Панас
Ковалишена Ольга
Ковальчук Григiр
Ковальчук Марія
Коваль Горпина
Коваль Дарка
Коваль Марина Кіндратівна
Коваль Ольга Кіндратівна
Коваль Текля Кіндратівна
Коваль Тетяна
Коляса Марія
Коляса Наталка
Коляса Танас
Коляса Тетяна
Коляса Юхтим Опанасович
Кохан Надія
Кохан Данило
Лисунь Афія
Лисунь Григорій
Лисунь Іван

Лисунь Параска
Лісовський Іван
Кльочива Горпина
Мацишен Матей
Манишена Ганна Танасівна
Мельник Ганна Григорівна
Мельник Петро
Мізірака Любина
Мосійчук Антім
Мосійчук Андрій
Мосійчук Катерина
Мосійчук Марфа
Мосійчук Яків
Мурашко Афія
Мурашко Марія
Мурашко Федір
Накажалів Іван
Ніжньовська Ганна
Орлик Ганна
Орлик Дмитро
Орлик Іван
Орлик Максим
Орлик Міша
Орлик Соломія
Орлик Текля
Паламарчук Горпина
Паламарчук Максим
Паламарчук Микола Іванович
Паламарчук Мелян
Палій Андрій Дмитрович
Палій Петро
Палій Сімон
Палій Тимофій
Петришена Настя Василівна
Петришена Настя Яківна
Петришен Яків Микитович

Пирідик Андрій
Пирідик Іван
Пирідик Марта
Пирідик Микола
Постовітюк Ганна Андріївна
Постовітюк Оля
Постовітюк Оляна
Постовітюк Текля
Сліпа Афія
Сліпий Василь
Сліпий Міша
Сліпий Павло
Сліпий Яків
Пігуляк Анатолій
Пігуляк Йосип
Пігуляк Любима
Пігуляк Михайло
Пігуляк Петро
Пігуляк Юхим
Слободяник Афія
Садовський Іван
Слободяник Віктор
Слободяник Григiр
Слободяник Данило С.
Слободяник Докія
Слободяник Іван
Слободяник Павло Іванович
Слободяник Степан
Слободяник Семен
Слободяник Танас Григорович
Слободяник Федь
Слободяник Дмитро Павлович
Слободяник Максим
Чорний Іван
Ящук Григорій Іванович
Ящук Олексій Іванович

Ящук Павло Олексійович

Варехова Софія

Лисуць Штифан

Лисуць Параска

Афія Михайлівна

Іван Васильович...

Пошук імен, людей, які померли з голоду в селі

Руданському, триває.

САПІЖАНКА

Петрук Людмила Михайлівна

В людей забирали все

*«...Діти мої і внучата,
В житті гірш страху немає,
Як жива бідна людина
З голоду вмирає...»*

(Володимир Грендач).

Пам'ять – нескінченна книга, в якій записано все: і життя людини, і життя країни. Багато сторінок вписано криваво – чорним кольором. Особливо вражають сторінки, де викарбовано слова про голод «Немає страшнішої смерті, ніж повільна смерть від голоду». А так вмирала вся Україна.

Моторошний парадокс: вмирали на плодючих чорноземах, на безмежних полях і ланах, засіяних житом і пшеницею, на дбайливо доглянутих городах з рясним урожаєм. Чому вмирали? Бо в людей забрали все. Все, до останнього колоска, до останньої зернини.

Голодування почалося ще у грудні 1931 року, тривало до вересня 1933 року. 22 місяці народ страждав, мучився, вмирив.

У 1932 році погодні умови склалися сприятливі і хліб, слава Богу, вродив. Сапіжанці, працьовиті люди, не полінувались зібрати його. Але становище з хлібозаготівлею в районі, як і в державі, було катастрофічним. Тому влада приймає холоднокривне рішення: вийти з кризи шляхом конфіскації запасів зерна у хліборобів.

А в Україну відправлено з Москви і Ленінграда так званих десятитисячників, які очолили ті прокляті народом бригади. Як хижі зграї, вони ходили від хати до хати і шукали хліб. Пробивали залізними щупами підлоги, печі, стіни, скопували сади, подвір'я, городи, їздили по полях і все, що знаходили, забирали, залишаючи цілі родини без шматка хліба.

У селі такі спеціальні бригади викликали в штаб по одному господарю, вимагаючи негайно відвезти на станцію мішок зерна. Відпустили тільки після того, як селянин погоджувався. За нездачу зерна позбавляли волі.

А люди пухли від голоду, вмирали.

Голодуючі сім'ї їли кукурудзяні качани, стебла, просяне лушпиння, стручки акації, сушену соломку, трави, гнілі буряки, а також м'ясо домашніх тварин і дохлих коней. Голод хазяйнував в селі, як справжній господар, наводячи в кожній селянській хаті свій порядок. Опухлі, зчорнілі від мук, люди займалися крадіжками один в одного. Щоб врятуватись від голодної смерті, їли все, що попадалось на очі: собак, кішок, мишей, щурів, горобців, жаб. Споживали навіть те, чого, здавалось, їсти неможливо: подрібнений очерет, кору та бруньки дерев, цвіт акації, тирсу, замішуючи її з чимось більш їстівним: травою, кропивою, лопухами, лободою та інші бур'янами. Знесилені голодом, селяни їли також гнілі чи мерзлі картоплі, знаходячи їх у старих сховищах та на минулорічних нивах. За вирваний на колгоспному полі колосок пшениці чи корч картоплі без усякого суду, відправляли до Сибіру або розстрілювали.

Із спогадів **Явдокії Яківни Владунської**: «В 1932 році на полях України вродив непоганий урожай. Селяни раділи, коли комори наповнювались хлібом, але та радість була недовгою. Влада видала директиву, щоб контрахтувати в селян зібраний урожай. Мені виповнилося 11 років. На нашу сім'ю наклали контрахтацію – 150 пудів хліба і 30 пудів м'яса. Зібраний урожай майже весь відвезли в державу, корову здали на м'ясо.

*Владунська
Явдокія Яківна.*

Не пройшло і дві неділі, як знову прийшла вказівка – здати 150 пудів зерна і 30 пудів м'яса, але в нас уже нічого не було. Тоді прийшла бригада комуністів і забрала усе, що залишилось: картоплю і буряки.

Пройшов деякий час, але місцева влада не заспокоїлась. Приїхала бригада, розібрала стодоли, хліви, з хати забрала все, навіть поздіймали двері.

Сім'я моя залишилась без засобів до існування. Їла липове листя, гичку з буряків, терли бурякове насіння».

У другій половині 20-х – на початку 31 року минулого століття Шаргородщина вступила в смугу мирного розвитку. Потрібно було створювати нові органи місцевої влади, відроджувати виробництво сільськогосподарської продукції, налагоджувати її переробку.

На той час село Сапіжанка належало до Рожнятівської волості, що підпорядковувалась Могилівському повіту. У Сапіжанці діяла сільська Рада. На території села в цей час проживало 1118 чоловік. Багато селян працювало на Джуринському цукровому заводі.

Життя вимагало змін і в економічній політиці. До цього діяв в селі, як і скрізь, «воєнний комунізм» і продовольча розкладка. З 1921 року продовольчу розкладку змінив дещо менший продовольчий податок. Після виконання податку, селяни мали право вільно розпоряджатися плодами своєї праці, вільно продавати надбання. Саме в цей час відбувається ріст сільського господарства. Швидко створюються приватні підприємства, торговельні заклади.

Деякий час держава не вступала в конфлікт з інтересами основної маси селян. При оподаткуванні основний тягар перекладався на заможні верстви населення, а середняки та бідняки одержували пільги, причому бідняки зовсім звільнялися від податків.

Старожили згадують, що саме період 1928 – 1929 років був особливо сприятливим для розвитку добровільної кооперації селян. Господарі у складчину могли купити сільгоспмашини, зокрема: молотарки, двигуни, сівалки. З'явилась можливість складати снопи у стіжки на подвір'ї, а не ховати у клунях на зиму для обмолоту ціпами, як було раніше. На току встановили молотарку з двигуном,

*Свайук
Параска Федорівна.*

яка за день-два обмолочувала все збіжжя. Після цього агрегат перевозили до іншого співвласника. За доброї погоди до зими весь хліб був у коморах. Ніхто нікого не примушував, усі домовлялись між собою і все відбувалось добровільно, за згодою. Але, починаючи з весни 1930 року, у Джуринському районі розпочалась масова колективізація.

Параска Федорівна Свайук згадує про ті страшні часи: «Прийшли до хати активісти і змушували записуватися в колгосп. Тато не чинив опору і записався. Наша сім'я здала ко-

ней, воза, плуга, борону, культиватора – все, що мала. Але ще треба було здати 50 пудів зерна, якого в нас не було (до цього вже все позабирали: навіть зв'язаний вінок кукурудзи, горщик проса, глечик квасолі, які ми збирали на насіння). За невиконання плану у нас забрали корову, розібрали хліви, стодолу. Залишили в хаті розвалену піч і грубку».

Подібне відбувалося в багатьох інших одноосібних господарствах нашого села. Партійно – державне керівництво вимагало прискорення колективізації з одночасною ліквідацією «куркулів» як класу. Звичайно, досягти швидкої колективізації селян можна було лише грубими, насильницькими методами. С.Косіор у звіті ЦК КП(б) У XI з'їзду КП(б)У (червень 1930 року) визнавав: **«Кожний партпрацівник на селі міг робити все, що йому завгодно»**. Отак і зростали темпи колективізації на селі.

Проводячи політику, спрямовану на цілковиту колективізацію села, місцеві керівники, наділені необмеженою владою, вдавались до жорстоких методів боротьби з так званими «куркулями». Основна маса жителів Сапіжанки незадовільно зустріла висилку «куркулів». В архівних документах знаходимо матеріали про те, що... в с.Сапіжанка в останніх числах травня 1932 року була необхідність заарештувати жінку куркуля, яка була вислана на Північ і втекла в березні. При проведенні арешту біля сільради зібралась група із 60 жінок, яка не давала можливості передати цю жінку відповідним органам. Була спроба побиття голови сільради. Були викрики: «Висилайте краще голову колгоспу». Насильницьке залучення до колгоспів викликало упертий опір сапіжан. Селяни не бажали відмовлятися від своєї власності та передавати її у колективне господарство. Стан колективізації Сапіжанки на 1 грудня 1932 року:

- землі в господарстві – 1014 га;
- з неї в колгоспі – 445 га (44%);
- кількість господарств в селі – 300;
- з них в колгоспі – 108 (36%) колективізовано коней та транспорту;
- коні – 120;
- воли – 0;
- голоблі – 5;
- дишла – 130.

Примусові методи колективізації і масові репресії влади проти селянства посилювали соціальне напруження, загрозу виникнення селянського вибуху в Україні. Тому Й. Сталін та його оточення вирішили зламати опір колективізації шляхом винищення українського селянства. Саме в ньому вони вбачали оплот націоналізму і приватновласницької психології. Почалася одна з найбільших трагедій українського народу – спланований та організований голодомор.

В архівних документах знаходимо матеріал, який засвідчує, що «... в Джуринском районі после уплаты налога положение селян ухудшилось. Имеется множество людей, оставшихся без хлеба (15%). ...люди продавали домашний скарб для приобретения продуктов пропитания».

Восени 1932 року розпочато масову хлібозаготовку.

Як саме проходила хлібозаготівля у Сапіжанці, її наслідки, згадує сьогодні ветеран війни і праці, голова ради ветеранів **Грендач Володимир Дмитрович**. Спогади ветерана записав його внук Олександр Ананійович Войчишин:

*Грендач
Володимир Дмитрович.*

– Дідусь мій, **Володимир Грендач**, дуже добра, щира і розумна людина. Я дуже уважно слухаю його розповіді про нелегке життя, яке у нього склалося.

З боєм дідусь згадує про свою матір, яка померла в дуже молодому віці. Дідусь залишився малим зі своїми сестричками та батьком. Важко було сім'ї без матері, і батько дідуся женився вдруге. Народилася дівчинка. То був голодний 1932 рік. Дідусеві тоді минуло 11 років. В розмовах зі мною дідусь часто використовує свої вірші, якими він дуже влучно і правдиво, попростому висловлює події з свого життя.

«...Важкі то були роки, – каже дід Володимир Грендач, – адже 1933 рік був роком великого страшного голодомору.

Страшний рік був 33-й,
Добре його знаю.
Сумно, страшно на душі,
Як все те згадаю.
Сум і страх, як чорна хмара,
В селі голод панував.
Чи живий будеш на завтра,
Впевнено ніхто не знав.
Діти мої та внучата,
В житті гірш страху немає,
Як жива бідна людина
З голоду вмирає.
В думці більш нічо нема –
Лише б щось поїсти.
Ось й рішили ми з сестрою
У погріб залізи».

Далі дідусь продовжив свій вірш тремтливим голосом зі сльозами: «Там ми у купці глини, яка була у погребі, знайшли 5 бурячків. Опухлими рученятами взяли по одному, сховались за сарай, трісочкою обчистили і з великим задоволенням з'їли.

Зараз, здається, цукерка не така солодка та смачна, якими були ті сирі, напівзогнілі буряки. З боєм згадую, як батько, побачивши нас з сестрою за сараєм, наляканих і замурзаних, з буряком у руці, крізь сльози мовив: «Їжте, діти мої, їжте».

Та не тільки ми, всі люди в селі рятувались, як могли. Живими валялись по канавах, поїдали котів, собак. Мертвих не було кому поховати. Ось така біда творилась в той страшний для всього люду 1933-й рік. А вже з настанням весни всі, хто мав хоч трохи сили, виходили із своїх хат в пошуках їжі. Збирали кропиву, лободу, гнилу картоплю, яка ще з осені залишилась в землі.

Далі дідусь продовжив розповідь віршем:

– Людей німецьких, голодних
Весна обігріла.
Земля зеленню укрилась,
Лобода і кропива
Вже гарно дозріла.

Так щоденно рвали трави,
Бовтанку варили.
Не одні ми – все село
Як могли, так жили.
А вже коли акація
Рясно цвітом вкрилась,
То вже, що ми будем їсти,
Батьки не журились.
Рвали люди цвіт з дерев,
Пряжили, варили.
Отоді, вважайте, ми
Краще вже зажили.
Їли цвіт зовсім сирий,
Товкли у макітрах,
Пекли коржі, паляниці,
Їли діти і дорослі,
Як воду з криниці.

Добре пам'ятаю випадок, який стався на моїх очах. В хату зайшли члени «червоної бригади» шукати зерна, всякі продукти. Батько заховав торбинку квасолі і пшениці у колицку, де лежало немовля. Повіриш, – згадує дідусь і втирає сльозу з очей, – не соромився один із активістів. Виймав з-під дитини ті мізерні запаси харчів і забрав з собою». Так виконувалися плани хлібоздачі. Бригада нишпорила на подвір'ї, на городі, колупала металевими прутами скрізь і всюди, шукаючи зерно. На горищі, в солом'яній стрісі, в стінах і підлозі. Шукала, знаходила і забирала, щоб не залишити в сім'ї нічого, щоб люди відчували голод і страх перед владою, щоб стали покірливими...

– Згадую випадок, який стався у нашій сім'ї з саморобним млинком, – згадує далі дідусь Володимир. – Батько самотужки виготовив невеликого млина. Жорновий ручний млин здатний був перемелювати не тільки зерно на борошно, але й всякі сухі продукти: лушпиння картоплі, буряків, насіння буряків та насіння інших бур'янів, що траплялись людям.

Тож, бувало, приходили молоти своє «мливо» і сусіди, і родичі наші.

Донеслось до сільської ради, що Грендач має свого млина і перемелює ним зерно і собі, і людям. Прийшли і побили, поламали і порозкидали той немудрий витвір. Отак боролися зі своїми ж таки людьми свої ж таки сільські так звані керівники. Та ще й до суду хотіли віддати батька за того млина, але через малі діти обійшлося. На місцях створювали штучний голодомор, назва якому була геноцид. Будучи вже старшого віку, я крадькома й пошепки розпитував своїх товаришів із іншої місцевості, як у них проходили ті страшні, голодні роки.

У розповіді чув, теж пошепки, що то був штучний голодомор повсюди, створений владою.

– Страшні то були роки, – продовжував дідусь свою сумну розповідь. – Уже навесні 1933-го сім'я зовсім не мала що їсти, зовсім не було ніяких продуктів. Не тільки зерна не було, а й взагалі нічого їстівного. Виручила сім'я батькової сестри, яка утримувала на своєму господарстві єдиного коня, яким думали обробляти городи. Кінь був настільки худий, що ребра світилися наскрізь, і господарі, щоб кінь не здох з голоду, взяли його і забили. М'ясо разом із копитами берегли і ділили між собою аж поки не з'явилися весняні бур'яни. На листі, на корінчиках лопухів, на цвітові дерев ми і вижили.

Не дай Боже такому повторитися. Тепер не вірю, щоб така влада повторилася. Влада, яка своїх же людей нищила, та ще й яким способом – голодом.

На моїх очах помирали мої земляки. Одного разу ми з сестричкою поверталися від нашої тітки (маминої сестри, вони були близнюки). Тітка мала на своєму утриманні корову. То так і вижили. І ще й нам малим допомагала вижити. Давала по чарочці такого собі забіленого молоком вареного бур'яну – молочного супу.

Повертаємось ми від тітки додому, а в канаві лежить знайомий мені дядько Захар, біля нього його дружина з мертвим немовлям і просить їсти... Вони несли померлу дитину на цвинтар і не дійшли до нього. Просили їсти... Не вижили вони тоді.

Скільки таких випадків я бачив на свої очі – не злічити.

Голодні, знесилені люди завідували нам, Грендачам, бо знали, що тітка, від якої ми поверталися через все село, дала нам їсти.

– А як славили Бога батько наші і мати, – не зупиняє дідусь свою гірку розповідь, – коли малі дітки, пішли з дому і на Поповім Яру нарвали аж по оберемку лободи та кропиви. Ото вже мала наша сім'я з чого варити бовтанку!

Не балував голод нашу сім'ю і у післявоєнний 1947-й рік. Але це був недорід тільки у нашій місцевості. Виручала Західна Україна, звідки люди привозили продукти».

Олександр Войчишин, 1976 р.н., онук Володимира Грендача.

Причин голоду багато. На думку одних – це геноцид, інші бачать причини в непродуманій колективізації, її форсуванні, в економічному безладді і навіть у куркульському саботажі...

Народ перестраждав, стерпів люту наругу своїх катів, але в його пам'яті живе і нині прокляття тим, хто збиткувався над його долею і життям.

Ось така жорстока правда. Не було тоді ні пошесті, ні стихійного лиха, ані війни. Смерть мала ім'я ГОЛОД.

Іванна Зарема, Таня Іванова,
Роман Багрій, Валентина Олійник.

СЛОБОДА-ШАРГОРОДСЬКА

Чернега В.П.

В пам'яті столітньої жінки

Одним із найжорстокіших злочинів сталінізму проти українського народу став штучний голод 1932 – 1933 рр., спричинений насильницькою суцільною колективізацією, горезвісними хлібозаготівлями, людиноненависницькою політикою розкуркулення, відвертим масовим терором тоталітарного режиму проти селян України. До цього голоду держава штовхала село, яке відмовлялося прийняти колгоспну систему з початку колективізації.

Не обминуло це горе і Слободу-Шаргородську. Штучний голод гострим боєм і гірким відчаєм відгукнувся у серцях мешканців нашого краю. І хоч за 10 років до війни у селі сталися значні зміни на краще, ціна радянської модернізації виявилася надзвичайно високою. Сотні слободо-шаргородських людей стали її жертвами.

На початку 30-х років почалась суцільна колективізація.

В 1928 році два ТСОЗи, які діяли на той час в Слободі, об'єдналися, і був організований колгосп «Незаможник». Він був розміщений на території сучасного комбикормового заводу. «Незаможник» став одним із перших колгоспів в області. Першим головою цього господарства був Пендік. В 1930 – 1931 роки головою «Незаможника» став Ковтун Ульянов Трохимович, завгоспом працював Магдалюк Радіон, бухгалтером – Паламарчук Олександр.

Районна влада з метою прискорення колективізації чинила шалений тиск на село, але, незважаючи на це, кількість заяв до колгоспу не дуже зростала. У колгоспи не хотіли вступати не тільки середняки, а й бідняки, які переважали в селі. Заможні селяни, які тримали коней, корів, свиней і мали своє господарство, хотіли й далі господарювати зі своїми родинами самостійно. Але за небажання вступати у колгоспи їх заарештовували. Хати, худобу конфіскували і передавали у власність колгоспів. Цих людей називали «куркулями», «ворогами народу». Всіх дорослих репресованих відправляли до Сибіру і на будівництво Біломорсько-Балтійського каналу, звідки, як правило, вони вже не поверталися. Першими в Слободі-Шаргородській відчули «ласку» радянської влади Кирницький Сафрон, Бойко Кирило, Вельган Захар, Ліщина Ганна, Понько Григорій,

Сандул Сергій, Тимчук Федось та ін. лише за те, що місцевій владі не подобалось, що у них була гарні садиби і хати, покриті залізом. Спочатку їх обклали сповна продподатком і давали мінімальний термін для сплати. Ці люди продавали останній хліб, але на них наклали підвищений податок, на покриття якого вже не вистачало грошей. Спеціальна комісія сільської Ради за несплату податку виганяла всіх на вулицю, навіть дітей, а хати конфісковували.

Що стосується бідних селян, яких на три тисячі чоловік населення було в Слободі багато, то вони, здебільшого, опору колективізації не чинили, деякі навіть вітали її. Вони мали надію, що усуспільнення земель дасть їм змогу мати продукти харчування. Заохочувало їх і те, що весною і влітку 1930 – 1931 років у полі під час посівної та збирання врожаю безплатно чи в рахунок трудоднів роздавали обід. Однак через рік – два і біднота почала розчаровуватись. Влада шляхом створення голоду на селі примушувала селян вступати в колгосп.

Багато людей пухло й помирало. Голод штовхав людей на відчайдушні вчинки і злочини; були випадки канібальства; їли навіть мерців. А тим часом колгоспи виконували план хлібоздачі.

Голодного 1933 р. зазнала лиха і Слобода-Шаргородська. Все, що було потім, після цієї біди, здається незначним і несуттєвим. Їли все, що траплялося: живе й неживе, перемерзле й гниле. Опухлі люди сиділи на вулицях, благаючи їжі, тут і помирали. Без похорону, без слова прощання їх збирали на підводи, не рідко ховали в одній ямі без труни. Майже з кожної хати голод забрав свою жертву.

Є десятки свідчень, що органи ДПУ – НКВС змушували секретарів сільських Рад переписувати або знищувати книги метричних записів, фальсифікувати жахливий реєстр голодних смертей 1932 – 1933 років. Тому точну цифру загиблих від голоду жителів Слободи ніхто не знає – не збереглися документи. Їх знищили ті люди, які були при владі, ховаючи сліди того злочину.

Жертви голодомору сплять у братських могилах. Над ними ще майже ніде немає ні пам'ятників, ні хрестів.

Життя кожної людини – безцінний скарб, тож і пам'ять про кожну людину повинна зберігатися й передаватися нащадкам. На жаль, поіменних списків слободо-шаргородці не пам'ятають, а їх

було сотні. Тож про тих, замордованих голодомором людей, ми не маємо права забувати ніколи.

Ось окремі спогади очевидців про наслідки і жертви голодомору в селі Слободі-Шаргородській.

До нас дійшли спогади жительки с.Слободи-Шаргородської **Чорної Марфи**, яка також пережила цей злочин – злочин голодомору. Вона розповідає не за себе, а за інших людей:

«Жила одна сім'я, Ковтуна Павла Артемовича, але його під час голодомору вичистили, все забрали, діти його попухли з голоду і померли. Залишився один-єдиний з шести дітей, найменший Саша, якому було лише 6 років. Вся його сім'я загинула, а його підібрали і виховали родичі. Завдяки їм він залишився живий.

Тарадайко Єсей – ще одна сім'я, яка дуже бідувала, було в неї п'ятеро дітей. Дружина і четверо дітей померли, залишилася в живих тільки старша дочка.

Їли в той час коріння з очерету, лободу, кропиву, листя з дерев, бурячиння, все, що появлялося на світ Божий».

Оліх В.П., 11 клас.

Спогади **Стус Надії Сильвестрівни**, 1927 року народження, яка нині проживає в селі:

– Жити було дуже важко. Мати померла. Батько працював, тому інколи приносив то жменьку пшениці, то шматочок хліба – коли десь вкраде. Їли бур'яни, листя з вишні, насіння з буряків, яке розтирали і робили млинці. Вдягати було нічого, вдягалися як літом, так і зимою. Спали на п'єцу, накривалися мішком. Хто з літа запас в'язки соломи, то нею і палили взимку. Люди часто пухли з голоду і вмирили під тином. Їх відвозили на цвинтар і скидали у яму як-небудь. На вулицях не було ні собак, ні котів, їх ловили голодні і їли. В кого було якесь зерно, то люди його закопували на городах, ховали, де могли, тому що ходили бригади, які забирали усе і відносили в колгосп або забирали собі.

Мазур В.А., 11 клас.

Спогади **Белінської Явдокії Петрівни**:

– Не можна згадати ті роки без сліз на очах. Мені було 7 років.

У 1932 році був великий податок на хліб. Мати скільки могла, стільки й платила, а коли його піднесли, мати була не в змозі заплатити вже. Тоді в нас забрали останній запас пшениці, картоплі та буряків. Мама старалася заховати трішки, але вони все одно знайшли. Шукали кругом, усе перерили і забрали. Знову і знову приїжджали підводи і вимагали продукти, але в нас уже нічого не було. Тоді нас хотіли вигнати з нашої ж хати. І вигнали. Ми zostалися голодні, холодні і без даху над головою. Чому холодні, тому що у нас забрали одягу. Потім вони хотіли розвалити хату, але мати слізно просила, і вони залишили нас в спокої. Навесні було дуже важко, розповідали про випадки канібалізму. Люди були дуже голодні і ненавиділи один одного. В мене на подвір'ї зацвітала акація, з її цвіту ми робили пампушки і їли їх. По сусідству жила моя подружка, Ганя, раптом вона перестала виходити на вулицю. Через деякий час ми дізналися, що її з'їли, але хто, досі невідомо. В сільській Раді організовували бригади з 10-15 чоловік, які ходили по ночах, лякали і виганяли людей з домівок. Багато людей висилали до Сибіру, залишаючи дома дітей без батьків. З тієї пори пройшло багато років, але я пам'ятаю голод як сьогодні.

Фурман К.В., 11 клас.

Рік 1989-й. Влітку **Марії Парфентіївни Осипчук**, жительці Слободи-Шаргородської, виповнилося 108 років. Багато довелося їй пережити на своєму віку – і виснажливу роботу у пана, і трагедію голодного 1933 року, і воєнні грози...

Але нічого страшнішого й пам'ятнішого нема в житті Марії Парфентіївни, як рік 1933-й. Все, що було потім, після цієї біди, здається жінці незвичним і несуттєвим. Такою жорстокою була хіба що війна.

Дванадцяттеро діточок ростили Осипчуки. Від хвороб і голодної смерті врятувалося тільки четверо.

– Навесні я ходила полями та збирала мерзлу і гнилу картоплю, – розповідає Марія Парфентіївна. – На городах, своєму й чужих, вже давно усе було перебрано й випорпано, в погрібах виметено й винищено. Назбираю тоді гнилі і печу пампушки, а щоб більше було, додала раз пригорщу землі. Взяти діти по тій пампуш-

ці, попробували, захрумтіла земля на зубах – та й повиплювували. З пирію теж пампушки робили та й всякі бур'яни тоді їли. А коли сусідка принесла лушпиння з картоплі, ми не знали з радості, що з ним робити: і пекли на плиті, і смажили.

Людей, померлих від голоду, ховали тоді без труни. Де було набрати тих дощок на таку кількість померлих, де взяти сили змарнілим і голодним, які ще залишились в живих. Марія Парфентіївна не забуде ніколи, як несла у чорненькій хустинці померле своє дитя на кладовище. Як обмивалась гарячими сльозами, копаючи для нього яму. Як йшов мимо односельчанин і запідозрив, що ховає вона колоски...

Меж не було материнському горю, коли маленьке опухле тільце у чорній хустинці запорпувала під сусідню труну – сил не мала викопати глибшу ямку. За що такі страждання, такі нелюдські муки, така жорстока смерть?!

А дочка Марії Парфентіївни **Ганна** згадує інший факт: «Разом з мамою ми занесли на цвинтар мою сестричку Антосю, якій було чотири роки, – говорить вона. – Наїлася дівчинка бур'яну, та й так і вмерла. Не життя в ті роки було, а гибіль... Голод косив людей в Слободі-Шаргородській десятками в день... А за зиму, весну і літо 1933-го – то і страшно згадати. Сотні... На 750 дворів, які на той час були у Слободі-Шаргородській (з переліку сільських Рад Шаргородського району станом на 01.12.1932 р. у селі Слободі-Шаргородській числилось 750 дворів. Ф.П. – 136, оп. – 1, о.зб. – 80, арк. – 7) за дуже неточними і приблизними підрахунками, пам'ятаю, що люди говорили про п'ять сотень трупів за 1933 рік. Це при майже тритисячному населенні, яке проживало тоді в Слободі. Але ніхто ніколи списків померлих з голоду не складав. А жаль.

С. Трошкова, 1989 р.

* * *

Розповідає очевидець **В.Сичак**, житель с.Слободи-Шаргородської:

– Посеред хати на зсунених лавках, на смертельній постелі лежало двоє замордованих голодом діток: п'ятилітня сестричка Парася і чотирирічний братик Гаврило. Кістляві личка, висохлі ручки, схрещені на здутих животиках, витягнуті голі ніжки. Стоїть на опух-

лих, зраних ногах скорботна мати. Знесилена голодом, вона вже не плаче. На краю столу, обхопивши руками посивілу голову, сидить німий батько. На печі хникають сестри. І більше – ні душі. Та й кому бути на цьому незвичайному похороні. Батько ледве ходив, бо був дуже виснажений, часто навіть з печі не злавив. Помирав довго. У голодній, холодній хаті ми разом з матір'ю сиділи біля нього, мертвого і плакали. Не думав і не гадав батько, що забере з собою багатьох своїх дітей. Уже весною, коли появилась лобода, липове і вишневе листя, ми принесли із лісу молодих бруньок ліщини, на збирали там равликів, перемішали все і зварили якусь бурду. Та це не рятувало. На початку червня помер брат Гаврило. Труну не було з чого зробити, тому мама сама положила Гаврила на ряднину і віднесла його на цвинтар. Разом з нею ми йти не могли. Через кілька днів померла сестричка Парася. На наступний день віднесли і її в ряднині. Через два тижні померла півторарічна Маруся.

Носіковська, 11 клас.

Спогади очевидця подій голодомору
Попової Катерини Степанівни, 1915 р.н.:

– В 20-х роках минулого століття у моїй Шаргородській Слободі було дуже багато багатодітних сімей. У нашій сім'ї числилося дев'ятеро душ. Батько, Степан Попов, і мати, Сандя, мали шестеро дітей. З нами проживав і дід Федір, який, між іншим, прожив 110 років. Від діда Федора я багато почула ще змалку про життя на селі.

Сім'я наша була не те, щоб з багатих, але і не бідна. Ми мали корову. А під час колективізації нашу сім'ю таки добре побарахолили. Забрали до колгоспу всі знаряддя, а найголовніше – землю, якої в нас було чимало. На колгоспні роботи стали ходити наша мама, Сандя, і моя старша сестра, Єлізавета. У 1933-му там їм давали гороховий суп, частину якого вони несли додому для нас, молодших. І хоч наше господарство було занесене до колгоспного списку, у 1932 році (а я це добре пам'ятаю, бо мені тоді вже минуло сімнадцять

*Попова
Катерина Степанівна.*

літ), нашу сім'ю так обклали податками, що вимели з мішків все. А згодом почали витрушувати у хаті з вузликів, з горшків. Окремі члени активу залазили на горище хати і знімали насіння квасолі, кукурудзи, забрали навіть гарбузове насіння, не залишили й муки, якої було, може, з пуд.

Тоді й настали для нашої сім'ї голодні місяці. Та не тільки для нашої сім'ї, а у всіх жителів Слободи. Батько і мати стали по черзі ходити пішки в Могилів, у Ямпіль, щоб виміняти на свою одягу щось із зерна. Добре пам'ятаю, як одного разу мати принесла із Могилева лише один стакан крупи. Вся надія тоді була на нашу годувальницю – корову, яку ми стерегли від злодіїв і годували сніпками зі стріхи хліва... Почали масово пухнути з голоду люди в селі.

Почався голод. І було добре всім відомо, що голод був організований тодішньою владою штучно, навмисне, щоб заставити всіх іти на роботу в колгоспи. Я тоді не розуміла, а тепер не вірю, щоби наші зернята гарбузові і дрібну картоплю чи буряки, які конфіскувала бригада комсомольців, відправили до Москви. Самі ж активісти і з'їли їх.

А люди в селі почали їсти всякі бур'яни, ловили горобців, щурів і всяку живність, щоб вижити. Пам'ятаю, як заговорили в селі, що наш сусід обрізав із померлого свого хлопчика м'ясо з тіла, а на цвинтар у мішку виніс тільки кісточки...

А тепер, коли мені уже 92 роки, і я, слава Богу, живу, хочу розказати людям, як тоді жилося. Нехай Бог милує нас від такого, що я пережила і мої земляки. Добре пам'ятаю розповідь мого діда Федора, який часто говорив нам, що в Слободі у голодний 1933-й рік померло понад п'ятсот душ. І я навіть добре знаю де їх ховали і знаю, де те місце. А їх не ховали, а носили в мішках і скидали у яр, що від с.Будного. Зараз на тому місці росте сад і цвіте акація. Чомусь запах тієї акації мені нагадує запах трупів людей, які там закопані.

Частину померлих хоронили на цвинтарі, але зараз там теж не видно могил. А варто було б впорядкувати ті могили, бо це ж не п'ять душ і не п'ятдесят, як дехто стверджує, а добрих п'ятсот.

Дозорець К.С., 11 клас.

Згадує жителька села Слобода-Шаргородська **Попова Ольга Петрівна**, 1914 року народження:

– В той час мені було 18 років. Сім'я в нас була велика, було нас дев'ятеро: мама, тато, 5 братів, сестра і я.

В кінці 1929 р. – на початку 1930 р. все було, як завжди. Люди займалися господарством, мали худобу: хто корову, хто коней, якими обробляли городи. Ходили сапати буряки в колгоспі. Хто мав поле, той сів жито, овес. І так тривало до 1932 р. Ніхто не міг подумати, що нас чекає цього року, а тим більше, що цей рік принесе нам холод, голод і смерть.

Сім'ї були великі, не такі, як зараз. Того року врожай був малий. В магазинах зникло все, на базарі, зі слів людей, не можна було нічого купити їстівного, крім тюльки, та ще й не було за що купити.

Тоді до нас та інших людей нашого села приходила спеціальна бригада 8 – 10 чоловіків з колгоспу і забирали все, що в нас було, та ще ніхто не знав для чого вони це роблять. І так з кожним днем люди ставали голоднішими. В них відбирали землю, худобу, все що було в хаті.

Одного разу ми голодні плакали, просили їсти, то мати дістала заховану четвертушку з просом, щоб нагодувати нас. Але саме в той момент до нас ввірвалися до хати люди з колгоспу і видерли в матері з рук просо.

Через кілька днів померли тато, мама і два брати – в один день! Лишилось нас п'ятеро, але через два дні померли ще три мої брати. Зосталося в нас двох – я і Марійка, вона була молодша від мене на 8 років. Голод нас дуже мучив, і ми з Марійкою почали шукати їжу, щоб якось прожити. Ми їли бур'яни, цвіт акації, кропиву, варили ці бур'яни з мелясою. На смітниках шукали лущиння від картоплі і їли. Коли стало колоситися жито, то зривали колоски, терли в макітрі і варили суп. А коли ми гралися на гірнях, то знайшли здохлого коня. Хлопчики зняли шкуру, а ми нарізали м'яса в жменьки. Тоді в селі не було котів і псів, бо їх люди ловили і їли.

Ноги від голоду були такі опухлі, що тріскалася шкіра і витікала якась рідина.

Йдеш вулицею – страшно дивитися: той впаде, бо сили не має, той лежить вже під тином мертвий. За день вивозили на возах

по 20 – 30 чоловік, бувало, що й з одної хати вивозили по 6 – 8 людей. Ями копали на теперішньому старому цвинтарі, копали ті, які були дужчі. Ями були по 2 – 3 метри в глибину. Людей привозили і скидали туди на купу – поки не була повна яма. Потім прикривали їх ганчір'ям і засипали землею. Дуже жаль було малих дітей, які лежали опухлі, як колоди, і просили: «Дайте їсти».

Щоб вижити, ми ходили в колгосп сапати буряки, там давали їсти – шматочок хліба і оселедця. Тоді головою колгоспу був Стасюк Іван. Ми з Марійкою також ходили на поле по гнилу картоплю.

Населення поділилося на бідних і багатих. Багаті були євреї, в них було золото, і вони мали їжу. Люди до них наймалися в найми. Прибирали в хаті, прали, мили посуд, підлогу, топили печі. Я теж ходила до них топити піч по суботах і побачила, як господиня викидала лушпиння від картоплі. Я попросила, щоб вона дала його мені, бо в мене вдома голодна маленька сестричка. Вона дала.

Коло нас жив єврей. Він мав свій город, де посадив картоплю. Ми були малі і дуже голодні, тому одної місячної ночі я, Марійка і діти нашої вулиці пішли шпортати картоплю. Коли прийшов час сапати картоплю, то не було що. Тоді єврей Мітя підійшов до мене і спитав: «Олю, ти не бачила, хто викопав у мене картоплю?» Я сказала, що це я викопала. Він подивився на мене і сказав піти з ним. Я думала, що він буде мене бити, але він сказав: «За твою правду, я тобі дещо дам». Він дав мені дві пригорщі пшениці і гороху, з яких я вдома зварила суп.

Для нас 1932 – 1933 роки стали гіркою школою того, як здобувати харчі шляхом обміну і крадіжок. Школою того, як вживати замість хліба – полову та листя, замість картоплі – гниль, замість м'яса – падаль, замість їжі – помії, та ще й радіти, коли було чим приспати клятий голод!

Дозорець К.С., 11 клас

Розповідає **Мельник Володимир Филімонович**, 1926 р.н.:

У важкий для мого села 1933 рік я був учнем першого класу чотирирічної трудшколи, яка містилася у приміщенні колишньої земської школи, що стояла у селі донедавна.

*Очевидці голодомору Володимир
Мельник з дружиною.*

Добре пам'ятаю, що учнів, як і в моєму, так і в другому класі було по 60 у кожному. Село наше було велике, населення тут на той час проживало понад 3000 чоловік. Не всі діти мали змогу навчатися через різні причини, та і не всі б помістилися у класах. Дітей в ті роки народжувалося понад сотню в рік, а, наприклад, у 1925 році народилось 148, у 1926 р. – 122 дітей. Не те, що тепер, коли смертність перевищує народжуваність.

Скрутно було жити, навіть дуже скрутно. Але люди всяко виживали. Адже голод у 1932 – 1933 роках таки був. І я стверджую це, як і те, що багато людей в селі помирало саме з голоду.

Хочу коротко сказати свою думку про причини голоду і причини великої смертності на селі.

1932 рік по суті розділив селян на два табори – колгоспників та одноосібників. Якщо перші були згодні працювати колективно, то індивідуальні господарі, маючи більше робочої сили: коней, волів і насіння, думали ще працювати самостійно. Вони ще вагалися, придивлялися, оцінювали ситуацію. Їм дуже не хотілося віддавати свою єдину цінність – землю – у загальний сільський котел задаром, без будь-якої оплати.

Сільські активісти, які виконували волю влади, вимагали від них простої, короткої заяви про згоду вступу до колгоспу, хоч було зрозуміло, що земля і реманент, само собою, підуть за господарем. Вони вже не засівали повністю свої десятини, а одну-дві тільки – для прожиття і для насіння, хоч продподаток вимагали з них зі всієї земельної площі.

Таку масштабну, досі незнану в селі роботу, треба було розтягувати в часі, дати людям самим пересвідчитись в ефективності нововведення, а не діяти таким нагальним чином.

На непосильний продподаток треба було віддати все вирощене зерно, тому селяни почали його ховати, закопувати в землю, однак від своїх же односельців-активістів важко було схватись. Назрівала критична ситуація, коли знайдене зерно вилучали повністю, незважаючи на стан сім'ї.

До всього слід додати, що в кожному селі, і моїй Слободі, було багато людей бідних, невезучих, з фізичними вадами, просто ледачих, які перебивались тимчасовими заробітками в більш заможних на жнивах, молотьбі, наймались на роботу до євреїв в Шаргород або просто просили милостиню. Тепер їхні послуги нікому не були потрібні, а життя теплилось на грані смерті і голоду. І він не забарився. Почав косити спершу оцю найбіднішу людність. Якщо в колгоспі на польових роботах людям варили хоч куліш і давали шматок хліба, то в селі була одна надія – тільки на Господа Бога. І тільки для голодуючих. Бо життя в селі не завмерло, а продовжувалось. В районі працювали всі установи, діти ходили в школу, народжувались малята, молоді пари одружувались, навіть більше, ніж в попередні роки. Якщо в попередньому, 1932-му році в Слободі одружилось 29 молодих пар, то в 1933 р. – 39 молодих пар. Подумати тільки, в голодному 33-му році відбулось 39 весіль з музикою і не дуже гонорним застіллям. Але хліб на столі був, чарка горілки була, капуста і голубці і бодай з курки холодець був, то, скажіть, будь ласка, який же це суцільний голод, та ще й з вини держави?

Я не сумніваюсь, що, можливо, в цей час через дорогу помирав сусід з голоду, а тут їли, пили, і веселились. Життя продовжувалось у звичайному ритмі. І ніхто з них і в помислі не мав, що через 70 – 80 років про них говоритимуть, як про людей із страшного Голодомору.

Щоб не бути голослівним, наведу кілька прізвищ своїх земляків, які справляли весілля саме в пік голоду – взимку з 1932-го на 1933-й рік. Це – Деркач Григорій Юхтимович, Білінський Олександр Давидович, Тимчук Філімон Маркович, Півторак Григорій Міхеєвич, Станішевський Іван Петрович і ще 34 інших сільських жителів.

До цього слід додати, що в 1933 році офіційно зареєстровано по Слободо-Шаргородській сільській Раді 17 розлучень. Ці прізвища і дати не взяті зі стелі, а виписані мною в 2006 році з ЗАГСівських

книг, які, на щастя, повністю збереглися. Якщо в попередні 10 років в середньому по селі помирали біля 70 людей природною смертю, а в 1933 році – 230, то на смертність з голоду припадає біля 160 осіб. Звичайно, це дуже велика і сумна втрата, якої не можливо було уникнути при тих обставинах. І це лише офіційні записи, яким ми віримо, але ж багато випадків смертей не реєструвались або просто знищувались документи. Але вже через кілька років про померлих з голоду навіть родичі згадували все рідше, мотивуючи їх смерть словами: «Бог дав – Бог взяв». Майже ніхто не ставив на їх могилах ні пам'ятників, ні хрестів. Тільки під час певних церковних свят по вшануванню померлих парафіян сотні прихожан навідують своїх померлих родичів з хлібом і різною здобою, з вінками і квітами, а про голодоморців майже не згадують. А жаль. І пам'ятників не ставлять. А треба. Люди навіть ворогам своїм пам'ятники ставлять, як, наприклад, на Бородінському полі під Москвою, де ще з 1912 року стоїть пам'ятник Наполеону, хоч він ішов з війною до нас. А це ж свої ж таки люди померли голодною смертю і до них така байдужість зі сторони теперішньої влади.

Всі люди, і я в тому числі, засуджуємо неконтрольовану колективізацію, але я не виню Радянської владу строго. При ній народився, прожив найкращі роки, і за неї, власне, воював у Вітчизняній війні.

І сказати, що голод у Слободі-Шаргородській був організований владою штучно, я не погоджуюсь.

В.Ф. Мельник, 2007 рік.

Із пекла, на яке тоді перетворилася вся Україна, важко було вибратися. Приреченому селянину заборонялося виїжджати навіть за межі свого села. Однак в пошуках їжі, люди, не зважаючи на перестороги, мандрували світ за очі. Тисячі виснажених, опухлих чоловіків, жінок, дітей блукали вулицями міст і сіл, прямували до залізничних вокзалів з надією знайти порятунок. Життя перетворювало трудівника на бродягу.

Спогади про Голодомор в Україні 1932 – 1933 років – це цвинтар пам'яті, енциклопедія горя і смутку, трагедія народу, висповідана голосом людей-мучеників.

Говорять документи, кожна сторінка яких оми́та сльозами українського селянина. Нелегко їх читати. Без повної правди про минуле, якою страшною вона не була б, не мислиться процес оновлення та очищення, що відбувається в нашій країні.

Правду мусять знати всі. Хоч деякі нащадки колишніх закоренілих комуністів – активістів й досі не погоджуються з тим, що в 30-х роках минулого століття був штучно створений голодомор (голодом морити), названий у світі Г Е Н О Ц И Д О М .

Кришина Л.П.

Зерно для соцілістичної вітчизни

75 років тому по Україні гуляла смерть. Смерть без війни, без посухи, потопу чи якогось іншого стихійного лиха. Смерть спустошила села і хутори, і живі не встигали ховати мертвих – на допомогу їм викликали військові підрозділи.

Смерть мала ім'я – Голод.

Голод і Поділля, Поділля і голод. Не можна вигадати щось недоречніше, щось безглуздіше, ніж поєднання цих двох слів. Адже в нашій обдарованій природою Україні, справді, немає, здається, краю щедрішого, ніж наш Подільський край.

Як же так сталося, що ця земля не зуміла порятувати своїх працюючих господарів? На чий чорній совісті голодна смерть хліборобів?

В роки замовчування без нас по чужих країнах відбувалися скорботні учти, правилися панахиди, виходили книги. На жаль, відомості про страшні події голодомору в нашому краю ми знаходимо у виданнях іноземних авторів. А в нас – глуха стіна мовчання. Через 75 років стіна впала...

Заговорили свідки.

*Білокінна
Софія Альбінівна.*

Свідчення очевидця голодомору **Білокінної Софії Альбінівни**, 1924 р. (с. Шостаківка вул. Декабристів, 60) та **Олійник Розалії Францівни**, 1917 року народження, мешканки с. Шостаківки.

«Дідусь мій був вправним ковалем, до якого завжди була черга на його виробу. Займався виготовленням знарядь праці для землеробства. Мав свою кузню та весь ковальський інвентар. У період колективізації все втратив. Ковальські міхи,

*Олійник
Розалія Францівна.*

горна та інші знаряддя забрали, а кузню по камінцях розібрали на будівництво колгоспу.

Жінки займалися прядінням ниток. Навесні сіяли коноплі, а під осінь виривали її, вимочували в річці, витовкали терлицею, робили пряжу і прями нитки. А ось місцевих майстринь – ткаль не було, тому нитки несли в Плебанівку, де на домашньому верстаті за невелику плату ткали полотно. У сусідньому селі Розкіш у родині Печенюків (Бродовичів по – вуличному) був свій млин. Ця сім'я була заможною і не хотіла вступати в колгосп, тому їх репресували в роки колективізації, а млин забрали.

У сім'ї Білокінних було вісім дітей. Бабуся Софія згадує, як з братом Янком у 1932 році пізньої осені, у листопаді, в глибокі заморозки, босі ходили в ліс по дрова, щоб продати і вторгувати на якусь їжу. Молодший братик казав: «Добре тобі, бо ти можеш змерзлі ноги замотати в димку, а в мене куці, обірвані штанці». Мати і Софійка з сапами в руках по городах шукали гнилі картоплини, перемелювали їх і пекли хліб, додаючи насіння лободи і дикого щавелю. Батька Альбіна у роки колективізації заарештували і посадили у Вінницьку в'язницю, в якій засудили на чотири роки ув'язнення в Маріуполь, за те, що не виконав плану здачі хліба. А хліба в сім'ї не було. І так шість пар маленьких оченяток дивились на батька, як на того, хто врятує від голодної смерті. Колгоспні активісти розібрали кузню, хлів, стодолу залишили тільки стареньку хату – розвалюху, в якій протікала стріха, конфіскували двох коней, корову, телицю, забрали одяг зі скрині.

Мельник Гнат, який проводив хлібозаготівлю у Раківці (мікрорайон Шостаківки), повернувся ще раз і витяг з-під маленьких діток останню подушку. Знайшли пару снопів, їжу у печі і все забрали» – з бодем закінчила розповідь Софія Альбінівна.

Голод! Дерев'яна палиця із залізним прутом – ось знаряддя праці колгоспних будівничих. Цією палицею штрикали на городі, в хліві, в хаті – шукали збіжжя. Організаторами колективізації у Раківці були місцеві активісти – односельчани: Кришина Мар'ян, Кришина Андрій, Першина Луцина, Мельник Гнат, Банах Касько, Дозорець Франко. Не жаліли нікого, забирали все. Але були і чужі. «Коли до хати заходив Волошук із Копистерина, то не було такого

місця, куди б не заглянув, і навіть за образами», – згадує сусідка **Олійник Розалія Францівна.**

У селі були окремі випадки канібалізму: по вулиці Пролетарська (сучасна назва) проживала сім'я Логінів. «Мама свою дитину з'їла, – продовжує розповідь Розалія Францівна, – а в чоловіка знайшли вісім дитячих голівок і кілька дорослих». Згодом Логіни із села зникли, їх подальша доля невідома.

Щоб якось вижити, бабуся ходила у найми до заможніших колгоспників, бавила дітей, прала білизну, копала городи у сім років, а у вісім – подалась у сусіднє село Козлівку пасти свиней. Найбільше змушена була працювати, бо ж була найстаршою. Вдома на крайчик заробленого нею хліба з нетерпінням чекали менші один від одного братики й сестрички. Молодший бабусин брат Франко народився того страшного 1932 року. Спух від голоду, як наслідок, не міг стати на ніжки до чотирьох років, та найдивовижніше – вижив. А ось маленька сусідка, Барчина Одарка, згинула – не судилось.

Люди вимирали сім'ями. Перед хатою, у якій всіх викосив голод,ставили таблицю – «Всі вимерли». Вмирили під тинном, на межах, на городах чи в дорозі.

З Перепільчинець йшов опухлий чоловік і ніс на плечах в'язочку дров, щоб продати. Сів спочити під бабусиною хвірткою і вже не встав – помер.

«Багатьох померлих рідні вже не могли понести на цвинтар, а хоронили на подвір'ї, в садку, в городі і навіть біля хати. Сільрада призначала чергового, який їздив підводою по селу і визбирував мерців, а інші призначені люди копали велику спільну яму, в яку скидали трупи, а часом ще й напівживих і пригортали землею» – з боєм згадує Розалія Францівна.

Настало, мабуть, те біблійне пророцтво, «коли живі будуть заздрити мертвим» і просити смерті, як найбільш бажаного гостя, бо «коли наставала зима – це були страхи Господні», поживу від людей ховали злодії – сніг та мороз. Зима тяглась довго, люди сподівались на тепло: «Боже, якби хоч весни дочекатись. Може, виживемо». З настанням весни люди, мов худоба, накидались на пасовисько, скубли все, що почало зеленіти. Рвали кропиву, лободу й одразу їли. Варили супи з бур'янів, грибів, усього, що знаходили.

«Блазина Микола знайшов у яру здохлого коня, розібрав його і з'їв, а на другий день вмер, – розповідає Розалія Францівна. – У моїй сім'ї вмерла мати, брат Андрій, у сусідів Банахів – троє дітей, а згодом помер господар і його дружина. Раківський чоловік Андрій, не пам'ятаю прізвища, наївся отруйних грибів, почав марити, рвав-ся на двері, стіни, лазив рачки».

Люди божеволіли від голоду і отруєння...

З наближенням жнив голодуючі виходили в поле і крадькома скубли колоски, оглядаючись, щоб ніхто не бачив і не доніс, бо за наказом влади життєдайні колосочки приорювались, щоб людям не дістались. Це явище було характерним для опухлого з голоду Поділля та всієї України. Тому 7 серпня 1932 року вийшла постанова про конфіскацію майна. Закон про «5 колосків» узаконив злочини і самосуд різних активістів над односельчанами. Так, Боднар Марії за три буряки дали три роки тюрми, а вдома залишилась зовсім сама маленька дитина. Таких випадків було багато, тому і блукали по селу малолітні жебраки, голодні і безпритульні сироти. В загальному за 20 днів червня 1932 року в Україні було зареєстровано 4138 випадків розкрадання хліба, з них у Шаргородському районі – 39 випадків.

«Поля, як на те, бур'янами позаростали високими, розкішними, що я більше таких ніколи й не бачила. Суцільна пустка. Наче ніколи цю землю і не доглядали» – продовжувала розповідь Олійник Розалія.

Причиною голодомору, на думку Олійник Розалії Францівни, був не тільки недорід, а головним чином те, що влада забирала все у селян, карала їх за народне повстання 11 березня 1930 року (волинка), за небажання вступати у колгосп, за те, що селяни пам'ятали, що вони українці.

Інші свідки голодомору – Білокінна Софія Альбінівна та її брат Казимир – вважають головним винуватцем владу Сталіна. «Сталила», як говорив Казимир, є ворог, убивця, кат, і цьому свідки – весь український народ.

Білокінна Ольга, 1993 р.н.

* * *

На території нашого Шаргородського району ще до революції були збудовані три цукроварні. Робітники, які там працювали, мало чим відрізнялися від сільського населення. В основному це були люди із навколишніх сіл, які мали дозвіл від керівництва свого колгоспу на право працювати на сезонних роботах на заводі. Взимку 1932 – 1933 рр. робітники також відчували великі перебої із постачанням хліба та інших продуктів. Багато з них від недоїдання пухли і хворіли, а згодом помирали. Інші шукали порятунку на заводі. Там була меляса, якої можна було вкрасти. Ось що розповідав своїм родичам колишній працівник Соснівецького цукрового заводу **Мотишин Іван Степанович**, уродженець села Гибалівки, житель села Плебанівки:

«В голодні роки люди харчувалися хто чим міг. Для багатьох жителів Соснівки і навколишніх сіл спасіння від голоду було у заводі. Коли завод працював, люди юрмами бродили навколо заводу, біля ям і кагат, щоб щось знайти їстівне. Крали і вживали жом, пили юшку з нього. Охорона відганяла їх, все ж таки люди крали. Та і ми, працюючі робітники, допомагали таким, чим могли. Я особисто часто виносив голодуючим патоку. Люди чекали мене із нетерпінням і швидко відносили таку «їжу» додому.

*Мотишин
Іван Степанович.*

Одного разу, коли ми – робітники, надібрали із чана патоки і винесли за межі заводу, хтось визвав чекістів. Настав критичний момент, бо за крадіжку державного майна грозила тюрма або і розстріл. Спеціально створена комісія в присутності кількох чекістів почала перевіряти рівень патоки у башні. Мій напарник Дозорець якимось чином дохитрився непомітно напустити води до патоки. Це і спасло нас від тюрми...»

Потім Мотишин під час війни перебував у оточеному Ленінграді. Працював на заводі ЛІВІЗ. Був призначений начальником цеху ректифікації.

Ось що висвітлюється на сайті ISOT – www.isot.ru (уривок дослівно): «Страницы истории: ЛИВИЗ в годы войны.

– Из елочной хвои в годы войны на заводе изготавливали витамин С, который в бутылках по 3 и 5 литров отправляли в госпитали и на фронт. С 1943 года в одном из цехов завода наладили изготовление гидролизных белковых дрожжей. Процесс их изготовления был придуман одним из сотрудников ЛИВИЗа Иваном Степановичем Мотышиным. Их также отправляли в госпитали, больницы, на фронт и на другие заводы. Эти дрожжи спасли жизнь многим голодающим людям. На самом ЛИВИЗе дрожжи применяли для приготовления пищи.

Ветераны вспоминают, что «...в столовой на первое давали суп из дрожжей, их томили на подносах и получали из них паштет, который имел запах печенки. Это было даже вкусно...»

Ось як колишньому робітникові із Соснівки, який пережив страшний голод 1933-го, допомогло вижити самому та тисячам таких же як він уміння знаходити вихід і вижити в голодному блокадному Ленінграді.

Олександр Падохін, онук І.С. Мотишиного,
м. Санкт-Петербург.

* * *

Свідчать **Білокінний Казимир Альбінович**, 1928 р.н.,
і **Білокінна Ганна Мар'янівна**, 1928 р.н.

З болем в серці...

До Шостаківської сільської Ради належали три населенні пункти: село Шостаківка, село Розкіш та робітниче селище Соснівка. До 1923 року дана місцевість входила до Шаргородської волості Могилівського повіту Камянець-Подільської губернії. З 1923р. вона увійшла до складу Шаргородського району.

В селі Шостаківка існувала початкова школа, а у заводському селищі Соснівка – семирічна школа. У приміщенні сучасної пошти (мікрорайон Соснівка) знаходилася лікарня. Костьол та церква у Шаргороді були закриті та перетворені у продовольчі та зернові склади. Головним заняттям населення було сільське господарство. Використовували для обробки землі волів та коней.

Різкого класового поділу у селі не було. Єдиним промисловим підприємством на території села був Соснівський цукровий

завод. Першим директором цукрозаводу був Юр'ян . На заводі у 1922 р. було створено парторганізацію. У 1922 р. при Соснівському цукрозаводі було створено школу фабзауча ім. Мюнсберга.

Згідно з листом С. Косіора від 24 лютого 1930 р. місцевим партійним організаціям України наказано, починаючи з 1930 року, розпочати масову колективізацію селян. Перші колгоспи виникли у с. Шостаківка та с. Розкіш у 1931 р. Першим головою колгоспу ім. Кірова с. Розкоші став Дозорець Петро Войцехович. Зрозуміло, що селяни відмовилися добровільно віддавати у колгоспи коней та реманент, тому їх забирали в колгосп насильно. Займалися цією справою здебільшого комітети незаможних селян. Тих, хто відмовлявся вступати у колгосп, жорстоко били, в них забирали увесь реманент. За невиконання поставки хліба селян виганяли з хати, забирали худобу, розбирали хліви та стодоли залишаючи в хаті розвалену піч та грубку.

*Білокінний
Казимир Альбінович.*

«...У 1930 – 1931 роках був недорід зернових, але голоду ніщо не відчувало, – розповчав свої спогади **Казимир Альбінович**. – Із розповідей батьків моїх знаю, що 8 березня 1930 року із Шаргородського райвиконкому надійшла директива про прискорення колективізації. Вона виконувалася шляхом залякування, погроз, викликів до міліції. Через кілька днів одержали нову директиву про ліквідацію «куркулів». Наслідки були жахливі. Не легше доводилося і сім'ям репресованих: вони зосталися без притулку: ніхто з односельчан не

мав права пускати їх на ніч.

З 1932 р. влада почала насильно заганяти людей у колгоспи та відбирати майно у більш-менш заможних мешканців села, яких «розкуркулювали». Так, Цабака Каспра було вислано до Сибіру на 10 років за супротив владі.

Так, мого прадіда, Шкварука Йосипа, було вислано за звинуваченням у куркульстві за Урал разом із усією сім'єю. Причиною цього було те, що сім'я мала коня і шмат поля. Рідну землю змушені були покинути і два сини прадіда: Павло і Герон. Потім з-за Уралу

повернулися батьки, а пізніше – і син Павло, який похоронив свого брата в уральських лісах. Повернувшись із заслання, сім'я побачила, що колгоспники залишили з його хати лише руїни...

Дід Йосип, повернувшись із Сибіру, звернувся до старшого зятя з проханням надати притулок. Однак, той злякався і не прийняв родичів, оскільки на них лежало клеймо «ворогів народу». Та знайшовся інший родич – молодший зять Степанюк Мар'ян, мій прадід, який, не дивлячись ні на що, прийняв родину. «Що буде, те нехай буде і вам, і нам», – сказав Степанюк. – І прадід зі своєю сім'єю доживали у молодшого зятя і дочки останні роки свого життя.

Але повернемося до трагічних подій голодомору. Зібравши хліб, радянська влада підписала смертний вирок мільйонам українцям. У селі люди гинули від голоду і, як каже мій дід: «Не дай Боже, колись такому повторитися». Люди не мали що їсти, їли все, що було під руками: листя дерев, різних тварин, на які неможливо було дивитися, не те щоб їсти».

«...У селі були факти канібалізму, – продовжив розмову Білокінний К.А., – що на той час уже не вважали чимось дивним. У селі Шостаківці у 1932 – 1933 роках, за свідченням моїх дідуся і бабусі, вимерло приблизно 2/3 усього сільського населення, а газети писали, що в Україні достаток, хліб вродив з надлишками, що аж викидали. А усе це був хліб, забраний у селян».

Головними причинами голодомору на селі, за свідченнями мого діда, є недороди хліба у 1929 – 1933 роках і проклята колективізація, що призвела до спустошення сіл.

Знаю, що найстрашніша смерть – смерть від голоду. Вона косила сотні людей. Нещасні, з опухлими животами, ходили односельчани з протягнутою рукою. Моя бабуся розказувала про жінку, яка ходила від хати до хати, пропонуючи квітчасту хустину за кілька картоплин та шматок хліба. Прабабуся Степанида поділилася з нею кількома картоплинами і сказала: «Не потрібно мені давати хустку. Може, тобі хтось за неї щось дасть».

Згадую і про чоловіка, який, мало не плачучи, благав щось поїсти. Через деякий час знайшли його вже неживим, під тином.

Не доведи, Боже, такому повторитися!

Після того, як представники радянської влади вигорнули увесь хліб, у селі почався голод. Люди зимою 1932 – 1933 рр. їли усе, що потрапляло їм до рук: листя з дерев, кішок, собак. У селі навіть траплялися випадки канібалізму. В сусідньому селі Андріївці заарештували сім'ю канібалів з трьох осіб – Шклярук Франку та двох її синів, які вбивали та з'їдали жебраків, які заходили в їх хату. В Шостаківці вимерло 2/3 усього населення. На жаль, поіменних списків померлих встановити тепер неможливо».

Секретар Шаргородського райкому партії Беліхін у квітні 1933 р. повідомляв у своїх щоденних звітах Вінницькому обкому КП(б)У про те, що люди виснажені, валяються на дорогах, коли у колгоспах намагалися закопати здохлих коней, люди вимагали дати їм трупи тварин для особистого вживання. Були випадки, коли трупи тварин викопували. Коли він їхав по селах, хлопчакі бігли за возом та кричали: «Дай хліба!» Вночі колгоспники крадуть коней, були випадки вживання у їжу жому та кормових буряків.

На думку свідків, головними причинами голодомору стали недороди 1919 – 1931 рр. та дії влади по знищенню запасів харчування у селян з метою примусити їх вступити до колгоспів та виконати плани хлібоздачі, які встановила Москва.

Губарев Олександр, 1989 р.н.

Спогади очевидців голодомору, мешканців м.Шаргорода (колишніх Соснівки, Шостаківки, Поляни)

Мельник Ганна Миколаївна, 1923 року народження, в даний час проживає в м.Шаргороді, згадує:

«...В селі була школа.

...У ці роки природні чинники не впливали на причину трагедії тому, що природа була сприятлива для врожаю. А врожай був непоганий, ним можна було прогодувати населення, якби на заваді не стала влада. В селян масово вилучали зерно, худобу, продукти. Людей, які не хотіли віддавати продукти харчування, били, забирали до в'язниці, судили. Влада дуже жорстко ставилася до людей, так як до худоби і люди не мали, що їсти. Настав голод. В ньому була винна тільки влада, а з людей ніхто не мав права голосу, права себе захистити, тому що зразу ця людина ув'язнювалась або вислалась до Сибіру.

На селі більшість людей була бідною, а кілька сімей були багатшими, їх називали куркулями. Куркулів влада дуже ображала, стягувала з них великі податки. Вилучаючи в них зерно, худобу, їх розкуркулювали і відправляли до Сибіру.

Люди, не маючи що їсти, збирали щавель, гнилу картоплю, листя з дерев і все це їли.

В Шостаківці жив один чоловік. Коли до нього приходив хтось із людей, назад вже не повертався. Він вбивав і їв їх.

Люди пухли від голоду, не могли працювати і не мали що посяяти весною 1932 року, не ходили в колгосп на роботу. Все зерно було вилучено у селян.

В селі загинуло від голоду дуже багато жителів. Були випадки, коли мати вбивала свою дитину і їла її, щоб вижити. Люди через голод вдавалися до надзвичайних методів, тільки щоб врятуватися. Певне число жертв маємо саме через поїдання один-одного.

Люди, які хотіли врятувати своїх дітей і себе, ходили на поле красти колоски. Чимало людей не вийшли з поля із жменею колосків, тому що там на них вже чекали. За таке били, ув'язнювали, судили і відправляли до Сибіру.

На думку очевидців, голодомор був створений штучно владою на місцях і вищим керівництвом. Це найжахливіша трагедія, яка сталася з людьми в 1933 році. Якби зерно і худобу не вилучали, тоді цього би не сталося. Через голодомор загинуло дуже багато людей, села обезлюювалися, багато сіл було знищено. А щоб відновити це все, потрібно багато років...

Матвієць Софія Іванівна, жителька с. Шостаківки, 1923 року народження, розповідає:

«...Мені в 1932 році виповнилось 9 років, але про ті страшні часи не можу забути до цих пір. Восени батьки закопали картоплю, щоб її не забрали, а пшеницю, якої в нас було дуже мало, забрали до зернини. Тож зі старшим братом їздили на заробітки кіньми. За те, що батько не працював в колгоспі, нас вигнали з хати. Ми мусили поселитися в будинку за ставком. Ми там жили дуже бідно. Голодували, їли щавель, збирали гриби (яких теж не вистачало). А картоплю, яку закопали в кагату, не мали як взяти. А потім дізналися, що її всю сусіди винесли, тому нам не дісталось. Дуже вимирали люди,

особливо діти. В голодовку померла моя бабуса, Юзефа. Пізніше тато пішов на роботу в радгосп, працював у штельмашні. Я бігала до нього на роботу, а їх там годували, то й мені там щось попадало.

Шкіл було небагато. В школі я вчилась. Там харчували тільки тих дітей, батьки яких працювали в колгоспі. Але я дружила з дочкою кухарки і якщо там щось залишалось, то вона мені давала їсти.

В 1933 році нас вже впустили до хати, але город не віддали. Тому ми дуже бідували, дуже хотілося їсти. А вже коли почались жнива – йшли у поле і малі, і старі, і нам стало набагато легше. Заробляли хліба.

Діти вмирили, батьки не плакали, а сумували. Тому, що вже не могли чути постійного плачу, вже не будуть вони мучитись, навіть чути було: «Добре, що вмерло, їсти не буде просити...» Пам'ятаю випадок, коли одна жінка своє дитя зарізала і з'їла. Вживали найсильніші, слабкі довго не протягували.

На мою думку, причинами голодомору були не природні чинники, а нелюдський план Сталіна. Тому, що усю пшеницю, картоплю, усі продукти забирали, і вони були під жорстоким наглядом, в цей час люди умирили. Якби не вплив влади – голодомор не був би таким масштабним і люди вийшли б з цієї ситуації.

Павлюк Ганна Андріївна, 1926 року народження, жителька хутора Поляна пам'ятає, що:

«...Хутір Поляна належав до села Шостаківки. На цьому хуторі було приблизно 15 дворів. Людей було небагато. В її сім'ї було четверо чоловік. Діти ходили до школи – приблизно за три кілометри. Люди ходили в колгосп на роботу, деякі ходили працювати на цукровий завод, який був за три кілометри від них. Люди, де могли, там заробляли гроші; населення було бідне. Часто крали, щоб прожити. На цьому хуторі не було ніяких закладів: ні лікарні, ні магазину, ні школи, ні церкви.

Моїй бабусі тоді було 5 чи 6 років. Її сім'я мала корову, вона в день давала три літри молока. Ця корова спасла не тільки їхню сім'ю, а й багатьох людей, хто приходив до них. Її мама давала кожному, хто приходив до них, по чашці молока. Це трохи підкріплювало людей. Багато хто їв погану їжу, яку не хотіла їсти навіть худоба.

Люди збирали на городах гнилу картоплю, яка залишилась з осені. Всі хотіли жити, тому їли, що було. Один чоловік побачив, що худоба в сусідів не їла жом, бо він був поганий. Чоловік прийшов до них і сам їв той жом. Так він врятувався і пережив той страшний голодомор, а помер тільки через два роки після нього. Ще один чоловік жив у Шостаківці, він взагалі не розумів, що робив. Він вбивав людей і їв їх. Цей чоловік вбив 12 людей, більшість із яких були діти. Під час голодомору на базарі люди купляли м'ясо і помітили там палець дитини. Це свідчить про те, що деякі вбивали і продавали людське м'ясо. Був ще один випадок. Під горою, біля дороги на Розкіш, лежав дуже блідий і слабкий чоловік. Він просив у людей їсти, але хто буде давати комусь чужому, якщо свої сім'ї гинуть від голоду. Так той чоловік там і помер.

Місцева влада Шаргородського району дала наказ забрати в селян залишки, але вони забирали все до крихти. Вони забирали і одягу, і їжу, і худобу, і навіть образи знімали. В селі жили євреї, вони підказували, як можна було дещо відібрати своє у місцевої влади. Дуже часто були випадки, коли прості люди переодягалися в поліцаїв, спинали прохожих на дорозі і все забирали. За розповідями людей, які пережили голодомор, активісти, які діяли в селі, вночі приходили і забирали людей, але куди – ніхто не знав. Людей, яких забирали вночі, відвозили до Вінниці, і там вони пропадали.

Дуже багато людей в селі вимирало. На думку жителів, голодомор був штучний і назва йому – Геноцид – винищення нації.

*Захандревич
Павлина Лаврентіївна.*

Захандревич Павлина Лаврентіївна,
1924 року народження, оповідає:

– В селі була школа, медпункт, вулиці Ворошилова, Шкільна. На вулиці Шкільній були розташовані: магазин, школа, сільська Рада, в Шаргороді були церква, костюол, які були пристосовані під склади зерна.

Селяни займалися сільськогосподарською діяльністю: сіяли пшеницю, жито, горох. Урожай збирали вручну: косили косами.

В селі були люди: багаті, середні, бідняки. Багатих і середняків було мало, більшість – бідних. В селі більша

частина людей – селяни і робітники, а інтелігенції менше. Люди займалися ковальською і столярною справами. Будували колгоспний двір, до цукрового заводу качали воду з річки Мурашка. Влітку 1932 року була посуха і тому був недорід врожаю, а осінь була дощова. Буряки збирали вручну, кіньми возили на завод. Зима була люта і холодна, люди не мали чим палити, збирали соломку, соняшник і палили в грубках та печах. Їсти не було що, люди пухли від голоду. Весна була рання. Люди почали садити картоплю лущиння, чого не робили раніше.

Влада забирала в селян продовольство. Ходили бригади від хати до хати і забирали зерно, яке було сховане, щоб посіяти на врожай. Селяни закопували зерно, а потім вночі викопували, перетирали в макітрі і варили суп або дуже ріденьку кашу. Люди вигодовлювали поросятко і корову, все це закривалося на замки, щоб не вкрали вночі злодії. Худоба теж була дуже немічна, бо не було чим годувати. Якщо худоба виживала, то людям було що їсти.

Від голоду вмирало багато людей, їх по дорозі збирали, замотували в рядна й так ховали, бо не було тун. Вимирали цілими сім'ями. Був один випадок, коли жінка і чоловік заманували до хати дітей, там їх убивали і варили. Невдовзі їх затримали і заслали у в'язницю.

Люди, щоб вижити і не вмерти від голоду, збирали щавель на долині біля річки, викопували гнілі картоплі і з них пекли млинці. А під час жнив збирали колоски пшениці, жита, ячменю, мололи і пекли хліб. Згодом життя покращилось.

*Черпатюк
Марія Бенедівна.*

На селі була дуже висока смертність. На думку свідка, моєї бабусі, голодомор 1932 – 1933 років був через недорід і тому, що продукти в людей забирала влада. Були високі ціни – склянка цукру коштувала 25 карбованців, не продавали хліба.

Черпатюк Марія Бенедівна, 1923 року народження, (с. Соснівка, вул. Дружби), згадує:
– Наприкінці 20 – 30-х років в селищі проживало багато населення. Діти у школах навчалися 4 або 7 років. Також діяли лікарня, магазин, ринок, церква.

Односельчани займались землеробством. Усі мали свої землі, тримали коней, орали, сіяли, збирали хліб. Доки не було колгоспів, усі працювали на своїх землях. Настала колективізація, яка й привела до голоду.

Навесні 1933 року у селян уже нічого не було. Влада організувала спеціальні загони, які забирали у людей все: продукти, одяг, худобу, залишали лише голі стіни, а подекуди й хати розшивали...

Дуже багато людей померло, деякі не могли перенести голоду і ставали людодідами. Вони їли малих дітей, які жебракували.

Людей, які помирали, замотували в рядно і вивозили або вносили на кладовище. В одній могилі могли бути поховані до 10-ти людей разом. Люди пухли від голоду; кожного дня кладовище повнялось десятками трупів.

Голодомору могло б не бути, якби в селян не забирали хліб. Оскільки в них забирали все до останнього, селянам було дуже важко, виживали лише найвитриваліші.

Після того як, все позабирали, люди їли листя, варили суп, в якому була лише солоня вода і щавель, варили також лушпиння з картоплі.

Банах Михайло 1989 р.н., Гаврилюк Олександр, 1989 р.н.

* * *

Інтерпретація спогадів про голодомор в Україні за книгою англійського письменника Роберта Конквеста «Жнива скорботи»

Як же важко помирати

(що розповіли сторінки щоденника)

Цей старий подертий зошит ми знайшли на горищі нашої школи. У ньому не було ні початку, ні кінця. Окремих сторінок теж не вистачало. Хто написав цей страшний щоденник? Яким чином він опинився на шкільному горищі? Як звали його автора? Про це ми вже ніколи не довідаємося. Мабуть, все ж таки, написав його хтось з сільських «активістів», які впроваджували у життя «революційні перетворення» жажливого плану батька усіх народів – Й.В. Сталіна.

Газетний портрет цього ката, який посміхався у свої чудові вуса з трубкою у руках, було наклеєно на першій сторінці.

А тепер давайте познайомимося з окремими сторінками цього щоденника.

«10 березня 1930 р. ми з групою молодих вчителів за наказом райкому комсомолу відправилися у сусіднє село Плебанівку читати лекції та дати концерт. Разом із нами прибула оперативна група для проведення колективізації та розкуркулення. Поки ми збиралися та радилася, у вікна школи полетіло каміння, задзвеніли шибки, почулася лайка та погрози. Наші налякані вчительки поховалися на горищі школи і сиділи там до вечора. Вночі опергрупа почала арештовувати тих, кого записали до куркулів. На одному подвір'ї зав'язалася перестрілка, господар разом з родиною втік, розбивши вікно. Одного селянина було вбито. Розлючені селяни наздогнали уповноваженого, який забіг у сільраду, вони забрали в нього зброю та почали бити, вибили йому око, ледь не вбили на смерть.

Вранці усі мешканці села зібралися на майдані та вирушили до Шаргорода звільняти заарештованих. Дорогою до них приєдналися мешканці Розкоші, Соснівки та Шостаківки. Величезний натовп з 4-х тисяч чоловік підійшов до райкому КП(б)У, який знаходився за мурами костюлу у Шаргороді. Заарештовані знаходилися навпроти у камерах райміліції, що знаходилася у монастирі. Вартовий міліціонер почав стрілянину та влучив в одного з мешканців Розкоші Печенюка Михайла, якого було вбито. Ломами селяни виламали вхідні двері й увірвалися до приміщення. Почали громити фінансовий відділ, де знаходилися документи про колективізацію. Біля будинку райвиконкому склали велике багаття та почали палити папери. Біля двох годин дня усе скінчилося. Через кілька днів почалися масові арешти у Шостаківці.

Заарештували і головних зачинщиків – Пошталяна Луку та Огородніка Казимира... (історико-етнографічний нарис Анатолія Нагребецького «Моя Плебанівка». Вінниця, 2004).

«...Сьогодні нас зібрали на чергову нараду. Читали виступ Косіора на республіканській нараді активістів. «Головне завдання колективізації на Україні – знищення соціальної бази українського націоналізму – індивідуальних селянських господарств. Селянин

приймає нову тактику боротьби – він відмовляється збирати урожай, він хоче згноїти зерно, щоб задушити радянський уряд кістлявою рукою голоду. Але ворог прорахувався. Ми покажемо йому, що таке справжній голод. Наше завдання – покінчити з куркульським саботажем урожаю, ми мусимо зібрати його до останньої зернини і відразу відправити на заготівельний пункт. Нехай селяни, які відмовляються працювати, не розраховують на зерно, яке вони раніш сховали в ямах. Ми примусимо їх відкрити свої ями!»

...З метою проведення закону про захист соціалістичної власності на колгоспних полях наказано встановлювати сторожові вежі. Якщо поле рівне, то вежа складається із 4 високих колод з маленькою хижею з дерева, вкритою зверху соломою. Нагору вилізати за допомогою довгої драбини. Якщо в полі було високе дерево – хатинку робили серед його гілок. Сьогодні, вночі, разом з озброєним охоронцем з ОГПУ чергували біля поля. Розповідають, що у сусідньому селі одного селянина засудили до розстрілу за те, що в нього знайшли 10 кг колосків, які назбирала на полі його 10-річна донька. А у нашому селі вже теж почали судити за це. Сусідку ув'язнили на 10 років за кілька цибулин, що вона підбрала на колгоспному полі. А ось в інших сусідів зовсім анекдотичний випадок: у господаря знайшли пляшку, заповнену зерном – п'ять років тюрми! А в сусідньому районі голова сільради стріляв в сімох селян, коли вони збирали в полі колоски, троє з них – діти 12 – 13 років. А вагітну жінку на 8 місяці так побили, що вона вмерла, чоловіка її ще раніш вбили на полі, а троє дітей, кажуть, вмерло від голоду. Я сам на власні вуха чув, як голова нашої сільради гнав з поля старого чоловіка із словами: «Геть, звідси, старий. Йди собі в поле і там здихай!»

...Ось вже наступила осінь. Але якась дивна. Соняшники не звішують свої втомлені голови через плетені тини на вулиці. Не видно розкиданих на стежинках яблук і грушок, що падали з дерев. Хатні димарі не відригають смердячий дим від домашнього самогону. Гарбузи, що гріли свої боки на полях, зникли теж. А ми все виконуємо плани по хлібозаготівлі.

...День при дню наша «буксирна бригада» робить свою роботу. Чим ми відрізняємося від банд головорізів? Не знаю. Просто так треба. **Якщо не ми їх, то вони нас!** Наша бригада складається з члена виконкому сільради, двох – трьох комсомольців, одного комуніста і обов'язково вчителя із школи. Під час канікул до складу бригади ми включали і кілька учнів старших класів. Є серед нас і справжній «спеціаліст» – він озброєний довгим металевим щупом, яким перевіряють наявність прихованого зерна. Ходимо від хати до хати. Наче примари, від нас вже почали тікати і ховатися люди. Заходимо до хати та питаємо: «Скільки зерна маєте для держави?» Відповідь завжди однакова: «Не маю ніякого зерна. Не вірите, шукайте самі.» І ми шукаємо: в хаті, в коморі, стодолі і клуні, свинарнику і сіннику. Вимірюємо піч і обмірковуємо, чи досить вона велика, щоби за цегляною кладкою сховати зерно. Виламуємо сволоки на горищі, вистукуємо підлогу в хаті, у підозріле місце впихали щуп. Наші підмітають усе до останку. Забирали не лише їжу та худобу, а й усе цінне з хати: одяжину, ікони у окладах, мальовані килими, металеве кухонне начиння, будь-які гроші, якщо їх вдавалося знайти. Ми самі, поки що, від голоду не бідуємо; нам видають пайки. Сільським вчителям щомісячно видають 18 кг муки, 2 кг крупи та 1 кг жиру. На них розраховують у позашкільний час. Я уявляю себе на місці їх учнів. Жінка вночі пиляє мене за те, що я хочу відмовитися від цих обшуків. Треба навчитися годувати себе, навіть якщо інші вмирають з голоду. Якщо твої почуття перемагають розум, лише скажи собі: Єдиний спосіб покінчити з голодом – це забезпечити новий врожай. Якщо ворог не здається, його треба знищити силою. Це закон нашої революції.

...Мій сусід пригостив мене сьогодні дивним «хлібом», що складався із висівок проса чи гречки, замішаних на воді. Він оскріб барильце, де раніше тримали сало і цю стружку кип'ятив у воді, на якій потім замішав свій диво-хліб... А його малий синок розповів мені «по секрету», що вони почали їсти кінський навіз, бо у ньому зустрічались цілі зернятка пшениці... Сусід виглядає жажливо. Під очима чорні мішкоподібні пухлини, шкіра має незвичний блискучий відтінок. Його руки теж напухли. На пальцях пухлини трісну-

ли, з ран виходила прозора смердюча рідина. Видно неозброєним оком, що він не довго протягне.

Секретар Шаргородського райкому партії тов. Беліхін розповів мені під чарочку самогонки про те, що коли у колгоспах намагаються закопати здохлу худобу, люди вимагають дати їм трупи для «особистого вживання». Були навіть випадки, коли вночі трупи закопаних тварин викопували та вживали в їжу. Коли він проїжджає через село, за його авто біжать хлопчики та кричать: «Дай хліба!» Напившись, як свиня, він плакав та погрожував зброєю.

...Протягом цієї страшної весни я бачив людей, які вмирили з голоду. Я бачив жінок і дітей з роздутими животами, посинілих, які ще дихали, але з порожніми, позбавленими життя очима. І я бачив погляд цих людей – переляканий, благальний, ненавидящий, тупо байдужий, затьмарений відчаєм або палахкотів напівбожевільною люттю. В вухах ще стоїть зойк матері чотирьох дітей: «Візьміть це. Усе заберіть. Є ще горщик з борщем у печі. Але зачекайте, я зніму чоботи. Лата на латі, але може таки матимуть якусь користь для нашої рідної радянської влади пролетаріату». Болісно бачити та чути таке. І ще гірше брати в цьому участь. Я переконаю себе і вдень і вночі, пояснював собі, як на політзаняттях, я не повинен капітулювати перед жалістю, що розслаблює. Ми здійснюємо історичну необхідність. Бо історією двигає боротьба між класами. Ми виконуємо свій революційний обов'язок. **Ми добуваємо зерно для соціалістичної вітчизни.** Наша велика мета – всесвітня перемога комунізму, і заради цієї мети все дозволено – брехати, красти, нищити сотні людей, усіх, хто стає перепороною на нашому шляху. Я переконаний у тому, що горе цих людей – наслідок їх неучтва та підступів класового ворога. Ті, хто посилає мене, знають краще від селян, як їм треба жити, що їм належно засівати і коли орати. Я ніколи не втрачу у це віри. Я вірю, бо хочу в це вірити! Я вже призвичаївся до цієї атмосфери жаху, я вже внутрішньо не опираюся реаліям ашого життя... (дослідження американського політолога Джеймса Мейса «Обжинки смерті»).

Зимом почали їсти усе, що тріпалося: курей, собак, котів. Зди-
чавілі тварини почали боятися людей. Бо замість ласки, люди ва-
рили їх. Сусідка розповіла про чудовий м'ясний холодець з голови
двох котів. А ще вона навчилася пекти хліб з жолудів, що знаходили
під снігом. Бідні тварини... Бідні люди...

...Приїхав з відрядження у Жмеринку. Брудні юрби заповни-
ли станцію, купи чоловіків, жінок, дітей чекають на потяги. Їх ви-
ганяють, а вони повертаються. Вони штурмують будь-який потяг
і залишаються там доти, поки їх не висадять на наступній станції.
Вони мовчазні і пасивні. Куди вони прямують, що і де сподіваються
знайти? Хліб – рушійна сила цих юрб.

Останнім засобом хоч якось поправити своє становище – про-
даж чи обмін свого особистого майна. У райцентрі відкрили крам-
ницю торгсину. Там приймають в оплату лише іноземну валюту або
вироби з дорогоцінних металів. Вчитель отримав 50 грамів цукру,
брусок мила та 200 грамів рису за срібну царську монету. Пішла
чутка про те, що на католицькому цвинтарі потай відкривають мо-
гили, шукаючи коштовності, які потім можна обміняти в торгсині на
хліб.

...Коли розтанув сніг, почався справжній голод. У людей роз-
пухли обличчя, ноги та животи. Вони не могли втримати сечі. Тепер
усе геть поїли. Ловили мишей, щурів, горобців, мурашок, земляних
хробаків, варили слимаків. Мололи кістки на борошно, різали шкі-
ри та підшви черевиків. Із старої шкіри готували якусь подобу лок-
шини і варили клей. А коли зазеленіла трава, почали викопувати
коріння. Їли листя та бруньки. Вживали усе: кульбабу, реп'яхи, про-
ліски, кропиву. Але від споживання рослин, бідних на білки, люди
діставали водянку і масово вмирили. Наш колгосп виділив спеці-
альний віз, який кожного дня вивозив мертвих на цвинтар, де їх ки-
дали до спільної могили без будь-яких церемоній. Повмирили цілі
родини, хати розвалилися на шматки, спорожнілі цілі вулиці нашо-
го села. Першими вмирили чоловіки. Потім діти. Вони виглядають
жахливо із своїми скелетними кінцівками, що звисають з роздутих

животів. Голод стер з їх облич будь-які сліди дитинства, обернув їх на вимучених потвор. Голови дітей схожі на важкі м'ячі на тонких, як в лелек, шиях, видно кожную кісточку їхніх рук та ніг. Вони стали старими та змореними, наче їм було по 70 років. А шкіра виглядає наче жовта марля. Дитячі обличчя стали схожими на птахів з дзьобками або жаб'ячі голови з тонкими та довгими губами, вони нагадують рибу з відкритими ротами.

...на сусідній вулиці в сім'ї моїх кумів знайшли три трупи, а дочка мого знайомого лежала на підлозі в якомусь приступі божевілля, гризучи ніжку стільця. Коли люди увійшли до хати, вона не повернулася, а загарчала, як гарчить собака, в якій намагаються відібрати кістку. Біля неї на підлозі повзав, наче жабеня, малюк. Він ніколи не куштував ні молока, ні масла, ні м'яса. Чорний хліб та картопля, вірніше крихточка їжі, що діставалася йому з рук матері.

З'явилися люди, які вбивали та варили інших людей. Були й такі, що вбивали власних дітей та поїдали їх. Я бачив таку жінку, її привели під конвоем. Вона мала людське обличчя, але очі були вовчі. Люди казали, що таких треба стріляти. А хіба винна ця мати у тому, що її довели до божевілля такі, як я сам?...

Коли голод ставав вже зовсім нестерпним, багато батьків відсилали своїх діточок з дому, в надії, що вони якось виживуть у світі жебрацтвом та дрібними крадіжками.

Люди по-різному зустрічають смерть. В одних родинях йде справжня війна за шматок їжі. Усі пильно стежать один за одним. Жінка піднімалася на чоловіка, чоловік на жінку. А в іншій хаті любов не згасала до кінця. Жінка розповідала своїм трьом маленьким діткам казки, щоби вони забули про голод. У неї язик ледь ворушився, але вона брала їх на руки, хоч не мала вже сил підвести ці руки. Люди бачили, що коли у сім'ї була ненависть, то й вмирили швидше. Та все ж любов, яка б вона не була, нікого не врятувала від голоду. Голод – не тітка...

У сусідки помер чоловік від голоду, а на днях представився і маленький синочок. Наших активістів примусили розкопати могилу дитини, запідозривши, що могила в дійсності була хлібною ямою. Але у могилі знайшли лише тіло хлопчика і дозволили матері знов поховати його.

Ще взимку малеча перестала ходити до школи, а навесні почали школи закривати. Учні повмирали, голодні вчителі втекли до міста. Та й навіщо чомусь вчити класового ворога. Нехай краще здохне!

Ті, хто повернувся, розповідали про те, що усі садочки навколо залізничних станцій геть усіяні трупами, яких зносили туди залізничники, які самі ледве пересували ноги. Тут, у скверах, жебраки жили, спали та вмирали...

Наші хитрі лікарі за наказом згори приховують дійсні причини смертності, найчастіше вказують причиною смерті дизентерію. А наприкінці 1932 р. свідощтва про смерть припинили вписувати взагалі.

25 березня 1933 вийшов наказ про розпуск комітетів незаможних селян (комнезамів). Тепер нас, активістів, тих, хто боровся з куркулями та виконували плани хлібозаготівель, кинули напризволяще. Тепер нам згадають усе, на вулицю не виходжу вже тиждень – страшно!

Мій друг по комнезаму дуже любляв співати «Інтернаціонал», коли ми приходили вночі в чергову хату, він співав на усе подвір'я: «Вставай, проклятьем заклейменный...». Коли односельці знайшли його під тиним непритомним від голоду, вони гукнули: «Гей, Матвію! Вставай, проклятьем...»

Напевно, прийшов і мій судний день. Треба відповідати за усі свої гріхи...»

В цей зшиток було вкладено листа, якого так ніхто ніколи й не отримав.

«Мій коханий сину!

Цим листом повідомляю тебе, що твоєї матері немає вже в живих. Вона померла від голоду, промучившись кілька місяців. Мені також недовго лишилось, як багатьом у нашому селі. Тут у нас на сотні кілометрів немає ніяких харчів. Останнім бажанням твоєї матері було, щоб ти замовив заупокійну молитву за неї. Може, тепер ти забудеш про свій атеїзм, коли безбожники принесли нам гнів Всевишнього на Україну. Як же важко помирати...»

Ким був ти, автор цього жадливого щоденника? Сільським активістом, який за наказом зверху та за своїми комуністични-

ми переконаннями допомагав знищувати свій народ? Чи сільським вчителем, який не зміг стати на захист своїх учнів і дивився на усі ці беззаконня, прикриваючись циркуляром з «Правди»? Невже ти сам вірив у цю маячню про чудове комуністичне суспільство, про цей рай на землі? Ти отримав те, чого хотів? Тепер ти задоволений? Заховай свій щоденник на горищі сільської початкової школи, подальше від власної совісті та людського ока та вмирай спокійно. Ти сам цього хотів...

Андрієць Аліна, 1991 р.н.,
Огороднік Наталія, 1990 р.н.

СТРІЛЬНИКИ та ЛОПАТИНЦІ

Клавдія Петрівна Гончарук

Трагічні сторінки голодних років.

Село Стрільники Шаргородського району Вінницької області входило у 20-х на початку 30-х років ХХ століття до складу Шпиківського району Тульчинського округу, а з 1931 року – Вінницької області. Тут знаходилася сільська Рада, до якої входили село Стрільники, Стрільницька економія та хутір Урочище-Стрільники. На території сільради за переписом 17 грудня 1926 року, проживало 2119 осіб, знаходилося 525 дворів. В селі працювала спочатку трудова чотирирічна школа, а з 1932 року було відкрито 5-ий клас і запроваджувалася семирічка. Працювала крамниця, діяла

Стрільницький сільський актив. Справа наліво: (нижній ряд) Дзюба Григорій Михайлович, Ваньбург Бузя Бензилова, Шкільняк Сергій Тимофійович, Верес Олександр, Липінська Марина, Драгоморецький.

Середній ряд: Павлюк Артем, Гутняк, Ваньбург Яків Бензилович, решта імен не встановлено.

Верхній ряд: Березюк Василь, Шкільняк Наталка, Бранюк Павло, Фільварков Сидір, Пікула Гнат, Кардашевський Павло, Шкурін Макар Антипович.

Фото 1929 р.

церква св. Івана Богослова. Переважна більшість населення села займалася сільським господарством. Частина стрільничан працювала на своїх ділянках, а частина – в радгоспі, що організувався на території поміщицької економії у 1920 році. З 1931 року у селі Стрільниках розпочався колгоспний рух. Було створено колгосп «Соцгосподар». Заможних людей у селі було не більше десяти сімей. Багатими в селі вважалися брати Тимко і Семен Шкільняки, інтелігенції було до 20 осіб, ремісників – 5 чоловік.

Літо 1932 видалося не дуже сприятливим для сільськогосподарських культур. Була посуха. Урожай зернових культур був біднішим в порівнянні з попередніми роками, а другий «хліб» селянина – картопля була дрібна.

Селу Стрільникам у 1932 році було доведено план суцільної колективізації. Для цього було прислано зі Шпиківського райкому уповноваженого Шумиху Трохима, який застосував усі методи. У різних кінцях села було створено хати-штаби, куди щонаочі заганяли селян і примушували вступати у колгосп. Небажаючих виганяли з хат, в них забирали худобу, накладали непосильний план хлібоздачі. Вигнаних з хати селян забороняли впускати до себе сусідам. Більше 20-ти чоловік із села було ув'язнено у Брацлавській тюрмі, в якій помер стрільничанин Гончарук Андрій. Багато людей втікало до м.Горького, то за них «сиділи» жінки: Козій Ірина, Козій Домка та інші.

На допомогу Шумилу Т. зі Шпикова прислали Афанасєва І., Добролюбова І. Вони організували з сільських активістів бригади,

*Верес
Лукія Яківна.*

які в селі звали «червоною мітлою». Ці бригади озброїлися залізними палицями, шукали пшеницю скрізь: і в землі, і в хаті, і в сараях, і в стріхах. Вони за будь-якої ціни виконували план колективізації та хлібзаготівлі. Виконання тих планів для села обернулося страхіттям.

Родина **Верес Лукії Яківни** в надії, що дитину ніхто не чіпатиме, заховала торбинку зерна у колисці, під немовлям. І там знайшли, викинувши дитину з коліски, і відібрали зерно.

Сім'я **Пікули Павла Кіндратовича** на-сіння закопала у пляшках в землю. Його теж знайшла бригада по вилученню продовольства.

Один із штабів знаходився на кутку Дмухівки в будинку Лукіяна (тепер вулиця Пирогова). Тут щоночі 12 членів штабу допитували селян, де переховують хліб. Випадково дізнавшись, що в сім'ї Фаїни Марії Антонівни у Святвечір варилися вареники, її матір двічі цієї ж ночі викликали до штабу, допитуючи, де сховали зерно, якого, на жаль, в родині не було.

Голод руйнує свідомість людини. Інстинкт самозбереження перетворює людину на тварину, перекреслюючи батьківські та материнські почуття.

*Фаїна
Марія Антонівна.*

Фаїна Марія Антонівна розповідає, що одного вечора підслухала розмову батька, який пропонував матері зарізати і з'їсти маленьку Марійку. Марійка вибігла на двір і стала несамовито кричати. Тільки крик (як стверджує вона сама) врятував їй життя. На допомогу прибіг сусід Василь Залісний, він дав сім'ї відро картоплі, трішки круп і борошна. Але дівчинка більше не залишалась вдома з батьком, який на той час вже зовсім ослаб, а ходила щоденно з матір'ю в поле. Одного разу, раніше повернувшись з роботи, мати побачила, що батько заліз на горище і там смикає квасолю, яку вона залишила на насіння. Спересердя вона штовхнула драбину, батько впав, забився і на другий день помер.

Найстарший брат Марії Антонівни – Іван – після Пасхи пішов допомогти одному чоловікові працювати на полі. Брат так хотів їсти, що не міг дочекатися, поки йому дадуть, вкрав торбинку з пожитками і з'їв все сам. Чоловік помітив це, кинув ним до землі так, що на ранок Іван опух і помер.

Ми гортаємо трагічні сторінки голодних років лише в історії однієї сім'ї, а таких сімей в Україні були мільйони.

*Пікула
Павло Кіндратович.*

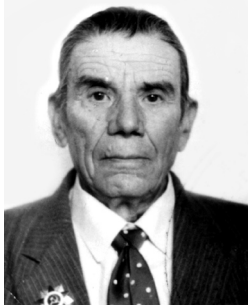
Кожна людина жила в передчутті, що рано чи пізно має померти з голоду.

Потрібно зазначити, що документів про кількість жертв голоду не збереглося. Свідків голоду 1933 року залишилось мало.

На думку свідків тих подій, основною причиною голоду було непомірне збирання продподатків і упереджене ставлення до селян, які не бажали вступати до колгоспу.

* * *

Панас Кострубей, 1991 рік

*Кострубей
Панас Васильович.*

І вмирали люди між хлібами...

У мого батька було на той час лише 2,5 десятини землі і корівка, але те, що він не хотів вступати до колгоспу, записали його підкуркульником. Забрали зерно, забрали корівчину, а на самі Різдвяні свята вигнали з хати. У селі навіть родичі боялися нас прийняти, щоб і з ними так не сталося.

Батько пішов у Левківці до родичів, мати у Семенівку до сестри, а я працював у школі сторожем. І лише після свят ми повернулися до своєї домівки, у якій було холодно, пусто. Правда, мама нас порадувала: вона зуміла приховати відерце жита і баночку гарбузового насіння. Мати щоденно брала жменьку жита, розтирала його в макітрі, додавала 2 – 3 зернини гарбузового насіння для «жирності» і варила ріденький крупничок. Скільки можна було протриматись на такій їжі?!

Першим почав пухнути батько. Він був дужий, потребував більше їжі, ніж ми. За ним таке ж зробилося й з мамою. Тіла їх ставали масивними, шкіра – прозорою, як скло, а під нею хлюпалась рідина, точнісінько, як холодець.

Очі в них теж попідухали, замість них лишилися вузькі прорізи, через які батьки могли лише відрізняти темряву від світла. Тато зрозумів, що на цьому пайку всі ми не виживемо, пожалівши нас, зовсім відмовився від їжі і помер. Господи, як же страшно все це було пережити, коли йшла із життя дорога для нас людина.

Насилу ми з матір'ю дотягли до теплих днів. А коли трохи підсохла земля, всі кинулись копати городи, щоб знайти гнилу картоплю. Знайшовши 2 – 3 картоплини, з великою радістю йшли до хати, швиденько клали її на сковорідку і пекли млинці. На тих млинцях жили, доки не перекопали весь город. А потім вже в мене почали пухнути ноги...

Але саме в цей час наша сім'я і більшість жителів Стрільників мали можливість врятуватись у Рахнянському радгоспі, де саме в цьому році почали посадку саду. Я разом з односельчанином Іваном Лотоцьким пішли садити дерева, бо робітникам давали один раз в день кукурудзяної баланди, а ввечері додому – 400 г кукурудзяного борошна. Вдома мама додавала кропиви та буря'ну і варила вже справжню баланду.

Йдучи щодня на роботу, просто неможливо було дивитися, як у підворіттях сиділи старики, діти з простягнутими руками, благаючи їжі. Ввечері, повертаючись додому, багато із них я заставав вже мертвими...

А коли почали наливатись зерна жита, то ми пішли в поле «пастися», теребили набухлі зерна і тут же їх поїдали. Рвали колосся, дома терли зерно в макітрах і пекли зелені «манзарі». Ті, хто без міри і жадно їх поїдав, від них же і помирали. В народі говорили: «Вмер батько між хлібами».

Отак ми голод пережили, ворога відбили, відбудову зробили, все дбали, до купки складали, та прийшли «комерсанти» і все розтаскали. Страшно і гірко у злиднях віку свого доживати...

Скільки поневірянь довелося винести селянам у ті тридцять роки. Та найважчим випробуванням був голод. Хоч ще восени 1932 року про це не вірилося, хоч неврожайним був рік, але думали люди якось вижити: доля нерідко ставить селянина перед такими проблемами, коли доводиться, як кажуть, тісніше затягувати пояси. Та ще погіршило становище те, що за наказом зверху з комор було вивезено все, що на то час було там. А з села все, що можна було відшукати в потаємних куточках, горшках, вузликах, пляшках, вимела «червона мітла», яка шукала заховане збіжжя не лише в хатах, коморах, хлівах, а залізними палицями «промацувала» землю, горища, шукаючи й у скринях, каструлях. А коли не

було нічого, забирала одержу, полотно. А рік той був неврожайним і на картоплю, – оце тільки й лишилася вона, дрібна, як квасоля.

Настала зима. Голодна. Холодна. Снігу випало стільки, що з хати неможливо вийти, мороз іноді сягав 40 градусів, а в хаті запалити нічим, зварити ніщо... Розбирали плоти, хліви, рубали садки й палили. В селі майже не залишилось худоби, навіть собак і котів, а якщо щось і вижило, то ховали, щоб ніхто не бачив. Бо їли все: собак, котів, взуття, яке було зі справжньої шкури, столи, зморщені з сировиці. Навесні збирали гнилу картоплю, жолуді, бурякове насіння, все це перемелювали на жорнах, додавали дерев'яної тирси й пекли «манзарі», а частину розмішували з водою й варили баланду.

*Пікула
Дорохтей Тимофійович.*

А ось, що розповів мені тодішній комірник колгоспу **Дорофей Пікула**:

– Голодною весною 1933-го року голова правління розпорядився, щоб все, що залишилося в коморі із зерна, змести в одну купу й змолоти, щоб рятувати людей. Одна колгоспниця пекла з того млива хліб і по 200 грамів видавали кожному, хто щодня був на роботі.

Коли поспів новий врожай, правління колгоспу дозволило змолоти 130 пудів зерна, щоб підтримати голодуючих колгоспників. Залежно від кількості людей у сім'ї видавали 2 – 3 пуди того борошна. А з решти випікали хліб, щоб видавати по 200 грамів постійно працюючим. Але один колгоспник написав у прокуратуру, що правління розбазарює колгоспний хліб. Шпиківська прокуратура завела справу на розкрадачів 7000 пудів зерна. Виїзний суд у Шпикові **присудив до розстрілу** голову ревізійної комісії Макара Шкуріна (директора школи), члена ревізкомісії Івана Козія, завгоспа Михайла Герасимчука. Голова колгоспу Йосип

*Козій Йосип Сидорович із
дружиною.*

Фото 1928 р.

*Куцій Яків
(член правління колгоспу).*

Козій, член правління колгоспу Яків Куцій та завгосп Кирило Штогрин були засуджені до 10 років, а завгосп Яків Купрій до 4-х років позбавлення волі. Пізніше після апеляції, розстріл було замінено на 10 років тюремного ув'язнення.

Ось яким був хліб для селянина в тридцятих роках. І хочеться, щоб про це теж не забували нащадки.

Малінова Мальвіна Іванівна,
Долинний Вадим Павлович,
Іванова Софія Сергіївна,
Лук'янов Віталій Анатолійович,
Луцька Ірина Дмитрівна,
Мелень Ольга Сергіївна,
Стреплюк Василь Миколайович,
Хамрило Наталія Леонідівна.

ТЕКЛІВКА

Микола Чернега

Чорне сонце Теклівки

Голодомор... У тих, хто про цю жахливу сторінку в історії свого народу знає з книжок чи інших джерел, перед очима постають страшні картини й по тілу пробігають мурашки. А що вже казати про тих, хто пережив голодомор?.. Слів не вистачає, щоб передати їхні болі та страждання від пережитого чи побаченого на власні очі.

Слободянюк Ганна Прокопівна з сім'єю.

Послухаймо 80-річну жительку Теклівки **Ганну Прокопівну Слободянюк**, яка пережила те страхиття. Ось що вона розповідає:

«...Скільки людей померло в селі з голоду, всіх і не перерахувати. Одні падали мертвими на вулицях, інших знаходили опухлими і без ознак життя на

подвір'ях садиб, у хатах... Найбільше постраждала родина Мар'яни та Короля, їх прізвища вже й не пам'ятаю: вони поховали Янка, Яніну та ще трьох дітей.

Біда не обминула й нашу родину. Померла дитина – дівчинка – в сестри по батьковій лінії. Вони загорнули її в ряднину та винесли на цвинтар. Яюсь дивно не то плакали, не то ридали – сил у них уже не було голосити.

Люди їли все, щоб не пропасти з голоду. В їжу йшло коріння, листя вишні, кропива... Шлунок повний, а в очах темно. Сонце, яке так гарно світило, здавалося людям чорним.

Легше було тим, хто тримав корову. В нас корови не було, тому, щоб якось нас нагодувати, мама Катерина ходила в Моївку чи Ямпіль. Там вона міняла якісь хатні речі на кукурудзяне борошно та інші продукти. Йшла в ті краї й не знала, чи застане нас удома живими. Приносила мама у торбинці небагато продуктів, але то був для нас порятунок. Вкине ложку – другу кукурудзяного борошна на горщик окропу – і ми вже раділи, що сьогодні не вмремо. А завтра, як Бог дасть, так і буде. Мама сама майже нічого не їла, висохла, ходила чорна, як вугля.

А одна жінка нагодувала грибами двох дочок, їла їх і сама. От вони всі разом і подуріли. Правда, не дуже, бо, сидячи в калюжі на дорозі, вони співали весільних пісень і кумедно дригали ногами, ніби пританцьовували. Ця сім'я вижила, в ній ніхто не помер від отих губ.

Не вмирили з голоду і ті, хто записався до колгоспу. Їх раз на день годували супом, який люди називали тоді поміж себе бевкою. Батьки в горнятках приносили трохи тієї бевки дітям, і так рятували їх від голодної смерті. А щоб люди їли одне одного, такого в нас не було.

Хай Господь милує, щоб голодовка колись повернулася знову.

Число померлих з голоду 1933-го року в Теклівці сягнуло сімдесят».

ФЕДОРІВКА

Гончар Т.Ф.

З правдою нічого не вдієш

Кожна людина, як і все свідоме людство, живе у трьох вимірах: учора, сьогодні і завтра. Вчора – це наша історія. Ми не знали її. А вона – бездонна, невичерпна криниця духу, мудрості, перемог і страждань. Кожен народ, якщо він справжній народ, має власну історію.

Сьогодні, коли ми почали будувати на рідній землі свою домівку – державу, без своєї кришталеву чистої криниці не обійтись. Але з нашої історичної криниці, починаючи з самої поверхні, належить вичерпати багато солоної від горя і сліз води. Це наше громадянське завдання – скликати живих до тих сіл і хуторів, до тих криниць і спільних ям, куди скидали десятки виснажених тіл наших з вами бабусь і дідусів, матерів і батьків, братів і сестер, дітей. І понаскладали їх понад сім мільйонів...

30-ті роки ХХ століття... Соцзмагання... Хлібозаготівля... Виснажлива праця... Постійне недоїдання... Репресії... Голодомор... Смерть страшна, нелюдська, у виснажливих муках голодного моря.

Наше село по-своєму особливе і історія його також своєрідна, неповторна. Село наше маленьке, до того ж віддалене від адміністративних центрів. І завжди була, і є в нас ще й споконвічна проблема – дороги. Наша мала батьківщина завжди була ніби відірваною від світу. Іноді складається враження ніби-то і сама історія йшла мимо нашого села. Іноді федорівчани мали із того користь.

За свідченням односельців, 1932 – 1933 роки вдарили по наших людях не так болюче, як то по інших. Певно далися взнаки і віддаленість від райцентру, і наявність річки, яка давала такий-сякий прихарчівок, можливо, й інші чинники. Гадаємо, можна врахувати і людський фактор – місцеве керівництво не занадто аж вислужувалося перед районним керівництвом, не бачачи перспективи росту по службі, який був недоступним активістам з таких «глухих» сіл. Сільське керівництво того часу очолювали Ковальчук Й. та Столярський М.

Отож, Федорівка тоді змогла уникнути великих масштабів жертв голодної смерті. За свідченням старшого покоління, у 1932 – 1933 роках кістлява рука голоду забрала 7 (8 – враховуючи невідомого прийдешнього чоловіка) життів. Та й ці жертви несказанно страшні, бо життя кожної людини найцінніше і неповторне для неї, для тих, хто її любить і шанує, для майбутніх поколінь, яким би вона могла передати свій досвід, продовжитись у своїх дітях, для свого народу, своєї Батьківщини.

І п'ятирічка, ім'я якої довгий час носило наше місцеве господарство, надовго лишила кривавий слід в літописі багатьох федорівських родин. Бодем відчаю і страху віддунує вона й нині в розповідях людей похилого віку, які були маленькими очевидцями тієї біди. Вони пам'ятають, що рятувалися від голоду обідами у школі, а хто менший – у яслах. Деякі матері спасали своїх дітей від кістлявої руки голоду, віддаючи їх у приют, де вони могли отримати якийсь черпак баланди. Приют знаходився на місці нинішньої садиби Томчука М., нянею там була чужа жінка на ім'я Наташа (на жаль, дитяча пам'ять не зберегла прізвища цієї людини). Очевидці свідчать, що смерть від голоду у 1932 році сприймалася федорівчанами як щось небачене, дике й незрозуміле... **Підосична Зінаїда Савівна**, 1923 р.н. згадує, як дітлахами вони бігали зі школи дивитись на померлого Благуна Григора, спухле тіло якого валялося прямо посеред подвір'я. А голодний голокост брав своє і згодом подібна доля спіткала і інших нещасних. **Мельник Лідія Григорівна** згадує, що під їх ворітьми помер прийдешній звідкись молодий чоловік! Перед смертю він без упину повторював одне слово їсточки, їсточки... аж поки не затих навіки. Сама вона була ще дуже маленькою, але пам'ятає, що дід їх десь узяв цілий мішок бурякового насіння, змолв його, і варили таку собі затірку. Під коморою розстелили рядно та сіли їсти. Батька не було – поїхав на «бучки» (військові збори), то вони й раді були, що на одного рота менше. А вона мала – вередувала, не хотіла їсти затірку, бо вона у роті пече, все поривалася втекти до бабусі, яка готувала лише бурячиння, від якого в роті не пече. Сумні спогади про дитячі ласощі.

Колгоспникам тоді доводилось важче, ніж працівникам радгоспу (на той час в нашому селі діяли колгосп «Перемога» і радгосп

«імені ІІ п'ятирічки»). Останні вважалися держслужбовцями і отримували пайок, тоді як колгоспники працювали за трудовні, платня за які була настільки мізерною, що після сплати величезних податків сім'я не могла протримати й самого робітника, не говорячи про дітей і старих. А влаштуватися на роботу в радгосп було неможливо, бо колгоспники не мали паспортів. Єдина можливість вижити – щодня ходити на роботу, де в обідню перерву давали обід – «кандьор» (пісна юшечка зі жменьки борошна на відро води)

*Штепа
Лідія Антонівна,
1927 р.н.*

Штепа Л.А. розповідає про нелюдські голодні муки свого сусіда Побережного Якова. Він був уже старим чоловіком, жив зі своєю невісткою і онуками, працювати вже був не в силі. І став жертвою тодішнього офіційного принципу: «Хто не працює – той не їсть». Життя невістки та дітей зберегла колгоспна «баланда» та обід у яслах, а діду принести було нічого. Одного разу він запитав у сусідки Варвари, матері Штепи Л.А, чим вона харчується, адже теж не в змозі працювати, бо має малу дитину. Вона йому відповіла, що

тримається на молодому цибулинні, що зійшло у неї на грядці, і запросила і його на поживу. Та вже було запізно – ноги не змогли донести діда до ніби-то близького спасіння. Вже до вечора дід навіки заснув на широкій призьбі своєї хати...

До канібалізму у селі, на щастя, не дійшло. Хоча, згадують, був такий випадок: два хлопчики Волошині – Федот і Філіп – прибігли серед ночі перелякані до своєї тітки і стали розповідати, що старший прокинувся серед ночі і випадково почув розмову батьків про те, щоб з'їсти дітей. Добре, що ті були в іншій кімнаті. Хлопчик збудив брата, і вони разом втекли. Дітям не дуже і повірили, поклали спати, а вранці пішли довідатись, що трапилось, але застали обох батьків мертвими.

Сумний список загиблих від голоду федорівчан продовжують Цибан Іван, Мудрик Юхима, Цвігнун Фросина.

Щодо останньої, то згадують, що їй було особливо важко, бо вона була нетутешньою, вдовою, ще й мала на утриманні двох ма-

леньких дітей. Після її смерті діти кудись пішли і ніхто не знає їх подальшої долі. Чи змогли уціліти у тому страшному пеклі?

Померлих називали щасливими, а живі все одно пручалися смертним обіймам голоду, намагалися вижити, понад усе хотіли жити... Тому шукали будь-яку поживу: у їжу йшло усе, геть усе, що можна було вкинути до рота. Вражають традиційні рецепти голодної кухні, якими поділився з нами **Гапчак Григорій Михайлович**: лемішка з перетертого на круподеру насіння буряків, юшка зі щавелю, бурячиння, малаї з розтертого в макітрі молодого зерна...

На десятиліття можна засекретити архіви. Можна заховати у глибоких спецховищах викривальні документи, можна замести сліди злочину. Можна раз, вдруге і втретє переписати історію на догоду диктаторові чи скороспеченому ідейному божкові. Та з пам'яттю народу нічого не вдієш. З правдою нічого не вдієш. А правда така...

ХОМЕНКИ

Чи потрібна рабам держава?

Рабів, які не мали
ні кола, ні хати,
Учив Мойсей
державу будувати.
А ті горлали разом і зосібна:
– Рабам держава не потрібна!..
Дві тисячі років
минає нині,
А відголосок їх
лунає в Україні.

Степан Дарчук

Історія-таки справді нетлінна і її сторінки, сторінки правди і пам'яті, завжди оживають перед нащадками, хоч часом для того стають потрібні віки. Історія в своїй правді, страшній своїй правді, приходить і в Україну, приходить у наші квітучі тепер, а колись такі збіджені подільські села, щоб знали нащадки, в ім'я чого і на якій землі вони живуть.

Оживає історія, відкриваються її страшні і невідомі сторінки, в тому числі і правда про Голодомор 1932 – 1933 років. А ще ж був голод 1947-го, про який зараз усі мовчать. Він мав не такі страшні масштаби, але він був і про це ми повинні пам'ятати. Повинні пам'ятати про все.

І дарма дехто вважає, що, відзначивши сумну дату – 75-річчя голоду в Україні в 1932 – 1933 роках, цю тему уже вичерпано. Ні. Насправді пам'ять тільки починає оживати і сьогодні треба щиро дякувати таким людям, як покійний Степан Григорович Дарчук з Хоменок, колишній учитель місцевої середньої школи, який провів гігантську роботу, встановлюючи імена і прізвища невинно убієнних односельчан, збираючи спогади очевидців голодомору.

Ці рядки ще у 1993 році присвячувалися жертвам голоду із Хоменок, історії цього давнього села, і підготував їх Степан Григорович при допомозі голови правління місцевого колективного

сільськогосподарського підприємства «Колос» Володимира Івановича Стратійчука та голови Хоменківської сільської ради народних депутатів Дмитра Михайловича Барановського, а також жителів села, які пам'ятають страшні події голодних років. Хай же стануть ці рядки, ці страшні спогади пересторогою для нащадків, хай збудяться в їхній душі струни співчутливості і поваги до людей, поряд з якими живуть, хай стане в серцях більше порядності і милосердя. Хай народяться в кожному селі Книги Пам'яті із прізвищами невинно убієнних і нехай нетлінними будуть їхні імена.

*Дарчук
Степан Григорович.*

На цьому знімку ви бачите Степана Григоровича Дарчука. Молодого іще, заповзятливого, енергійного. Не стало його серед нас. Але залишив він про себе вічний слід.

В пам'яті навічно

75 буремних літ прошуміло над Україною з часу найбільшої трагедії українського народу – Голодомору 1932 – 1933 років, у пеклі якого загинули мільйони ні в чому не винних дітей і стариків, чоловіків і жінок. 75 літ проминуло від тієї найжорсткішої війни більшовизму проти власного народу.

За цей час відбулось багато вікопомних подій, зокрема, сталінські репресії, нечуваний терор, в якому знищено мільйони і мільйони людей в ім'я «світлого майбутнього». Та про ці цілеспрямовані злочини тоталітарного режиму було заборонено говорити й писати. В далекій Австралії і Канаді були споруджені пам'ятники жертвам голодомору в Україні, а в нас заперечували, мовляв, ніякого голоду, ніяких репресій не було.

У вільній Україні люди повинні знати про ці події. Мільйони могил жертв голоду, тисячі одиночних і сотні масових поховань закатованих і розстріляних безневинних людей хай вічно пам'ятають в кожному селі, в усій Україні, в цілому світі.

Голодомор 1932 – 1933 року – найбільша в ХХ ст. трагедія на рідній і ніби не своїй землі. Хай з покоління в покоління в Україні передаються вісті про цю страшну подію, аби вона ніколи не повторилась.

Хай квітнуть нові жита
Пишним квітом нової слави!
Гей, ти, муко моя свята,
Часе кривавий!
Убієнним синам твоїм,
Усім тим,
Що будуть забиті,
Щоб встати
В безсмертній міті,
Всім їм –
Осанна!

Євген Плужник.

Ці нещадно правдиві, обпікаючі душу поетичні рядки Євгена Плужника, присвячені жертвам страхітливих злочинів сталінізму. Ці рядки з поеми «Галілей» є вершиною поетичного проти зла і неправди, проти диявольської машини тотального знищення умів, талантів і чесних трудівників. Крізь цю сталінську машину смерті пройшов у 1936 році і Євген Плужник.

«...Я хочу повідати сучасникам і майбутнім поколінням про **геноцид українського народу**, зокрема, в селі Хоменках, у невеликому селі на нашій славній Україні. Розповім же те, що залишила людська Пам'ять, те, що нас болить так довго, чого ми не маємо права забути, щоб знали наші діти й онуки. І щоб голодомору ніколи не знали наші нащадки. Хочу повідати свідчення очевидців тих страшних подій, хочу повідати сторінки історії наших Хоменок, розповісти про страшні долі людей, яких вже немає в живих, але про них ще пам'ятають».

Степан Дарчук, 1993 р.

Хліб

У щоденних турботах ми іноді не помічаємо скромної краси хліба, забувається істинна його цінність. Іноді ми забуваємо, що перед нами одвічне, повсякденне диво. І коли він є, іноді забуваємо його значення у житті людини, що жодного дня ми не можемо обійтися без хліба. Святий хлібе! Великий і прекрасний, тяжкий і

трагічний. Скільки людей за хліб платили кров'ю, життям, дорогим хліб, найдорожчий скарб. Але щира людина може безплатно, безкорисливо поділитися останнім шматком життєдайного хліба сьогороденного у минулі голодомори у 1921, 1932 – 1934 роки, у 1947 голодний рік. У минуле хліб не передається. А в майбутнє? Замислилось, чи можемо ми застерегти від голодної смерті майбутніх дітей, старих і молодих? Щоб не знали люди страхіть голоду. Щоб у нас більше ніхто не одбирав нашого хліба! Не забуваймо, що Богом дані нам найкращі у світі чорноземи. Земля – мати родить хліб. Земля і хліб – наше життя і багатство, шануймо їх!

Дай Боже, щоб у кожній хаті, в кожній оселі нашої Батьківщини завжди був запах теплого хліба!

Щоб біда не прийшла зненацька

Про голодомор 1932 – 1933 року нам і нашим нащадкам потрібно не лише знати, а й робити все для того, щоб подібне лихо більше ніколи не повторилось. Голоду завжди селяни боялись і робили все, щоб запобігти йому. У селі Рекечинцях ще до революції було два маленьких магазини, де зберігався страховий фонд хліба. Селяни здавали сюди певну частку зерна з нового урожаю, і будь-хто у випадку недороду чи втрати врожаю з якоїсь причини міг позичити ту необхідну кількість хліба для своєї сім'ї. Звичайно, з певним відсотком він повинен був віддати позичене. Такий магазин страхового фонду був і в Хоменках. Досвід наших предків, може, знадобиться і нам, і нашим потомкам в майбутньому, щоб вижити при будь-яких обставинах. Як на мене, у кожному селі могло б бути маленьке підприємство, яке мало б своє приміщення, засоби транспорту, кошти та інше надбання від спонсорів та окремих громадян. Усе це могло б стати на захист малозабезпечених людей, відвертати від них біду.

З вірою в добро

Вивчення обставин голоду та документів архівів свідчить, що це була цілеспрямована, запланована акція влади проти власного народу. Все робилось для того, щоб покінчити з національною

свідомістю українців. Чого не встигли царські сатрапи за 300 років, новоявлені претенденти на світове панування комунізму з успіхом зробили за 70 років.

Голод 1921, 1932 – 1933, голод 1947... Український народ зробив закономірний висновок: тільки власна держава може захистити свій народ від голоду та інших бід. Нам будувати свою незалежну, демократичну державу. Ми подолаємо труднощі, і хай не думають шовіністи, яким вільна Україна стала кісткою в горлі, що знову затягнуть нас в імперію під іншим прапором.

Ми віримо в могутні сили рідного народу, в перемогу добра над злом. Гарантом благополуччя і миру на нашій землі є вільна Україна.

І досить скиглити за сталінізмом!

Свідчення очевидців

У біографії соціалізму, який будувався і в Хоменках, були і 1932 – 1933 рр. – роки голодомору. Це найстрашніше лихо в історії України, найболючіша рана українського народу. Це була цілеспрямована запланована акція влади проти власного народу. Урожай у 1932 році був не нижчий, ніж у попередні роки. Однак Сталін шляхом голодомору вирішив притиснути селян України, які опиралися колективізації. У село прийшло розпорядження збільшити здачу хліба державі. З колгоспів вивозили все зерно, навіть посівне, забирали не тільки колгоспне, а й те, що знаходили в хатах і в селян-одноосібників. «Червона мітла» по кілька разів проходила по всіх домівках селян Хоменок і Рекечинець. Знущанню, як згадують старожили, не було меж. Залякуючи відправленням до Сибіру, забирали з хати все, що попадало їм на очі. Хліб забирали до останньої зернини.

Селяни, не маючи що їсти, варили юшку з бур'янів. У селі зникали коні, вівці, корови, птиця. Ловили та їли собак, навіть ворон і горобців. Багато жебраків ходили дорогами. Люди масово пухли з голоду і помирали цілими сім'ями. Трупі валялися на вулицях. У результаті голоду тільки в травні 1933 року в Хоменках померло 40 чоловік. Збільшилось число безпритульних дітей. Село перетворилося на пустку.

Ось що оповідають свідки того страшного часу.

Мазурик Федір Макарівич:

– В 1933 році в Рекеченцях померлих з голоду ховали на старому кладовищі, несли трупи на драбинах, в ряднах. З інших частин села ховали за Капкасом. Заросла бур'янами частина цвинтаря, де немає пам'ятників і хрестів, – це поховання жертв голодомору. Сюди не йдуть на Зелені свята. Безрідні? Справді, вмирили цілими сім'ями, цілими родинами. Якби ця земля говорила... Я тоді був малий, а їсти треба. Дали мені однокінну грабарку звозити померлих. За це одержував фунт хліба. На цвинтарі кілька чоловік копали довгі ями, а я звозив мерців. Трупи лежали то в хаті на ліжку чи долі, то під хатою, на подвір'ях, під ворітьми, на городі, над річкою... Були щойно померлі, були давні, до них важко було підступити: трупи розкладалися під дощами, під сонцем. Я сам тягнув, як міг, і по троє, по четверо та віз на цвинтар, виймав дошку, і звалював трупи у яму. У ями скидали по 8 – 10 трупів. Особливо чоловіки старі були здорові, як дуби. Йосип Паєнко випросив горщик супу, що варили на господарстві із зеленого жита. Випив, ще випросив, йде додому, несе вмираючим дітям. Ноги пухлі, як повстяки, де ступить – кривавий слід, земля мокра, ноги течуть. Сів під муром, не може йти. Ще випив трішки, живіт став великий, як у жінки перед родами. Так і помер під муром. На всю вуличку простягнувся. Пройшов війни, роботящий був. І діти його померли.

Муляр Ольга Миронівна:

– Після першої війни тато повернувся з німецького полону, де працювали в бауера 4 роки. Тато все вмів роботи. Самі зробили ткацький верстат, прялку. Самі збудували хату, хліви, нажили худобу. Мама пряли нитки конопляні, вовняні. Тато влітку працювали коло землі, орали, сіяли. Купили коні, самі зробили воза, борони. А зимою ткали полотно, виробляли рядна такі гарні, як килими. Робили з вовни сукно на гуньки. Всі ходили в саморобному одязі. Мама гарно вишивали сорочки собі, і дітям, і татові.

Примушували йти в колгосп, і тато не противилися, записалися. Здали коні, воза, плуга, борони і драпака – все, що мали. А ще треба було здати 50 пудів хліба. У нас його не було, бригади ходили, все позабирали, навіть в'язку качанів кукурудзи, горщик

проса, глечик квасолі, що ми берегли на насіння та жаліли зварити для дітей. За невиконання поставки хліба нас вигнали з хати. Тато ще понапозичали хліба, аби бути в хаті. Тоді в нас розібрали хліви до фундамента, дубову стодолу. Все забрали і завезли в колгосп. Залишили в хаті повалені піч і грубу, поколупані димоходи, в яких шукали хліб. Забрали в нас корову, яка в 1932 році порятувала нас від голоду. А нас вигнали з хати. Ми, як щенята, стикалися попід мурами. А нас було шестеро і батьки. Це робили свої «активісти» і чужі «буксири» з Писарівки, Мурафи, Росії. Все з хати забрали і здали в кооперацію на продаж, а то й собі забрали.

...На Святий вечір мама зварили кабака і було хлібенья, яке мама заробили. Діти просили хліба, а мама кажуть: «Діточки мої милі, ви сьогодні їли кабак, а завтра, на перший день свят, поділимо хлібчик». Та на Різдво прийшла бригада, знайшла в Мацюка Макара самогонку і забрала на закуску останню нашу хлібину. Ті ж самі «свої». П'ятеро моїх сестер і братів віком від 2 до 12 років поховали за одну весну. За пограбовані у нас речі, якби їх продати, можна було б урятувати дітей від голодної смерті.

Вальчишина Ганна Григорівна:

– У 1929 році в Рекеченцях зігнали людей в колгосп. На голому місці його будували. У людей розбирали хати, хліви, стодоли та ін. і так будували колгосп. Забирали у людей коні, корови та іншу худобу. Не було її в 1933 році чим годувати, то розбирали солом'яні покрівлі хат і хлівів. Люди падали, як мухи, такий самий був падіж худоби колгоспної. Наша пара коней, які тато «добровільно» здали, теж загинула. Одного разу прийшов з колгоспу наш кінь. Кінь був з характером, але ласку любив. І не всім давався до рук. От він і пішов голодний селом, хоч соломи поїсти. Став біля воріт, хлопчики вибігли, покликали, заговорили. А в нього сльози струмком потекли, я не бачила ще, як плачуть коні... Діти носили «своїм» коням сінця в колгоспну конюшню. Нас в сім'ї було із батьками і бабусею 10 душ.

Бабка вмерли в 1932 році. Тато, мама і я працювали в колгоспі. Василь поїхав на Донбас. У нас забрали корову. Бачачи, що назріває голод, тато восени в 1932 році взяли 14-літнього Микиту і поїхали в Красноярський край на заробітки. Ми перебивалися, як могли. Зимою мама наквасили велику діжку буряків, з них ва-

рили борщ і так їли по шматочку. Щодня приходили люди з усього села просити їсти. Давали їм по бурячку. Як потеплішало, збирали мерзлу картоплю, терли і пекли млинці, збирали кропиву, потім щавій і всяку зеленину. Їли листя вишні, сливи, акацієвий цвіт. На жорнах терли зерно на крупу, варили супи. Люди приносили по трошки збіжжя, хлопці помагали їм крутити камінь, і жінки лишали по пригорщі цього млива. Та прийшли «активісти» і побили ті жорна. Мама і я ранньою весною ходили в Круги, там копали, садили городи, збирали і сушили мерзлу картоплю і заробляли крупи, борошна чи макухи і в суботу ввечері несли додому дітям. Мама в пазусі приносили дітям трошки хліба чи палянички, які їм давали хазяї. Були випадки, коли мама, знаючи, що хтось може вдома вмерти з голоду, увечері брали зароблену картоплю чи клуночок борошна, назбирану суху мерзлу картоплю і йшли з Кругів по шпалах вузькоколійки, а на ранок верталися назад на роботу.

І ось уже в жнива дітей залишили голодних, вони кілька днів нічого не їли.

Жито жали, зерно ще було молоде, зелене. Увечері бригадир і наглядачі гонили з поля, щоб ніхто не взяв колосків. Я пішла додому, а мами не було. Вони розказували: «Що ж будуть діти їсти?». Тоді непомітно залізли в гірню, звідки брали каміння, сховались, а вночі нажали мішок колосків і принесли додому, натеребили, втерли в макітрі і зварили великий горщик супу. Побудили п'ятеро голодних дітей, нагодували при закритих вікнах, ще на сніданок втертої маси лишилось, то діти самі зварять. А самі вранці – знову на роботу. Спасли дітей. Стьопа був вже з дуже опухлими ногами, не міг ходити. Вранці я взяла і висадила його на черешню, хай, думаю, закропиться ягідками. Він зірвав, де міг, черешні, обірвав гульку глею і з'їв. Увечері я прийшла з буряків, а він ще на черешні, не міг злізти. Я зняла. Йому ми з мамою давали більше і краще їсти, щоб врятувати його. Відходили. Вже ніхто не думав, що він буде жити. Ми міняли на селах їжу за одяг. А ось одного разу прийшло три виконавці – недалекі сусіди, коли мами не було, і забрали багато майна: подушки, спідниці, гарні шерстяні, хустки, нові рядна, кожух, новий, і інше. І все між собою поділили. Дуже багато «помагали» жити. Приїхав тато, бо мама просили, щоб рятував дітей. А сам помер.

Франко Марія Петрівна:

– У нас на кутку Слободи померло багато з голоду. Багато імен позабувалося. Померли сусіди, Антонюк Павло з дружиною Фросиною і п'ятеро їх дітей: Софія, Лисавета, Олекса, Михайло і Ілько віком від 4 до 20 років. У Паламарчуків з 10 душ лишилося двоє. Померли Паламарчук Гордій і дружина Марця та їх шестеро дітей: Домка, Коля, Іван, Солустян, Тодоска, Микита. А одна жінка після смерті свого чоловіка вбила свого синочка і з'їла. Хотіла вбити сусідку – вирвалася. Через 55 років односельчанин будувався і знайшов два дитячих черепа. Згадали про вбитих дітей.

Франко Марія Юхимівна, 90 років. Розповідала, заливаючись сльозами:

«...Життя наше було нестерпним. Знуцанню, глуму, приниженню людської гідності, грабункам не було меж. Кілька місяців, особливо по ночах, у морози гримали у двері, у вікна, вели нас з чоловіком у сільраду, а там уповноважені і інші приїжджали, гримали в стіл кулаками чи наганом: – Давайте хліб, куркулі, бо всіх запровадимо до Сибіру. Копали, шпигали залізними палицями, валили димоходи, грубу. Позабирали все з скрині.

А навесні – голодомор. У нас вимерла майже вся родина. За якихсь 3 тижні померло 8 душ. Тато – Мельник Юхим Андрійович, чоловік – Франко Юхтим Дем'янович, п'ятирічна донька Оля, півторарічний синок Ванька. Цій дитині я сама навпроти своїх воріт викопала яму. Положила в яму і там так плакала, що втратила свідомість. Мало обох нас не присипали землею. Потім помер свекор Франко Дем'ян Артемович і свекруха Варвара та їх дочка Олександра, яку винесли на цвинтар на драбині. Тоді багатьох несли на драбинах на цвинтар. Потім помер Мартин – чоловік Юхтимової сестри.

А мій другий чоловік, Гостев Герасим, помер у голодовку 1947 року. Все жартував, коли хто ремствував про голод. – А я, – каже, – варю трудодні. От кинув у горщик 5 трудоднів, варив, варив – нічого їсти. А їх було у мене 800. Кидаю я в горщик по 10 – 20, знову варю. А ти чого голодуєш? Не маєш трудоднів?

Я кілька разів хотіла втопитися чи повіситися, але Бог не дав, передумувала. Лишилась одна донька Парася. Так ми й живемо. Дай Боже, щоб ніхто не знав того, що ми пережили».

Дзюбенко Іван Сафонович:

«Нас примусили багато хліба здати, якого у нас не було. Ми самі, 5 душ, перебивалися, як могли. Кілька місяців ходила «червона мітла», все забрала. Розібрали стодолу і завезли в колгосп. Нас виганяли з хати, хоч тато й просився. Одного разу перед жнивими я приніс з лісу кошик грибів, начистили їх і мама почали варити великий горщик, всі раділи, що пообідають. Коли приходить сільський голова з виконавцями. Він жбурнув відро води в піч і погасив вогонь. Розбили недоварений горщик губ, повна хата пари й диму. Питають: – Чого влізли самоправно в хату? Повалили піч, грубу. Нас вигнали з хати. Ми стикалися по людях, після війни повернулися в свою хату.

Так само вигнали з хати сусіда, Рибак Івана, і двоє дітей: Онофрей, 9 років, і Марія, 7 років померли з голоду. А нижче у сусідів розібрали по снін хату. Марця і її син, Леонтій померли голодною смертю, залишили пусту половину хати. Рядом розібрали хату Незгоди Палагни. Померла й Палагна, і її два сини: Максим і Аксентій. Так знущались над людьми».

Мацюк Марія Оверківна:

«Мій чоловік, Остапов Омелян, і дочка, Ганя, померли весною 1933-го. Сусіда, Мичака Григора Романовича, вигнали з хати, дітей викинули голих і босих на сніг. Григір помер, помер у нас під хатою його син, Тимофій, і дочка, Настя згинула».

Олексієва Софія Сергіївна:

«Батько пішли в колгосп, але не могли виконати план хлібоздачі, податків, і нас вигнали з хати. Ми жили в землянці аж до війни і у війну. Брат Петро насмикав стручків гороху, потеребив, помочив, щоб варити. Прийшли виконавці, забрали той горох, зважили. Якраз був 1 кілограм намолоченого гороху. Брата забрали босого і повели. Дали 4 роки. Везли два зимові місяці на Колиму. По дорозі він обморозив ноги. Вели по етапах, в одну камеру насаджали понад 40 чоловік. Спали на цементній підлозі почергово: всім не було де лягати. Повертались на другий бік по команді. У камері завелись воші, аж кишіло.

...Померли з голоду рідні Олексієва Ганна Петрівна, Олексієва Євгенія Сергіївна. Померли сусіди – Чумак Текля, Чумак Стефа-

нія. Майже весь куток вулиці нашої вимер. І назвали вулицю Погорілою. Померли наші батьки».

*Климчук Параска Сидорівна
із своїми дітьми.*

Параска Сидорівна Климчук:

«Наша сім'я понесла велику втрату в 1933 році. Чотири душі з нашої хати забрала голодна смерть. Померли тато, Матвійчук Сидір, і діти: Петро – 6 років, Ілько – 4 роки, Сергій – 8 років. І хочу сказати, що

голод робили не тільки Сталін, а й нижча влада».

Марина Сергіївна Гончар:

«Прийшли до нас активісти, щоб все віддали, все що маємо. Батько сказав, що коня не віддасть, тоді почали його по-звірячому бити. А він був хворий. Забрали в нас плуга, граблі і все, що мали, а з клуні зробили конюшню. Скоро коней розібрали, а клуню пограбували. Подібне відбувалося в кожному домі.

Коли вже нічого не було їсти, ми почали їсти жолуді, пекти млинці з тогорічної картоплі та лушпиння. Їли лободу, кропиви, цвіт білої акації».

Тетяна Доскач, 10-б клас.

*Чопик
Тимофій Сидорович.*

Спогади Тимофія Чопика:

– Насправді, то цього самого, що я був куркульського роду, так ніколи й не відчув, не бачив якогось багатства. Але не забувається, як, бувало, дехто з притиском говорив у моєму дитинстві: «А таки був би дід куркулем, коли б дожив». Ще до революції був мій дід орендарем у пана на Джуринському цукрозаводі. Де і помер незадовго до революції, але ще довго ми все ж вважалися не бідними.

Не всі ж бо знали, що женився мій батько всупереч волі батьків на бідній дівчині. За це дід позбавив

батька спадщини: землі, тягла, реманенту. То чи ж незрозумілою була радість моїх батьків, коли все це повертала радянська влада. На кожную душу сім'ї тоді виділяли по півгектара землі.

Наша сім'я була вже чимала. То й одержала більше чотирьох гектарів. Були у нас бички і корова. Але не таким вільним та легким було життя селянське, бо нікому не давало продишу від роботи. Лиш тільки котре з нас підростало – ставало пастушком. Так і набиралися життєвої науки в росяних, морозних світанків. На весняних гонах, на косовиці, на сівбі.

Йшов голодний 1933-й рік. Що було робити мамі з нами малими? Пішли проситися до бабки жити. Хто знає, як нам вдалося вижити тієї суворої зими. Голод, холод. Зараз те все згадується, як незбагненої жорстокості чорний сон. Але так було. Ще раніше, як тато вдома були, то ми вже й голодували. Й не вижили б, якби не щасливий випадок. Саме тоді в нашому селі бригада шляховиків стелила бруківку й шукала для себе квартиру, а батько, побачив, що в них на возі аж два мішки проса справжнього, і запросив до себе. Харчуючи їх, і наша сім'я трохи підгодувалася.

Коли ж тата забрали, то й поготів стало важко. Мала Ганнуса наша, їй було менше трьох років, безперестанку плакала, квиліла їсти, а трохи більший братик Петро вже й плакати не міг. Скоро його й поховали. Трохи рятувало людей те, що почала з'являтися зелень. Як зіницю ока, пантрували кожен кущик лободи, кропиви аби відігнати від себе примару голоду. Якогось дня я пас худобу і жадібно допався до якоїсь перепічки з просянки, іншого разу знайшов хто зна чи їстівні ягоди...

Люди ходили опухлі, до всього байдужі, лежали під мурами, на дорозі, де, кого застав останній час його. Ховали одного за одним, не рідко в одну і ту ж саму яму. Бувало, кажуть, що дехто озивався з тієї ями. Але в тих, хто привіз, не було сили відшукати, хто ж це живий: «Все ж одно не витримає, – розраджували себе їздові, – що ще раз їхати?..»

Пам'ятаю одного чоловіка, геть опухлого, як блискуча діжа, лиш очі ледь сіріють. Сидів, як мала дитина, жадібно пив з молодого колоска молочко із зернини.

Не вижив, не дочекав до хліба. А люди потім говорили, що мав той чоловік золоті монети, приховані на чорний день.

Тоді ж, у 1933-му, мама записалася до колгоспу. Трохи згодом нам дозволили за 150 карбованців викупити свою ж таки хату. Ледве стягнулися ми, аби знов перейти у рідне дворище, аж якогось дня біжать до мене мама, я вже тоді їздовим в колгоспі був. Біжать полем, не своїм голосом, аж охрипли, голосять: «Сину, знову нас з хати виганяють. За ті ще налоги, що ми тоді несплатились-мо... Забрали й хату, і стодолу». Що мені, 15-річному «господареві» робити? Тільки знайшлася якась добра душа, надоумила. Взяв я в кишеню листа Сталіна, якого ще раніше вирізав з газети, отого, де писалося, що син за батька, а батько за сина не відповідає, та й подався до Шаргорода, в прокуратуру. Не пам'ятаю, що та як там говорив, але тільки коли повернувся з району, то сестер вже допустило місцеве начальство до хати...

Ось яким було воно, життя селянина в ті 30-ті роки. Чи варто дивуватися, що так багато нині байдужих до землі, до наших селянських бід чи радостей серед сільських таких людей? Мимоволі до того йшлося, що спільне стало не своїм.

Хоменківський мартиролог

Мельник Єфрем і його дружина Мельник Дарка та їхня дочка
Мельник Ксеня Єфремівна
Мельник Ілько
Мельник Ольга Федорівна
Проник Марія
Здищук Мартин і його дружина Здищук Ірина та її сини: Олександр, Карпо, Іван
Пиребийніс Іван (Гафній) і діти: Фросина, Олекса, Юстина, Ксеня, Наталя, Сафон
Здищук Микола, його дружина Лікера та їхній син Василь
Якимчук Карпо, його дружина Марія
Мельник Марця та її сини: Микита, Леонтій
Невзгода Юхтим, його дружина Паланга та їхні сини: Максим, Аксентій
Дарчук Григорій Никифорович

Рибак Іван та його діти: Онуфрій, Марія
Івасько Сидір та його дружина Сидориха
Івасько Михайло
Івасько Мотря
Тута Яким
Антонюк Сергій та його діти: Михайло, Ганна, Іван
Антонюк Тодір – староста села та його дочка Палагна
Остапов Омелян і дочка Ганна
Мельник Григорій Романович і його діти: Тимофій, Наталя
Невзгода Гаврило
Береза Сергій та його син Леонтій
Береза Надія
Береза Тихон та його дружина Домна і їхня дочка Гафія
Шахрай Павло
Шахрай Мотря
Бак Фросина Пантелеймонівна
Коваль Яків Васильович та його син Дмитро
Німак Наталка
Німак Прохір
Мельник Юхтим Андрійович
Франко Юхтим Дем'янович та його діти: Ольга, Іван
Франко Демян Артемович
Франко Варвара та її дочка Олександра
Франко Мартина
Перепитюк Микита
Невзгода Віра Климівна
Безкостюк Ольга Микитівна
Стратійчук Аврам, його дружина Ганна та їхні діти: Варвара,
Іван
Матійчук Сидір та його діти: Петро, Ілля, Сергій
Чорновалюк Григорій
Мичак Григорій Михайлович
Костюк Тарас
Рибак Маланка Юхимівна
Козловська Ірина
Перебийніс Яків та його діти: Ольга, Явдоха

Мичак Микола Петрович
Проник Іван
Рибак Іван Микитович, його дружина Текля та їхні діти: Терентій, Григорій
Мичак Петро Прохорович
Мичак Тетяна та її син Сава
Коваль Дмитро Степанович
Коваль Сава Степанович
Костюк Марко, дружина Костюк Мотря та їхній син Кифір
Костюк Настя
Костюк Михайло
Чумак Текля
Чумак Стефанія
Баліцький Микита, його дружина Ганна та їхні діти: Іван, Андрій
Невзгода Ірина
Олексієва Євгенія Сергіївна
Баліцький Григорій
Гаврилишина Текля та її син
Чоновалюк Галина Петрівна
Перебийніс Яків Іванович і його дід
Перебийніс Іван
Чорна Варвара
Баліцька Гафія
Костюк Пилип та його дружина Костюк Текля
Олексієв Петро Сергійович
Олексієва Ганна Петрівна
Перебийніс Марина та її чоловік Максим
Перебийніс Сергій і його дружина
Чорна Юстина та її дочка Марія
Баліцька Євгенія
Баліцький Василь
Антонюк Данило, його дружина Наталка та їхні сини: Олексій, Михайло
Антонюк Павло, його дружина Фросина та їхні діти: Софія, Лисавета, Олекса, Михайло, Ілля

Паламар Марія
Паламарчук Гордій, дружина Марця та їхні діти: Домна, Микола, Іван, Салустіян, Тодоска, Микола
Невзгода Андрій
Невзгода Мотря
Здищук Степан і діти: Ганна, Явдоха
Коваль Кирило
Мичак Тодоска
Мичак Марія
Мичак Андрій
Мичак Ірина
Мичак Терентій
Мичак Василь
Мичак Явдоха
Невзгода Кіндрат і дружина Палагна
Матійчук Пилип
Матійчук Марця і син Микола
Паєнко Йосип і дружина Марця
Рибак Олекса, дружина Варвара і їхні діти: Мотря, Килина,
Іван
Рибак Мотря Пантелеймонівна
Рибак Платон і його дружина Євгенія
Баліцький Микола та дружина і їхня дочка Юстина
Невзгода Настасія
Невзгода Єфрем і син Іван
Патлатюк Віра Макарівна
Патлатюк Оляна Макарівна
Патлатюк Марія Макарівна
Баліцький Дмитро
Дзюбенко Лаврій Павлович, дружина Ксеня та їхні діти: Василь, Ольга
Барановський Дорохтей
Паєнко Віра Іванівна
Паєнко Ірина Іванівна
Брацлавський Петро Миронович
Брацлавський Іван Миронович

Брацлавська Явдоха Миронівна
Брацлавський Василь Миронович
Брацлавська Ганна Миронівна
Мишолов Фросина Юхимівна і син Павло Семенович
Лесько Михайло
Муляр Дмитро
Муляр Марцин
Політанський Прохор Леонтійович
Політанська Юстина Аврамівна
Іванюк Мотря Сафонівна
Іванюк Олекса Дмитрович
Чорний Афанасій
Чорна Ірина
Скригулець Віктор Гаврилович
Мишолов Дарка Гаврилівна
Чорний Аксентій Тодорович
Камінний Тодір Пантелеймонович
Гуменюк Григій Денисович та його діти: Володимир, Марія,

Павло

Головатюк Самуїл і дружина Мотря
Гуменюк Настя Денисівна
Федорчук Оляна Олексіївна
Брацлавський Дмитро Денисович
Брацлавський Данило Денисович
Брацлавська Ганна Денисівна
Брацлавська Євгенія Денисівна
Брацлавський Олекса Якимович
Рекуляк Мефодій
Гуменюк Катерина Тимофіївна
Гуменюк Антін Тимофійович
Гуменюк Михайло Тимофійович
Юцишин Терентій Лукашович, дружина Параска та їхні діти:

Володимир, Василь

Невзгода Тодір Пантелеймонович, дружина Оляна та їхні діти:

Юстина, Параска, Наталка

Невзгода Лікера

Здищук Яким

Шиліюк Марія

Чорна Варвара

Чорна Марія Романівна

Петрик Артем Петрович

Криничний Петро – Тищук і дружина: Мотрія та дочка Ольга

Криничний Іван...

За даними колишнього, а нині покійного учителя Хоменківської середньої школи Степана Дарчука, який провів велику роботу, встановлюючи імена та прізвища невинно убієнних односельчан по Хоменках і Рекеченцях, у голодомор померло більше тисячі людей.

ЮХИМІВКА

Василенко Марія Петрівна,
Яковлева Галина Йосипівна.

Такий був час

1930-й рік. Більшовицька влада розпочала колективізацію сільського господарства. Її планувалося закінчити восени 1931 – навесні 1932 рр. Місцеве керівництво скоротило цей термін.

У лютому 1930 року в Юхимівці було створено нове ТСОЗ під назвою «Колос», що став підґрунтям для заснування вже у квітні 1931 року колективного господарства імені Ворошилова. Станом на 1 березня 1930 року село було колективізовано лише на 35%.

Примусові методи колективізації посилювали соціальне напруження, загрозу виникнення селянського вибуху в Україні. Тому Сталін та його оточення вирішили зламати опір колективізації шляхом винищення українського селянства.

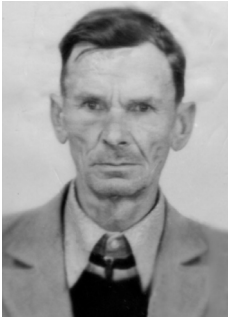
Почалася одна з трагедій українського народу – спланований та організований голодомор. Спеціальні бригади активістів, так звані «червоні мітли», послані ВКП(б), ходили по селу до кожного будинку, невблаганно вичищали селянські засіки, залізними прутами штрихали землю, стіни, підлогу, шукаючи зерно.

Страшні дні голодомору настали для Юхимівки. На жаль, точних даних про померлих від голоду людей в 1932 – 1933 рр. в селі та в архівах немає. У пам'яті очевидців тих подій постають лише окремі імена. Але лиш розповіді очевидців про ставлення окремих місцевих керівників до своїх односельчан, які були трудолюбивими і вважалися багатшими на селі, вражають.

Із спогадів **Брезденюка Йосипа Гнатовича**, 1923 р.н.:

– Наприкінці 20-х – на початку 30-х років минулого століття у нашому селі була досить велика кількість населення – до 2 тисяч чоловік.

Майже у кожній сім'ї було по троє і більше дітей. Жили бідно. Найпоширенішим видом діяльності було сільське господар-

*Брезденюк
Йосип Гнатович.*

ство. Працювали від ранку до ночі. Працювали і дещо мали. А коло землі, хто не лінується працювати, то завжди має достаток. В селі були такі господарники, як брати Шумер – Марко і Вікентій, сім'я Сувідових, Душак Йосип, Брезденюк Митрофан Федорович, Курдибаха Юстина, Курдибаха Павло, Пруц Вікентій. Таких влада назвала не добрими господарями коло землі, а куркулями. Їх сімі розігнали, хати повалили, розшили, а їх самих вислали на заслання або по тюрмах. До списку куркулів також були занесені юхимівчани: Євдокімов Прокіп, Огороднік Іван, Куньовський Іван, Вертогрук Василь та інші.

Бідолахи наробилися коло святої землі, за що й поплатилися. Бо такі тодішній владі стали неугодними. Путніх людей в селі не стало. Тоді й почався голод. А в кого що було їстівне, то все забрали насильно.

*Курдибаха Анастасія Павлівна (зліва)
із родичами.*

Згадує Курдибаха Анастасія Павлівна.

«...Мені на початок голодомору було лише 4 роки, але я добре пам'ятаю від своїх батьків, як ми бідували через нестачу їжі. На сім'ю наклали великі податки. А виконавши їх, влада подвоювала план. Тоді забирали податок натурою, тобто, все їстівне йшло в плани хлібоздачі. Мої батьки ніколи крали, а тоді

мусіли крадькома йти у поле і вкрасти хоч жменьку зерна, щоб вижити самим, і нам, дітям. Пам'ятаю смак млинців із цвіту акації до цих пір. Дякуючи дідові Арсеню, який якимось чином возив (бо й цього не можна було робити) рядна в міста Західної України, щоб виміняти їх на щось з продуктів, ми й вижили. Він згадував,

яка була ціна одного рядна, – один стакан проса. А ми в той час об'їдали листя та бруньки з дерев, зривали кору, клей. Дерев в селі стояли голі, як після пожежі.

А по селу бродили і помирали люди. Помирали на вулиці, на подвір'ї, на городі, під хатою... Багатьох сімей померлих не пам'ятаю, лише деяких, як, приклад, із сім'ї Маланчуків Полікарпа і Тетяни, Кулик Михайла, Курдибахи Войтка, Маланчуків Прокопа і Параски.

Нехай же їм земля буде пухом, невинним, голодом убієнним»
Із спогадів **Слобуцької Віри Лав-**

ривни:

«...Через насильницьку колективізацію, яку вчинила влада на початку 30-х років, вже у 1932 році у моєму селі Юхимівці настав страшний голод. Але вершина його досягла навесні і влітку 1933-го, коли в хаті нічого не залишилося після «червоної мітли», а на городі і в полі ще не виростило. Я їла і гнилу картоплю, і буряки, які знаходила, перекопуючи ґрунт, і траву разом із корінням. Їла все, що могли знайти і зварити.

*Слобуцька
Віра Лаврівна, 1918 р.н.*

А попри все, на нас накладали великі податки, які неможливо було сплатити.

Голодні люди, особливо пожилі і діти, опухали, знесилювались і... помирали. На кладовищі, де поховані люди в ті роки, зараз й знаку немає ніякого. Тоді ж було заборонено про голод не тільки говорити, але й думати.

Якось так ми прожили вже після голодомору, що ніби це так треба було. І люди мовчали, змирилися.

Але ж серед голодних в інших селах траплялося, що люди їли людей, і їхні трупи. Наше село Бог милував від такого».

Із спогадів уродженця с.Юхимівки, нині жителя м.Вінниці **Слічного Олександра Герасимовича**, 1919 року народження:

«...Мої дитячі та юнацькі роки – це були роки виживання. Колективізація, голодомор, репресії, – весь цей шлях становлення

*Слічний
Олександр Герасимович.*

нової радянської влади на Україні добре відчула на собі сім'я Слічних. Мій батько, Герасим, попри всі негаразди, бажав мені освіти. Але про яке навчання могла бути мова, коли в сім'ї нестатки й коли хочеш їсти. Але я все-таки закінчив 4-річну трудшколу в Юхимівці і при сприянні батька подався на навчання у с.Пеньківку, оскільки у Юхимівці не було семирічної школи. Уявіть собі щоденні семикілометрові походи туди і назад на голодний шлунок.

А в селі, попри голод, ще й лютували місцеві «активісти». Скориставшись відсутністю вдома мого батька, який вимушений був поїхати у Молдову, щоб завести туди щось із одягу і речей з метою обміняти їх на продукти, «червона бригада», яка орудувала на той час у селі на чолі з головою сільської Ради, забрала з нашого обійстя єдину годувальницю – корову...

Для сім'ї настав справжній голод. Батьки і сестри опухли. А я вижив, дякуючи своїм однокласникам – дівчаткам Аді Гандерук, Зіні Білій, Зіні Козаченко, Валі Олексіївій, які за деякі підказки при вивченні уроків ділилися зі мною кусочком свого бутерброда. Так і вижив. А добре пам'ятаю померлі з голоду сім'ї однофамільців Слічного Платона, Слічного Григорія, а також Брезденюка Семена, Бернацької Євдокії, Козяра Павла, Слободянюка Матвія, Маланчука Йосипа та інших.

Списків померлих з голоду тоді ж ніхто не складав. Навіть і після війни не згадували імена померлих. А їх же були сотні. Такий був час.»

Спогади **Савицької Феодосії Андріївни**

– Мені зараз 88 років. У 1932 – 1933 роках мої тато і мама працювали в колгоспі, щоб прогодувати сім'ю. Я була середня у сім'ї, а іще було дві сестри і брат. Батьки з роботи приносили нам по крихті хліба, щоб дати нам, дітям, рятували нас від голоду. А ще хата наша

була недалечко від ставка, тато ловив маленьку рибку, а також варили корінь очерету. До весни 1933 року ми ще трималися на ногах, споживали кормові буряки, яйця пташок. А згодом настали страшні часи – голодна смерть. Вмирили люди похилого віку, а також і діти. Тато наказував нам не йти в жнива на поле, де росла пшениця та жито, щоб не рвати колосків, тому що за колоски людей ув'язнювали у тюрми. Всього не перекажеш, що ми пережили. А зараз хочеться сказати таке: щоб ця трагедія більше ніколи на повторилась.

*Савицька Феодосія Андріївна (зліва)
із родичами.*

*Мельник
Олександра Семенівна.*

Спогади Мельник Олександри Семенівни, 1923 року народження:

– У людей забирали усе, що вони мали. Люди намагалися сховати хоч трішки зерна чи хліба. Але продзагони забирали усе до останньої зернини. Люди вмирили від голоду. Кожного ранку селом проїжджала підвода, яка забирала мертвих людей. І безжально скидали їх в одну велику яму.

Спогади очевидців записали учні-пошуковці:

Курдибаха Марина, Соєцька Інна,
Дубчак Тетяна, Душак Вадим,
Арсенюк Аліна.

ЯРОВЕ (Кічмань) і Юліямпіль

Луков Б.Д.

Тернавський В.І.

Вижити будь-якою ціною

*Історії пречисте джерело,
До нього спрагло припаду устами, –
І перекинуться в минувшину мостами
Рядки музейних згадок про село.
Проміння пам'яті сягне в найдальшу даль,
Його й віків туманом не спинити,
І нам до віку у серцях носити
Землі своєї ревний біль і жаль.*

Пам'ять – нескінченна книга, у якій записано все: і життя людини, і життя країни. Історія України вишита кривавими та чорними нитками. Особливо вражаючі сторінки, де смертельним шрифтом викарбовано слова: голод, голодомор.

Трагічна пам'ять про ті страшні часи – то як чорний, бездонний колодезь, у який, можливо, і не хотілося б заглядати. Але ми мусимо подивитися в нього чесно, нічого не приховуючи, аби очистити власні душі від скверни і покаятись, аби не повторилося найстрашніше за всю історію України штучне насильницьке винищення людей.

Першу відому згадку про назви села – Чернече, Кічмань (Ярове) знаходимо в книзі А. Крилова «Начальное образование в Подольской губернии». 1908 – 1909 учебный год, Кам.-Под. 1910 год, стр. – 250 – 251.

В кінці 20 – 30-х років ХХ ст. в с. Кічмань (Ярове) налічувалось до 250 дворів, а проживало в них близько 1200 – 1500 людей.

Школа знаходилась в приміщенні, побудованому в 1912 р. на кошти церковного приходу. Вона складалася з однієї кімнати та квартири вчителя. В школі одночасно навчалося три групи учнів різного віку загальною кількістю 17 – 20 чоловік.

В 1922 році в селі було прийнято програму ліквідації безграмотності, якою було охоплено близько 400 чоловік дорослого населення.

У 1927 році завідуючим школою було призначено Солостяна В.С. Вчителем працював Лівіцький Іван Леонтійович, який в 1937 році був репресований.

Церкви в селі не було. Інколи в село приїжджав священик із села Юрківки.

Перший магазин було відкрито в хаті Лукова Кіндрата. Сам господар і був продавцем.

Були в Кічмані і свої ремісники: Макогін Степан, Писанюк Володимир, Писанюк Юхтим, Габрусь Юзик. Вони шили взуття та одяг. Гарною ткалею була Макогін Фросина. Її рядна милували око чудовим рослинним орнаментом. Майже всі жінки села були вправними вишивальницями.

З усіма своїми хворобами односельчани звертались до народних лікарів. Одним з таких цілителів-травників був Писанюк Яків. Він користувався авторитетом не лише серед односельчан, а й жителів навколишніх сіл. В лікуванні людей цілитель успішно використовував ґрунтовні знання властивостей лікарських трав, магічні дії та замовляння, а також молитви.

В той час більш заможними в селі були майже півтора десятка сімей: Самелюка Михайла, Самелюк Ксені, Писанюка Дмитра, Галагудза Миколи, Галагудза Івана, Галагудза Якова, Босака Григора, Слободяника Мирона, Макогона Сави, Черевичного Андрія, Стрільчука Дмитра, Лукова Степана, Дармограя Івана та ін.

Ці люди були гарними господарями, самостійно порались в своєму господарстві. Під час колективізації їх було виселено з рідних будинків, а майно забрано в колгосп.

Найбіднішими вважались сім'ї Бойко Маланки, Джиги Ганни, Джиги Марії, Марценюк Парамки, Писанюк Марії, Совінського Степана, Мудрого Мойсея, Гонтаренка Степана, Слободяника Василя, Слободяника Степана.

Разом із створенням колективного господарства «Радянський господар» в селі було побудовано млин та електростанцію малої потужності. В цей час колгосп очолював Козуб Іван, який в 1937 р. був репресований. При його керівництві створено чотири бригади, до з яких входило сім ланок.

1933 рік. Найчорніший час в історії України. У світі не зафіксовано голоду подібного тому, що випав тоді на долю однієї з найхлібніших країн світу.

Напівопустілим селом гуляла голодна смерть. Вона не йшла, а повзла по мертвих, щодень, щогодини, не минаючи ні старих, ні малих. Своєю кістлявою рукою викошувала цілі сім'ї та родини. Доведені до божевілля, селяни доходили до канібалізму. Не всі очевидці мають сміливість і силу оповісти сьогодні гірку правду.

У 1932 році погодні умови склалися сприятливі, і в селі Кічмань (Ярове) урожай був щедрим. Тому зовсім немає підстав списувати на погоду ті злочини, що їх творила канцелярія Лазаря Кагановича та його посіпак. Шляхом голодомору було вирішено покарати селян України, які опиралися колективізації. У село прийшло розпорядження збільшити здачу хліба державі. З колгоспу вивезли все зерно, навіть посівне. Забирали не тільки колгоспне, а й те, що знаходили по хатах в селян – одноосібників.

*Качур
Марія Федорівна.*

Як згадує місцева жителька **Качур Марія Федорівна**: «Ходили по селу люди, їх називали «комнезами», забирали все, що було у селян. З допомогою гострих залізних «шпичок» та гаків діставали сховане в печах, на горищах, закопане в землі.»

«Страшні то були часи, – згадує **Миленька Марія** (1918 р.н.) – Мені було 14 років, голод 1933 року добре пам'ятаю. У нас все забрали, нічого не було з їжі. Мама зсипала в горщики по жменці різного насіння, щоб було що весною посіяти на городі й сховала в соломі на горищі. Бригада з п'яти чоловік, яка приїхала зі Шпикова, знайшла ту схованку. Вони все насіння зсипали в мішок, а потім, як розказували люди, годували ним своїх курей. Своїм життям наша родина частково завдячує одному із членів цієї бригади. Вийшовши з хліва, він

*Миленька
Марія Степанівнам.*

нікому не сказав, що там є корова. Забрали лише 5 курок, а корову залишили. Вона і допомогла нам вижити.

Бідували ми страшно. Не було нічого: ні їсти, ні вдягнутися. Нас рятував тато. Він був майстром на всі руки: умів виконувати столярні роботи, був вправним кравцем, а також шив і ремонтував взуття. За це отримував невелику плату: по 2 – 3 картоплини чи жменьку круп.

Ми, діти, ходили в ліс, рвали мерзлі яблука, ягоди, і це було смачніше за цукерки».

*Лукова
Лідія Кіндратівна.*

А ось що розповіла **Лукова Лідія Кіндратівна**: «Мені було 10 років. Нас у сім'ї було п'ятеро дітей. Того року вбили нашого тата. «Добра» сусідка Бойчиха донесла, що мій дід Павло пристарав багато зерна. В той час було створено комітети, які забирали хліб у людей. До них входили сільські активісти: Накорик Михайло, Накорик Андрій, Джига Андрій, Гонтаренко Степан та Іван Сінько.

Саме вони й прийшли до нас, все забрали, залишивши п'ятеро голодних дітей».

Незважаючи на те, що люди були голодні і ледве рухались, вони змушені були ходити на колгоспні роботи. Стимулом було те, що працюючі отримували пайку баланди (мучної затірки), яку видавали людям, які працювали на території колгоспу. Польові робітники отримували мізерну плату зерном та крупами.

Зі спогадів **Миленької Марії Степанівни**: «Хоч я була ще дитиною, але працювала в буряковій ланці поруч з дорослими. Головним було – протриматись до вечора, коли працюючим видавали порцію круп чи висівок. Ми заходили до хати ланкової і починали ділити наш заробіток. Спочатку ділили склянкою, потім чарочкою, а в кінці – ложечкою. Мені припадала лише половина пайки, бо я виконувала половину норми».

Люди намагалися вижити будь-якою ціною. Все, що могли: подушки, рядна, рушники, одяг міняли на продукти харчування.

«...Одного разу мама виміняла в жінок із Шпикова за три вишиті подушки паляницю, – згадує Марія Степанівна. – Коли вони пішли, мама довго плакала, а я була щаслива, що зараз наїмся хліба. Мама ділила цю хлібину по шматочку два тижні.»

Це остання хлібина, остання?

Очі горем налиті вщент,

Батько й діти не їли зрання,

Це остання хлібина, остання?

Після неї голодна смерть.

Не обминула вона й жителів села Кічмань (Ярове). Близько двохсот чоловік померло важкою мученицькою смертю. Двічі на тиждень селом проїжджала підвода, забираючи мертвих: смерть збирала з села щедрю данину. Нерідко «похоронна» команда забирала ще живих, але непритомних людей, щоб зайвий раз не повертатися.

Ось, як згадував про це **Суверток Федір**: «Два рази на тиждень пара коней, запряжених у воза, забирали померлих і відвозили на кладовище. За мною приїхав мій родич, щоб відвезти, але я був ще живий, то змілосердився наді мною. Родич мав корову, почав носити мені молоко, то я залишився живий.

На цвинтарі померлих скидали в одну яму. Зверху злегка притрушували землею, на скільки вистачало сили. Живі на цвинтар не ходили: боялися дивитись на ці страшні могили, над якими ворушилася земля. Ніхто не намагався допомогти заживо похованим. Здавалось, що люди збожеволіли. Рідні не оплакували своїх померлих, не проводжали їх в останню путь».

*Савчук
Ганна Федорівна.*

Зі спогадів **Савчук Ганни Федорівни**, 1929 р.н.: «В 1933-му мені було 4 роки. Тієї зими померла мати мого майбутнього чоловіка Михайла, яка жила посусідству. Винесли її з хати на рядні, та й так і з ним викинули на підводу. А мати її дуже плакала, але не за дочкою, а щоб рядно віддали, бо ж нема чим солону прикрити на постелі. Сусідські діти бігли і кричали: «Міша, твоя мама померла». А він їм відповів: «Нехай вмирає, вона мені все одно їсти не варить».

*Ні труни, ні хрестів, а ні тризни –
Прямо в яму навіки віків!
Чорна сповідь моєї Вітчизни
І її затамований гнів.
Ні віночка, ні навіть барвінку?
Наче падалець під вітрюган!
То причастя твоє Україно.
Українцю, то твій талісман.*

Маріє... Зчорніла мадонна з мертвим дитям на руках. Жертва і втішальниця, великомучениця і героїня – все це ти, Маріє. Це ім'я любила Україна. Так звали матір Божу, Їй осяйній, тисячу років молилися незліченні покоління українок, тулячи до грудей своїх немовлят. Але тільки тобі, Маріє, жінці з подільського села, судилося самій покласти в могилу своїх дітей, що згасли від голоду.

Зі спогадів **Миленької М. С.**: «Одного разу по дорозі на роботу я зустріла жінку з своєї ланки – Кізлик Лікеру, яка щось несла на плечах в рядні. На моє питання вона відповіла, що це її донечка Женя, яка померла вночі. Ми разом зайшли на цвинтар. Лікера поклала доньку в могилу, що була ледь-ледь присипана, і ми загорнули дитину сапами. Ні я, ні мати не плакали, ми поспішали на роботу».

*Бозю! Що там у тебе в руці?
Дай мені, Бозю, хоч соломинку,
Щоб не втонули в Голодній Ріці!
Бачиш, мій Бозю, я ще дитинка.
Тож підрости хоч би трохи бодай.*

Батьки вмирили, залишились діти-сироти: Марценюки Яків та Марина, Протасова Ганна, Ціпінська Ганна, Криві Василь та Ганна і багато інших. Їх було зібрано в одну хату, яку називали «патронат». Завідував патронатом Добровенко Василь Данилович. Прибирала, та варила їсти дітям Стрільчук Ганна Іванівна (мати Хоменко Галини). Продукти виділяв колгосп. Таким чином ці діти вижили.

Страждали від важкого голодомору й жителі Юліямполя. Але, дякуючи місцевим керівникам, таким як колишній мічман Чорноморського флоту Іван Гапа – тодішній голова колгоспу, люди вижили. Він, наражаючи себе на смертельну небезпеку перед більшовицькою владою, видавав голодуючим сім'ям із потаємних колгоспних запасів по стакану зерна на хату. Цим і вижили.

Поминають селяни Юліямполь цю людину добрим словом і донині.

Пройдуть роки, минуть десятиліття, а трагедія 1933 року все одно хвилюватиме серця ярівчан. Вона завжди буде об'єднувати всіх живих одним спогадом, однією печаллю, однією надією. Ще й досі у сні селян приходять ці похмурі тіні, ще й досі кровоточать роз'ятрені серця, болить душа, що звідала горе до краю та плаче і стогне українська земля від кісток, похованих без трун у спільних могилах.

*Озера тих сліз і століттям не випить,
Імен в поминальник церквам не вписати.
Ой скільки родин, скільки Мавок косатих
Прийшли до кончини крізь голод – Єгипет!*

Багато свідків вже пішло з цього світу. Щорічно їх стає все менше і менше. Лише в роки незалежності український народ зміг привідкрити завісу над потаємними сторінками своєї історії і дізнатися страшну правду про голодомор 1932 – 1933 років.

У запізнілій жалобі схилимо голови у каятті перед світлою пам'яттю тих двохсот ярівчан, які загинули. Вони згасли, як зорі.

Ярівчани, які померли під час голодомору 1932 – 1933 років та імена яких вдалося встановити:

Баралєвич Галина Іванівна
Босак Михайло, його дружина і їхня дочка
Бойко Трохим
Білостенний Яків
Білостенна Мотря
Брижоватий Прокіп (батько)
Брижовата Антоніна Прокопівна (дочка)
Брижовата Югіна Прокопівна (дочка)
Брижовата Ксенія Прокопівна (дочка)
Брижоватий Трохим (батько)
Брижовата Надія (мати)
Брижоватий Володимир Трохимович (син)
Брижоватий Микола Трохимович (син) 1918 р.н.
Брижовата Палажка Трохимівна (дочка)

Брижовата Євгена Трохимівна (дочка)
Брижовата Домка Трохимівна (дочка)
Брижоватий (а) Трохим. (син або дочка)
Брижовата Дарка Трохимівна (дочка)
Босак Степан Григорович (батько)
Босак Ганна Степанівна (дочка)
Босак Тодор Григорович (брат)
Габрусь Домка
Дідун Мотря (мати)
Дідун Марія (дочка)
Джиги Марія
Джиги Андрій і дружина
Джиги Марко (батько)
Джиги Федора (мати)
Джиги Василь Маркович (син)
Джиги Євдокія Марківна (дочка)
Джиги (Савчука Михайла мама)
Зарічняк Степан (батько)
Зарічняк Євдокія (мати)
Зарічняк Євгена Степанівна (дочка)
Зарічняк Олександр Степанович (син)
Ковальчук Ксеній Тимофійович (батько)
Ковальчук Андрій Ксенійович (син) 1911 р.н.
Ковальчук Іван Ксенійович (син) 1924 р.н.
Ковальчук Григорій Ксенійович (син) 1931 р.н.
Ковальчук Василь
Ковальчук Степан Васильович
Ковальчук Марія
Кушнір Степан
Климчук Штефаніна (мати)
Климчук Югіна Макарівна (дочка)
Луков Василь Тодорович (внук)
Луков Іван Тодорович (внук)
Кізлик Євгена Григорівна
Кушнір Степан Созонович (батько)
Кушнір Марія (мати)

Кушнір Микола Степанович (син)
Кушнір Ганна Степанівна (дочка)
Кушнір Євгена Степанівна (дочка)
Кушнір Семен Степанович (син)
Ковальчук Іван
Кривий Сава Якимович, дружина Крива Ірина і їх двоє дітей
Кривий Степан
Кушнір Василь (чоловік)
Кушнір (дружина)
Торішний Павло (дід)
Лопатюк Іван
Лопатюк Домка
Луков Євгеній Кіндратович (внук)
Лукова Антоніна Кіндратівна (внучка)
Лукова Марія Кіндратівна (внучка)
Лукова Євдокія Кіндратівна (внучка)
Луков Євген Сільвестрович (дитина) 1932 р.н.
Луков Євген Сільвестрович (дитина) 1933 р.н.
Луков Никифір Михайлович
Луков Афрем
Моричереда Григорій
Моричереда Марія
Макогін Іван (батько)
Макогін (мати)
Макогін Марія Іванівна (дочка)
Мацик Андрій (батько)
Мацик Ксенія (мати)
Мацик Ганна Андріївна (дочка)
Мацик Дмитро Андрійович (син)
Макогін Іван (дід)
Макогін Палажка (баба)
Макогін Домка Костянтинівна (внучка)
Макогін Євгена Костянтинівна (внучка)
Марценюк Андрій
Марценюк Дмитро (чоловік)
Марценюк Домка (дружина)

Марценюк Степан з дружиною і їх троє дітей
Марценюк Іван і його троє дітей
Накорик Михайло Петрович
Накорик Андрій Петрович
Наконечна Палажка
Наконечний Михайло (чоловік)
Наконечна Ганна (дружина)
Наконечна Ліда
Паридуха Лавро
Паридуха Ксеня
Писанюк Іван
Писанюк Андрій
Писанюк Філімон
Писанюк Ольга Савівна
Писанюк Григорій (чоловік)
Писанюк Катерина (дружина)
Писанюк Тимко
Писанюк Ганна (мати)
Писанюк Олена (дочка)
Писанюк (син)
Писанюк Яків (чоловік)
Писанюк Мотря (дружина)
Служниця Віра
Писанюк Палажка
Писанюк Наталка та її троє дітей
Совінський Денис (чоловік)
Совінська Параска (дружина)
Слободяник Степан (батько)
Слободяник Палажка (мати)
Слободяник Михайло Степанович (син)
Слободяник Степанівна (дочка)
Савчук Домка
Совінський Степан (батько)
Совінський Станіслав Степанович (син)
Стрільчук Григорій (батько)
Стрільчук Марія (мати)

Стрільчук Володимир Григорович (син)
Черевичний Трохим (чоловік)
Черевична Надія (дружина)
Черевичний Петро
Черевична Явдоха
Черевичний Семен (чоловік)
Черевична Килина (дружина)
Черевичний Михайло (чоловік)
Черевична Ксенія (дружина)
Черевична Марія Іванівна
Черевична Антоніна Іванівна
Ціпінський Василь (чоловік)
Ціпінська Харитина (дружина)
Ціпінський Іван Миколайович
Хлипавка Філімон.

Пошук імен триває...

Учні-пошуковці:

Гранчак Ю.І.,	Чобуніна Т.В.,	Джигга Д.А.,
Конєва Ю.Л.,	Шевчук В.В.,	Кратасюк В.В.,
Лісовий О.Ю.,	Юзькова І.А.,	Макогін В.М.,
Фальш В.М.,	Сандул М.В.,	Накорик С.Б.

РОЗДІЛ V
Народом прокляті роки
(усна народна творчість трагічної доби)

Сидить Сталін у столиці...

Вже добре відома нам політика тоталітарного комуністичного режиму за період сталінської доби наклала свій трагічний відбиток не тільки на соціально-економічне, але й на духовне життя, у тому числі на тодішню усну народну творчість колгоспного селянства. Поряд з творами видатних українських поетів і прозаїків, які зайняли визначне місце в історії національної культури, творився так званий антирежимний фольклор – гумор і сатира, частушки, пісні, вірші та анекдоти. Це був свого роду «фольклор протесту». В ньому знедолений народ відгукувався практично на всі сторони трагічних подій 30-х років минулого століття. Колективізація, розкуркулення, грабінницькі методи «ударних темпів хлібозаготівель», голодомор, сталінський терор – усі ці страхітливі явища знаходили своє відображення в усній народній творчості.

І зовсім не дивно, чому в ті роки шаргородці не декламували сатиру і гумор, наприклад, свого улюбленця і вихованця Степана Руданського, твори якого так поширені у нашій місцевості колись і тепер.

Під гнітом і діями нової комуністичної влади народжувались нові, сучасні в ті роки, рядки віршів та пісень. Простими й загальнодоступними словами та висловами наші селяни влучно характеризували події тих років, часом не завжди з точним збереженням початкового тексту та рими. Вони додавали до віршованих фраз нові та цілі строфи, часом видозмінюючи зміст згідно до вимог часу і моменту.

Одним із таких проявів антирежимного фольклору був вірш, складений невідомим автором, текст якого зберіг і передав житель села Гибалівки Федір Парадюк. У цьому вірші автор сміливо і доступно охарактеризував події, що відбувалися, зокрема, у селі Плебанівці та Шаргороді у березні 1930 року, коли

селяни нашого Шаргородського району повставали проти на-
сильницької колективізації:

З понеділка на вівторок
Плебанівка встала,
В руки все позабирала:
Граблі, коси, вила й сапи,
Й в Шостаківку, мов кацапи.
 Бо на селах кандидати
 Стали землі розміряти.
 Як узнали про це люди –
 Розігнали їх повсюди.
Як дійшли до Шостаківки
Жінки, діти й чоловіки.
Всі оружені дрючками,
А з п'ятсот жінок з тичками,
Й чорний прапор на патик –
Всі до райсполкому в крик.
 Вийшли разом з ними в місті
 Мужиків ще, мабуть, з двісті,
 Теж оружені дрючками,
 Й теж бабів з п'ятсот з тичками.
Як дійшли до райсполкому,
Всипали там не одному.
Голова хапнув три буки,
А секретар скали у руки.
 Тікали й били жидову.
 З Могилева з'їхалося ДеПеУ,
 А Горпина та Марія
 Побили там автомобіля.
Село ще довго вирувало,
Нову владу проклинали,
Що хазяя-трударя
Перетворило в торбара.

А як дотепно висловлювалися у віршах наші селяни не
тільки на адресу місцевого керівництва, а й на найвищих керів-
ників держави.

Вставай, Ленін, подивись,
До чого ми дожились,
На подвір'ї – одна хата,
А на хаті – одна лата,
А на латі – один куль,
Та й то кажуть, що куркуль...

Часто серед жителів Шаргородщини звучали твори усної словесної найстрашнішої тематики: про голод, про людські страждання, про антилюдську комуністичну владу та її провідників:

А як Ленін умирав,
Сталіну наказував,
Щоб людям хліба не давав,
Й сала не показував.

Про що співали і декламували у 30-х роках минулого століття на «Групі» (мікрорайон, що знаходиться у с.Слободі-Мурафській), де й досі побутують ці сумні рядки, нагадуючи теперішньому поколінню про пережиті роки голодомору, розповіла колишня жителька цього кутка в селі Ганна Гарбар:

В тридцять першому году
Вже пізнали ми біду,
В тридцять другому году
Їли люди лободу,
В тридцять третьому году
Помирали находу.

А в селі Андріївці про дітей співали такої:
– Мамцю, їсти! Татку, їсти!
Надриваються малі. –
Все забрали активісти –
Голод на селі.

На жаль, нам невідомі автори цих сумних рядків, але добре відомо, що ці рядки народжувались від щирого серця і душі, висвітлювали дійсну ситуацію.

В Плебанівці народ виспівував відомі вже частушки по всій Україні, але тут добавляли свій особливо гострий і сумний сарказм про сільських «гепів». Таких назв активістів у інших селах не зустрічалося:

Нема хліба, нема сала,
Бо совєцка власть забрала.
«Ге́пи» хату розібрали,
А батьків в Сибір погна́ли.

Далі невідомий автор конкретно каже, як жив селянин:

Ні корови, ні свині,
Тільки Ленін на стіні.
І показує рукою,
Куди їхать за мукою.

Такі віршовані рими миттєво поширювались від села до села. Але вже у Конатківцях, Івашківцях, Руданському, Перепільчинцях співали частівки з деякими змінами, витримуючи той же сумний колорит:

Нема хліба, нема кики –
Тільки кіно і музики.
Ми голодні і сумні,
З нами Сталін на стіні.
Батько в ТСОЗі, мати в ТСОЗі,
Діти лазять по дорозі.
Нема хліба, нема сала –
Все совєцька власть забрала...
Хата раком, клуня боком,
Ще й кобила з одним оком.
Ні корови, ні свині,
Тільки Сталін на стіні.

Поширеними й відомими фольклорними рядками на Шаргородщині були слова, які автор почув і запам'ятав ще в 60-х роках від сестер сім'ї Собкових, що у селі Політанках. Крадькома у тісному крузі друзів – слухачів голосисті сестри Марія, Катерина, Ганна і Ольга співали:

Пийте воду, їжте січку –
Виконуйте п'ятирічку.
Пузо голе, лапті в клітку,
Виполняєм п'ятилітку.

або:

Половняники, картопляники,
Лободяники, голодняники
Голодом наречені,
На сльозах запечені...

Хай би ті, що хліб забрали,
Весь би вік їх споживали!

Ось такі найменування страв з полови, лободи запам'яталися людям у Політанках.

Після сумнозвісного арешту голови та колгоспного активу в селі Стрільниках за недозволену владою роздачу хліба голодуючим колгоспникам (стор. 408 із розділу IV) невідомий автор зразу ж висловив події в селі частушкою:

Голова під добру руку
Дав нам хліб на свою муку.
І був суд: «...Порушив міру...»,
Вмить забрали до Сибіру.

Про нелегке колгоспне життя, про важку працю від ночі до ночі, про горезвісні радянські трудодні селяни склали чимало пісень, приказок, частушок. В Рахнах про це співали так:

Сидить дівка на рядні
Та рахує трудодні:
«Трудодень, трудодень,
Трудоодиниці –
Батько ходить без штанів,
Мати – без спідниці».

А вже в селі Сапіжанці на цю тему співали так:

Сидить баба на рядні
І щитає трудодні:
«Трудодень, трудодень,
Дай нам хліба на щодень ...»

За горезвісним антилюдським законом Сталіна про «п'ять колосків», тисячі селян, навіть дітей, були покарані багаторічними засланнями до концтаборів, звідки вони часто – густо не поверталися живими. Наступна правдива частушка, і це зовсім не перебільшення, коли звучить у тій же Сапіжанці:

Він зерна набрав у жменю;
Хтось побачив і шепнув...
Знайшли кражу у... кишені –
В Соловецькі аж загув.

У цьому ж селі уже згодом, після подій 1932 – 1933 рр., уроженець Сапіжанки Василь Рябий декларував комуністичної доби патріотичні слова, які, мабуть, межують з ідіотизмом:

Нам сонце не светит,
Нам партія светит!
Нам денег не надо –
Работу давай!

А ось приклад геніальної народної приказки, почутої у нашій шаргородській Калинівці, яка побутувала в селі за часів сталінського компартійного з'їзду «победителей»:

На хаті – серп і молот,
А у хаті – смерть і голод ...

У цих словах глибокий трагічний і сатиричний зміст, весь драматизм сільського життя.

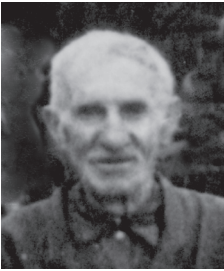
У цьому селі звучали багато уже відомих по всій місцевості частушок та співанок. Наприклад:

У колгоспі добре жить –
Десять робить – сто лежить.
А як сонце припекло,
То й тих десять утекло.

А ось такі приспівки, які автор записав із вуст жительки Слободи-Шаргородської Гончар Анастасії Володимирівни, що звучали у 30-х роках минулого століття у селах Теклівці і Слободі-Шаргородській:

«...Комсомоли до комори,
А Патрики до муки»

Вимовляла їх колишня жителька с. Теклівки Янець Анеля (1903 – 1992 рр.) «Патрики» – це прозвисько активістів, які входили до складу «червоної бригади», що діяла на селі, виконуючи плани хлібозаготовок.

*Михайлишин
Михайло Петрович.*

Фото 1963 р.

Про своє гірке селянське життя розповідав у своїх власних віршах житель села Плебанівки **Михайлишин Михайло Петрович**, 1887 р.н., який за брехливим доносом своїх же сусідів та вміння висловлювати власні дотепні частівки про тодішні порядки влади, одержав аж десять років заслання, яке відбував у Вологодській області. Це один із п'ятидесяти репресованих плебанівчан, який після заслання додому живим повернувся.

Там, на засланні у м. Талага, він писав:

– Часто, братцы, вспоминаю,
Как на воле проживал.
Сижу сейчас за проволкой,
Задаром ведь сюда попал...

Значна частина гумору й сатири, анекдотів, частушок, народних приказок, як і вище згаданий вірш, просочилася до нас із тюрем, концентраційних таборів на Півночі, із сибірських лісопалів і якутських шахт, де побували і навічно залишилися там наші безневинні шаргородські селяни, прозвані комуністичною владою «куркулями», «ворогами народу», «поляками», «контрою» чи «петлюрівцями». У них – яскрава характеристика доби сталінського репресивного режиму:

Соловки ви Соловки –
Далека дорога.
Вісім літ за колоски,
А п'ять – ради Бога!
Усі тринадцять відсиджу
На Білому морі,
Та кому я розкажу,
Яке в мене горе?

Засудили по законах,
Що їх видав Сталін, –
Нема дітей, нема сім'ї
І волі не стало.

Соловки, Соловки –
Дальня дорога.
Серце ниє, грудь болить,
На душі тривога.

Соловки, Соловки,
Я вас не боюся...
А чи довго там пробуду?
Чи назад вернуся?

На цю тематику багато написано у книзі відомого українського письменника – вільнодумця Олеся Волі «Мор: Книга буття України». Великий літописець збирав матеріали про голодомор зі всіх регіонів України, в тому числі про усну народну творчість цієї доби, де часто йшлося про найбільших грабіжників і душогубів на землі – Сталіна з Молотовим і Кагановичем та їхніх українських прислужників:

Сталін курить папіроси,
Молотов сигари,
Все забрали з України –
Залишили мари.

Сталін дивиться на місяць,
Каганович – в лупи.
Все забрали з України –
Залишили трупи...

А трупів на Україні, за підрахунками істориків, краєзнавців, науковців, залишили мільйони.

І тоді в репертуар українського народу ввійшли пісні – думи про Україну та її заклятих ворогів – іудів – Леніна, Сталіна, Кагановича, Молотова, Постишева, Косіора... Ці діячі – головні персонажі народного фольклору трагічної доби. Виконавці цих пісень відводили душу собі і людям такими трагічно-сатиричними творами:

Просить Сталін до столиці
Україну в гості...
– Ой, не можу, рідний тату –
Залишились кості.

Просить Сталін Україну:
– Приїдь, хоч побачу!
– Ой, не можу, рідний батьку –
На цвинтарі плачу.
Просить Сталін, умовляє
Вкраїну послухать.
– Ой, не можу й говорити –
З голоду опухла.

Звучали з вуст самодіяльних співаків і такі слова:

Сидить Сталін у столиці,
Їсть вкраїнські паляниці,
Що у нас забрав,
За кордон продав.
Продав Молотов пшеницю
З України за границю,
А ми їмо лободу
І мремо на ходу...
На ходу померла мати,
Діти пухлі коло хати.
Славимо Кобу,
Хвалимо Кобу... (Коба – псевдонім Сталіна).

(Воля Олесь. Мор: Книга буття України – стор. 453 – 458)

Але це була заборонена владою творчість, за яку не один українець провів довгі роки заслання або й навіки залишився там, у мерзлій сибірській чи північній землі великої Країни Рад – матушки Росії.

Що ж було дозволено писати, читати, співати у ті роки, у роки «світлого» майбутнього людства? Офіційна народна творчість, яка не заборонялася, а навпаки, пропагувалася, була іншою. Знаю її з власного досвіду післявоєнного періоду, коли в моїй школі співали:

Для бідних і трудящих
Сотворимо ми рай,
А всі попи, буржуї –
На небо вилітай!

Піонери-малобоговіри,

А де ваша паска?

– Наша паска –

Видумана казка.

Піонери – малобоговіри,

А де ваше Рождество?

– Наше Рождество

Снігом замело.

У колишньої плебанівської ланкової буряківничої ланки Ольги Гамлінської ще й донині збереглися в пам'яті слова пісні, яку дівчата наспівували в полі:

Ой полола дівчина

Буряки, буряки,

Десь взялися комсомольці –

Юнаки, юнаки.

Вони тую дівчину

Узяли, узяли,

В комсомольський осередок

Привели, привели.

– Стій тут, не крутись,

В комсомол запишись.

І тоді пойдьом

Ленінським путем.

Поширеними на Шаргородщині в роки колективізації були колядки, слова яких збереглися у Шаргородській районній бібліотеці. Працівники бібліотеки й надали їх автору книги.

– Чи дозволите заколядувати –

Цей дім звеселити,

А буржуїв та куркулів засмутити?

– Просимо: колядуйте!

– Коляда, коляда, дай, бабо пирога,

А як не даси пирога, візьму вола за рога

Та приведу на поріг, та викручу правий ріг,

Буду в ріг трубити:

– Куркулям не жити!

Колядин, колядин,
Незаможний я син,
Куркулі тікайте
Та книші ховайте!

Коляд, коляд, колядниця.
У вас сало й паляниця.
А у нас сухарі –
Стережіться куркулі!

Ось таке, далеко не повне, відображення усної народної творчості, яка в 30-х роках минулого століття проявилась, існувала та існує і понині у селах нашої Шаргородщини. У ній, і це цілком природно, не дотримано високих художніх критеріїв, але її сила і значення в тому, що вона знаходила могутній відгук в душах людей, пересічних селян, колгоспників.

Більшовицька влада боялася цієї творчості. Вона розглядала її як антирадянську, як таку, що загрожує самому тоталітарному сталінському режимові.

Але, попри все, така народна творчість має свій високий статус не тільки у нашому краї, а й у всьому світі. Це особливий вид пізнання минувшини, білих плям історії, який є незаперечним свідченням страхітливих подій трагічної доби Голодомору 1932 – 1933 років, який теперішній світ визнав г е н о ц и д о м .

ВИСНОВКИ

зробить читач

*Тяжко, тяжко мені стало,
Так, мов я читаю історію України ...
Т.Г.Шевченко.*

З яких причин і чому була можливою трагедія голодомору на нашій українській землі, кому був вигідний голодомор, які наслідки мала ця страхітлива подія у житті кожного українця у селах Шаргородщини зокрема?

Які, зрештою, висновки теперішні українці мають робити з факту тих трагічних подій та їх наслідків, щоб застерегтися від повторення подібної людської трагедії?

На ці та багато інших запитань автор намагався відповісти мовою фактів, матеріалів, документів, а головне – свідчень очевидців подій 1932 – 1933 років, зібраних небайдужими краєзнавцями, журналістами, істориками, учителями та учнями-пошуковцями сіл нашого Шаргородського району.

Аналізуючи ті трагічні події, НЕОБХІДНО пам'ятати, що найстрахітливішим і найжорстокішим було те, що Сталін і його поплічники цілком свідомо довели мільйони українців до голодної смерті. І постраждали в основному сільські жителі України, що цілком зрозуміло, адже на той час селяни становили 80% населення республіки, а у Шаргородському районі, у 56 його селах цей відсоток селян становив 96. Немає сумнівів у тому, що велика кількість населення Шаргородщини померла протягом 1932 – 1933 років через штучно створений голодомор, спричинений не природним фактором, а людьми, шляхом масової конфіскації врожаю 1932 року радянською владою. А досвід у цьому питанні влада вже мала. В роки голодовки на Україні у 1921 – 1923 роках, коли за непокору селян новій владі, які боролися за національну свободу, із південних областей України до Московщини російські більшовики вивезли 31209484 пуди хліба (34845 вагонів). Це призвело до масового голоду, під час якого українцям продавали український хліб за побутове золото, срібло та іноземну валюту. В 30-х роках хліб українцям не продавали. І не тільки хліб.

Як свідчить зведена відомість виконання експортного плану, тільки за 1-ше півріччя 1933 року з Вінницької області було відправлено не тільки жито і пшеницю. З поміткою «Не підлягає оголошенню» перераховуються: птиця, масло, риба, яйця, мед, горіхи, раки(!), хрін, мак, хутро, полотно селянське...

(ДАВО, ф.п. – 136, о – 3, од. зб. – 99, арк. 28 – 29).

Слід відмітити велику роботу по вивченню матеріалів Голодомору 1932 – 1933 років, який світ сьогодні визнав г е н о ц и д о м, проведену істориками і краєзнавцями України. Серед них: доктор історичних наук, професор Станіслав Кульчицький, який майже сорок років працює в Інституті Історії України НАН України; доктор історичних наук, професор колишнього Вінницького державного педагогічного інституту ім. М.Островського, нині покійний Шульга Ілля Гаврилович, яких дехто з числа мешканців нашого Шаргородського району називає псевдо-істориками, тобто несправжніми або мнимими істориками, бо вони, мовляв, не так мислять, як я...

Так от, скажемо відверто, що згадані історики за свій вік зробили надзвичайно велику роботу по вивченню подій Голодомору 1932 – 1933 років, матеріали які використані у цій книзі. Їхні дослідження та праці інших видатних істориків про події Голодомору 75-річної давності читають в країнах усього світу. Ці книги стали для сучасних істориків і краєзнавців настільними домашніми книгами, які лежать поруч із Біблією.

Слід відмітити, що численні матеріали про Голодомор 1932 – 1933 років, оприлюднені останнім часом в Україні, засвідчують, що ця жорстока антилюдська сталінська акція, яка цілком відповідала духу комуністичного тоталітарного режиму, належить до глобальних людських катастроф, масштаби якої жодне суспільство до тих пір не переживало і не знало. Терор голодом, як метод розправи із інакомислячими, застосований радянською владою, перевершив усіх своїх попередників у справі масових убивств людей.

Спланований і вчинений голодомор в Україні мав причини не тільки економічного, але й, насамперед, національно-політичного характеру. Проти українців сталінський режим вів нещадну, смертельну війну з селянами, які чинили опір антина-

родній колективізації і розглядалися як основна перешкода на шляху створення тоталітарного політичного режиму і суспільства взагалі, а також з селянами-українцями, які були національною свідомою верствою населення, носієм і хранителем українських національних традицій.

Варто згадати і таку деталь: селянам заборонялося носити українські вишиті сорочки і ін. Це вважалося проявом націоналізму. За це в 30-х судили.

Саме в цьому – джерело ненависті московських «інтернаціоналістів» до українського народу. Це джерело ненависті було своїм могутнім ключем і у 1937 – 1938 роках, і у 1941 – 1944, і у 1946 – 1950 роках, коли Москвою розроблялися плани депортації українського населення.

З часом буде розкрито і цю таємницю: чому тиранові не вдалося здійснити свій варварський задум щодо України? Чи тому, що, як вважають деякі історики, не вистачило б вагонів-телятників для перевезення до Сибіру десятків мільйонів ще живих українців, чи, що більш вірогідно, завдяки героїчній боротьбі західних українців, котрі не дозволили цього зробити до кінця?

До речі, для тих, хто не впевнений в існуванні таких наказів і розробок Москвою планів депортацій українського народу, слід познайомитися із цинічними зізнаннями колишнього керівника Держбезпеки в Україні В.Рясного. Він свідчить, що йому «цей наказ привіз із Москви один із заступників наркома внутрішніх справ, де і було сказано, що за активну діяльність проти Червоної армії збоку ОУНівців, за вороже ставлення до російського народу товариш Сталін наказав виселити всіх українців до відомої матері, а конкретно – в Сибір». «Декілька ешелонів, – свідчить далі Рясний, – мої хлопці заповнили і відправили. Але згодом виконання цього наказу нагло припинилося».

Про цю сатанинську ідею Сталіна пізніше вів мову і Микита Хрущов: «Українці уникли цієї долі тільки тому, що їх ще було надто багато і не було куди вислати. А то він би їх виселив».

(Доповідь першого секретаря ЦК КПСС М.С.Хрущова на XX з'їзді. «Неделя» 1989, – №11, стор. 11)

За словами Хрущова, «вождь» довго жалкував, що йому так і не вдалося втілити в життя свої плани.

Оскільки план депортації українців виконати не вдалося – режим змушений був задовольнитися тим, що відігрався на мобілізованих новообранцях з окупованих територій. 12 січня 1944 року Сталін видав таємний наказ, згідно з яким солдатів-українців кидали на першу лінію фронту. З них, 17 – 19 річних юнаків, формувались передові частини, котрі без будь-якої військової підготовки та з мінімальним озброєнням або й зовсім без нього кидались на прорив на найважчі ділянки боїв із спеціально заплічними «заградительними отрядами НКВД», що дихали в потилицю приреченим смертникам.

Про переконливі й правдиві підтвердження висновків відносно тих трагічних подій автору цієї книги довелося не раз чути з уст самих живих учасників бойових дій, або читати свідчення про них у спогадах ветеранів війни.

(Див. Ветерани Шаргородщини в роки Вітчизняної війни, Вінниця, 2005, стор. 430, В.Ю.Шаваран – Рукопашний бій без зброї).

Таких випадків шаргородці пам'ятають безліч.

Найжахливішим наслідком небаченого в історії людства злочину, вчиненого Йосифом Сталінім і сталіністами у 30 – 40-х роках минулого століття, є демографічна катастрофа, яку довелося пережити українській нації. І йдеться не лише про ті мільйони людей, які загинули страшною мученицькою голодною смертю, а й про ефект «демографічної смерті», тобто про тих, хто мав народитися, але не народився. Адже у голодні 1932 – 1933 роки, за свідченням старожилів району і за архівними матеріалами, відомо, що в селах молоді люди одружувались. На жаль, дітей народжувалось, а тим більше виживало дуже мало.

Зі свідчень очевидця подій 1932 – 1933 років, жительки с.Носиківки (нині мешканка с.Плебанівки) Цимбалюк-Чайковської Ганни Якубівни, 1923 року народження, дізнаємось про прикрий випадок загибелі вагітної 20-річної жінки, Гандзійчук Марійки, яку вкинули у яму на її очах разом із іншими померлими з голоду жителями Носиківки.

(Розділ IV. Носиківка, стор.283).

А скільки таких Марійок було по селах нашого району?! За свідченням Володимира Филімоновича Мельника, краєзнавця із Слободи-Шаргородської, у селі за роки голодомору одружилось більше ніж 60 пар. Але дітей народилося, а тим більше вижило, за даними матеріалів сільської Ради, всього одинадцять душ. А тому кожен весільний обряд у житті села – ще одне підтвердження того факту, що люди мріяли, люди намагалися жити, але, на жаль, десятки й сотні селян були приречені.

Дивна ситуація із збереженням архівних документів сталась не тільки у Слободі-Шаргородській, де акти реєстрації шлюбів збереглися, а акти про смертність людей від голоду зовсім відсутні або неправдиві. Виконувалось розпорядження, дане московським режимом усім ЗАГСам, згідно якого у записах актів громадського стану заборонялося робити відповідні записи про причини смерті населення від голоду.

Тому вчені та історики справедливо наголошують на проблемах новонароджених і ненароджених – це теж мільйонні демографічні втрати українського народу, що стверджується цифрами та фактами.

За 33 роки – від першого радянського перепису населення в 1926 р. до перепису 1959 року (з них 27 років належать добі сталінського режиму) – кількість етнічних українців зросла з 35,8 млн. чоловік до 37,3 млн., або ріст – 1,5 млн. чоловік. В той же час, скажімо, кількість росіян за той же названий період збільшилася з 55,5 млн. до 114,1 млн. Тобто на 58,6 млн.! Динаміка росту українців – 4%, тоді як у росіян – аж у п'ятдесят разів більше!

Ці порівняльні дані, безсумнівно, переконують у тому, що у визначений проміжок часу на Україну обрушилась національна катастрофа, український народ пережив драматичний період геноциду.

Як уже наводилось вище, у Шаргородському районі тільки за період з 1932 р. по 1934 р. населення зменшилось більше, ніж на 13 тис. чоловік. Враховуючи демографічну катастрофу, що нависла над Україною та навмисне замовчування причин смертей у реєстраційних документах, можна стверджувати, що наш район за роки Голодомору 1932 – 1933 рр. утратив понад 20 тисяч чоловік.

Не менш суттєвим наслідком Голодомору та колективізації стала не тільки жахлива чисельна смертність, а й соціально-психологічна ситуація, якої таки домогся режим Сталіна: перетворення сотень тисяч заможних, самостійних, чесних, працьовитих українських селян на люмпенів (люмпен – пролетаріат) – людей з декласованих верств населення, які втратили зв'язок з виробництвом: босяки, злодії, старці, ледацюги та ін., з втраченою мораллю, які відтоді стали жити в умовах жорстокості, насильства, страху й до сьогодні перед владою, перед можливістю повторення подібної суспільної біди. Ініціатори масового голодомору намагалися вбити волю до опору, до будь-якого прагнення незалежності українського народу, передусім селянських мас та інтелігенції. І цього їм значною мірою вдалося домогтися, поставивши людей у цілковиту залежність від радянської держави, примусивши налякану, безневільну масу колгоспників працювати на цього гігантського монстра – СРСР – за мізерну платню або й зовсім безкоштовно.

В могутньому Союзі основу економіки держави складала добувна промисловість, яка обслуговувалась виключно засудженими, число яких до 1953 року складало біля 12 мільйонів чоловік.

До них слід додати понад 30 млн. колгоспників, які не мали паспортів і не мали права виїзду із своїх сіл без спеціального дозволу місцевого «поміщика» – голови колгоспу (навіть на ринок до великого міста). За свій труд колгоспники фактично нічого не заробляли, крім знаменитих на весь світ «палочок-трудоднів». При цьому слід додати, що ця громада колгоспників була великим резервом для поповнення тюрем, армії, яка налічувала тоді 8 млн. солдатів. 60% від загального числа армійців були так звані «стройбатівці», які представляли ще один вид рабів.

У промисловості в Країні Рад було задіяно понад 40 млн. чоловік. Це люди, які одержували мізерну зарплату порівняно з виконаною ними роботою.

Так існував народ, так відбувалося забезпечення країни продовольством, сировиною та іншим – безкоштовно, за рахунок перелічених вище мільйонів.

Не виникає ніяких сумнівів і те, що керівниками і виконавцями тих дій та подій, що призвели до мільйонних втрат населення, були свої ж такі люди, які, виконуючи накази радянської влади в особі членів більшовицької партії (ВКП(б)), штовхали селян до невідвортної смерті, а тих, котрим судилось вижити, під страхом смерті змушували коритися. Крім того, серед людей, наприклад, було заборонено не тільки говорити, але й думати про протиправні дії влади відносно подій 1932 – 1933 років. А тому й зрозуміло, чому селяни з часом просто забували про страшну смертність на селі, а родичі померлих все рідше згадували небіжчиків. Боялися.

А той, хто бодай, пробував згадати, або промовити хоч слово про масову смертність чи встановити хреста на могилі, – це вже був «ворог народу». Для таких наставляли 1937 – 1938 роки. Адже всім тепер відомо, кого репресували в селах району – тих, хто був небажаний або чимось заперечував місцевим керівникам чи «активістам». Такі знову зникали з життя, як і в 1932 – 1933 роках.

Отже, Голодомор 1932 – 1933 років вже не можна ні заперечувати, ні замовчувати. Та, незважаючи на це, і сьогодні серед нас є сили, які хочуть, щоб світ забув про злочини проти людства, вчинені червоною Москвою та її вождем-тираном, чи хоча б зменшити масштаби цих злочинів. Зокрема, до таких кроків вдаються сучасні комуністи, яким хотілося б не показувати до кінця історичну правду, яка комусь колить очі, страшні сторінки історії їхньої партії та її колишніх лідерів. Вони пропонують, так би мовити, з розумінням поставитися до політики кривавого тирана Сталіна щодо української нації та її трагічної долі. Мовляв, час такий був... І це не геноцид, а голодовка... Це правда. Був такий час... В Плеванівці померло 900, в Рахнах – 1400, в Хоменках – 1100, в Івашківцях – 300, в Клекотині – 400 душ... Це правда! Це не геноцид. І треба віддати належне тим колишнім і теперішнім комуністичним ідеалістам, які й досі твердять, що то був не геноцид.

Так, то був не геноцид, то був етноцид – вбивство або винищення народу за етнічною ознакою. Іншими словами – якщо ти українець – помирай. Така воля диктатора з Кремля.

А причину смертей придумати (для преси) можна. Наприклад, із газетних матеріалів того періоду добре зрозуміло і видно,

яку політику вела керуюча партія більшовиків, яка твердила про «причини» голоду в Україні. Це, мовляв, через «розкрадання та розбазарювання», «відсутність належного контролю за виконанням державних планів хлібозаготівлі» люди голодують.

Цинізму немає меж!..

Виявляється, не Сталін розбазарював державний хліб, який часто гнив у портах країни та в припортових складах, а українські селяни самі розікрали, «розбазарили» свій хліб і через це самі сотнями, тисячами почали вимирати від голоду на селі...

Минає 75 років з часу подій голодомору. Сьогодні зовсім мало залишилося свідків та його очевидців. Вимерли вже й виконавці сталінських указів та директив. Але залишились ще їхні співчуваючі, проросійськи налаштовані українці. Довгий час вони плекали надії на свою, ще досить впливову партію. (До речі, представлену значною кількістю депутатів у вищому органі законодавчої гілки влади – Верховній Раді України).

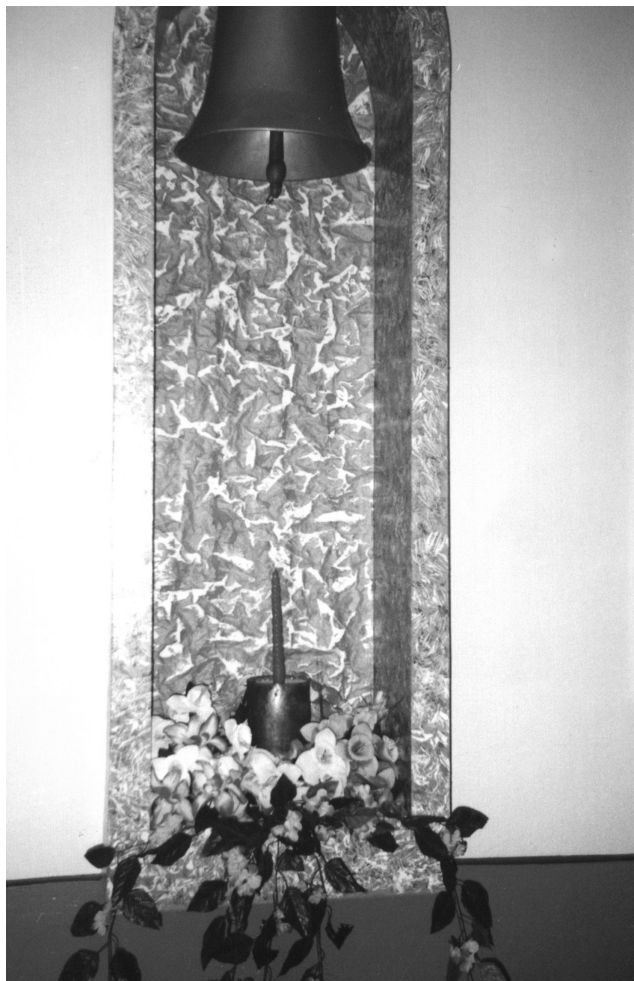
Але під тиском демократичних сил, які суттєво впливають на політичні події в Україні, Верховна Рада України своєю переважною більшістю голосів у листопаді 2006 року прийняла, а глава держави Віктор Ющенко підписав Закон України «Про Голодомор 1932 – 1933 років в Україні». В цьому історичному документі у статті 1 однозначно стверджується, що Голодомор 1932 – 1933 років в Україні є геноцидом Українського народу.

Весь світ, крім російських дипломатів, визнав Голодомор у 30-х роках минулого століття геноцидом українського народу. А наш «старший брат» все ще час від часу демонструє спокусу впливу яким-небудь чином на колишні «братські народи», заявляючи словами своїх політичних лідерів, що «...Москва залишає за собою право налагоджувати свої конфлікти у сусідніх державах, навіть застосовуючи силу».

Події на о.Тузла в Азовському морі, виступ мера Москви «товариша» Лужкова в Криму в лютому 2007 року, все це та інше – вияв амбіційних претензій на українську територію, зорієнтовану проти нашої суверенності.

А тому головний висновок і урок, який має винести нинішнє покоління українців з трагічних 1930-х років, – це усвідомлення

того незаперечного факту, що лише відродження власної державності, здобуття Україною незалежності від будь-якого сусіда й обраного нею демократичного шляху розвитку є надійною гарантією того, що подібні жажливі сторінки в нашій історії більше ніколи не повторяться.

Післямова

За життєвими плани я давно задумав написати книгу про Голодомор 1932 – 1933 рр. у моєму рідному селі Плебанівці, де народився і зростав.

Але життя внесло в ці плани свої корективи. Зібралось багато матеріалів із інших сіл.

Варто зазначити, що книга ця не претендує на повномасштабний аналіз багатющого на даний час історичного матеріалу про голодомор в Україні, який оприлюднено у нашій державі та за рубежом в останні роки. Для автора центром уваги було ознайомлення та вивчення конкретних причин штучного голоду, створеного представниками влади майже у кожному селі Шаргородського району, а також статистики жертв голоду, що не в повній мірі вдалося зробити через відсутність певних документів та матеріалів.

І нехай мені вибачать читачі з інших сіл нашого району за те, що в книзі більше йдеться про події в Плебанівці, Рахнах чи Хоменках, ніж, скажімо, в Федорівці, Юхимівці чи Покутино.

По-перше, не в усіх селах нашого району однакового масштабу набув голод. В моїй же Плебанівці цей масштаб сягнув понад 900 жертв, в Рахнах – 1400, в Хоменках – 1100...

По-друге, не всі керівники, до яких звертались організатори цього видання по допомогу в зборі матеріалів для книги, поставились до цієї важливої і нелегкої справи зі всією відповідальністю. Одні сказали «добре», а іншим це було «по-барабану»...

То нехай же читач визначиться і скаже своє слово правди про зміст цієї книги, а інші, зацікавлені, нехай доповнять і продовжать її. В чому і бажаю їм успіхів.

Анатолій НАГРЕБЕЦЬКИЙ.

**ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА,
які були використані для написання книги
«Трагедія мого краю»**

- Авторханов А. Імперія Кремля, – Москва, 1991.
Багрянний І. Публіцистика, – «Смолоскип». – Київ, 1996.
Винокурова Ф., Пічкур Р. Голод 1932 – 1933, 1946 – 1947, Вінниця, 1998.
Воля Олесь. Мор. Книга буття України. Київ, Кобза, 2002.
Вісті ВУЦВК. – 1932, 8 грудня.
Голод та голодомор на Поділлі 1920 – 1940 рр., Вінниця, 2007.
Голод 1932 – 1933 рр. на Україні: очима істориків, мовою документів. – Київ, 1990.
ДАВО, ф. – 136, о. – 3, о.зб. – 3, арк. 165, 176.
ДАВО, ф. – 136, о. – 3, о.зб. – 24, арк. 78.
ДАВО, ф. – 136, о. – 3, о.зб. – 80, арк. 132.
ДАВО, ф. – 136, о. – 3, о.зб. – 99, арк. 28 – 29.
ДАВО, ф. – 136, о. – 3, о.зб. – 196, арк. 2.
ДАВО, ф. – 136, о. – 4, о.зб. – 2, арк. 60 – 62.
ДАВО, ф. – 136, о. – 4, о.зб. – 177, арк. 2, 3, 27, 28, 35, 41, 42.
ДАВО, ф. – 136, о. – 4, о.зб. – 282, арк. 41, 51, 60, 77.
ДАВО, ф. – 136, о. – 4, о.зб. – 351, арк. 60, 61, 62, 77.
ДАВО, ф. – 136, о. – 4, о.зб. – 448, арк. 42 – 43.
ДАВО, ф.р. – 848, о. – 31, о.зб. – 2, арк. 8, 48.
ДАВО, ф.р. – 848, о. – 31, о.зб. – 4, арк. 48.
ДАВО, ф.р. – 6023, о. – 4, о.зб. – 11767, арк. 12.
ДАВО, ф.р. – 6023, о. – 4, о.зб. – 24662, арк. 14.
ДАВО, ф.р. – 6023, о. – 4, о.зб. – 25178, арк. 8.
ДАВО, ф.р. – 6031, о. – 1, о.зб. – 26, арк. 6.
«День» від 11.12.2003.
Історія України: Документи. Матеріали. Київ, «Академія», 2001.
Коваленко Л.Б. 33-й. Голод. Народна Книга – Меморіал, Київ, 1991.
Кому був вигідний голодомор? – Київ, МАУП, 2003.
Кульчицький С. Ціна «великого перелому». Київ, 1991.
Купчишин М. Мурафа і Клекотина, Київ, 2003.

Матеріали сільських рад Шаргородського району.

Нагребецький А. Моя Плебанівка, Вінниця, 2004.

Статті журналістів районної газети різних років та спогади очевидців Голодомору 1932 – 1933 рр., записаних учнями-пошуковцями шкіл Шаргородського району.

Стенограма XVII з'їзду ВКП(б). «Народна газета» №46, 2000.

Стенографічний звіт III конференції КП(б)У 6 – 9 липня 1932 р. Харків, 1932, стор. 17.

Струк В., Мичак А. Хоменки. Київ, 1998.

Трагедія голодомору на Вінниччині 1932 – 1933 рр. (Бібліографічний покажчик).

Хрущов М.С. Доповідь на XX з'їзді КПРС. «Неделя» – 1989, №11, стор. 11.

Цвілюк С. Трагедія нескореної нації. Одеса, 2005.

Шаповал Ю. Україна XX ст. Київ, 2001. стор. 70.

Шаповал Ю. Голод 1932 – 1933 рр.: Політичне керівництво УРСР і Кремль. Сучасність – 2003, №6.

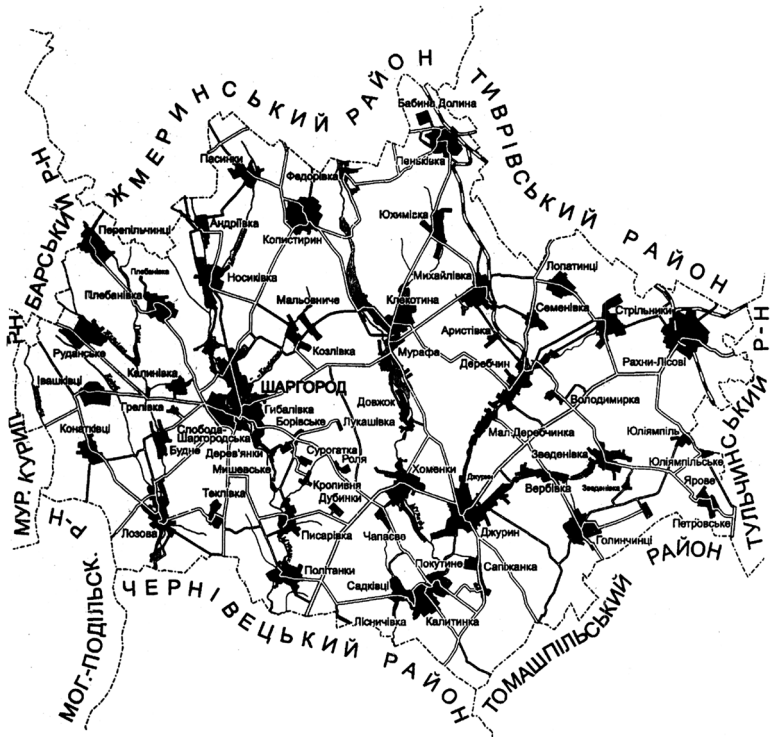
Шульга І. Голодомор на Поділлі. Вінниця, 1993.

З М І С Т

Передмова	5
Словом правди	7
До читачів	9
Дорогі браття і сестри!	7
Закон України Про Голодомор 1932-1933 років в Україні	14
Не маємо права забути	18
Із медичного словника	19
РОЗДІЛ I	
Насильницька колективізація – початок трагедії	20
РОЗДІЛ II	
Хлібозаготівля по-більшовицьки	43
РОЗДІЛ III	
Страшна правда голодомору в цифрах, фактах, документах та спогадах очевидців	63
РОЗДІЛ IV	
Географія трагедії:	
голодомор від влади словами очевидців	94
БУДНЕ	95
ГИБАЛІВКА	101
ГОЛИНЧИНЦІ	113
ДЖУРИН	116
ДЕРЕБЧИН	135
ДЕРЕВ'ЯНКИ	151
ДОВЖОК	158
ЗВЕДЕНІВКА	166
ІВАШКІВЦІ	175
КАЛИНІВКА	185
КЛЕКОТИНА	189
КОЗЛІВКА	204
КОНАТКІВЦІ	218
КОПИСТИРИН	229
ЛОЗОВА	233
МИХАЙЛІВКА	248
МУРАФА	255

НОСИКІВКА та АНДРІЇВКА	268
ПАСИНКИ	286
ПЕНЬКІВКА	292
ПЕРЕПІЛЬЧИНЦІ	297
ПИСАРІВКА	304
ПЛЕБАНІВКА	312
ПОКУТИНО, КАЛИТИНКА і САДКІВЦІ	331
ПОЛІТАНКИ	336
РАХНИ-ЛІСОВІ	340
РУДАНСЬКЕ	350
САПІЖАНКА	358
СЛОБОДА-ШАРГОРОДСЬКА	367
СОСНІВКА	380
СТРІЛЬНИКИ та ЛОПАТИНЦІ	402
ТЕКЛІВКА	409
ФЕДОРІВКА	411
ХОМЕНКИ	415
ЮХИМІВКА	433
ЯРОВЕ (Кічмань) і ЮЛІЯМПІЛЬ	438
РОЗДІЛ V	
Народом прокляті роки	
(усна народна творчість трагічної доби)	449
В И С Н О В К И	460
Післямова	469
ДЖЕРЕЛА та ЛІТЕРАТУРА	470

ШАРГОРОДСЬКИЙ РАЙОН

1/11 32р.

До Спав. Боро

Перелік сільрад Шаргородського району

№ по спрзі	Назва сільрад	Кількість дворів в с/р	по сільраді в с/р	Діагн. в с/р	в %	по сільраді в с/р	Діагн. в с/р	в %
1	Андріївська	297	499	50	218	101	76	
2	Будинська	813	427	88,8	250	230	92	
3	Глобалівська	1201	629	71,8	520	294	53,5	
4	Голічинецька	1582	1497	94,6	610	559	91	
5	Деребчинська	2586	2200	85	898	599	66,4	
6	Дерев'янська	701	380	54	219	117	53,2	
7	Джуринська українська	2722	2531	96,5	1002	911	90	
8	Джуринська-єврейська	16304						
9	Довжанська	1237	943	76,3	400	297	74	
10	Івашковецька	1637	823	51	461	272	59	
11	Калинівська	681	350	51,3	240	116	48,3	
12	Калитинська	1325	730	55	375	188	50	
13	Кикотинська	2205	1845	83	605	600	99	
14	Козалівська	1093	514	47	240	145	53,7	
15	Копестиринська	2561	1478	68	755	466	67,6	
16	Ксендівська	1176	462	39	330	107	32	
17	Лозівська	2676	2144	81	850	694	81,6	
18	Мал. Дерев'янська	1016	510	50	295	155	52,5	
19	Міхайлівська	1567	1191	76	530	393	75	
20	Мурафська єврейська	1704						
21	Носківська	1926	600	31	590	226	38	
22	Пасенецька	1889	1442	92	460	391	85	
23	Паціорівська	535	318	59,5	174	82	47	
24	Пемківська	1880	1480	94,8	595	531	89	
25	Плебанівська	1493	335	18,7	650	106	16	
26	Писарівська	1857	1333	82,8	505	397	78,5	
27	Покутинська	952	683	72	280	185	66	
28	Політанська	1690	815	48,5	570	239	45	
29	Ренчинецька	1257						
30	Рожнятівська	2808	2297	81,8	855	607	71	
31	Руданська	1343	1137	84	565	396	70	
32	Садівецька	1287	602	50	280	130	46,7	
33	Сапжанська	1017	445	44	300	108	36	
34	Семенівська	715	176	25,2	180	75	25	
35	Спав. Мурафська	2029	1250	62,3	587	386	65,7	
36	Слоб. Шаргородська	1766	967	55,3	750	457	61	
37	Сурогатська	498	332	66,8	200	102	51	
38	Спав. Мурафська	1619	106	76,7	310	315	61,7	
39	Теклієвська	780	477	61,7	252	143	68,6	
40	Федорівська	895	495	85,3	250	210	84	
41	Хоменська	3226	1665	51,6	872	317	59	
42	Шаргородська селища		65					
43	Шостківська	1362	219	16,2	552	130	23,5	
44	Юхимівська	1683	1727	86,5	472	398	86	
45	Юрид. Шаргородська	461	331	72	230	177	77	
РАЗОМ		61762	40554	65,6	19453	12552	64,5	

Могержурк 2083-1000 81 р.

*Анатолій Никифорович
Нагребецький*

Трагедія мою краю

*Етапи «великого» шляху на Шаргородщині:
розкуркулення, колективізація, голодомор*

Технічний редактор
А.Н. Нагребецький

Коректори
М.О. Чернега,
С.О. Нагребецька

Друкар
В.М. Форманчук

Комп'ютерне редагування
М.В. Бойко

Дизайн обкладинки
О. Падохін

Видавець
ПП Балюк І.Б.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2524 від 13.06.2006
Підписано до друку 15.04.2008
Папір офсетний. Гарнітура Myriad Pro.
Умовн. друк. арк. 29,5
Друк офсетний. Наклад 1500 прим. Зам 35
Друк ПП Балюк І.Б.
Тел./факс: (0432) 52-08-02